

СИГНАТУРА

III 1584

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**ЗАБРАНА МУЧЕЊА
У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ**

- Докторска дисертација -

Ментор:
проф. др Драган Јовашевић

Кандидат:
мр Небојша Пантелић

Ниш, октобар 2011. године

ИНВЕНТАР

Бр. 27135

САДРЖАЈ

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	8
II ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПОЈАВЕ МУЧЕЊА КАО КАЗНЕ У СИСТЕМУ КРИВИЧНОГ ПРАВА	17
1. Уводне напомене	18
2. Избор врсте и мере казне у историјском развоју кривичног права	18
2.1. Кривично право у периоду првобитне људске заједнице	20
2.2. Кривично право робовласничких држава	21
2.3. Кривично право феудалних држава	23
2.4. Кривично право капиталистичких држава	24
3. Историјски развој система казни	26
3.1. Елиминаторне казне	26
3.1.1. Смртна казна	27
3.1.2. Прогонство из заједнице	28
4. Телесне казне	28
4.1. Сакаћење	29
4.2. Шибање	31
5. Казне тешког физичког рада	34
5.1. Рад веслача	34
5.2. Принудни рад	35
6. Безчастеће казне	36
6.1. Жигосање	36
6.2. Излагање на стуб срама	37
7. Остали облици и методе мучења у историји човечанства	38
7.1. Каменовање	38
7.2. Бацање осуђеника са висине	38
7.3. Разацињање на крст	39
7.4. Драње коже	40
7.5. Употреба животиња као средства за мучење	40
7.6. Законовање и узиђивање живих људи	41
7.7. Дављење у води	42
7.8. Мучење точком	43
7.9. Спаљивање на ломачи	43
7.10. Гвоздена девојка	44
7.11. Набијање на колац	45
7.12. Стрападо	45
7.13. Савремене методе мучења	46
7.14. Технике обезбеђивања доказа	47
8. Историјски развој казне лишења слободе	48
9. Историјски развој казни у кривичном праву Србије	50

9.1. Жичка повеља из 1220. године	51
9.2. Законик цара Стефана Душана (Душанов законик) из 1349. и 1354. године	51
9.3. Кривични законик проте Матеје Ненадовић из 1804. године	54
9.4. Карађорђевић (Криминални) законик из 1807. године	54
9.5. Кривични законик Кнежевине Србије из 1860. године	57
9.6. Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године	58
9.7. Развој инкриминације кривичног дела мучења у послератном кривичном праву	59
9.7.1. Кривични законик Федеративне Народне Републике Југославије из 1951. године	59
9.7.2. Кривични закон Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1976. године	63
9.7.3. Кривични закон Социјалистичке Републике Србије из 1977. године	65

III МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ИЗВОРИ ЗАБРАНЕ МУЧЕЊА

1. Уводне напомене	69
2. Општа забрана мучења	70
2.1. Универзална декларације о људским правима	70
2.2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима	72
2.3. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода	73
2.4. Женевске конвенције	73
2.5. Америчка конвенција о људским правима	74
2.6. Афричка повеља о људским правима и правима народа	75
2.7. Закључак	75
3. Међународни уговори за забрану мучења	75
3.1. Конвенција Уједињених Нација против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни	75
3.2. Појмовно одређење свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни	76
3.2.1. Мучење у односу на нечовечно поступање	78
3.2.2. Нечовечно поступање у односу на понижавајуће поступање	78
3.2.3. Понижавајуће поступање или кажњавање	79
3.2.4. Други облици понижавајућег поступања или кажњавања	79
3.2.5. Минимални ниво суровости	79
3.2.6. Релевантност специфичних карактеристика жртве	80
3.2.7. Степен суровости	81
3.3. Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања	82
3.4. Остали релевантни правни стандарди	82
3.4.1. Декларација о заштити свих лица од подвргавања мучењу и другим свирепим, нечовечним или понижавајућим поступцима или казнама	83
3.4.2. Кодекс понашања лица одговорних за примену закона	83
3.4.3. Основна начела независности судства	86
3.4.4. Стандардна минимална правила УН за правосудни поступак према малолетницима	86

3.4.5. Европска затворска правила	86
3.4.6. Скуп начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или која се налазе у затвору	87
3.4.7. Основна начела улоге адвоката	87
3.4.8. Смернице у вези са улогом тужиоца	88
3.4.9. Начела ефикасне истраге и документовање мучења и другог суровог, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања	88
4. Међународни надзорни механизми забране мучења	89
4.1. Комитет Уједињених Нација за људска права	89
4.2. Комитет Уједињених Нација за спречавање мучења	90
4.3. Специјални извештач УН о мучењу и другим свирепим, нечовечним или понижавајућим поступањима или кажњавањима	91
4.4. Међународни кривични судови и трибунали	91
4.5. Међународни Комитет Црвеног крста	92
4.6. Закључак	92
5. Регионални надзорни механизми забране мучења	93
5.1. Европски систем заштите људских права и спречавања мучења	96
5.1.1. Европски суд за људска права	96
5.1.2. Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања	97
6. Однос између Европског комитета за спречавање мучења и Европског суда за људска права	103
7. Однос између Европског комитета за спречавање мучења и Међународног комитета Црвеног крста	104
8. Однос између Европског комитета за спречавање мучења и Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију	106
IV КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ	109
1. Уводне напомене	110
2. Кривично дело мучења у упоредном кривичном законодавству	111
2.1. Уводне напомене	111
2.2. Кривични законик Републике Белорусије	112
2.3. Кривични закони Босне и Херцеговине	113
2.4. Кривични законик Грчке	118
2.5. Кривични законик Луизијане	119
2.6. Кривични законик Републике Македоније	120
2.7. Кривични законик Савезне Републике Немачке	123
2.8. Кривични законик Руске Федерације	124
2.9. Кривични законик Републике Таџикистан	125
2.10. Кривични закон Републике Хрватске	126
2.11. Кривични законик Републике Црне Горе	127
2.12. Осврт на упоредноправна решења	128
3. Кривично дело мучења у законодавству Републике Србије	129
3.1. Уводне напомене	129
3.2. Забрана мучења у Уставу Републике Србије	130
3.3. Забрана мучења у кривичном законодавству Републике Србије	131

3.3.1. Уводне напомене	131
3.3.2. Мучење и злостављање	134
3.3.2.1. Појам и елементи кривичног дела	134
3.3.2.2. Тежи облици кривичног дела	137
3.4. Забрана мучења у Законику о кривичном поступку	142
3.5. Забрана мучења у Закону о извршењу кривичних санкција	144
3.6. Забрана мучења у Закону о полицији	147
3.7. Забрана мучења у Кодексу полицијске етике	148
3.8. Забрана мучења у Закону о прекршајима	148
3.9. Забрана мучења у Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица	149
3.10. Забрана мучења у Закону о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала	150
V ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ	152
1. Уводне напомене	153
2. Обавештавање притвореног лица о правима	154
3. Избегавање изолационог притвора	156
4. Основна правила поступања са лицима лишених слободе	157
5. Ограничења приликом саслушања лица	158
6. Право на адвоката и поштовање права адвоката	160
7. Право на медицинску помоћ	161
8. Право на жалбу у вези са законитошћу притвора	161
9. Мере заштите за посебне категорије лица лишених слободе	163
9.1. Жене у притвору	163
9.2. Малолетна лица у притвору	163
9.3. Лица са психичким проблемима	164
10. Услови притвора	165
11. Имплементација међународних препорука у кривично законодавство Републике Србије	168
11.1. Гаранција права лицима лишеним слободе у законодавству Републике Србије	172
11.2. Статутарна ограничења у законодавству Србије	176
11.3. Поступање са женама и малолетним преступницима у различитим местима затварања	178
11.4. Јачање професионалних стандарда о просторијама за задржавање лица у надлежности Министарства унутрашњих послова Републике Србије	178
12. Обука државних службеника у Републици Србији у области превенције мучења	180
VI УТВРЂИВАЊЕ ОДГОВОРНОСТИ ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА МУЧЕЊА	187
1. Уводне напомене	188

2. Подношење пријаве за кривично дело мучење	189
3. Начела вођења истраге за кривично дело мучења	190
4. Обезбеђење доказа за кривично дело мучења	194
4.1. Медицински докази	194
4.2. Физички докази	195
4.3. Психолошки докази	196
4.4. Општа правила за обављање разговора	196
4.4.1. Разговор са наводним жртвама мучења	197
4.4.2. Разговор са наводним жртвама сексуалног насиља	201
4.4.3. Разговор са децом и малолетницима	201
4.4.4. Разговор са осумњиченима за кривично дело мучења	202
5. Техника обављања разговора	203
5.1. Техника активног слушања	203
5.2. Питања „одвраћања“	203
5.3. Питања „оспособљавања“	204
5.4. Одговарајућа боја гласа	204
5.5. Технике позитивне невербалне комуникације	204
5.6. Понашање лица које води разговор према жртви мучења	205
5.7. Контакт са жртвом	206
6. Идентификовање других сведока	209
7. Питања заштите сведока	210
8. Улога судства и тужилаштва у заштити лица лишених слободе и осумњичених за кривична дела	211
8.1. Улога судија	212
8.2. Улога тужилаца	213
9. Заштитне мере за време притвора	214
10. Саслушања	215
11. Независне инспекције	217
12. Појављивање пред правосудним органима	220
13. Правна помоћ	221
14. Прихватљивост доказа	222
15. Испитивање сведока	223
16. Обавеза пружања заштите у случајевима протеривања	225
17. Имунитет, амнестија и застаривање	228
18. Обештећење и рехабилитација жртва	230
19. Завршна разматрања	234

VII ОБИМ, ДИНАМИКА И СТРУКТУРА ОБЛИКА ИСПОЉАВАЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА МУЧЕЊА У ПОЛИЦИЈСКОЈ ПРАКСИ

1. Уводне напомене	239
2. Обим испољавања кривичног дела мучења у Републици Србији	240
2.1. Подручје АП Косова и Метохије у периоду од 1992. до јуна 1999. године	240

2.2. Период од 2004. до 2007. године	244
2.3. Анализа кривичног дела злостављање и мучење извршеног од стране овлашћених службених лица у периоду од 2003. до 2007. године	306
2.4. Период од 01.01.2007. до 31.12.2008. године	309
2.4.1. Структура кривичних дела са елементима мучења	310
2.4.2. Употреба средстава принуде	312
3. Представке и притужбе грађана на прекомерну употребу средстава принуде	313
4. Период од 2003. до августа 2011. године	315
4.1. Структура кривичних дела са елементима мучења	315
5. Преглед кривичних дела и догађаја са елементима мучења пријављених по службеној дужности у периоду од 01.01.2007. до 31.12.2008. године	317
6. Механизми МУП Републике Србије за спречавање мучења	322
6.1. Комисија за праћење спровођења Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака	322
6.2. Контрола рада полиције	326
6.2.1. Надлежност и овлашћења Сектора унутрашње контроле полиције у области заштите људских права и спречавања мучења	327
6.2.2. Контрола рада полиције у поступку решавања притужби	327
7. Улога Заштитника грађана у спречавању мучења	331
VIII ОДАБРАНА МЕЂУНАРОДНА ПРАКСА О ЗАБРАНИ МУЧЕЊА	333
1. Уводне напомене	334
2. Индивидуалне представке уговорних тела Уједињених Нација против Републике Србије	335
2.1. Гледишта уговорних тела Уједињених Нација у вези са индивидуалним представкама против Републике Србије	336
2.1.1. Комитет Уједињених Нација за људска права	336
2.1.2. Комитет Уједињених Нација против мучења	337
2.1.3. Комитет Уједињених Нација за укидање расне дискриминације	338
3. Случајеви пред Европским судом за људска права	339
3.1. Број представки против Републике Србије	341
3.1.1. Извршавање пресуда Европског суда за људска права	343
3.2. Изрицање пресуда Европског суда за људска права у пракси	343
3.2.1. Пресуда у случају Кехауов против Бугарске	343
3.2.2. Пресуда у случају Рамирез Санчез против Француске	346
3.2.3. Пресуда у случају Пантеа против Румуније	348
IX ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	352

ЛИТЕРАТУРА

I

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Мучење је један од најстаријих и, на жалост, и данас најраспрострањенијих видова понижавања људског достојанства и повреде људских права. Извршни, а нарочито полицијски органи држава, чак и оних које се не сматрају нарочито недемократским и репресивним, испољавали су склоност да ломе вољу људи који им се супростављају или одбијају да сарађују с њима, тиме што ће им наносити тешко издржљиве физичке и психичке болове. Мучење се дуго времена признавало као сасвим законит део истражног поступка у жељи да се дође до признања окривљеног, које се сматрало крунским доказом његове кривице. Поред тога, напошење бола и понижавања, били су сами по себи кривичне санкције или њихов саставни део. На пример, смртна казна се извршавала тако да осуђеник издахне у најтежим патњама: с обзиром на то да су смакнућа била јавна, веровало се да се тако појачава њихово застрашујуће дејство. Наравно, оваквом поступању били су, и остали, нарочито привржени тоталитарни и диктаторски режими. На тај начин су желели да што више обесхрабре своје противнике и све људе, који држе до своје слободе и достојанства. Како је овим режимима у природи био страх од свакојаким слободнијих помисли, које су одмах означавали као опасне завере, они су мучећи тело, желели да сазнају и натајније мисли својих грађана и да тако што чвршће осигурају своју власт. Некадашње језовите справе за мучење, сведочанство су наопаке стране људске инвентивности. Њима се данас придружују методи, које је омогућио напредак науке и технике у виду електричних справа или психофарматика.

Предмет докторске дисертације „Забрана мучења у кривичном законодавству“, обрађује једно важно и у великој мери ново кривичноправно, кривичнопроцесно, криминалистичко и виктимолошко питање. Наиме, само мучење је један од значајних и истакнутих кривичноправних института кога познају сва савремена кривична законодавства, а које је још од најстаријих времена у прошлости одувек имало велики значај, без обзира да ли је оно постојало у експлицитном смислу (предвиђено стриктно у Кривичном закону), или је имплицитно егзистирало, тиме што је вршење одређених облика овог кривичног дела у извесној мери било оправдано сходно традиционалним обичајима. Међутим, само мучење није одувек било кривично дело, већ и пожељно понашање у кривичном поступку ради долажења до доказа и у кривичном праву као казна.

Упркос томе што је забрањено и на основу универзалних и регионалних аката међународног права и на основу законодавства већине, ако не и свих земаља света, мучење се и даље примењује. Мада је јавно осуђено, тајно се примењује широм света. Као по правилу, мучење примењују исти они државни органи који су одговорни за поштовање и спровођење закона. Борба против мучења захтева од свих државних органа да се маше и за штит и за мач закона. Штит који треба да обезбеде, подразумева поштовање националних и међународних механизма заштите, како би се они који се нађу у рукама органа реда заштитили од тога да буду подвргнути мучењу или каквим другим забрањеним поступањима. Мач којим треба да замахну, подразумева да носиоце таквог понашања позову на одговорност због кршења закона. Мучење је апсолутно забрањено на основу међународног права и ни у каквим околностима не може бити оправдано. Организација Уједињених Нација је осудила мучење као противно сврси своје Повеље и као кршење људских права и основних слобода прокламованих Универзалном декларацијом о људским правима.

У већини правних система у свету мучење се забрањује. Чак и тамо, где домаћи закон не идентификује мучење као посебно кривично дело, обично постоје други закони на основу којих се учиниоци могу позвати на одговорност.

Мучење и други облици нечовечног или понижавајућег поступања могу се догодити, практично на сваком месту. Људи су посебно угрожени у случајевима када су лишени слободе, када су у притвору до суђења или када су у затвору. Највећи ризик постоји у првој фази хапшења и притвора, пре него што притвореник има могућност контакта са адвокатом или судом. Лица која се налазе у тзв. „*incommunicado*“ притвору, без могућности контакта са било ким из спољног света, посебно су у осетљивом положају.

Спречавање мучења и других облика нехуманих поступања превасходно је акт политичке и професионалне воље, а одговорност за борбу против мучења имају сви носиоци власти у друштву. Представницима државе је строго забрањено да врше, подстичу, толеришу или прикривају мучење и друге видове суровог, нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања било ког лица. Наредба надређеног лица или органа јавне власти не може послужити као оправдање за мучење. Од држава се такође тражи да обезбеде да се сви акти мучења третирају као кривично дело, да се таква дела гоне и истраже по службеној дужности, као и да се учиниоци позову на одговорност и казне.

Апсолутна забрана мучења и злостављања људи, посебно је наглашена чињеницом да је њен статус у законима који се односе на људска права такав да се од ње ни у ком случају не може одступити. Не постоје никакве околности у којима би државе могле да се оглуше о ту обавезу или да је ограниче, чак ни у време рата или у другим ванредним ситуацијама које угрожавају живот нације и које могу оправдати суспензију или ограничења неких других права.

Са својом историјом ропства, инквизиције, колонијализма, фашизма и комунизма, Европа на жалост има пребогат репертоар ауторитарног и нехуманог понашања. У прилог овој тези, говори и чињеница да се мноштво варварских поступања још увек примењује широм Европе. Постоји значајан број пресуда Европског суда за људска права које потврђују истинитост ове тезе и то не само у погледу земаља које се сматрају „новим демократијама“, већ и у земљама западне Европе за које је Европски суд за људска права утврдио да су прекршиле члан 3. Европске конвенције о људским правима и основним слободама, који изричито забрањује мучење и слична поступања. Овде се ради само о малом броју случајева, где је мучење било доказано, а држава санкционисана.¹ Модерна европска историја, почев од Другог светског рата, обилује многобројним примерима мучења. Довољно је сетити се ауторитарне праксе у државама бившег Варшавског пакта, па током режима генерала Франка у Шпанији, војне хунте у Грчкој, као и примера из блиске прошлости, руско-чеченског конфликта, или акције турских снага безбедности у Курдистану.²

¹ Тако Волфанг Појкерт (Wolfgang Reukert) сматра да постоји значајна несразмера између броја утврђених, неприхватљивих поступања држава од стране Европског комитета и малог броја случајева у којима је Европски суд утврдио да се радило о повредама члана 3. Европске конвенције о људским правима. Род М., Малколм Е., *Protecting Prisoners: The Standards of the European Committee for the Prevention of Torture in Context*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 85-102.

² На обим проблема указује и разноврсност институција ОУН-а које се баве проблемима мучења (Комитет УН за спречавање мучења, Специјални извештај УН против мучења, Радна група за присилно нестала лица, Радна група за лишавања слободе).

Који друштвени услови доводе до оваквих појава? Које су сличности и заједнички именитељи разних друштвених система и режима који су практиковали мучење? Без обзира што ова тема сама по себи заслужује обимно разматрање и превазилази обим ове дисертације, може се са сигурношћу идентификовати неколико фактора који доводе до ове појаве. У првом реду, ради се о необразованости људи који су позвани да примењују закон. Изненађујуће велики број људи задужених за спровођење закона, те исте законе не познаје. Најчешће се ради о полицијским органима који прибегавају мучењу, како би извукли признања за кривична дела која се стављају на терет одређеним лицима лишеним слободе. Звучи прилично невероватно, али у одређеним европским полицијама претпостављене особе, вишег ранга, наређују својим потчињенима да прибегну оваквим методама, најчешће због притиска јавности (или опет својих претпостављених), да хитно реше одређене случајеве.³

На тај начин ухапшена лица су принуђена да признају извршење кривичних дела, често и оних која нису извршила. Органи за спровођење закона тако „откривају“ извршиоце кривичних дела, „испуњавају“ своју друштвену улогу, и „штите“ друштво од преступника. Стопа откривеног криминалитета тако расте, али се ипак ради само о привиду ефикасне борбе против криминалитета. Овај начин „прикупљања доказа“ је без икакве сумње погрешан, и на дуге стазе ствара климу некажњивости извршилаца најтежих кривичних дела као што је мучење. Мучење је неприкладан начин за добијање признања и „решавање“ проблема криминалитета. Колико је ова тврдња истинита, види се и из чињенице да многа лица која су оптужена за одређена кривична дела, неће никада признати дела која им се стављају на терет или одати остале чланове своје организације. Тако су терористи или извршиоци политичких кривичних дела, најчешће идеолошки толико уверени у исправност својих поступака и борбе, да их никакво мучење не може сломити.⁴

У другим земљама, насиље је институционализовано и прихваћено у породици, образовном систему, војсци и др. Велика Британија је била позната по физичком кажњавању ученика у школама. Значајан је број земаља у којима се шамарање малолетника, посебно оних који су прекршили закон, сматра одговарајућом педагошким мером. Надаље, мучење постоји и због тога што се читаве категорије лица лишених слободе, сматрају подобним за „строже“ поступање због одиозности кривичног дела које су учинили (или за које су осумњичени). Такав је случај са терористима, сексуалним преступницима, лицима која су била укључена у отмице деце или у посебно окрутне крвне деликте. Само по себи се подразумева да никакво „строже“ поступање полиције према њима није дозвољено. Како ова листа није потпуна, из наведеног се јасно види да постоји мноштво предуслова који доводе до мучења или потпомажу мучење, стварањем одређене друштвене климе. Више пута је истакнуто да спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, представља првенствено акт политичке и професионалне воље.⁵

³ У случају Метзлер у Немачкој, полицијски функционер високог ранга је покушао да правда евентуално мучење особе осумњичене за отмицу детета. Овај случај указује на сву сложеност проблематике.

⁴ Смернице о људским правима и борби против тероризма предвиђају да се „са особом која је лишена слободе због терористичког деловања, мора у свим околностима опходити уз дужно поштовање њеног људског достојанства“ (XI, Притвор).

⁵ Фоли К., *Борба против мучења*, Приручник за судије и тужиоце, Центар за људска права Универзитета у Есексу, 2003. стр. 1.

Комитет за спречавање мучења Савета Европе је у многим приликама истакао да је „најбоља гаранција против злостављања да његова употреба буде недвосмислено одбачена од стране самих полицајаца“. Међутим, као што је у актуелној дебати о мучењу у Ираку и Авганистану, истакао амерички сенатор Џон Мек Лејн: „Постоје казне које једна демократска власт не сме применити према људском бићу, а величина демократије почива у њеној способности да себи забрани прибегавање одређеним присилним мерама. А међу њима је на првом месту мучење“.⁶

Одређивање мучења као „класичног института“ кривичног права, произилази и из чињенице да оно представља изузетно важно питање савремених кривичноправних доктрина, заступљених како у уџбеницима кривичног права, тако и у многим радовима кривичноправне, кривичнопроцесне, криминолошке и виктимолошке оријентације, које се темељи и на бројним мултидисциплинарним садржајима. Тај институт се, дакле, уско преплиће, не само са низом других кривичноправних института, већ и са бројним садржајима филозофске, социолошке, психолошке и етичке провенијенције.

Предмет ове дисертације првенствено представља кривичноправна анализа мучења, почев од његовог појмовног објашњења, осврта на његов историјат у кривичном праву, дефинисање и анализирање законских услова који се на њега односе, одређивање његових карактеристичних односа са другим кривичним делима, откривање и доказивање ових дела, њихов кривични прогон и кажњавање, али и остала битна питања из кривичноправног, кривичнопроцесног, криминалистичког и виктимолошког домена. Поред тога, у предмет се неминовно морају сврстати и бројна друга питања, која су или у уској вези са чистом кривичноправном проблематиком или питања кривичног права која у великој мери из њих произилазе, односно на њима се темеље. Посебно се обрађују питања из области криминалистике, која се односе на откривање и расветљавање случајева повреде људских права, криминалистичке истражне радње, методи и средства којима се обезбеђују материјални и лични докази (рад са сведоцима и жртвама), улога истражитеља случајева повреде људских права и др. Такође, предмет ове дисертације су и правни стандарди које су међународне организације (УН, Савет Европе и др.), развиле у својој пракси како би спречиле мучење лица од стране полиције, те начин и обим њихове имплементације у национално законодавство.

Нелсон Мендела, човек који је провео затворен 28 година, је једном рекао: „Нико не познаје стварно једну државу, док није био унутар њених затвора. Нација не би требало да буде оцењена по томе како поступа према својим елитним грађанима, већ по томе како поступа са најнижим особама на друштвеној лествици“.⁷

Сложеност мучења, које је чврсто повезано са различитим етичким питањима, условљава сложеност и вишестраност предмета ове дисертације, који се у одређеној мери проширује и у погледу анализирања основних особености, доказивања мучења, односно његових саставних елемената (пре свега постојања опасности и немогућности реалног одабирања друге алтернативе за његово отклањање).

⁶ Ramone I., *Le monde diplomatique*, обновљено издање на српском језику „Мучења“, број 2, НИИ, Београд, 2005. стр. 1.

⁷ Nelson M., (1994), *Long Walk to Freedom*, Little Brown, London, наведено према Andrew Coyle, „*A Human Rights Approach to Prison Management*“ - Handbook for Prison Staff, International Centre for Prison Studies, London, 2002.

Тиме се предмет дисертације даље шири и на анализирање одређене проблематике из домена кривично процесног права (област доказивања у кривичном поступку), као и виктимолошког приступа објашњења нарочито са аспекта жртве, што доприноси његовој још израженијој мултипредметности.

Мучење се односи на веома сложене и разноврсне животне ситуације, које се по правилу одликују високим степеном конфликтности, што захтева појачану пажњу у односу на кривичноправни институт, и то како од стране законодавца, тако и у погледу активности науке и судске праксе. У теорији, мучењу се поклања значајна пажња, и управо због тога, наше законодавство даје многобројне могућности за његово даље изучавање.

Све претходно изнете констатације јасно указују на то, да је мучењу неопходно поклонити већу пажњу и да оно заслужује да буде предмет повећаног интересовања правне науке, која својим анализама и запажањима може с једне стране, да формулише јасан „путоказ“ судској пракси у погледу решавања таквих сложених животних ситуација, док с друге стране, сваким евентуалним предлогом *de lege ferenda*, може да укаже законодавцу на потребу промене или нормативног модификовања законских правила која се односе на мучење.

Мучење као кривично дело у међународном и домаћем кривичном праву у досадашњој правној литератури, није озбиљније обрађивано са различитих аспеката, па је оправдан интерес правне теорије за додатна проучавања ове врсте, а посебно када се ради о појединим облицима и видовима испољавања овог и сродних кривичних дела. Наиме, запажа се недостатак једног целовитог, мултидисциплинарног и свеобухватног правнотеоријског и судско-практичког истраживања ових кривичних дела, посебно после ступања на снагу новог Кривичног законика Републике Србије, који у ову област уноси значајне новине (не само термилошке природе). Кривично дело под називом „Злостављање и мучење“ и друга сродна кривична дела чија теоријска и практична обрада и анализа представљају предмет истраживања у овој дисертацији, у судској и полицијској пракси, равномерно су заступљена са осталим кривичним делима. Статистички подаци показују да се из године у годину повећава број предмета са кривичним делима ове врсте, као и број њихових извршилаца (односно саучесника), иако се ради о кривичном делу, код кога је присутна тамна бројка криминалитета у великом броју. Упоредо са порастом криминалитета у овој области, појављују се и све разноврснији и специфичнији начини и средства, односно околности извршења, као и различите и специфичне карактеристике личности њихових учинилаца.

Зато се наметнула потреба за теоријском обрадом кривичних дела против људског достојанства, као и за анализом постојећих законских формулација ових кривичних дела, те на тај начин утврђивању да ли су оне у довољној мери применљиве на савремене облике и видове испољавања противправних понашања управљених на повреду законом заштићених вредности.

Упоредо са развојем правне теорије, судске и криминалистичке праксе те упоредноправних решења, односно достигнућа савремене правне, криминолошке, криминалистичке и виктимолошке науке, поједина схватања везана за ову групу кривичних дела постају застарела, недовољно применљива, па и неприхватљива.

Зато је потребно преиспитати досадашња законска решења, подвргнути их аргументованој критици и утврдити да ли су и у којој мери преживеле потребе времена, а све са аспекта актуелне реформе кривичног законодавства у Републици Србији.

Циљ овог истраживања је да се заправо утврди да ли постојећа законска решења представљају довољан основ за адекватно и ефикасно реаговање друштва-државе на ове облике противправног понашања, односно за правично кажњавање извршилаца ових кривичних дела или је потребно увести нове облике и видове радњи извршења и друге елементе бића кривичних дела уз већ постојеће. Затим, да се анализира обим, динамика и структура ових кривичних дела, да се утврде проблеми у њиховом откривању и доказивању, те пресуђењу, и изнађу начини како повећати ефикасност мера друштвене реакције према учиниоцима ових кривичних дела и како уредити систем превентивних мера, средстава и поступака.

Израда докторске дисертације на тему „Забрана мучења у кривичном законодавству“, захтевала је адекватну примену одређених самосталних и несамосталних метода истраживања, чије је коришћење у уској међузависности не само са темом дисертације, већ и са њеном структуром која произилази, како из потребе разврставања свих кривичноправних елемената, тако и из неопходности анализирања односа и међузависности тих елемената, као и целовитог института самог појма мучења са другим институтима кривичног права, пропраћено заједно са кривичнопроцесног и криминолошког аспекта.

Као основни метод, с обзиром да се дисертација односи на кривичноправне институте, који уобличавају норме садржане у кривичном закону, користили смо догматички метод, чија је употреба неопходна при анализи правних норми садржаних у постојећим прописима.

Приликом сагледавања стања у страним кривичним законодавствима, у погледу постојања и правног значаја, као и поређења стандарда међународних тела задужених за борбу против мучења, примењивали смо компаративни, односно упоредно-правни метод. Настојали смо да сва приказана решења, која се односе на мучење у упоредном кривичном праву, детаљно анализирамо не само кроз уобичајно разматрање њиховог логичког и језичког значења, већ и преко аналитичког поређења са решењима нашег позитивног кривичног права. Сматрамо да једним таквим анализирањем компаративни метод испуњава у потпуности своју функцију, која се као што већ из његовог назива произилази, своди на специфичну кривичноправну компарацију. Из таквих компарација могу проистећи корисна искуства, као и нова схватања, што је све укупно од велике важности за складан развој кривичног права и у нашој земљи.

Ради целовитог сагледавања начина на који је мучење постало део кривичног законодавства, током његовог развоја кроз смену различитих историјских епоха, које су се одликовале и специфичним кривичноправним решењима, користили смо и историјско-правни метод. Тим методом смо настојали да истражимо степен континуитета нормативне егзистенције мучења у кривичном праву, које је као изузетно важна грана права, како са становишта државе, односно њених органа који га креирају, тако и са становишта свих субјеката на које се односе.

Из тих разлога су се дух и природа кривичног права увек налазили у видној корелацији са доминантним друштвеним процесима у току одређених историјских епоха, што само по себи упућује и на велики значај употребе историјског метода.

Кроз методу студије случаја (*case study*), у једном делу дисертације, дат је преглед одабраних домаћих и страних случајева који су се водили или се још увек воде пред Комитетом УН за спречавање мучења или Европским судом за људска права. Сагледавајући праксу ових међународних субјеката који се баве заштитом људских права, спречавањем мучења и његовим кажњавањем, уочено је да су сами поступци који се пред њима воде, дуготрајни и мукотрпни, како за жртву која је преживела или није преживела мучења, тако и за државу, која се сматра одговорном за овакво понашање. У студијама случаја презентирани су различите врсте информација. Ту се налазе чињенице, које се могу потврдити из различитих извора, закључци који представљају мишљење појединца у датој ситуацији, као и различите врсте претпоставки, које су се користиле као база за доношење одлука, које су саме по себи подложне критици и дискусији.

Методологија израде дисертације је првенствено аналитичка, јер укључује анализу до сада објављених појединачних и општих извештаја међународних организација (Комитета Уједињених Нација за спречавање мучења, Комитета Савета Европе за спречавање мучења, Европског суда за људска права и др.), њихових стандарда и практичних препорука којима се тежи унапређењу заштите људских права и заштити лица од мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Овај метод је морао да уважи кључне претпоставке или другим речима, морао да испуни одређене критеријуме у својој примени, истовремено захтевајући да се обаве све процедуре које карактеришу структуру ове дисертације од теоријске концептуализације, преко операционализације, до формирања конкретних индикатора. Захваљујући њему, извршено је рашчлањивање сложених појмова, судова и закључака на њихове једноставније саставне делове, затим изучавање сваког саставног дела за себе и у односу на друге делове дисертације.

Метода синтезе је подразумевала коришћење научног истраживања путем спајања делова или елемената дисертације у целину, те састављања једноставних мисаоних творевина у сложене и сложене у још сложенију.

Аналитичко-синтетичка метода сазнања састојала се од два дијалектички супротна, али јединствена методска поступка. Анализа и синтеза имају заједнички предмет истраживања – мучење, и оне прелазе једна у другу, тј. садржане су једна у другој од почетка до краја дисертације.

Уз помоћ статистичког метода, извршили смо анализу испољавања кривичног дела мучења у пракси наших државних органа. Резултати статистика, графикони, табеле и сл, омогућили су нам да откријемо карактеристике кривичног дела мучења, структуру и закономерност његових облика испољавања, као и узрочно-последичне везе између испитиваних појава и начина испољавања. Поред тога, изведени су генерални закључци и о заступљености мучења у пракси државних органа, те ефикасности кривичног прогона и кажњавања његових учинилаца.

Кроз метод анализе садржаја, извршена је анализа разних аспеката мучења, ставова и односа домаћих и међународних институција и организација према мучењу, законских оквира који регулишу ову област у националним и међународним законодавствима и др.

Истовремено су спроведена и потребна емпиријска истраживања, ради прикупљања неопходних података о обиму, структури и динамици извршених кривичних дела ове врсте, те проблемима који се јављају у практичној, непосредној примени законских решења од стране суда, односно у криминалистичкој пракси полиције у поступку откривања, доказивања и расветљавања извршених кривичних дела везаних за злостављање и мучење и откривање њихових учинилаца.

II

**ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПОЈАВЕ МУЧЕЊА
КАО КАЗНЕ У СИСТЕМУ КРИВИЧНОГ ПРАВА**

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Анализирајући различите изворе, нисмо могли уочити нека пресуднија померања у самој пракси мучења, упркос њеној старости и изузетном богатству у начинима, техникама и справама за мучење. Као да се историја мучења одиграва у сваком од својих тренутака. Она је историја самопонављања. У погледу мучења, сваки век понавља у себи сва остала. Све што се у мучењу дешавало од памтивека дешава се и данас. Дијахронија се подудара са сихронијом. Вечно понављање истог. Историју праксе овога пута најбоље замењује картографски преглед елемената праксе, учесталости њиховог појављивања или прерушавања, и њиховог јењавања или јачања у разним крајевима. Што се тиче мучитеља, ни они нису напросто наследници или опонашатељи својих претходника из ранијих времена. Они, заправо, понављају оно што су други понављали јуче, као и оно што ће и трећи сутра моћи да понављају за њима.

Може се, ипак, говорити о извесним променама у законитости упражњавања мучења као државног инструмента. Како сама власт, полазећи од степена цивилизацијског развитка, гледа на мучење, јавно се легитимишући? Када се прати историја казни и кажњавања, стиче се утисак као да су се разне цивилизације „такмичиле“ у примени најгрознијих санкција за преступнике и кажњенике - који ће, у најтежим мукама, испаштати своје грехе. Ту је мапшта у суровости и „стваралашву“ била - неограничена: како човеку створити „услове“ да испашта у што већим мукама.

2. ИЗБОР ВРСТЕ И МЕРЕ КАЗНЕ У ИСТОРИЈСКОМ РАЗВОЈУ КРИВИЧНОГ ПРАВА

Све облике оних друштвених понашања која бисмо могли подвести под појам кажњавања налазимо, заправо, и код животиња (наравно, не код свих, нити код само једне врсте), тј. све оне манире типичне за човека. Међутим, не може се занемарити чињеница да казну, ма што год под њом подразумевали, није измислио човек или бар не само он, па се начелно може закључити да је у најразличитијим облицима живота присутна код живих бића. Другим речима, она представља важан инструмент у служби живота. При томе, претежно тражи најмање два актера - оног ко кажњава и оног ко се кажњава. Познати су многобројни облици који би се могли назвати самокажњавалачким, дакле, где је довољан само један актер за извршавање казне. Био тај актер јединка, сама по себи која је без друштвеног предлога дошла на идеју самокажњавања или је и такав појединачни облик такође друштвено условљен - могући је аспект разматрања, као занимљив и велики социолошки изазов.⁸ Свакако да казна, било упућена према себи, било према другоме, а посебно друштвено организована казна увек са собом носи поруку.

Казна је током свог историјског развоја увек рефлектовала вредности друштва (а не вредности криминалца), јер је истовремено морала послати поруку и криминалцу - да су његови поступци неприхватљиви за заједницу, али и жртви - да друштво има разумевања за штету која јој је нанета.

⁸ Бекарија Ц., *О злочинима и казнама*, Издавачка радна организација „Логос“ - превод са италијанског Ангун Цвитанић, Сплит, 1984. стр. 17.

Све казне још у римском праву су биле подељене на *капиталне* и *некапиталне*.⁹ У капиталне казне убрајане су оне којима се губио живот – *смртне казне*, док су некапиталне казне подразумевале неки други начин кажњавања. Смртна казна се извршавала јавно и на више начина: спаљивањем, вешањем, разашивањем, дављењем или одрубљивањем главе. Она се могла заменити доживотним изгнанством – у случају осуде припадника виших слојева друштва, док се над трудном женом смртна казна није могла извршити. Сви осуђеници на капиталну казну губили су статус римског грађанина, након чега би им се конфисковала целокупна имовина. У некапиталне казне убрајано је батинање, дужничко ропство (рад у руднику), тамновање или повчано кажњавање.

Сурове и бруталне смртне казне имале су за циљ да поред *санкционисања деликта*, застраше све потенцијалне учиниоце кривичних дела. На тај начин је јавно извршена казна имала функцију *генералне превенције*. Казна још увек нема васпитну улогу (специјалну превенцију) нити садржи „меру сигурности” у циљу даљег онемогућавања деликвента да понови кривично дело.

Народни трибун Луције Сатурнин је крајем II века п.н.е. поднео предлог којим је усвојено седам основних елемената који утичу на казнену меру:

- 1) деликвентов мотив (разлог – *causa*);
- 2) психофизичке особине деликвента (личност – *persona*);
- 3) место извршења деликта (*locus*);
- 4) време извршења деликта (*tempus*);
- 5) начин на који је извршен деликт (квалитет – *qualitas*);
- 6) количина злочина и агресије (*quantitas*) и
- 7) последице деликта (*eventus*).

Право у јавним деликтима доста је заостајало у поређењу са римским приватним правом. Узроци његове неразвијености могу се тражити у класној и сталешкој подели друштва, у великим овлашћењима *pater familias*-а и у великој улози магистрата и комисија, који су могли на основу врховне власти (*imperium*-а) и без судског поступка казнити деликвента.

Историјски развој кривичног права обично се дели на раздобља која се нижу хронолошким редом, али та се раздобља од аутора до аутора разликују, зависно од полазних основа поделе.

Цели историјски развој кривичног права можемо поделити на два временски и садржајно различита раздобља. Прво, које је трајало од најстаријих времена до средине XVIII века, дакле релативно дуго, било је доста сиромашно кривичноправним садржајем.¹⁰ Напротив, друго раздобље које траје од половине XVIII века до данашњих дана, дакле нешто око две стотине година, по свом је садржају много значајније за савремено кривично право од претходног. У том раздобљу, које заправо обухвата развојни пут савременог кривичног права у свету, догодило се све што се уопште значајније догодило у историји кривичног права.

⁹ www.fpps.edu.rs/sr/.../istorija%20pie/.../uloga_kazne_u_rimskom_pravu.doc

¹⁰ Марић З., *Одмеравање казне*, Специјалистички рад, Паневропски Апеирон Универзитет, Факултет правних наука, Бања Лука, 2009. стр. 5.

2.1. КРИВИЧНО ПРАВО У ПЕРИОДУ ПРВОБИТНЕ ЉУДСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Постанак права уопште, па тако и кривичног права, везан је за постанак државе као посебне друштвене организације. У првобитној људској заједници нема државе, нема кривичног права, нема ни казне. Ипак, то не значи да негирамо или игноришемо постојање одређених понашања у оваквој заједници, која су по својим спољним манифестацијама одговарала кривичним делима након настанка државе. Историјски посматрано појава казни се везује за појаву кривичног права уопште односно за појаву државе.¹¹ У првобитној људској заједници, постојали су различити облици реаговања према лицима која су кршила правила дисциплине и понашања.

На основу доступних историјских извора и познавања начина живота неких данас постојећих племена на ниском степену развоја, може се рећи да су се према појединцима, који су у првобитној друштвеној заједници својим експесима нарушавали одређена неписана али опште прихваћена правила понашања, примењивале присилне мере, којима је био циљ успостављање друштвеног реда који је поремећен извршеним делом. Они су били санкционисани различитим мерама које нису имале карактер кривичне санкције, односно казне, нити је постојао посебни орган који их је изрицао или извршавао и сл. У првим почецима организовања, примитивне људске заједнице сачињавали су крвни сродници. Реакција против појединаца унутар те заједнице или према неком изван ње, у самом је почетку одбрана непосредном физичком силом. Те реакције нису унапред предвиђене, оне су готово инстинктивне и због тога варирају од случаја до случаја. У каснијем развоју понављањем тих реакција формирали су се обичаји. Сада се већ може говорити о извесној психолошкој и посредној сили претњом према ономе ко би учинио недозвољено дело, јер се по прилици зна шта га очекује. То више није нагонска одбрана својствена сваком живом бићу, већ реакција која је због традиције присутна у свести свих чланова и коју сви, или барем већина прихватају. Она је представљала друштвену санкцију у правом смислу речи, без обзира на то одлучује ли о њеној примени појединац: глава породице, рода, племена, племенски врач, или колегијални орган: племенско веће, веће старца, врачеве или цели род, племе.

Од друштвених санкција из овог раздобља углавном се спомињу протеривања или искључивање учиниоца дела из заједнице и крвна освета према заједници којој исти припада. Трећа друштвена санкција која се примењивала у првобитној људској заједници: откупнина /компензација/ јавља се у време развијених економских односа између појединих родова и племена. Она потискује крвну освету која је ометала мирне односе потребне за међусобну размену добара.

Откупнина је такав облик реакције према којем породица, односно племе којем припада учинилац дела даје одређену накнаду породици или племену оштећеног. Накнада се давала у одређеној количини предмета који су служили као средство размене /жито, кожа, стока и сл./. Висина накнаде се одређивала према обичајима или споразумно, а у великој мери је зависила од тежине учињеног дела. У томе налазимо и прве почетке избора мере санкције, док у постојању откупнине налазимо могућност избора врсте санкције /освета или откупнина/. Споменуте три друштвене реакције против експеса појединаца нису биле једине санкције.

¹¹ Јовашевић Д., Стевановић З., *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Београд, 2007. стр. 53-116.

Оправдано се може претпоставити да ни према таквим ексцесима повређени појединци и околина нису били равнодушни. На основу изложеног може се закључити како су у првобитној људској заједници биле познате разне реакције према недозвољеним понашањима и како је постојала врло ограничена могућност избора санкција према учиниоцу одређеног недозвољеног понашања. Реакције према учиниоцима тих дела такође се разликују од казни у кривичноправном смислу, и то не само по њиховом класном пореклу, већ и по садржају. Са настанком државе неки од облика првобитног друштвеног реаговања прерастају у казне: смртна казна, телесне казне и новчана казна.

2.2. КРИВИЧНО ПРАВО РОБОВЛАСНИЧКИХ ДРЖАВА

Санкције из првобитне људске заједнице нису нестале одједном тј. постанком државе, већ су се и даље још дуго времена примењивале, али их је држава, истовремено са увођењем казни, настојала ограничити, модификовати и искористити. Тако је крвну освету државна власт у једном правцу настојала ограничити, индивидуализовати и учинити је сразмерном увођењем начела талиона /тал-мерити/, а у другом правцу композицију искористити претварањем у новчану казну.

Истражујући врсте казни у државама робовласничког типа наилазимо на одређене потешкоће. Оне произлазе из чињенице да су те државе постојале у периоду историје људског друштва који је трајао око четрдесет векова релативно давне прошлости из које није преостало довољно аутентичних докумената. Поред тога, све робовласничке државе нису имале идентично право с обзиром на време када су настале, где су настале и како је текао њихов развој. Кривично право робовласничких држава (Египта, Вавилона, Персије, Грчке, Рима и др.)¹² се међусобно разликује што одговара особеностима ових држава, али се могу пронаћи и заједничке карактеристике:

- 1) Постојање разлике између робовласника и робова у погледу кривичноправне заштите њихових личности и у погледу њихове кривичне одговорности. Наиме, заштита личности постоји само за робовласнике, али не и за робове. Роб није сматран за лице, већ за ствар, па према томе, он лично није уживао никакву заштиту. Убиство роба је деликт против имовине, јер је повређена својина на робу, а не сам роб;¹³
- 2) Са преузимањем функције гоњења и кажњавања за кривична дела од стране државе, настало је и кривично право. Наиме, држава је почела да забрањује поједина понашања која су са становишта владајуће класе опасна и да за њих прописује казне. Истовремено се у механизму државе формирају посебни органи за гоњење и кажњавање лица која крпе забране и угрожавају новонастали поредак;
- 3) Сви закони познају широку лепену различитих казни. За иста кривична дела различито су кажњавани робови и робовласници.

¹² Марготић Л., *Опћа повијест права и државе*, Ријека, 1997. стр. 168-173; Аврамовић С., *Затвор у античком праву и Исејев катиходромин*, *Анали Правног факултета у Београду*, Београд, број 1-3/1991, стр. 10-16; Јарамез Раскушић И., *Сустав казни у Римском праву*, *Зборник правног факултета у Загредбу*, Загреб, број 48/1998, стр. 545-575; Јарамез Раскушић И., *Казненоправни сустав у античком Риму*, Загреб, 2003. стр. 56-72.

¹³ Срзентић Н., Стајић А., *Кривично право ФНРЈ, Општи део*, Београд, 1961. стр. 23.

Робови су углавном кажњавани смртном или телесним казнама, као и тешким исприљујућим радом са ускраћивањем хране и воде, док су робовласници кажњавани имовинским казнама, одузимањем политичких права и протеривањем, а веома ретко, и то код најтежих дела, смртном казном или неком телесном казном;

- 4) Неједнакост у кажњавању учинилаца кривичних дела зависно од припадности класи. Наиме, и када се ради о истој казни, примењивао се посебан начин извршења према робовима који је био суров, драстичан, а посебан према слободним људима, припадницима робовласничке класе;
- 5) Као објекат заштите овде се јављају: владар, држава и њени органи, црква и приватна својина, а посебно својина на робовима;
- 6) Реакција на извршено кривично дело и у овом периоду има карактер колективне реакције јер се кажњавање не врши у име породице повређеног лица, већ у име целе државе;
- 7) Сврха казне се састоји у спречавању вршења кривичних дела јавним застрашивањем грађана саопштавањем будућим потенцијалним преступницима, какве их нехумане, драконске и сурове казне чекају и на какав начин могу бити извршене ако се и и они нађу у улози учиниоца кривичних дела и
- 8) Ово право карактеришу сурове и нехумане физичке казне, као и нехуман начин њиховог извршења.

Од аутентичних законских текстова и извора који се односе на ово кривично право, најбоље информације могу нам пружити Хамурабијев закон, Закон XII таблица, текстови грчких филозофа Платона и Аристотела, те римских аутора Сенеке и Цицерона. У односу према кривичноправној одговорности и према заштити личности, у Хамурабијевом закону, постоји велика разлика између слободних људи и робова, па и између појединих категорија слободних људи. Казнени систем био је релативно добро развијен, али је за већину кривичних дела била запређена смртна казна као апсолутно одређена или као замена за ненаплативу новчану казну.

Осим смртне и новчане казне, постојале су још и телесне казне осакаћење, батинање, губитак статуса слободног човека, протеривање из места и прогон из очеве куће. Закон XII таблица садржавао је знатно мање прописа кривичног права од Хамурабијевог закона, али у основи између одредби оба закона није било значајних разлика.

Улога судова у ово доба сводила се на то да утврде извршење кривичног дела и да учиниоцу изрекну казну која је за то дело прописана и апсолутно одређена, док нису могли одмеравати казну према околностима дела и учиниоца. Дакле, у кривичном праву робовласничких држава још су се дуго времена задржале санкције из првобитне људске заједнице. Истовремено, али споро и постепено, држава је у законима, одређујући кривична дела и казне, готово без изузетка прописивала казне као апсолутно запређене. Врсту и меру казне за поједина кривична дела одређивао је дакле законодавац који је сасвим изузетно и у незнатној мери водио рачуна о субјективним околностима.

2.3. КРИВИЧНО ПРАВО ФЕУДАЛНИХ ДРЖАВА

За ово као и претходно раздобље не могу се, осим сасвим уопштено, дати јединствене карактеристике кривичног права које би важиле за све државе и свако време од краја V до XVIII века. Раздобље феудалних држава обично се дели на три периода: а) рани феудализам, б) период процвата феудализма и в) период првобитне акумулације капитала и распадање феудализма. Овај последњи период се сматра прелазним периодом. Свака од ових етапа у развоју кривичног права има своје посебне карактеристике. У прво време, упркос неким писаним законима, још увек су у обичајном праву присутне санкције које се нису битно промениле из раздобља првобитне заједнице. Кривично право раног феудализма (V до IX век), ослања се на обичајно право и прописе које су доносили краљеви освајачких германских племена: Бургунда, Острогота, Визигота, Лангобарда и Франака. У почетку преовладавају елементи реакције, крвне освете, талиона и откупнине, који се постепено потискују законским прописима краљева и све више уводе санкције кривичног права робовласничких држава, а у првом реду телесне казне. Долази до снажног продора утицаја католичке цркве на кривично право, па је чак изграђено канонско кривично право.

У другом периоду престаје услед распада Франачке државе важење писаних закона и поновно долази до шире примене старог обичајног права. Истовремено локалне власти издају своје законе, статуте и сл. Кривично право средњег, развијеног феудализма (IX до XV век), одликује се расцепканашћу и рецепцијом римског права. Најзначајнији кривични законик тога доба јесте „Општи немачки кривични законик“ (*Constitutio Criminalis Carolina*), познат као „Каролина“ из 1532. године. То је био комплетан законик за оно доба, али су његове одредбе примењиване субсидијарно, јер су предност имали локални прописи феудалаца. Други значајан законик тога времена јесте Душанов законик из 1349. и 1354. године. Он представља кодекс целокупног права феудалне Србије. Ово време карактерише партикуларизам /чување личних интереса/.

Напокон у трећој етапи, кад се феудализам већ налазио у распадању и кад су нове идеје већ увелике биле присутне, долази до даљих кодификација. У неким се већ осећају извесна освежења у односу према ранијем стању, али у избору врсте и мере казни значајнијих промена нема, тако да се и ова етапа уклапа у основне карактеристике заједничке за цело феудално раздобље.

За све време, а нарочито у каснијем раздобљу, осећа се снажан утицај цркве, која је у средњем вијеку добила колосалан утицај који раније никада није имала. Доба распадања феудализма (XV до XVIII век), карактерише доношење кривичноправних прописа са најсуровијим казнама у историји кривичног права. То је доба првобитне акумулације, инквизиције и апсолутизма. Црква је стекла готово неограничену власт као инспиратор и творац световних закона и пресудну улогу у кривичном праву. Све до XVI века кривично право, као уосталом и све остале доктрине, налазе се под потпуним утицајем цркве. Оно што превладава у погледу кажњавања, то су ставови канониста св. Аугустина и Томе Аквинског: с једне је стране циљ казне одмазда и застрашивање, а с друге поправљање учиниоца кроз испаштање и кајање.

Опште карактеристике феудалног кривичног права се огледају у следећем:
1) наглашена је отворена заштита интереса феудалаца над зависним кметовима из чега произилази и разлика у њиховом кажњавању;

- 2) примаран објект заштите су: феудална својина, религија и личност феудалца;
- 3) ово право карактерише арбитрност, која базира на неодређености кривичних дела и казни и непостојању прописа о заштити личности окривљеника у кривичном поступку и
- 4) предвиђене казне су сурове, а међу њима се истичу смртна казна и телесне казне сакаћења, мучења и унаказивања. Ту суровост нарочито је развила инквизиција.

2.4. КРИВИЧНО ПРАВО КАПИТАЛИСТИЧКИХ ДРЖАВА

Стање кривичног права као дела правног поретка феудалних држава изазвало је револт хуманиста, енциклопедиста и других. У основи то је био револт трећег сталежа, нове буржоаске класе против целокупне зграде феудалног друштва у распадању, који је неминовно дијалектички условио револуцију и дефинитивни слом система. Истовремено, на основи већ разбукталих идеја, формирају се у новом друштву идеје и ставови који означавају преломну фазу у целокупном историјском развоју кривичног права. То је био прави почетак развоја савременог кривичног права које је још увек почивало на неким заблудама из прелазног периода, али у којем се већ снажно осећа и утицај нових идеја: гаранција права грађана, њихове једнакости пред законом и превенције криминалитета као сложене друштвене појаве чији су узроци многобројнији и разноврснији од „зле ћуди делинквента“. То коначно у законодавству и судској пракси доводи до схватања различитости појединих учинилаца кривичних дела и потребе да се према сваком зависно о његовим својствима и учињеном делу примени одговарајућа казна.

Епоха капитализма почиње са великом француском буржоаском револуцијом 1789. године, којом је срушен феудални поредак. Полазећи од идеја човечности, братства и једнакости свих људи пред законом, буржоазија је хтела да прикаже капиталистичко друштво као идеално друштво. Начела буржоаског кривичног права истакнута су још пре револуције у делима Хобса, Лока, Монтескјеа, Волтера, Русоа и Бекарије. Њихове идеје и предлози добили су потврду у „Декларацији о правима човека и грађанина“ из 1789. године.

Први законик изграђен на овим принципима, јесте француски револуционарни Кривични законик из 1791. године (*Code de delits et des peines*). То је први буржоаски кривични законик у коме је још увек присутан утицај Бекарије, огорченог противника судске самовоље, па и ограничене слободе, који се панично бојао могућности да суд учиниоцу кривичног дела изабере врсту и меру казне. Образлажући предлоге овог закона посланик Ле Пелетиер де Саинт Фаргеау изнео је његова начела: „Поред хуманости и једнакости свих пред законом, што се тиче казне, она мора бити размерна учињеном делу, врста казне мора одговарати врсти кривичног дела, а казне морају бити у закону апсолутно одређене“. Примењујући овај закон у којем су за сва дела казне биле апсолутно одређене, судија је могао само прогласити, али не и одабрати казну.

Међутим, мора се истаћи да је и нова класа, пропагирајући једнакост свих пред законом, предвидела оно што су о избору врсте и мере казне и о њеним циљевима писали мислиоци тога времена и безрезервно прихватила идеје Бекарије што ће се ускоро показати као потпуни промашај, барем што се тиче апсолутно одређених казни.¹⁴

¹⁴ Бекарија Ц., *О злочинима и казнама*, оп. цит. стр. 34-39.

Упркос овом промашају и још неким садржајним и техничким недостацима и непотпуности, ова прва важнија буржоаска кодификација значајан је догађај у развоју кривичног права, првенствено због увођења начела легалитета, релативне хуманости у односу према ранијем законодавству и посебног положаја малолетних учинилаца кривичних дела.

То је био први буржоаски кривични законик заснован на следећим принципима:

- 1) законитости према коме кривична дела и казне морају бити законом одређене;
- 2) једнакости грађана пред законом, тј. да грађани једнако буду кажњавани за иста кривична дела;
- 3) хуманости према коме казна не сме да представља мучење, већ мора да има хумани карактер;
- 4) сразмерности између тежине кривичног дела и казне и
- 5) увођење казне лишења слободе у казнени систем уместо сурових, некорисних и нечовечних казни, у првом реду смртне казне.

По први пут овај законик дели кривично право на општи и посебни део, при чему општи део садржи принципе казнене политике, основе и услове кажњавања, а посебни део одређује поједина кривична дела и казне. Кривично дело се схвата као материјална последица, којом се наноси штета заштићеном објекту.

Други значајан кодекс овога доба је Кривични законик Баварске из 1813. године, који је рађен под утицајем Анселма Фојербаха. То је био систематизован законик са прецизно одређеним појмовима и институцијама. Овај закон стоји чврсто на начелу легалитета, али предвиђањем релативно одређених и паралелних казни омогућује судовима избор врсте и мере казне, ако и не претежно у зависности од личности учиниоца, оно у најбољу руку зависно од околности кривичног дела и мотива који су учиниоци определили на његово извршење.

Ова два законика служила су као узор за касније европске законике из ове области.

Почетак XX века карактеришу бројни покушаји да се у кривичном законодавству изврши реформа ранијег стања његовим усаглашавањем са новим идејама, које у већој мери него икада раније у средиште кривичног права стављају учиниоца кривичног дела, његова својства и различитости. Уводе се различите адмонитивне кривичне санкције у виду мера упозорења: условне осуде и судске опомене. Тек крајем XX века систем санкција постаје још разуђенији увођењем широке лезе парапеналних мера или супститута казни, у првом реду казне лишења слободе. Као и обично, од идеје до њене реализације пут је дуготрајан и мукотрпан и он још и данас траје.

Законодавци, наиме, готово увек са великим опрезом прихватају идеје којима иначе дају пуно признање, тако да, на жалост, правосудна стварност живи често животом који за неколико деценија, ако не и више, заостаје за савременим кривичноправним схватањима.

3. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ СИСТЕМА КАЗНИ

Да бисмо говорили о историјском развоју система казни, потребно је најпре дати појмовно објашњење саме казне. Наиме, у теорији кривичног права се разликују формална, материјална и мешовита схватања појма казне.¹⁵ Одређивањем формалног појма казне истичу се само правни елементи казне, а занемарује њена садржина. Казна се представља као правни феномен, а не као реална друштвена појава, која је везана за класно друштво и подложна променама које настају у структури тога друштва. У формалном смислу казна је мера одузимања или ограничавања извесних права учиниоцу кривичног дела коју изриче суд у законом прописаном поступку. Одређивањем материјалног појма казне, она се представља као реална друштвена појава, тј. као мера за заштиту друштва од криминалитета, али се занемарује да је та појава правно уобличена, те да као таква мора да садржи и правне елементе.

Пошто је казна мера друштвеног реаговања против учиниоца кривичног дела која је одређена правним прописима она се мора посматрати као јединствена материјално-формална појава. Појам казне мора да одрази истовремено њену суштину, њен друштвени задатак као и њена правна обележја, тј. форму у којој се појављује. Полазећи од јединства материјалних и формалних елемената казна се одређује као принудна мера предвиђена у закону коју изриче суд кривично одговорном учиниоцу кривичног дела у циљу заштите основних слобода и права човека, те других права и друштвених вредности зајамчених и заштићених уставом и међународним правом, односно правним поретком, а која се састоји у одузимању или ограничавању његових слобода и права.

Дуга историја развоја кривичног права утицала је на стварање великог броја и врста казни које је друштво примењивало према учиниоцима кривичних дела. Њихов основни задатак је био да, с једне стране, утичу на спречавање оваквих лица да поново изврше кривично дело, а са друге стране, да јавним и суровим извршењем „васпитно“ утичу на остале грађане како би их страхом од казне одвратили од вршења кривичних дела.¹⁶ Међу широком лепезом, као најзначајније казне тога периода, издвојиле су се следеће: 1) елиминаторне казне; 2) телесне казне;¹⁷ 3) казне тешког физичког рада; 4) безчастеће (дифамне) казне; 5) имовинске казне¹⁸ и 6) казне лишења слободе (казне затвора).¹⁹ Тек у XIX веку долази до увођења нових врста кривичних санкција, попут мера безбедности и васпитних мера. Почетком XX века, уводе се нове кривичне санкције – мере упозорења, да би се крајем овог века јавиле и парапепалне казне.

3.1. ЕЛИМИНАТОРНЕ КАЗНЕ

Сам назив „елиминаторне казне“ јасно и недвосмислено је указивао да се радило о оним врстама казни чији је главни задатак био уклањање, елиминисање учиниоца кривичног дела из друштва, чиме се настојала остварити ефикасна заштита друштва и

¹⁵ <http://www.maturskiradovi.net/forum/printthread.php?tid=9147>

¹⁶ Миљковић М., *Кратак поглед на историјски развој кривичног права у нас за последњих сто година*, Бранич, Београд, број 4-5, 1905. стр. 263-275.

¹⁷ Више: Грубач М., *Телесна казна у Србији 1804-1873. године*, Београд, 2004. стр. 167.

¹⁸ Више: Кокољ М., Лазин Ђ., *Имовинске санкције и мере у југословенском кривичном праву*, Београд, 1986. стр. 59.

¹⁹ Више: Фуко М., *Надзирати и кажњавати*, Сремски Карловци, 1997. стр. 109.

друштвених добара, односно вредности од поновног извршења кривичног дела од стране осуђених лица. У елиминаторне казне су се убрајале: 1) смртна казна; 2) прогонство из заједнице; 3) депортација и 4) релегација. У циљу појашњења самог значења ових казни за друштво, као и њихове тежине за учиниоце кривичних дела, издвојићемо смртну казну и прогонство из заједнице.

3.1.1. Смртна казна

Смртна казна (*poena capitalis*) се састоји у лишењу живота осуђеног лица. Другим речима, смртна казна је законом предвиђено лишење живота лица, која се изриче након што је лице проглашено криво за учињено кривично дело. Дуго времена је била најчешће примењивана казна за најтеже учињена кривична дела. Извршавана је сурово, на јавним местима, обично на градским трговима и местима испред већница или цркава, обично у вапарске или пијачне дане. Некада је извршењу смртне казне претходило мучење и телесно кажњавање осуђеног са циљем да му се нанесу што веће патње, болови, понижења и муке.

Смртна казна развила се из тзв. крвне освете.²⁰ Крвна освета била је неписано правило у заједницама и племенима које су живеале пре неколико хиљада година. Она је допуштала и омогућавала родбини убијене жртве да се освете учиниоцу и његовом племену. То је често водило до бесконачних свађа између племена и чак истребљења читавих племенских заједница. У најстаријим правним изворима као што је Кодекс Ур-Намму (око 2100. године пре Христа), предвиђена је смртна казна за убиство и прељубу. У Хамурабијевом Законику спомиње се талионско начело које означава ситуацију „Око за око, зуб за зуб“. То начело је ограничавало освету само на онога ко је учинио кривично дело. Ово начело је још више ограничено у Тори која наводи да накнада штете треба бити сразмерна учињеној штети. Она дакле захтева накнаду штете од учиниоца, а не освету од породице жртве. У Тори се наводи низ верских, друштвених и сексуалних прекршаја за које се одређује смртна казна, а који су сматрани као претња егзистенцији читавом народу: физичко злостављање родитеља, врачање, жртвовање људи другим боговима, прељуба, хомосексуализам, инцест, полни однос за време менструације и др. Такође, Тора прави разлику између убиства с намером и убиства у обрани. За правоваљану смртну пресуду захтевало се најмање два непристрасна сведока и темељито проверавање њихових исказа од стране судије, како би се избегле погрешне пресуде.

Многа старовековна царства примењивала су поред смртне казне и новчане казне те ропство. У то доба била су популарна јавна смакнућа и то са двојаким сврхом: да би забавила грађане, а истовремено да би их ушлашила. У Римском царству су хришћани током триста година били сурово прогањани. Али, након што је Константин V службено допустио хришћанство 313. године, оно је 380. године постало државном религијом, примена смртне казне од стране царства није опадала, већ је напротив расла, а црква је у томе сада активно учествовала. Римокатоличка црква оправдавала је смртну казну против погана. Источно Римско царство од VIII века поступно је редуцирало спровођење смртне казне и замењивало је казнама попут одсецања носева и ушију да би на тај начин провели једну врсту педагошког утицаја на популацију. У каснијем средњем веку, када су поступно све више били угрожени моћ, положај и монопол папе, царева и племства расла је и учесталост смакнућа и њихова окрутност.

²⁰ <http://search.adsoglas.com/pretrazivac/>

Томе су највише допринели лов на *вештице* и инквизиција. Тек у XVIII веку развила се опозиција смртној казни, а томе је знатно допринео и талијански књижевник Цесаре Бекарија са својим делом „*О злочинима и казнама*“ у којем је истицао значај превенције злочина путем правног система и добрих закона. Француска револуција је такође увелико допринела развоју људских права и слобода. У XIX и XX веку све више филозофа и књижевника запаже се за укидање смртне казне.

3.1.2. Прогонство из заједнице

Човек као појединац друштвене, националне и државне заједнице, као и читаво људско друштво имају потребу за властитим одржањем, очувањем и осмишљавањем свога постојања. Првобитна људска заједница је била најдужи и најтежи део људске борбе у савлађивању природе и успостављању основних правила понашања. Човек је друштвено биће које у почетку свога настанка живи у хорди да би временом прешао у повезивање кроз најсофистицираније облике друштвених заједница. Група (или неки њени припадници који то преносе на читаву групу), прописују правила понашања, а кроз њих и могуће облике санкције за кршење тих правила. У заједници сваки облик примењене казне, својим постојањем, говори нам и о поруци коју са собом носи и за појединца над којим се казна примењује.

Као првобитан облик реаговања друштва на поједине облике противдруштвеног понашања је било примењивано и прогонство из заједнице. Сама чињеница да је појединац био препуштен сам себи, без икакве заштите, често је у првобитној људској заједници означавала и његову смрт. Прогонство из заједнице је касније замењено елиминаторном казном депортације осуђеног лица из државе где је кривично дело учињено. На тај начин се онемогућује таквом лицу да поново извршењем кривичног дела повреди друштвена добра или вредности.

У земљама Старог истока су биле заступљене строге казне за преступнике и учиниоце кривичних дела, међу које се убрајала и казна протеривања кривца из одређеног места или дома. До веће примене ове казне долази тек после великих историјских открића у XV веку, у Шпанији и Португалу, које су осуђена лица бродовима слале у своје колоније у прокоморске крајеве и новооткривене континенте, затим у Италији, Холандији и Великој Британији (где је уведена 1717. године). На овај начин се депортација претварала у доживотно прогонство осуђеника које је постепено временом добијало карактер принудне колонизације.

У царској Русији осуђена лица су депортована у Сибир на принудни рад. Са прогонством у виду депортације, у Француској се примењује и посебна врста казне - релегација. Она је изрицана као споредна казна према осуђеним лицима која су претходно издржала казну лишења слободе као главну казну у француским затворима. Потом су осуђеници упућивани у прекоморске колоније. Ова је казна примењивана само према повратницима.

4. ТЕЛЕСНЕ КАЗНЕ

Телесне казне су настале веома рано, још у робовласничком друштвеном уређењу и као такве се убрајају у ред најстаријих казни. Њихов основни циљ није био само nanoшење

бола учиниоцу, већ и његово „обележавање“ у друштву. Некада су прописиване и изрицане за велики број кривичних дела из разлога што су биле ефикасне, једноставне за извршење и нису повлачиле неке посебне трошкове државе, а могле су бити изречене према свим учиниоцима и у свакој прилици.²¹ У савременом кривичном законодавству оне су избрисане из система казни (нпр. у Аустрији 1867. године, у Мађарској 1871. године и др.), али их и даље познају нека азијска и афричка законодавства. Основни облици испољавања телесне казне су били: 1) сакаћење и 2) шпобање.

4.1. САКАЋЕЊЕ

Сакаћење је израз за чин наношења повреде која за последицу има трајну промену на телу човека, било у облику смањења његове функционалности (инвалидност), било естетског изгледа (нагрђивање).²² Под сакаћењем се обично подразумевало намерно повређивање, при чему се жртва остављала у животу. Мотиви, као и врсте сакаћења могу бити различити, зависно од околности у којима се изводи. У неким културама, сакаћење се врши над децом како би она достигла одређени естетски идеал, односно из религијских разлога. У ретким случајевима мотив за сакаћење представља садистичко задовољење учиниоца, а још у ређем мазохистичке склоности жртве. На жалост, много чешће се сакаћење врши као облик мучења и телесне казне. Сакаћење је била сурова, свирепа казна не само по својој природи и садржини, већ и по начину њеног извршења. Временом, ова казна није имала за циљ одмазду према учиниоцу кривичног дела и испаштање због недела, већ и да се са аспекта превенције он онемогући да убудуће настави са вршењем истородних кривичних дела.

Применом ове казне учиниоцу кривичног дела се на симболичан начин наносило исто оно које је он претходно својим кривичним делом нанео другом лицу. Њему су на овај начин одсецани поједини делови тела или наношене друге телесне повреде. За имовинско кривично дело је учиниоцу одсецана рука (једна или обе руке) или прсти, за давање лажног исказа или увреду - одсецан је језик, према учиниоцу сексуалних кривичних дела - вршења је кастрација, за шпијунажу или за прељубу - вађене су очи. Она је често извршавана на јавним местима, на градским трговима, испред цркава и градских већница, на пијацама, у пијачне или празничне (верске) дане у присуству великог броја знатижељних људи. Два писца античког доба - Ливије и Плиније - проповедали су у својим списима да се никада пресуда не може изрећи у гневу и срци судија, посебно она најтежа, него да се покуша разним поправкама и батинама, а само у случају пужде, требало је употребити оштрицу секире или мача. Одсецање појединих делова тела, а нарочито руку или ногу у европском, али и античком законодавству, била је честа појава. Такву врсту казне увео је и цар Душан у свом Законику. Међутим, када је реч о овој врсти телесне казне, она је код Срба била ређа. Крадљивцима су најчешће одсецани прсти, али тек до другог или првог зглавка.

У Законику „Каролина“ само у два параграфа говори се о одсецању прстију. Оно је примењивано код оних који су хватани у ловокрађи. Овде се одсецао само палац (десни) али не и цела рука којом је, иначе, преступ извршен. Код кривоклетства, на суђењу су одсецана три прста до првог зглавка.

²¹ Пихлер С., *Основне карактеристике кривичних санкција у Србији IX века до кодификације из 1860. године*, Пенологија, број 1, Београд, 1974. стр. 47-61

²² <http://sh.wikipedia.org/wiki/Saka%C4%87enje>

Међу блаже казне за коваче и фалсификаторе лажног новца такође је већина европских закона предвиђала одсецање прстију до самог корена. Међу тешке телесне казне код свих народа и у свим временима налази се и ослепљивање - за лакше казне једног, а за теже оба ока. У античком свету остао је трајно упамћен Нерон који је тражио да се ова казна обавља над хришћанима који су прелазили из паганизма у једнобоштво.

Занимљива је казна коју је наредио немачки гроф Херберт Ротенбург да се изврши над једном групом судија, јер су били подмитљиви и нису дозволили једној жени да дође до свог права као што им је била дужност. Они су били осуђени да им се ископају очи, јер се веровало да им нису потребне када суде криво и неправедно. Када је међу поданицима цара Фридриха Барбаросе завладало издајство и војничко дезертерство, он је наредио да се издајницима испчуна језик, а бегунцима (дезертерима са бојног поља) ископају очи.

Кастрација је као вид најсуровије казне присутна у историји од Хамурабијевог законика,²³ преко шпанске инквизиције до скорих времена. Кастрација је била преваходно везана за кажњавање сексуалних злочина, првенствено прељубе и силовања, иако је Црква користила исту методу у просекуцији јеретика. Чак и данас у законима (*San Diego County*), неких америчких држава постоји као легитимна опција кажњавања, само се на срећу више не примењује у пракси.

Мишел Фуко у својој књизи „Надзирање и кажњавање“, дефинише један од најбитнијих елемената кажњавања у прошлости - његов јавни аспект и његову спектакуларност. Јавна казна и егзекуција, а кастрација није била изузетак, имала је изузетну моћ над окупљеном публиком. У питању није био само визуелни интензитет догађаја који се одигравао, већ чињеница да су се кажњеник, егзекутор и кажњени налазили у истом простору са публиком. Самим тим публика је постајала саучесник, делила је одговорност са егзекутором и саучествовала у мукама и у ужасу жртве. Зато је јавно извођење кастрације на трговима Фиренце, Пекинга или Мадрида било не само корективне, него и едукативне природе. И поред велике распрострањености кастрације као облика кажњавања она није била везана само за јавно извршење пресуде. Кастрација је била и вишевековни облик понижења непријатеља после битке.

²³ Хамурабијев законик је првобитни прототип казног законика, јер казнене мере заузимају највећи део, а о осталим гранама права говори се само кад дође до њихове повреде. Доста је неразвијеније и заосталије него стварно или облигационо право, па су се остаци система талиона задржали чак до данашњих дана. У многим члановима срећемо колективну одговорност за поступак појединца (одговорност деце и жене за поступке оца и мужа). Правна неједнакост је наглашена као и у другим правним сегментима законика (за исто дело се не кажњавају исто авилум, мушкенум и вардум). И као такав, Хамурабијев законик представља одређен помак на дотадашњи систем кажњавања (разликује се убиство из нехата и са предумишљајем, а за ненамерно повређивање, предвиђа се само надокнада трошкова лечења). Али за закон који за казну у 34 случаја предвиђа убиство (дављење, спаљивање, набијање на колац), и сакаћење (ломљење костију, сечење ушију, шака, груди, избијање зуба и очију), никако се не може рећи да је благ и хуман. Имовинске казне су унапред одређене за разне прекршаје и регулисане су легалном композицијом, тако да судији није остављено по вољи одређивање висине износа казне. Судску функцију врше даијанум (царске судије), градоначелници, управници области, као и сам владар (врховни судија). Срећемо и храмске судове, али су они у Хамурабијево време примали само изјаве под заклетвом. Нема мучења, а за доказна средства су коришћени сведоци, заклетве, рдалије (божији судови), као и писмене исправе и разни уговори. Нема казни затвором или принудним радом, а све нејасноће и непотпуности у закону су вероватно регулисане обичајним правом.
http://www.google.com/search?sourceid=navclient&aq=0h&oq=hamurabijev+&ie=UTF-8&rlz=1T4GGLD_enRS315RS315&q=hamurabijev+zakonik

Још у старом Египту кастрација побеђеног непријатеља је учвршћивала позицију моћи победника, а уједно је и унижавала противника на начин који га није спречавао да буде послушан и вредан роб на фараонским имањима. Ова пракса је такође била веома честа у примитивним друштвима и зна се да га и данас нека афричка племена користе. Ипак, било би погрешно претпоставити да је кастрација непријатеља била искључиво домен старих цивилизација и неразвијених друштава. Довољно је напоменути да су после битке код Ватерлоа „цивилизовани“ Енглези кастрирали велики број побеђених француских војника, као и да је у Француској револуцији она примењивана у име „братства, слободе и једнакости“.

Једна од битних функција кастрације била је култна и религиозна. У зависности од давог контекста, кастрација је била или начин прилагања врхунске жртве божанству или залога ултимативне чистоте и невиности. Први забележени случајеви везани су за Цибелин култ, једну од бројних секти присутних на територији римског царства. Припадници ове секте су у тренуцима верског заноса изводили чин самокастрације и тиме прилагали коначну жртву своме божанству. У позадини овог страшног чина била је жеља да се надиђе сексуално и да се верници претворе у андрогена, виша бића, слична не само самом Цибели него и многим олимписким божанствима античке митологије као и анђелима хришћанског универзума. Чин унакажавања је постао чин достизања супериорности. У оваквој културној сфери настају и први почаци хришћанства тако да не треба да нас чуди што су сличне идеје биле присутне и код првих следбеника Христових.

Строга казна за силовање („срамоћење жене“) у законодавству античких народа има дубоке корене, па су је касније примењивали и европски законописци у новијим временима. Обично су уз римске легије ишла по два „штројача“. Ако би неки војник извршио силовање жене у поробљеном народу, онда се такав „преступ“ кажњавао – „штројењем“, или одсецањем полног органа. Међутим, било је „одушак“ (Херодот их помиње у својој историји), када су војници од својих старешина добијали право да силују жене покорених (варварских) народа. То се дешавало најчешће после дугих боравака ван простора римске царевине. Вршила су се масовна силовања, која су била ограничена временом („одушак“ је трајао до десет дана). Тај „обичај полног пражњења“, био је чест у већини ратова који су, у разним временима и цивилизацијама, водили народи једни против других. Раније је било речи да су у старим цивилизацијама кастрирани војници, али и сви други преступници, који су силовали жене и тако их „осрамотили“. Ова мера „правде“ - да се човеку силом уништи моћ оплођења и продужења врсте - као казнена мера упражњавана је све до новијег доба и у европском законодавству.

Тешко је рећи докле се одржала казна „штројења“ (уништавање моћи оплођавања), али се она не помиње у два основна законика која су важила у Европи вековима – „Терезијани“ и „Каролини“.

4.2. ШИБАЊЕ

Посебан облик телесне казне је шибање. Због своје суровости звала се и мртва или смртна шиба, јер је код осуђеника, поред ужасних болова у току извршења, често наступала и смрт. Чим је пресуда била јавно саопштена, осуђеник је, го до појаса и с рукама привезаним уз тело, морао трчати кроз шпашир од 300 одабраних снажних људи, који су га бар једном морали шибом ударити.

Према сачуваним судским документима,²⁴ осуђеник је морао кроз шпалир да прође „12 пута горе и 12 пута доле“, док је по Карађорђевог Криминалног законика (чл. 14.) мртва шиба трчана шест пута, али кроз 600 момака. Када осуђеник није на ногама могао до краја да издржи казну, онда је био стављен на колица, па је настављено шибање. У најтежим случајевима, број удараца није био ограничен, па је тако шиба била и средство за извршење смртне казне.

Осим мртве шибе постојала је и обична шиба. И она се изрицала и извршавала на јавном месту, само је број пролазака кроз шпалир био мањи (три, четири, шест, осам или највише девет). Уколико је шиба била комбинована са казном робије, онда је број удараца био мањи, а изводила се након одслужене временске казне, непосредно пре пуштања осуђеника на слободу. Као казна шиба се у Србији први пут помиње у Закону Проте Матеје, „а донели су је Срби који су крајем XVIII века служили у српско-аустријским фрајкорима“.²⁵

Слика бр. 1: Шибање у Јужној Африци, трећа деценија XX века

Како је - инстинктивно - свакоме живоме бићу урођено да у стању узбуђености тражи чиме ће да бије - може се узети да је батинање (шибање), тако исто старо као и сам људски род.²⁶ На старим египатским сликама и барелефима јасно се виде батинања која су свакако морала бити казнена средства. И старо Мојсијево право помиње батинања: „Када је безбожник заслужио шибање, то судија треба да га обори и да га бије према мери и броју његових престапа. А када му се удари 40 батина, не треба га више тући, јер би било сувишно“.

Од шибе, у Немачкој, били су поштеђени досељеници из других земаља који су у овој земљи живели дуже од 10 година поштено и искључиво од свог рада. Међутим, по законика „Каролина“ (искључиво примењиван у франкофонским земљама) од шибања су били поштеђени за било какве престапе официри и племићи. А ако је та казна и била изречена према њима, онда су могли да дозволе да им се одсече један прст или, у тежим

²⁴ Зборник закона и уредаба, књ. XI, 1858.

²⁵ Јанковић З., *Батина из закона изашла*, часопис „Време“, број 886-887 од 27. децембра 2007. године, стр. 33.

²⁶ Саша Љ., *Од шибе до електричне столице*, фелтон који је објављиван у „Вечерњим новостима“ (онлине) у периоду од 21.1. до 29.1.2007. године, под следећим насловима: *Казна љутог Калигуле (1), Отров као гајтан (2), Страх кажњаван смрћу (3), Жртве своје љубави (4), Попови без прстију (5), Шибање до смрти (6), Презир преко жига (7), Тровачи без страха (8) и Казна-сломљен нож (9)*.
<http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=16&status=jedna&datum=2008-02-29&feljton=5718>

прекршајима, пола шаке уместо шибе, која је била и „морални лек“, јер је у јавном мњењу оног времена била веома понижавајућа.

У XVIII веку, с разних страна, тражено је да се ова врста казне, шибање, укине у свим европским законима - пошто она не делује „поправљајуће“ него је управо први ступањ да ће преступник извршити још већи преступ који ће га управо одвести на најтежу казну – вешала. Још је Херлог Јован Фридрих од Виртенберга једним посебним „декретом“ тражио да се укине и тамница и шибање, јер се тим мерама, тврдио је, преступник не поправља него излаже још већој беди и невољи. У Србији је шибање као казнена мера укинута званично 1873. године. Међутим, батина је самовољом појединих бахатих властодржаца над кметовима, сељацима и другом „непослушном паством“ примењивана и даље све до краја XIX века, па и првих деценија следећег века - о чему постоје, у српској историографији, многобројна сведочанства.

Српски законописци су одређене казнене одредбе преписивали из европских законика, а нарочито из „Каролине“ и „Терезијане“. Шибање у „Каролини“, као казнена одредба преписано је из старих европских закона и о шибању се мало говори (у три члана). Међутим, као казнена мера било је у закону често и „везивање за стуб (или колац)“. Осуђени се на јавном месту веже за стуб. Кажњеник је вођен кроз насеље или варош и излаган јавном презиру и шибању. Везивање за стуб била је „нова мода“, која је уведена после шибања.

Слика бр. 2: Батињање се као телесна казна одржало до данас у неким земљама Блиског истока

Поред шибања и везивања за колац уз добоше и срамоћење, законик „Терезија“ садржавао је и одредбу - прогонство из земље и тиме кажњеника чинило и - беспчасним, јер није својом казном „био достојан да живи међу својим суграђанима“. Уз ово је, на несрећу кажњеника, да се та нечасност трајно и на видљив начин обележи - на лице ударан жиг да свако види ту његову беспчасност.

Предуг је списак прекршаја и преступа за које се кажњавало шибањем, везивањем за колац и прогонством: кривоклетство, фалсификовање докумената, крађа, превара, фалсификовање животних средстава, лажно представљање, подметање детета, прелуба, браколомство, итд. Ове казне су важиле за све преступнике, па и за корупцију чиновника, судија и свих они који су „тражили награду за учињену услугу“.

У разним случајевима, у разним цивилизацијама и код разних народа, тровање је било врло раширено. Међутим, ако је неко покушао да некога отрује кришом му у јело или пиће сипајући отров, па ако у преступу није успео, а његове намере су откривене, онда је он осуђиван на шибање и прогонство из земље. И мушкарци који су злостављали трудну жену да она од тога побаци живо дете - такви преступници су такође кажњавани шибањем и прогонством из земље. Сличном или истом казном кажњаване су и паликуће, а оне особе које су тукле или злостављале своје родитеље, такође су кажњаване жестоким шибањем, а затим трајним прогонством из земље.

То је важило и за разне моралне преступе. Девојке које су пружале телесне услуге, суд је осуђивао на шибање. Слободна жена или удовица која је „згрешила“ са ожењеним човеком, која је, дакле, чинила браколомство, нежењен мушкарац који је са женском особом живео у блуду, сељак који је са каквом племићком женом спроводио блуд - сви ови преступи кажњавани су шибањем. Исто тако је кажњаван и мушкарац који је злоупотребљавао оболелу женску особу или је извршио обљубу над женском особом која је спавала. Некада су казне за браколомство биле много теже, међутим, у нашем времену оне су много блаже или су обично - испчезле из правосуђа. И у школским казнама пруг је играо велику улогу, па се говорило: „Батина је из раја изашла“. То је било најомиљеније средство за дисциплиновање. За то је обично служила „шпанска трска“ или лењир који је учитељу служио као васпитно средство. Најдуже се шиба као „васпитно средство“ одржала у Енглеској, у тамошњим „девојачким школама“ и васпитним заводима.

5. КАЗНЕ ТЕШКОГ ФИЗИЧКОГ РАДА

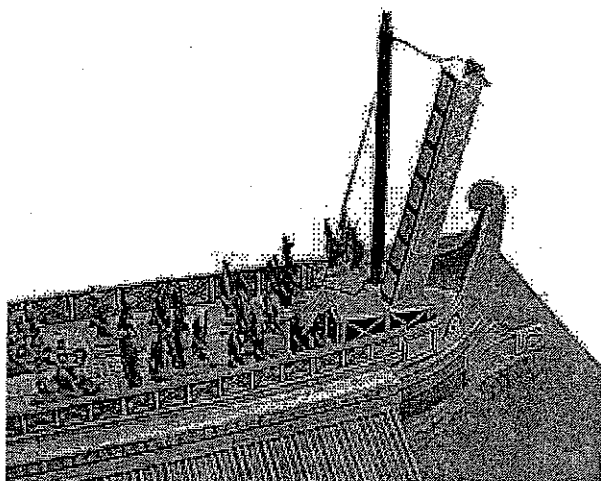
Од најстаријих времена кривично право према учиниоцима кривичних дела, примењује и различите облике кажњавања који су представљали мучење, понижење и телесно малтретирање осуђених лица. Као посебан облик таквог мучења јавља се и принудни, тежак, испрпљујући физички рад. Историјски посматрано ова се казна јављала у два облика: 1) рад веслача и 2) други тежак физички рад.²⁷

5.1. РАД ВЕСЛАЧА

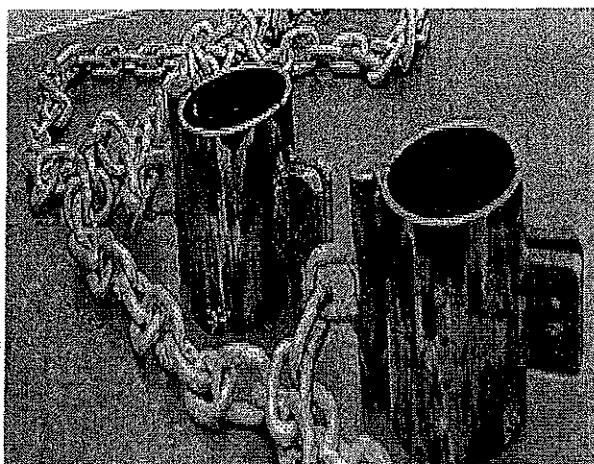
Веслачи су представљали јефтину радну снагу која је сурово и беспопштедно експлоатисана до смрти, тако да је њихов рад, дуго времена, све до проналаска парне машине, коришћен као основно погонско средство за бродове на једра (галије). Највећи број веслача био је принудно „регрутован“ од ратних заробљеника или непријатеља, а касније се осуђеници за различита, углавном тешка кривична дела све више користе за ову намену. Из тог разлога, ова врста казне се често користила као замена за смртну казну према лицима која су извршила тешка кривична дела или су се јављали као повратници. Осуђеници су били везивани ланцима (оковима) или конопима за своја „радна места“ - за једра на бродовима, смештени обично под палубом, где су тако проводили цео живот, а при томе су били сурово изнуђивани и телесно кажњавани. Окови су били не само телесна казна, него и начин за понижавање за све оне који су покушали да се „боре против гордог и моћног Рима“.²⁸ Галије са робовима су у биткама најчешће биле потапане заједно са њима.

²⁷ Јовашевић Д., Стевановић З., *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Београд, 2007. стр. 67.

²⁸ <http://sh.wikipedia.org/>

Слика бр. 3: Робови на Римским галијама

Слика бр. 4: Окови за руке и ноге

Узроци због којих су осуђеници били везани за галије били су различити. Први је био тај што је било тешко наћи радника за тај тешки посао, други, што су на тај начин лакше контролисали њихов једнообразан рад (на команду или звук бубња) и спречавали побуну и трећи, што су могли захваљујући њиховој сталној будности да вешто изводе маневре у току битке. У Италији су обично богохулнике осуђивали на галије. У Француској, Шпанији, Португалији, Италији и Енглеској обично су злочинце кажњавали да век проведу у оковима на галији, а ређи су били они који су после десет година веслања на галији ослобађани. Галија се најдуже одржала у Италији и Француској, који су овом казном кажњавали обично војне дезертере. Духовни и световни судови на свим просторима Европе су вековима примењивали казну: одвајање од света и његових добара и задовољстава, и слање у далеке и физички тешко доступне манастире. У оним случајевима у којима су мушкарци осуђивани на галије, жене су осуђиване да иду у манастире и на тај начин спречавало се њихово поновно виђење чиме је породица била унапред осуђена на пропаст.

5.2. ПРИНУДНИ РАД

Дуго времена је као посебна врста казне примењиван и принудни рад који је био не само казна за учињено злодело којим се осуђеник на овај начин искупљује за учињено кривично дело, већ је представљао и вредан извор јефтине радне снаге, посебно у почетку развоја капиталистичких продукционих односа и са појавом индустријске револуције.

Он је касније са увођењем затворских установа за извршење казни затвора био често комбинован са ћелијским, ноћним усамљењем. Оно што карактерише овај принудни рад јесте да је он био бесплатан, да се вршио против и мимо воље учиниоца кривичног дела, али и оштећеног лица, као и да се спроводио под суровим, нехуманим и нечовечним условима. Сам рад није имао неку другу функцију (нпр. поправљање и преваспитавање осуђеника као терапеутско средство - како се рад схвата у савременим психолошким теоријама), већ је имао карактер казне, зла и испаштања. Као примере, можемо навести обичне грађане који су за време Другог светског рата од стране фашистичких снага били насилно одвођени у концентрационе логоре, одакле су били

депортовани у Немачку на принудни рад; затим коришћење ратних заробљеника за обављање најтежих физичких послова и др.

6. БЕЗЧАСТЕЊЕ КАЗНЕ

Од најстаријих времена примењиване су и безчастење (дифамне) казне и то: 1) жигосање (смуђење); 2) излагање на стуб срама и 3) каменовање.

6.1. ЖИГОСАЊЕ

Још од старог века у почетку робови, а потом и ратни заробљеници су били видно обележавани како би се разликовали од слободних, пуноправних грађана. То обележавање је вршено на различите начине, а најчешће жигосањем, дакле утискивањем врелим гвожђем на видним деловима тела (коси, лицу, челу, врату или рамену), одређеног знака или белега. На тај начин је овим обележавањем свим грађанима скретана пажња на њихово присуство у својој средини. Касније се овакво жигосање примењује и према осуђеним лицима као учиниоцима кривичних дела. И ова је казна извршавана јавно. Понекад се она састојала у паљењу косматих делова тела осуђених, нпр. косе (одакле и потиче назив смуђење).

Прастара је мисао у свим историјама закона и пресуда да се неко ко је учинио неко за друштво опасно дело, обележи једним трајним и необрисивим знаком да га свако, на први поглед препозна као преступника од кога треба да се чува. Жигосање, међутим, није увек обележавало преступника кога се треба чувати. Римски цареви Аркадије и Хонорије обележавали су и професије. Ковачима је, на пример, угореван знак на руци. То је вршено не по казни (то занимање је у свим временима било цењено), него да се зна да та особа свој посао ради часно и поштено. Много векова касније униформе у појединим занимањима биле су знак распознавања. И регрутима су се некада на тело угоревали знаци, а касније тетоважом. Тешки преступници и злочинци жигосани су да се препознају међу људима, чиме је жигосањем нанесена трајна штета у угледу.

Поуздано се не зна када је у старим цивилизацијама уведено жигосање, али се увелико вршило у Риму у доба Циперона. У то време су нарочито жигосани лопови и клеветници. Угореван им је жиг на челу „Ф“ (фур, лопов), а клеветницима „Ц“ (калуминатор, клеветник). Цар Константин је укинуо и жигосање и распињање на крст, али је оно касније код неких народа опет уведено.

У Кини, када лопов буде ухваћен у крађи, жиг му се удара на рамену, а када се ухвати други пут, онда му се жиг удара на чело. У средњем веку и каснијим временима жигосање је укинато. По царском одобрењу оно је и даље било дозвољено, али у посебним случајевима.

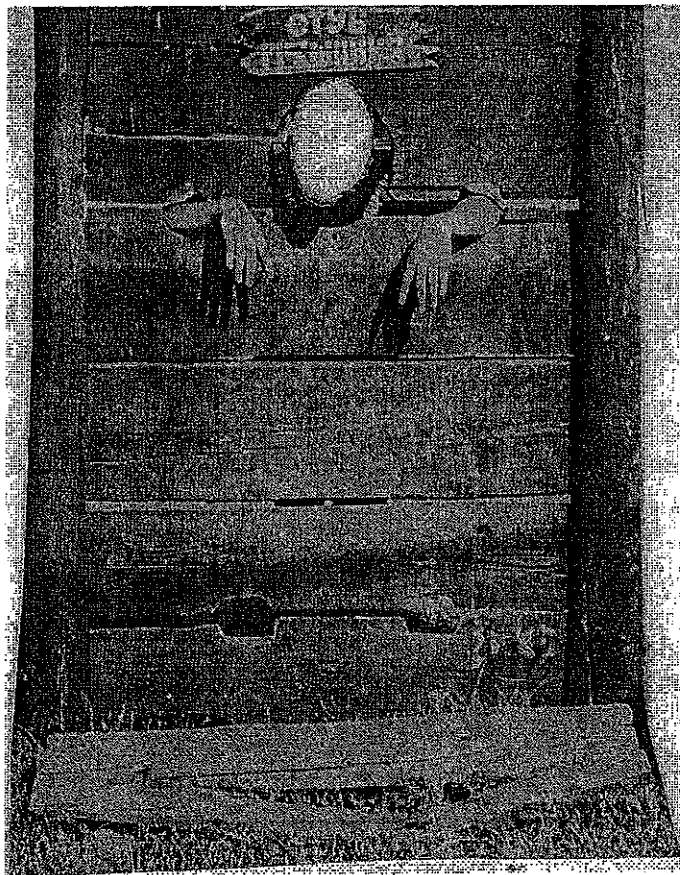
Казна жигосање је у потпуности остварила своје циљеве: жигосана лица су била морално деградирана и посрамљена због учињеног кривичног дела јер их је околина дочекивала са презиром и отпором као таква; грађанима је скретана пажња на њихово присуство како би се спречили да убудуће изврше неко кривично дело - специјално превентивно дејство и генерална превенција је успешно остваривана јер је код грађана

изазивано осећање страха од жига, печата осуђиваности и проскрибованости, како би се уздржали од вршења кривичних дела.

6.2. ИЗЛАГАЊЕ НА СТУБ СРАМА

Ова врста казне се најчешће примењивала према учиниоцима лакших кривичних дела на тај начин што су везивањем осуђеника за одређени стуб „срама“ на јавном месту (у прометном делу града или села, на градском тргу, испред већнице или цркве и др.), они били посрамљени, „жигосани“ друштвеним презиром околине. Осуђеници су обично постављани у неугодном и понижавајућем положају, везивани за руке или ноге или обе врсте удова. Такође, ова казна је истовремено представљала и посебну врсту мучења јер је грађанима било дозвољено да се иживљавају над телом осуђеног лица, његовом личношћу и људским достојанством. Само иживљавање се обично испољавало кроз пљубање, омаловажавање, вређање, ударање, гађање каменицама и сл.²⁹

Савремено кривично право не познаје ни ову врсту казни, као и телесне казне нити казне принудног рада. Безчастеће казне су ипак задржане и данас у посебној форми губитка грађанских или политичких права осуђеника за одређено време после издржане, застареле или опроштене казне.

Слика бр. 5: Стуб срама

²⁹ Давидовић Д., *Основи пениологије*, Дефектолошки факултет, Београд, 1983. стр. 25-26.

7. ОСТАЛИ ОБЛИЦИ И МЕТОДЕ МУЧЕЊА У ИСТОРИЈИ ЧОВЕЧАНСТВА

7.1. КАМЕНОВАЊЕ

Од када је света и века, преступи и преступници су се кажњавали, по праву писаних или неписаних закона.³⁰ Започело се са каменовањем, првом алатком и првим оружјем које је човек узео у руке. У историји човечанстава, у њеном прапочетку, најстарији начин погубљења био је - каменовање. Ако су, појединци или група, у гневу, неког преступника или злочинца убили на поменути начин, ту се не може говорити о смртној казни уопште, у ужем смислу, јер је то карактерисано као дело освете или одбране. Али, када су утврђене одређене норме и кажњавања по закону, каменовање као форма и начин кажњавања није ушло у судски обичај, чак и код најстаријих, примитивних народа.

На Балкану, мимо закона, у народу се дуго одржало каменовање: чинио га је народ, у гневу, најчешће над женама које су проглашене за вештице (доносиле зло племену) или чедоморке (уништавале свој пород). У класичној атинској држави мучење слободног грађанина сматрано је за гнусни злочин. Мучење је било намењено једино робовима: уколико нису била изнуђена мучењем, њихова сведочења и признања нису била чак ни законски важећа пред судом. Стари Грци су каменовали издајнике и браколумнике. То исто су чинили и стари Римљани који су многе обичаје и државотворност преузели од Хелена. Када је апостол Филип од тиранина Нерона био осуђен на казну смрти (разапет на крст са кога је и даље проповедао хришћанско учење и Јеванђеље), огромна маса Римљана, у гневу, засула га је камењем и тако га „ућуткала“. И Цицерон спомиње извесног Гавија који је, разапет, кроз јауке довикивао својим крвницима да је он римски грађанин. Мучење као инструмент одбране државе у лику „дезарског величанства“, озакоњено је најнепосредније у последњем, најауторитарнијем раздобљу Римског царства. Из римског права и потиче појам „*crimen majestatis*“, за чију истрагу је мучење било обавезно и неограничено. Теодосијеве и Јустинијанове законске формулације о мучењу, касније је преузела Црква, поистовећена с државом, у своје инквизицијске каноне ради борбе против јереса. Уз извесне расправе, оне су нашле место и у средњовековним законима у којима „краљица доказа“ (лично признање окривљеног), није могла без „краљице“ зване мучење.³¹

7.2. БАЦАЊЕ ОСУЂЕНИКА СА ВИСИНЕ

Као и каменовање, врло старо, било је бацање осуђеника са висине, најчешће стене или куле. За ову казну се веровало да није била тако грозна, јер у њој није могао да учествује цео народ; оно није било извршење пресуде, него је често било акт зверске самовоље каквог тиранина, властодршца који је располагао животом жртве. Дакле, у старом веку, и Грци и Римљани бацали су осуђеника са висине, високих стена. И данас у Риму постоји локалитет који се зове Тарапијска стена. То је било губилиште за осуђене и оно је вековима било у „употреби“.

³⁰ <http://www.vojvodinacafe.rs/forum/istorija/od-sibe-do-elektricne-stolice-2622/>

³¹ <http://www.novosti.rs/code/navigate.php?id=16&status=jedna&datum=2008-02-29&feljton=5718>

По законима „12 таблица“ са ове стране бацани су: лажни сведоци, мајке чедоморке, бунтовници против власти, издајници земље, родоскрнавитељи, лопови и пљачкаши бољјих храмова, робови који су крали, подмитљивци и др. Иако бацање са велике висине првобитно није сматрано као грозна казна, ипак је оно сматрано као срамна казна за онога који је био од њеног извршења помилован, јер је трајно губио част и био заувек међу суграђанима - обележен. Ово губилиште - бацање са Тарпејских стена - нарочито је у кажњавању било популарно у време владавине Калигуле и Тиберија. Међутим, у прогону Хришћана овај начин кажњавања упражњаван је у старом веку широм Римске империје.

Код старих Германа бацање са стена или кула није било уобичајено нити прихваћено у закону, али су Германи заробљенике кажњавали на тај начин што су их бацали у блатишта и баруптине где су кажњеници несрећно завршавали. У средњем веку бацање са стена или кула није никада извршавано као судска пресуда, али је зато био брутални акт насилника над својим жртвама. Из тог времена у судској историји остао је познат догађај из Прага када је хусински вођа Јан Жипка 1419. године, кроз прозор бацио 15 својих саветника, јер су му, наводно, дали погрешне савете.

7.3. РАЗАПИЊАЊЕ НА КРСТ

Где је први пут човек распет на крст и ко је у судској пракси пронашао такву смрт - апсолутно се не може утврдити, али је овај начин кажњавања нарочито био раширен у старим цивилизацијама у време борбе против паганизма и увођења једнобоштва (хришћанства). Треба истаћи да је ово доба када долази и до обнављања старих демонолошких принципа предантичког периода, овога пута и под јаким утицајем теологије. Комплетна пракса хришћанског средњевековног света временом бива исцрпљена кроз непрестану потрагу и прогон јеретика. Егзорцистички култ се поново јавља, у свој својој обновљеној снази.

Кулминацију оваквог средњевековног расположења представља успостављање инквизиције. Као врста црквеног суда од XIII века, па током наредних векова, она шаље у смрт небројано много људи који су страдали углавном због своје другачије природе. И у ратовима се често примењивао систем кажњавања заробљеника распињањем на крст. Када је Дарије освојио Вавилон, на јавним местима разапео је 300 најотменијих и најугледнијих Вавилонца. Слично је урадио и Александар Велики: када је освојио град Тир, наредио је да се разапну најхрабрији тирски јунаци. Тир је, како пишу стари хроничари, био „украшен“ са више од 2.000 распећа, тирских јунака. Стари Грци су овај начин кажњавања примили преко Азије, али га никада званично нису уврстили у свој казнени законик. Међутим, у свој казнени законик увели су га стари Римљани три века пре Христа.³²

³² За време цара Тиберија у Риму је живела извесна шлемкиња Паулина, која је била чувена по својој лепоти и моралној чистоти. У њу се смртно заљубио један племић. Пошто ништа није могао учинити својим покушајима код Паулине, њему на памет падне лукавство. Он подмити новцем свештенике оног храма у коме се Паулина молила боговима, па ти свештеници обману лепу жену да се у њу лично заљубио египатски бог Анупис. Скромна Паулина била је уверена да мора дати једном богу оно што није хтела дати једном земаљском смртнику. И она пристаје да је затворе у мрачни део храма, где се онај заљубљеник био сакрио, и с њим проведе ноћ. Касније прељубник јој открије то своје лукавство и тражи да му своје „дражи“ да сада као човеку, а не богу. Паулина исприча ову превару мужу, а овај свештенике тужи Тиберију, који нареди да се свештена лица разапну на крст, а оскврнављени храм запали и сруши.

Распињање као судско казнено средство постојало је још неколико векова после Христа, а званично га је укинуо својим „декретом“ цар Константин 337. године, када је примио хришћанство. Код европских народа, у средњем веку распињање на крст сасвим је престало.

7.4. ДРАЊЕ КОЖЕ

Кроз дугу историју свих цивилизација човек је смишљао нове форме кажњавања које су биле све гнусније и трагичније. Међу њима драње коже јесте једна од најгрознијих осуда, а да је ово казнено средство врло старо види се још у Библији. Најпознатији пример јесте онај, који је Камбиз наредио за свога врховног судију Сикамна. Тај судија је био подмитљив и увек је од клијентеле примао поклоне и стално чинио неправду. Камбиз је био строг, али праведан. Пошто је судија по његовој наредби био убијен, нареди да му одеру кожу и да његовом кожом тапацирају судијску столицу. Та столица је била опомена за све судије који су били подмитљиви и неправедни у суђењу. И историчар Херодот помиње случај мита и корупције судства у Старом веку и начин његовог кажњавања. Овај пример је послужио цару Хорзију да побије своје војводе и одере са њих кожу зато што нису имали успеха у рату са непријатељима. Драње коже као судска казна било је популарно и код Турака, али се овај вид казне готово није примењивао код старих Римљана; а није се у Средњем веку и касније примењивао ни у Европи, сем у појединачним случајевима, у самовољи појединих владара. Тако је на пример, у Прагу 1509. године, краљ Владислав V наредио да се један његов поданик, Чех, одере, јер је овај у време Хусинског устанка пуцао на њега и покушао да га убије.³³

У Немачкој је дуго примењивана једна казна против ловокрадица и свих оних који су са имања властелина протеривали дивљач, а нарочито јелене и срне. Преступника су кажњавали тако што су га везивали за леђа каквог јаког јелена кога су прогонили кроз најгушће трње и шипражје. Тако је несретник морао да трпи најужасније муке, јер се јелен трудио свим начинима да се са својих леђа ослободи терета, вукао га кроз мочваре, ударао у стабла, све док и животиња и жртва нису пали смртно израђавани. У законнику „Терезијана“, којим се у Европи вековима владало, о кидању тела је било записано следеће: „Осуђеник да се доведе на губилиште, тамо да му се расече тело на четири комада, затим да се сваки комад обеси о четири вешала на четири главне улице, а онда да се доведе народ ради гнушања...“ По овом законнику најтежи прекршаји били су: велеиздаја и убиство трудне жене.

7.5. УПОТРЕБА ЖИВОТИЊА КАО СРЕДСТВА ЗА МУЧЕЊЕ

Пошто је кроз историју највеће свирепости чинио човек човеку, природно је било да су се и они који су вршили бестијалне пресуде, изметнули најпосле и сами у дивље животиње.

³³ Један случај драња коже збио се у Јерменији 1671. године. Персијанац се заљубио у неку пољску рођицу. Била је веома лепа и он је одлучио да свој харем „украси“ њеном лепотом, али Пољациња је пружала своје робовласнику жесток отпор, па једног дана, користећи непажњу својих евнуха, побегне из харема. Муж је ухвати, свуче голу, нареди да је вежу за крст и одеру јој кожу. Затим одерано тело баце на улицу, а одерану кожу препарирају и обесе у харему - као тиранинову опомену да ће и свака друга његова жена проћи тако буде ли бежала и „своме мужу“ пружала отпор.

Отуда и потиче прастари обичај да се и животињама даје да извршавају најтежи обичај над осуђеником.³⁴ Овај начин казне допире чак до праисторијског доба. Мисао да се животиње узму као извршиоци најтежих казни има корене у најстаријим предањима. Тако је на пример, у Библији, записано следеће: „Нека црквају од глади и нека их коси грозница. Осим тога, послаћу им зубе зверова и отров гуја...”

Давање животињама да убијају људе често није било ништа друго него народна забава, приређивана у свечаним приликама (арене по градовима Старог Рима). Остатак тих древних времена јесте и обичај у Шпанији који је везан за борбу бикова. У древном Риму биле су то народне забаве када је цар славио свој рођендан, онда је и народу требало његовог уживања. У Риму се никада, кажу хронике, није оскудевало у лицима која су осуђена на смрт. У егзекуцијама зверима - лавовима и тигровима - да би се животиње што више расрдиле - жртве су пресвлачене и облачене такође у разне животињске коже. У овом кажњавању нарочито је цар Нерон уживао. Кажњавања помоћу животиња била су веома честа у свим временима и код већине народа. Осуђенике су јавно погубљивали помоћу слонова Индуси и Картагињани.

Египатски краљ Птоломеј Филопатор, када је освојио Јерусалим, послао је у Александрију огроман број Јевреја да умру у најтежим мукама - кидани и гажени слоновима или убијани крокодилима којих је био пун Нил. За овај облик егзекуције у Египту је увек било спремно више од 500 слонова и исто толико лавова, тигрова и крокодила. Плутарх и други историчари помињу кажњавање жртве помоћу мрва и пчела. О томе пишу и други писци, не само у старом веку, него и средњем, па и каснијим вековима. Ова казна са мравима и пчелама стигла је у Европу са Оријента. Осуђеник се скине, веже за мравињак на чврсто укопаном стубу и тако стоји док не умре од глади, жеђи и уједа мрва. Готово на исти начин се кажњавало и пчелама. Ово усмрћивање је нарочито било популарно у Немачкој. Кажњеник се скидао го, мазао медом, везивао за укопани стуб у средину пчелињака. Пчеле су га уједале све док није умро у најтежим мукама.

Особена и врло стара казна немачког права, али и права других суседних држава била је и ова која се нарочито примењивала на лоповима: на њихове груди се стављало мало парче сировог меса, које је кобац морао да поједе. Али, пошто то мало меса није било довољно да утоли глад ове птице грабљивице, осуђеник је био у опасности да му кобац чупа месо из тела и та је опасност била увек тако близу, па је кобац на тај начин, комадајући човеково месо, убијао жртву.

7.6. ЗАКОПАВАЊЕ И УЗИЋИВАЊЕ ЖИВИХ ЉУДИ

У систему лаганог смртног мучења спада и закопавање и узићивање живих, и по овим казнама може се јасно видети како се свирепост кроз цивилизације и народе све више — развија.³⁵ Разуме се да је узићивање због свог трајања морало бити ужасно, али је закопавање живог било још страшније. Једна од најстаријих казни била је намењена онима који су се у борби показали као плашљивци, па су због тога кажњени, што се по свим правилима и у свим временима оцењивало као стидно и срамно. Таквог плашљивца бацали су у блато или давили у блату и ђубрету, јер су и у средњем веку,

³⁴ <http://www.vojvodinacafe.rs/forum/istorija/od-sibe-do-elektricne-stolice-2622/>

³⁵ Ибид.

као и у старо доба, лична храброст и одлучност биле најцењеније врлине, а плашљивост мана која је кажњавана смрћу. Закопавање живога осуђеника, не у барама и блату, него у земљи, била је казна нарочито за жене чедоморке, децоубице, браколомнице. Закопавање живих било је врло раширено у западним земљама Европе, а најчешће је било акт самовоље властодршца. Тако је, на пример, Ото Први Баварски, после победе над Мађарима, наредио да се стотину заробљених мађарских војника живо закопа.

Код узиђивања није одмах наступала скоро смрт као код закопавања и угушења. Узидани су живели у најстрашнијим мукама и лагано умирали у мраку од жеђи и глади. У старом Риму су узиђивањем нарочито кажњаване весталке када су постајале жртве своје љубави. А оне су посебно улагале труд да заведу богати и подмитљиви мушки свет у Риму. Према њима је у Вечном граду увек немилосрдно поступано. Кажњаване су на разне начине, али је код судова био најомиљенији да буду - живе закопане или живе узиђиване.³⁶ И данас се један стари квартал који је био губилиште весталки у Риму зове „Кампус скератус“. Овај начин кажњавања пренет је и у новије цивилизације. Тако су старешине манастира узиђивале калуђерице које су „оскрнавиле моралну чистоту и починиле земаљски блуд“.

У немачким, француским, шпанским, португалским и чешким манастирима кажњавање „узиђивањем“ вршило се дуже од три века - од XVI преко XVII и XVIII, па све до прве половине XIX века. Инквизиција је узиђивање нарочито вршила у време прогона јереси и прогона жена вештица и у световним и духовним судовима. У то доба су из празноверице узиђивана жива деца у зидове тврђава и градова, јер се веровало да такве зидове непријатељ не може разорити, али ова свирепост, наравно, није имала ничега са казном. Још се и данас, приликом рушења или рестаурације разних тврђава и „кастела“ широм Европе, у зидовима могу наћи дечји костури.

7.7. ДАВЉЕЊЕ У ВОДИ

Дављење водом примењивало се у старим цивилизацијама, па су европски законописци дошли до закључка да је та врста најтеже казне у новим цивилизацијама превазиђена. Дављењем у води кажњавало се у Турској све до XIX века, а жртве су најчешће били браколомници и браколомнице, издајници, мађионичари и децоубице. Као војничка казна, дављење у води имало је примену у морнарици, јер је таква врста погубљења била и најприроднија. Поред тога, овде је владала и празноверица, посебно у оним народима чија се територија наслањала на морске обале - она лађа на којој се налази мртац мора да пропадне, јер море, према древним легендама, увек тражи жртве. Међутим, дављење је, врло често, био и акт самовоље каквог моћника који је то чинио мимо законских регула. Казне које не спадају у праве смртне казне, које непосредно не уништавају живот, биле су оне када је кажњеник стављан у малу лађу без крме. Овај вид казне најчешће се упражњавао у медитеранским земљама. Они који су били осуђени на уништење, између више смртних казни, обично су бирали ову. И ова врста казне задире у дубоку старост, у неке древне цивилизације. Кажњеник се обично затварао у малу лађу, одвлачио на пучину и остављао, без хране и воде, да га носе ветрови и морске струје.

³⁶ Узиђивање је било и акт самовоље појединих моћника. Један пример из старог Рима, говори о четири весталке, које је цар Каракала покушавао да заведе, али је наишао на неодољив отпор; да би им се осветио, цар их је опањао да проводе блудни живот, па их суд, верујући императору, све четири узиди у Кампус.

Право да се између више сурових казни бира једна давало је осуђенику наде да се одлучи за ону за коју је веровао да ће га судбина случаја избавити мука и да ће се спасти. Морепловац који познаје море догод има нешто чврсто под ногама, нада се спасењу, које иако није вероватно, ипак, није сасвим немогуће.

Из историје злочина и казне кроз цивилизације и народе умирање у чамцу није увек био избор осуђенога. Дешавало се да су „преступнике на лађи без крме“ препуштали њиховој судбини, јер нису хтели да их лише живота на обичан начин, али ни да их ослободе. У таквим случајевима бирали су већ тропну лађу на којој је пропаст била сигурна. Поред европских народа, ову врсту казне упражњавали су и Руси. Они су на средини чамца подизали катарку високу три метра, па на њу, у горњем делу, стављали попречне гредице као код вешала.

7.8. МУЧЕЊЕ ТОЧКОМ

Кажњавање „точком“ или свирепо мучење „точком“, било је познато још старим цивилизацијама.³⁷ Оно је у Грчкој античког времена било уобичајено и приликом мучења и приликом тражења признања мученог за преступ за који је био оптужен. Кажњеник је био везан за точак. Он је на тај начин и шибањем мучен и ломљен, али точак није служио за изрицање смртне казне, него само као начин мучења.

Стари Римљани су у кажњавању „точком“ у односу на Грке били много суровији. Они су имали разне облике точкова за које су везивали кажњенике и отискивали низ велике стрмине. Муке су кажњенику увећавали и на тај начин што је простор за који је везивана жртва био пун гвоздених ексера који су мученом стварали неиздрживе болове, па је овај скончавао у највећим мукама.

У Немачкој, Француској, Белгији, у северним и медитеранским земљама, као и у Русији и Аустроугарској, „точак“ је имао другачију примену него у античком свету. Иако је казна на „точку“ давно била позната, Лудвик Побожни ју је често примењивао. Њиме је кажњавао и све оне који су изневеравали учење у хришћанску „црквену догму“ и одступали од Библије.

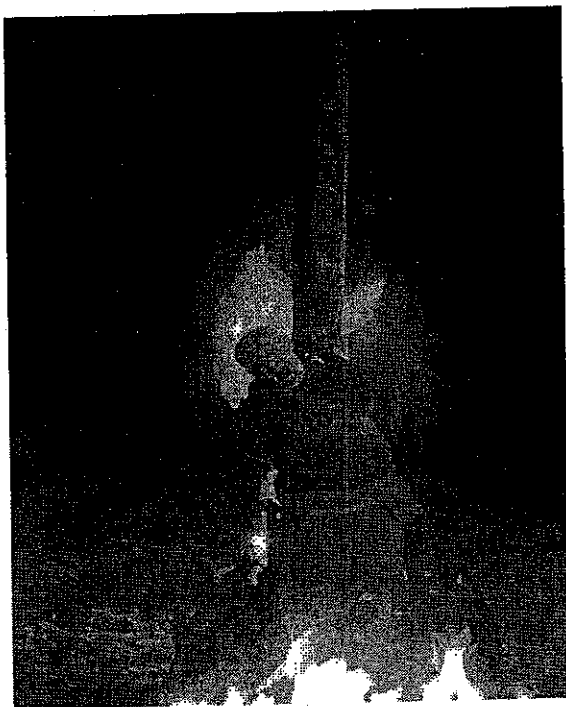
7.9. СПАЉИВАЊЕ НА ЛОМАЧИ

Од најстаријих цивилизација, па до наших дана, ватра је такође била средство за мучење и убијање. У паганским временима ватру су употребљавали и разни тирани против хришћана, а касније су је хришћани примењивали против јеретика. Познато је да су језуити за две стотине и педесет година у западној и средњој Европи у прогону јеретика, откривању и кажњавању жена вештица и њиховом прогону били веома сурови. При религиозним погромима ломачу су најчешће употребљавали у Турској, Швајцарској, Француској, Италији, Аустрији и Немачкој. Као казно средство, посебно у религиозним ратовима, нарочито су је упражњавали Енглези и Ирци.

Вера у вештице, чаробњаке и свемогуће ђаволске послове који су „скрнавили хришћанску догму и Бога“, стара је колико је старо и само хришћанство.

³⁷ <http://www.vojvodinacafe.rs/forum/istorija/od-sibe-do-elektricne-stolice-2622/>

Начело да су ломаче и општар мач бржи и сигурнији у прогону јеретика и вештица него било каква религиозна учења и поуке, било је у Европи пуна три века владајући принцип, и то је доносило најужасније проливање крви. Спаљивање често није била смртна казна, него само даље срамоћење и потпуно уништавање осуђенога. Ако је неки преступник умро пре него што се казна над њим могла извршити, нису одустајали од његовог спаљивања на ломачи. Јер владало је уверење да је кажњеник коначно и трајно кажњен ако је претворен у – пепео.

Слика бр. 6: Спаљивање људи на ломачи

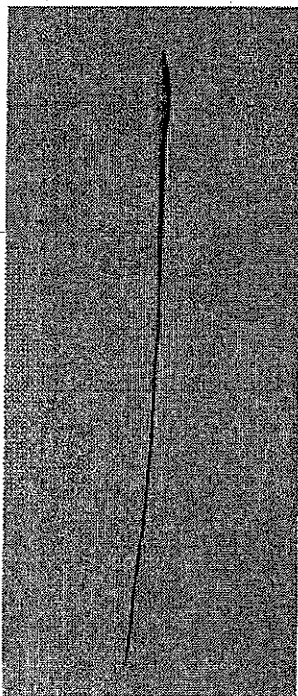
7.10. ГВОЗДЕНА ДЕВОЈКА

„Гвоздена девојка“, као начин мучења и усмрћивања, плод је новијег времена европске цивилизације. На први поглед делује тајанствено, мада није имао никакве везе са мучењем. Први пут је примењен на губилишту у Нирнбергу. Када се апарат затвори имао је облик девојке, али је изнутра био шунаљ и начичкан пиљатим и општрим комадима гвожђа. Предња страна се састојала из двокрилних врата. И када је ова направа била отворена, могао је у шупљину да стане човек. Чим су се врата затварала, жртва је била испробадана са свих страна, и морала је у мукама да оконча свој живот. У старим судским списима у „европским судилиштима“ овај начин погубљивања неки хроничари су иронично звали још и „девојчин пољубац“ и „девојчин загрљај“.

Слично томе, један од омиљених стилова мучења у средњем веку био је огроман саркофаг у кога би јеретик, ратни заробљеник или сељак који није платио порез, локални племић који је подигао побуну против краља или друга жртва били убачени унутра, а онда би га затворили. Наравно то би била сасвим обична казна, да он у себи није имао отворе кроз које су се убацивали огромни шиљци и ексери, који би се заболи жртви у сваки део меса.

7.11. НАБИЈАЊЕ НА КОЛАЦ

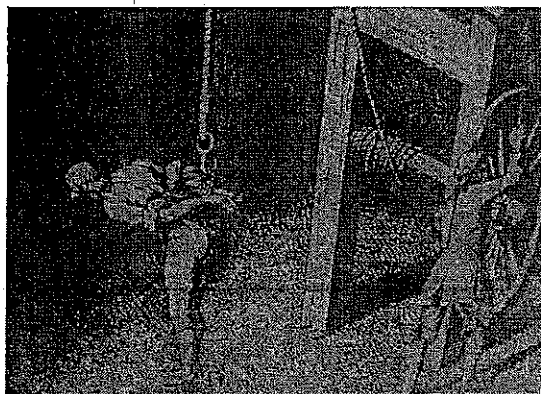
И у законима „Каролина“ и „Терезијана“, набројани су многи облици казни које су се завршавале погубљењем и које су остали познате и новијим цивилизацијама (вешање, стрељање, угушивање у гасним коморама и др.), али мучење набијањем на колац жртве остала је „привилегија“ и масовно примењивана вековима код Турака и неких других оријенталних цивилизација, док је у Европи готово није било.

Слика бр. 7: Колац за набијање

7.12. СТРАПАДО (*Strappado*)

Стрападо је метода мучење где су жртви руке везиване иза леђа, да би се помоћу конопца везаног за зглобове шака жртва подизала у ваздух односно вешала.³⁸ Жртви су често качени и додатни тегови за тело како би бол био већи и лом обе руке вероватнији.

Слика бр. 8: Метода мучења „*Strappado*“

³⁸ <http://www.vojvodinacafe.rs/forum/istorija/od-sibe-do-elektricne-stolice-2622/>

Ово мучење се још назива и контра вешање или „палестинско“ вешање, најпримењенија је била у доба шпанске инквизиције. Метод мучење је варирао, поред подизања жртве често се дешавало да се жртва тако подигнута пусти да слободно пада и онда се наглим трзајем конопца заустави што је производило страховит бол и неретко лом обе руке жртве. Некада је та метода подизања и пуштања жртве са висине понављана више пута. Сматра се да је Николо Макијавели 1513. године, био подвргнут „strappadu“, Вироламо Савонарола је неколико пута мучен овом методом пре смртне пресуде, 1692. године у Масачусетсу су на овај начин мучене вештице из Салема на суђењима. Ову методу су користили и нацисти током Другог светског рата, коришћена је и током Вијетнамског рата над америчким заробљеницима, затим у Камбоџи од стране Црвених Кмера итд.

7.13. САВРЕМЕНЕ МЕТОДЕ МУЧЕЊА

Инвентивност савремених мучитеља у измишљању нових метода мучења и њихових назива је фрапантна и застрашујућа.³⁹

„Летећи ћилим“ (Bisat-al-Rih) је изум сиријске полиције. Ради се о дрвеном калупу са људским контурама у који се полегне жртва, па се по њој удара батовима. „Црни роб“ (Al-abd-Asward) је назив за црну електричну бушилицу, којом се у задњицу мученог утерује усијани метални шиљак. „Купање“ (Pilleta) је потапање жртве у воду помешану са фекалијама. „Подморница“ (Submarino) је држање главе жртве у оваквој води. „Сува подморница“ значи да је глава мученог у најлонској кеси, а „капуљача“ (саруча) да му је глава у сукненом омотачу који отежава дисање и лагано га дави и када му се глава извади из воде. „Телефон“ (el telefono) је синхронизовано ударање по оба увета. „Папагајева шипка“ (rau de araga) значи да је жртва обешена тако што јој се провлачи шипка између везаних зглобова на рукама и ногама. Метод се понекад „усавршава“, наливањем воде кроз нос и уста и електричним ударима.

„Мост Сан Хуанито“ или „свиња“ (concho) значи да жртва лежи између две постеље, тако да јој је глава на једној а пете на другој, а остатак тела под претњом батинама мора држати у правом положају. „Феланга“ је батинање табана – код нас је познатија као „поткивање“ (примедба аутора). „Скадера“ је назив за мучење жртве на тај начин што се завија у пластичан омот и ставља у метални цилиндар. „Родео“ је мучење жртве пузањем са тешким теретом на леђима. „Пицана електрика“ је мучење електричном палицом за гоњење стоке. „Ла парила“ је метални лежај са електрифицираним прегачама. У погледу струје, може се рећи да је савременим мучитељима пружена широка могућност за исказивање инвентивности у наношењу тешких мука несрећној жртви. Негде се струја користи на примитиван начин, док се у другим срединама користе специјални апарати конструисани у те сврхе.

Тешки болови и патње се изазивају и коришћењем природних услова излагањем високој или ниској температури, сунцу, уједу инсеката и сл. Негде се сматра да су веома погодне технике присилног давања жртви великих количина течности. За наношење тешких болова, користе се и хемијске супстанце: поливање сумпорном киселином, прскање сузавца у лице и др. Хемијски препарати се користе за изазивање шок – стања код жртве.

³⁹ Мишић Д., *Кривично-процесно право*, Темерин, 2003. стр. 101-102.

Тако се на пример, давањем инсулина нагло снижава ниво шећера у крви и наступа тзв. инсулински шок. Савремени инквизитори су измислили бројне друге методе наношења неподношљивих физичких болова на које се овде не можемо осврнути. Жртва се излаже сталним претњама ампутације разних делова тела, организују се лажна погубљења и врши систематски психолошки притисак другим средствима.

Ради сузбијања отпора испитаника, често се користи његово системско изнуривање ускраћивањем сна, хране, пића, могућности обављања физиолошких потреба и сл. Тако на пример, чувари у војним затворима у САД користе поп, рок и реп музику како би затворенике дезоријентисали, лишили сна и продужили шок хапшења. Музика се пушта веома гласно, а особље затвора се обично од критика удружења за људска права брани тврдњом како музику користе да би онемогућили комуникацију међу затвореницима.

7.14. ТЕХНИКЕ ОБЕЗБЕЂИВАЊА ДОКАЗА

Пут долажења до доказа у минулим временима био је разнолик. Међутим, само онде где је казна без било какве сумње - доказана, могле су се изрећи и праведне санкције. То је универзални правни поглед који је у свим цивилизацијама стар као и само право.

И у Светом писму о томе има поучних података. Два или три сведока треба да потврде кривицу једног човека пре него што се може изрећи казна. Ова одредба старог Мојсијевог права била је у наставку хришћанства извесна гаранција за праведну пресуду. Тамо где су три добра сведока сведочила - позивајући се у заклетви на бога - да је неко учинио извесно незаконито дело, ту је била искључена свака сумња у кривицу. Међутим, код оријенталних старих цивилизација, где је у изрицању казне (изрицана одмах) мало су бринули о извођењу доказа. После примања хришћанства, у старој Грчкој и Риму судови су се држали Мојсијевог начела - тражили су сведоке да би доказали истину. Међутим, недовољност оваквог суђења брзо се доказала, па се прешло на признање окривљеног да он сам призна свој „грех“.

Наравно, до признања се долазило - као у свим временима - телесним мучењима окривљеног да каже да је учинио незаконито дело због чега га суд терети. Али, ни ово за суд није било довољно, па се мучење на путу до истине која је тражена, примењивала и на сведоке, јер заклетва није била довољна. Заклетва је важила као најсветије доказано средство за нечију кривицу или невиност. На основу „свете заклетве“ могао се и највећи грешник ослободити казне. У германском судству дуго је владало правило: казна се није смела извршити све док кажњени није добио чврста уверења у своју кривицу.

Тек се касније увидело да се са „светом заклетвом“ сведока не може увек доћи до праве „истине“, па се прешло на рђавији и непоузданији систем, а то је да осумњичени мора сам да докаже своју невиност. И то је било или заклетвом или „божјим судом“, који је под упливом католичког свештенства све више у западним европским земљама цветао. И тужилац и оптужени имали су да издрже „божји суд“ - и тада је двобој „репавао на чијој је страни правда“. Отуда је било у XVII, XVIII и XIX веку толико двобоја, па су многи ушли и у литературу. Тада се веровало да победа неће допасти јачем и окретнијем борцу, него да ће Бог свакојако учинити и помоћи да победи онај на чијој је страни правда. Али, није само двобојем „божји суд“ одређивао кривицу и невиност него и другим пробама.

Тако се, на пример, оптужени могао ослободити од сваке сумње - ако је носио усијано гвожђе, или жар, ако је ишао бос по жару - или ако је издржао „водену пробу“ и своју невиност доказао, односно ако је своју руку до лаката завукао у кључалу воду или ако се дао везати и бацити у текућу хладну воду.

Ако окривљени, односно осумњичени, преживи све ове „тестове“ (да га ватра и кључала вода не опеку, или да се, везан, не утопи у води), онда га је суд проглашавао за невиног. Али, ако га опече жар или врела вода или ако се утопи - онда је проглашаван за кривца. Онај који је пристајао на овај „божји суд“ тврдо је био уверен да је невин и да ће ово мучење издржати без последица, „јер ће Бог све учинити да покаже његову невиност“. Папе су касније забраниле „божји суд“, јер је било бесмислено „захтевати од бога“ да он чини чуда и осумњиченог и суђеног својим чудом спасава и покаже да је - невин! Међутим, поново се прешло на то да се „признање“ добије од оптуженог кроз разне тешке телесне казне и мучења, при чему је владала најужаснија самовоља и најзверскија свирепост код оних који су изнуђивали „признања“. Код већине народа ова „иследна средства“, остала су све до наших дана иако су, званично, била крајем XIX века забрањивана.

8. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ КАЗНЕ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ

Лишење слободе као криминално-политичка мера, која се предузимала према одређеним лицима, има дугу историју.⁴⁰ Казна лишења слободе (затвор) се састоји у одузимању слободе кретања учиниоцу кривичног дела за у судској пресуди одређено време.⁴¹ Уведена је у кривично законодавство под утицајем учења класичне школе која се залагала за замену смртне казне као нехумане и некорисне казне, казнама лишења слободе са или без поправног рада.

У свим савременим казним системима казна лишења слободе заузима централно место.⁴² Највећи број кривичних дела забрањен је овом казном јер она пружа највише могућности да се оствари сврха кажњавања која се састоји у преваспитању и ресоцијализацији осуђеног и његовом поновном укључивању у нормалан друштвени живот. Затварање које је до тада примењивано имало је карактер обезбеђења присуства учиниоца кривичног дела да би се над њим извршила смртна или телесна казна. У поређењу са телесним или дифамним казнама које су се састојале у мучењу и сакаћењу, што је остављало трајне последице инвалидитета, увођење казне лишења слободе представља велики прогрес.

Ова мера се појављује још у време робовласничких држава, али тада она није имала карактер кривичне санкције.

⁴⁰ <http://sr.wikipedia.org>

⁴¹ Видовић В., *Казна лишења слободе*, Београд, 1981.; Суботић Д., *Казна лишења слободе са посебним освртом на укидање смртне казне*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 3, 1996. стр. 113-121; Грозданић В., Шелих А., *Жене и казна затвора*, Ријека, 2001. стр. 78-92; Јовашевић Д., *Појам и карактеристике казне затвора у југословенском праву*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2002. стр. 177-198.

⁴² Јарамас Рескушић И., *Функције затвора у казнено поступковном систему *cognito extra or dinet**, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 52, 2002. стр. 1001-1043.

Задржавање у античким затворима је више служило као место где је осумњичено или осуђено лице ишчекивало телесну казну, погубљење, или ослобођење. На превентивну функцију тадашњих затвора указује и познати римски правник Улпијан, који каже да „затвори треба да се користе само за притварање, а не за кажњавање“. У римском праву затвор се често користио и као принудна мера ради наплате дуга. Поред тога, казне лишења слободе су се састојале у депортацији на одређена острва и раду на јавним пословима. У средњем веку затвор још није имао карактер самосталне кривичне санкције.

Постојало је три облика затварања: а) превентивно, представљало је неку врсту судског истражног затвора и имало је за циљ чување осумњиченог или оптуженог до коначне пресуде; б) дужничко затварање имало је исту улогу као и у римском праву, односно имало је за циљ да натера дужника да исплати новчану казну, глобу или дуг. Трајало је све до испуњења дужничке обавезе и в) профилактичко: у затвор су упућиване социјално неадаптиране особе, као што су скитнице, просјаци, блудници, напуштена деца и сл.

Као кривична санкција у правом смислу, казна лишења слободе се појављује први пут у XIV веку, а правну самосталност добија крајем XVIII века, увођењем у француски Code Penal из 1791. године, који је поред тога ограничио примену смртне и телесне казне, укинуо казну лишења слободе у доживотном трајању и прихватио систем апсолутно одређених казни. Што се тиче казне затвора у нашем правном систему, све до почетка XIV века нема никаквих трагова о примењивању те врсте казне. У старим српским повељама наилазимо на свега један случај спомињања „тамнице“, и то у Светостефанској христовуљи из 1313-1318. године. Члан 80. ове христовуље прописује тамницу од три месеца за себра који је истукао управника имања. Иста врста казне била је предвиђена у Душановом законнику за калуђера који „збаци расе“ и за пијаницу који „задере, или капу коме скине, или другу срамоту учини, а не окрвави“. Тамница је била прописивана кумулативно са неком другом казном, најчешће телесном, и није се могла изрећи без цареве наредбе, што је било изричито прописано у члану 184. и члану 185. Душановог законика.

Међутим, постојале су и казне лишења слободе: апс, који се досуђивао за лакша кривична дела и био је кратког трајања, и затвор. Апс, такође, представљао је меру за обезбеђење наплате потраживања особе која је оштећена кривичним делом. Доношењем Криминалног (Казнителног) законика за Књажество Србију из 1860. године, биле су први пут прецизно одређене казне лишења слободе. То су робија, заточење, строги затвор и затвор. Робија се издржавала с оковом, који може бити лак (два килограма и 560 грама) или тежак (пет килограма и 120 грама), или без окова, и, као и заточење, повлачила за собом губитак грађанске части.

Кривични законик Краљевине Југославије од 1929. године, задржао је четири врсте казне лишења слободе. Робија је била прописана за злочинства. „Она је вечита или времена. Минимум је времене робије година дана, а максимум двадесет година. Робије је времена, ако у закону није изричито казано, да је вечита“. Заточење је било прописано исто за злочинства, трајало је одређено време у распону од једне до двадесет година. При осуди на робију и заточење изрицао се губитак часних права. Што се тиче строгаг затвора и затвора, ове казне биле су прописане за преступе, а по изреченој пресуди трајале су од седам дана до пет година.

После доношења кривичног законика из 1951. године остало је само две врсте казне лишења слободе – строги затвор и затвор. Строги затвор је представљао тежу казну, прописивану за тежа кривична дела, са могућношћу изрицања у трајању од једне до петнаест година. Казна затвора се могла изрећи у трајању од три дана до три године и била је предвиђена за велики број лакших кривичних дела. У поступку извршења разлике су се сводиле на нешто већа права лица осуђених на казну затвора у погледу примања и слања писама, пријема пакета, посета и сл. Кривични Закон СРЈ прихватио је само једну казну лишења слободе – затвор, што је остало непроменљиво и у Кривичном законнику Републике Србије.

9. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ КАЗНИ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ СРБИЈЕ

Мучење, нечовечно или понижавајуће поступање и кажњавање је у Србији као облик изнуђивања признања од лица оптужених да су извршила тешка кривична дела, било дозвољено све до 10. маја 1858. године. Правници кажу да је то било „уобичајено процесно-правно средство које се примењивало у току кривичног поступка у циљу стицања доказа, а пре изрицања пресуде“. Мучење или „одаја“, како су је тада у Србији звали, званично је престало са Законом о укидању мучења, чиме су стављени ван снаге сви закони и прописи којима је до тада она била дозвољена. Био је то значајан корак у процесу коначног укидања свих телесних казни, што ће регулисати Закон донет на седници Народне скупштине 11. децембра 1873. године у Крагујевцу.⁴³ У исто време, телесна казна је укинута и у суседству: у Аустрији 1867. године, у Мађарској 1871. године, у Хрватској је Закон о укидању казне батинама ступио на снагу само три месеца пре него што је сличан донет у Србији, док је у Црној Гори казна „тољагања“ за жене укинута тек 1894. године.

Најраспрострањенија и најчешће примењивана телесна казна у Србији била је батинање. Друге телесне казне, као што су одсецање удова и језика, вађење очију, ломљење костију, растезање тела и жигосање су у Србији биле веома ретке. За најтежа кривична дела (убиство, издаја, шпијунажа), изрицана је смртна казна, којој је често претходило јавно батинање, док су казне затвора и новчане казне биле ретке. Батинање и извршење смртне казне није за власт носило никаквог трошка. Те су се казне могле извршити одмах и на сваком месту, за разлику од затворске казне за чије је извршење било потребно изградити затворе, обезбедити одећу, обућу и исхрану затвореника, али и плаћати чуваре. Зато се може рећи да је казна батинања била саобразна степену развоја тадашње Србије, али и у складу са обичајима, религијским убеђењима и важећим моралним нормама.

Основни циљ батинања било је наношење боли окривљеном и његово понижење. Казна се извршавала јавно, најчешће на градском тргу, недељом или празником, или на пијаци, када је био пазарни дан, пред великим бројем људи. Да би за кривца понижење било што веће, казну су извршавали најгори људи (ранији осуђеници, беспосличари, скитнице, пијанице). Због свега тога, јавно батинање је за кривца представљало неку врсту грађанске смрти. Средина га је презирала и сажаљевала, а брука је била пренета на породицу, да би касније пратила и потомство.

⁴³ Јанковић З., *Батина из закона изашла*, часопис Време, број 886-887, 2007. стр. 34.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=554599>

Повреда људског достојанства је била велика, па се кривац често одлучивао да оде из свог окружења, било преко границе или да живи као пећински човек, избегавајући сваки контакт са околином.

У тексту који следи, даћемо приказ историјског развоја казни у кривичном праву Србије и то у следећим правним споменицима: Жичка повеља (1220.), Душанов законик (1349. и 1354.), Кривични законик проте Матеје Ненадовића и Карађорђево законик (1804.), Кривични законик Кнежевине Србије (1860.), Кривични законик Краљевине Југославије (1929.), Кривични законик ФНРЈ (1951. и 1959.), Кривични законик СФРЈ (1976.) и Кривични закон Републике Србије (1977.).

9.1. ЖИЧКА ПОВЕЉА ИЗ 1220. ГОДИНЕ

Батињање се као телесна казна у Србији први пут помиње у Жичкој повељи из 1220. године. Казна је била предвиђена за жену која би својевољно напустила мужа, а примењивала се у случају када окривљена није имала могућности да плати прописану глобу у стоци. Објект заштите и напада је био мушкарац, који је уједно и имао својство жртве, док је за извршиоца радње означена жена. Сам начин извршења кривичног дела састојао се у својевољном напуштању мужа од стране жене (што значи да је и тада за извршење овог дела био потребан умишљај). Казна која је била прописана за овакво дело била је батињање, али се она примењивала само у случају немогућности плаћања одштете од стране извршиоца.

9.2. ЗАКОНИК ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА (ДУШАНОВ ЗАКОНИК) ИЗ 1349. И 1354. ГОДИНЕ

Проглашењем за цара Срба и Грка, Душан је истакао претензију на легитимно владање поданицима Византијског царства. Стога су и византијски закони, као и канони и правна правила византијске цркве, преузети као домаћи, а том, сопственом кодификацијом, требало је разрешити противречности и разлике у правном поретку између „Романије” и старих српских земаља, где се до тада владало по „обичајима српским”. Тако је Душанова кодификација у исто време била и правна унификација, уједињење правног поретка у читавој држави. Тиме је византијско право коначно уграђено у темеље средњовековног српског права.⁴⁴ Тешкоћа је морало бити много, јер је било неопходно прецизно познавање византијског права, претходних српских писаних извора, српског обичајног права, као и прилика у земљи. Због тога је текст Законика морао бити добро припремљен и тек онда изнесен на сабор. У Србији је пет година касније (1354.), Душанов законик допуњен новим одредбама.

Велики део Душановог законика је посвећен кривичном праву. Уводи се и нови термин за кривично дело — „сагрешеније”, што подразумева прекршај извесне државне норме или моралне заповести која је имала значаја за државу.

⁴⁴ Јанковић Д., *Српска феудална држава од XII до XV века*, Историја државе и права југословенских народа (до 1918.), Београд 1962, стр. 49; Богдановић Д., *Душаново законодавство*, Историја српског народа, Београд 1981, стр. 558; Стојичић С., *Душанов законик*, Извори за политичку и правну историју, Лесковац 1970, стр. 19-41.

Ово је у складу са византијским схватањем да је свака непослушност закону световног карактера, истовремено уперена и против божанског закона. По библијском учењу, сваки закон је резултат Божије мудрости која је пренета на човека. Појмови о кривичном делу су се развијали под утицајем цркве у свим оним земљама које су заједно са хришћанством примиле црквену организацију и црквено право из Византије.⁴⁵

У кривичном праву највише долази до изражаја сталешка разлика, карактеристична за сва средњовековна права. За иста кривична дела припадници различитих сталежа се кажњавају различитим казнама. Та разлика се нарочито осећа када је кривично дело учињено између припадника два различита сталежа, властелинског и себарског: „И ако властелин, или властеличић, опсује себра, да плати сто перпера; аколи себар опсује властелина, или властеличића, да плати сто перпера и да се осмуди” (члан 55.). Међутим, некада је предвиђена различита казна и за припаднике истог сталежа који се разликују по богатству и моћи: „Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима” (члан 50.). Властелин плаћа исту казну када опсује властеличића или себра, а властеличић подлеже телесној казни, мада је припадник повлашћене класе. Разлика између властелина и властеличића је очигледно велика. Постоје и тешка кривична дела за чије је извршиоце казна једнака, без обзира на припадност повлашћеном или потчињеном сталежу: „Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу”. (члан 96.). Поред овог, такви су чланови у којима се предвиђа казна за кривична дела против цркве и религије, за убиство свештеног лица (члан 95.), за паљевину (члан 99.), итд.

Кривична одговорност је по Законику углавном индивидуална, мада још увек постоји колективна одговорност за нека кривична дела. За неверу коју почини властелин плаћа и његова кућа (члан 52.). Кућа, која уједно означава и породицу, одговорна је за „зло”, које учини њен члан: „И ко зло учини, брат или син, или сродник, који су у једној кући, све да плати господар куће, или да даде ко је зло учинио” (члан 71.). Најчешће се предвиђа колективна одговорност за село за разноврсна кривична дела — вађење мртваца из гробова (члан 20.), скривање разбојника у селу (члан 145.), забрањивање трговцу да преноћи у селу (члан 159.), скривање златара у селу (члан 169.) итд. „Који властелин на приселици из злобе које зло учини: земљи пленом, или куће попали, или које било зло учини, да му се та област узме и друга не да” (члан 57.). Урачунљивост се не помиње у Душановом законику, али се одредбе о урачунљивости налазе у Властаревој Синтагми и у Прохирону. Законик предвиђа дело извршено у пијаном стању, али пијанство узима као отежавајућу, а не као олакшавајућу околност (члан 166.).

Обичајноправни начин кажњавања извршиоца кривичног дела путем крвне освете и систем законске композиције замењени су у Душановом законику казнама које предвиђа и извршава држава. Установа обичајног права — вражда, по којој је извршилац кривичног дела убиства био дужан да одређену суму новца као накнаду породици убијенога, веома се дуго задржавала у Србији.⁴⁶ Душановим закоником прихваћен је византијски систем казни. За лакша кривична дела предвиђена је новчана казна, али се она сада плаћа држави, а не општећеноме. Уместо новцем, казна се некада плаћа одређеним бројем стоке, што је остатак давне прошлости.

⁴⁵ Соловјев А., *Законодавство Стефана Душана 1349. и 1354.* Београд 1980, стр. 129-140.

⁴⁶ Јанковић Д., *Српска феудална држава од XII до XV века*, оп. цит., стр. 87.

Једна од главних сврха казне у средњем веку је одмазда. Осим тога, јавно извршавање сурових телесних казни служило је као генерална и као специјална превенција. Поправљање кривца није било предвиђено и није се сматрало дужношћу државе. Црква је, у складу са учењем о покајању греха, узела ту дужност на себе, користећи у ту сврху сложени систем црквених епитимија поред редовне државне казне. Желећи да ову идеју унесе у световно право, црква препоручује изрицање казни које дају времена „грешнику“ да се покаје.⁴⁷ Душанов законик је преузео из византијског права скоро све казне сакаћења, осим кастрације. Сакаћење је тако вршено да се сакатио онај део тела којим је извршено кривично дело - за пристава који би узео више него што је то предвиђала писмена пресуда, предвиђена је казна сечења обе руке и језика (члан 162.); руке су одсецане и оне ко би продао хришћанина иноверцу (члан 21.).

Иста казна је примењивана за убиство са умишљајем (чл. 87.). Овај тип казне је примењиван и на припаднике повлашћеног сталежа и на себре. Међутим, ако би дело било учињено између припадника ова два сталежа, казна сакаћења је примењивана само на себре: „Ако убије властелин себра у граду, или у жупи, или у катуу, да плати тисућу перпера, аколи себар властелина убије; да му се обе руке отсеку и да плати триста перпера“ (чл. 94.). Батинање се као казна користи за све поданике осим велике властеле — ако властеличић опсује властелина (чл. 50.), ако себар „рече бабунску реч“ (чл. 85.) итд. Смужење косе или браде је одређено само за себре — ако себар опсује властелина или властеличића (чл. 55.), или ако учествује на недозвољеном сабору (чл. 69.). Жигосањем се кажњава меропих ако побегне од свога господара (чл. 201.).

У Душановом законнику је смртна казна добила широку примену. Она се предвиђа за низ кривичних дела — ако себар силује властелинку (по другом објашњењу, ако отме властелинку) (чл. 53.), ако неко убије епископа или попа или калуђера (чл. 95.), ако убије неког од најближих крвних сродника (чл. 96.), ако сруши цркву у време рата (чл. 130.), ако разбојник буде ухваћен на делу (чл. 149.) итд.

Казна лишења слободе се не помиње у Душановом законнику као главна казна или као уобичајена споредна казна. Предвиђа се на пример за пијаницу „да се врже у тамницу“, али се не одређује трајање казне. Постојао је велики број тамница на црквеним, властелинским и државним поседима, на царском и патријарховом двору. Могуће је да су ове тамнице служиле за испитивање оптужених, као и за кажњавање зависног становништва за разне повреде њихових дужности. „По себи се разуме, да није тамница била за приватне поданике увек казнени затвор, него и истражни притвор и принудно средство за наплаћивање од њих глоба и свакојаких дажбина“.

Овај законик није посебно систематизовао одређене групе кривичних дела. Објект заштите и напада је, пре свега, био закон, морална заповест, статус (припадност одређеном сталежу), телесни интегритет, религија и др. Начин извршења најчешће се испољавао у облику вређања, напада на живот и тело (повреде, убиства), проневере, паљевине, кроз мађионичарство и тровање, разбојништво и др.

Учиниоци ових дела је могао бити свако лице и за њих је био потребан умишљај. Казне су зависиле од врсте дела и статуса учиниоца (властелин, властеличић, себар), тако да се кретала од новчане казне (као најлакшег облика), преко батинања штаповима, бацања у тамницу, сакаћења и смртне казне (као најтежег облика).

⁴⁷ Соловјев А., *Законодавство Стефана Душана 1349. и 1354.* оп. цит., стр. 157-160; Тарановски Т., *Историја српског права у Немањинској држави*, II, Београд, 1931. стр. 76.

Закоником није децидно било предвиђено постојање лакших и тежих облика престапа и кривичних дела. Интересантно је да је смртна казна била предвиђена за све учиниоце који су извршили убиство чланова породице, без обзира на статус у друштву. Казна лишења слободе (сматрала се као лакши облик казне) је према овом закону била споредна. Виност је била непознат појам док се судило по објективној одговорности. „Ипак утицај римско-византијског (и још више утицај црквеног) права ствара и код словенских народа тачно појмове о виности, о томе да се код кривца: „*voluntas, non exitus inspicitur*“ (гледа на намеру, а не на исход). Појам виности детаљније обрађује Властарева Синтагма, док се у Законику налази неколико чланова у којима се прави разлика између умишљаја и нехата: „Ко није дошао хотимице, силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке отсеку“ (чл. 87.).

9.3. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК ПРОТЕ МАТЕЈЕ НЕНАДОВИЋ ИЗ 1804. ГОДИНЕ

Прве године устанка прота Матеја Ненадовић пише, а скупштина Ваљевске нахије доноси Кривични законик по којем се одређује да се убије свако ко убије другог човека (чл. 1.); батињање за отмицу девојке (чл. 2.); батињање за крађу стоке (чл. 3.); батињање за бекство из војске без дозволе (чл. 4.); стрељање за бекство са страже (чл. 5); батињање за кривоклетство (чл. 6.) и потезање оружја у свађи и псовци (чл. 7).⁴⁸ Казне су биле одређене само по врсти („шибу да трчи“, „птаповима да се казни“), али не и по броју, што је остављано судијама да пресуђују сами. Нема писаних докумената да ли је овај закон и примењиван у целој Србији или само у Ваљевској нахији. Када је прота Матеја Ненадовић саставио Кривични законик, који је одобрен на скупштини Ваљевске нахије у мају 1804. године, позвао је да се одмах изабери „два поштена човека“ за судије, што је и учињено. Ово је било у складу са тестом законика јер се ту позивају нахије да пошаљу на скупштину у Остружницу „по два или три главна човека да се на њој изабери судије“, а он је сам убрзо изабрао судију за своју нахију.

Кривични законик није посебно систематизовао одређене групе кривичних дела. Објект заштите је био телесни и морални интегритет појединца, војска, имовина и јавни ред и мир. Начин извршења кривичних дела се испољавао кроз убиство, отмицу, крађу, бекство из војске и са страже, лажном сведочењу, свађи и псовкама. Учиниоци ових дела је могао бити свако лице, док је посебно био издвојен статус војника. Прописана казна се кретала у зависности од својства учиниоца (цивилно или војно лице) од батињања до смртне казне (стрељања). Закоником није била предвиђена новчана казна, као ни постојање лакших и тежих облика испољавања кривичних дела.

9.4. КАРАЂОРЂЕВ (КРИМИНАЛНИ) ЗАКОНИК ИЗ 1807. ГОДИНЕ

Други кривични закон устаничке Србије, био је Карађорђево (Криминални) законик за који нема поузданих података када је настао. Закон је нађен у Државној Архиви 1903. године, о чијем постанку нема података, а који је садржавао 38 параграфа, с тим да првих 14 чланова није било у нађеном примерку текста, већ су накнадно пронађени у другим изворима: чл. 9 и 10. и сем тога, као завршетак чл. 39, 40 и 41.⁴⁹

⁴⁸ Живановић Т., *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његовог и њеног кривичног правосуђа од 1804-1856*, САНУ, Београд, 1967. стр. 123.

⁴⁹ Ибид.

Да би овај закон упоредили са претходним, морамо се прво упознати са најчешће примењиваним начином батинања, тј. са већ поменутом шибом, затим са батином, и на крају, укратко, са кампијама.

После смртне казне, шиба је била најтежа казна. Због своје суровости звала се и „мртва“ или „смртна шиба“, јер је код осуђеника, поред ужасних болова у току извршења, често наступала и смрт. Чим је пресуда била јавно саопштена, осуђеник је, то до појаса и с рукама привезаним уз тело, морао трчати кроз шпалир од 300 одабраних снажних људи, који су га бар једном морали шибом ударити. Према сачуваним судским документима⁵⁰ осуђеник је морао да прође кроз шпалир „12 пута горе и 12 пута доле“, док је по Карађорђевог законика у чл. 14. било предвиђено да сваки војник који би се усудио при „изгубљењу баталије за живота оружје из руке дати или бацити“, морао је без изговора, трчи мртву шибу шест пута, али кроз 600 момака. Такође, у чл. 15. наведеног законика, наведено је да уколико се војник усуди у војсци да из пушке нешто избаци без питања старешине и допуштења, морао је да трчи 25 штапа, за спавање на стражи предвиђено је трчање кроз 300 момака три пута, а каплару који је био међу њима, по 50 штапа у два јутра, а прочим по 25. Ако би патрола заатаила и за то се буде прочуло, то исто и они да трпе. (чл. 21.).

За псовање и вређање свештеника, старешине, чиновника, трговца, кмета са разлогом или без разлога, али без пријаве суду и власти, било је прописано по 25 штапа у два јутра. (чл. 23.). Интересантно је да је овај законик у чл. 25. предвидео обавезу сваког старешине да својој војсци изда заповест да се не сме дирати стока, осим кад је нужда, тј. кад је војска гладна, али под условом да се све мора платити и рачун испоставити. Уколико би неки војник убио нечију животињу, он би морао двоструко да плати и 25 штапа да прими. У случају крађе туђе стоке, предвиђена је била шиба кроз 300 момака три пута. Ко би укро вола или коња, морао би добро да плати, колико газда тражи и да прими у два јутра по 50 штапа, а за крађу овце или јагњета, за обоје да плати и 25 штапа прими (чл. 26). За отмицу девојке, момак је морао да трчи шибу три пута кроз 300 момака, девојка се пуштала и могла је да се уда за кога хоће, а ово венчање се није сматрало законитим: куму се ударало 50 штапа, деверу 50, старом свату 50, а осталим сватовима по 30.

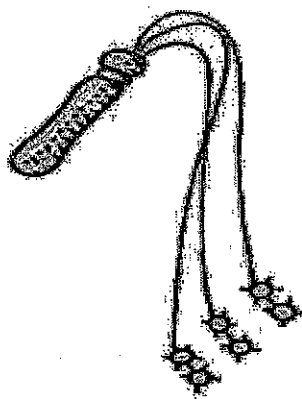
Када неко није на ногама могао до краја да издржи казну, онда је био стављен на колица, па је настављено шибање. У најтежим случајевима, број удараца није био ограничен, па је тако шиба била и средство за извршење смртне казне. Уколико је шиба била комбинована са казном робије, онда је број удараца био мањи, а изводила се након одслужене временске казне, непосредно пре пуштања осуђеника на слободу. Као казна шиба се у Србији први пут помиње у Закону Проте Матеје, а донели су је Срби који су крајем XVIII века служили у српско-аустријским фрајкорима.

За разлику од шибе, казна батином је била много блажа казна, па самим тим и чешћа. Изводио ју је један крвник, а средство за извршење му је била батина (чврст и несаломвљив предмет) или, како су је још називали, штап, мотка, мочуга, буца, тољага, палица (у Вуковом Рјечнику за реч батина постоји 16 синонима). Најмањи број удараца је био 25, а највећи 100, мада су у сачуваним документима забележени случајеви (Протокол шабачког магистрата), када је казна износила и 200 удараца, али се изводила из више пута у размаку од два месеца.

⁵⁰ Зборник закона и уредаба, књига XI, 1858. стр. 54.

Казна батином је често била комбинована са другим казнама, у почетку са затворском казном и принудним радом, а касније са новчаном казном. Једно време батина је као казна изрицана и женама и малолетницима, а било је и случајева да се комбиновала са забраном да „девојка сама, не бивши пређе прошена, за момка отићи не може“. Често је примењивана и у војсци, било као самостална казна или, у тежим случајевима, у комбинацији са „робијом у гвожђу (окови)“. Иако је била законом регулисана, казна, батина се углавном изрицала и изводила на лицу места, без формалног суђења. Право да непослушницима суде најчешће су користили кметови и ниже војне старешине, а у историји је забележено да је на почетку устанка и сам Карађорђе судио и казне изрицао, не устручавајући се да понеку и сам изврши.⁵¹ Ударци камџијама или бичевање примењивано је као казна за жене и малолетнике почев од Другог српског устанка (1815.). Број удараца је био ограничен на 100, а не више од 50 одједном. Све остало било је исто као код казне батином.

Слика бр. 9: Камџија

У односу на поменути Закон Проте Матеје, може се рећи да је Вождов био драконски, јер је прописивао изузетно строге казне. Криминални законик је озваничио енормну количину удараца у мртвој шиби (шест пута кроз 600 момака), а садржавао је већи број описа забрањених понашања, како за грађанство тако и за војску (и за старешине и за обичне војнике). Такође, у односу на Закон Проте Матеје, казне су по Вождовом Законику биле прецизно одређене – и по врсти и по мери (количини). Тако је за увреду власти, издајнике и шпијуне, било прописано - пребијање обе руке и ноге и стављање на точак док жив не иструне; за увреду свештеника, старешине и трговца - батинање; за хајдучију и јатаковање - пребијање руку и ногу и стављање на точак; за шпијунажу и бекство из борбе - разапњање на точак уз претходно сакаћење; за војника који опљачка Србина – батинање и за војника који заспи на стражи - шибање од стране 300 момака 3 пута.

Овај законик је важио све до слома Првог српског устанка (1813.). Тек након Другог српског устанка (1815.) и првих државотворних успеха Милоша Обреновића (1830–1838.), доносе се нови закони, који ће све више прецизирати случајеве за које је предвиђена телесна казна. После Милоша, свирепе и нечовечне казне се полако, али приметно ублажавају и замењују новчаним и казнама лишавања слободе.

Процес замене драконских казни хуманијим није ишао без проблема.

⁵¹ Познато је да је Вожд 1806. године, обесио о кућна врата рођеног брата Маринка, сазнавши да је овај силовао неку девојку и да је 1811. године, своје ministre Илију Маринковића и Миљка Радонића тукао столицом „докле је сву од њих није изломио“ (Вук Караџић).

Док је с једне стране, развојем друштва и пре свега већим нивоом просвећености, гнушање народа према батинању било све веће (власт није више могла лако да окупи погребан број људи који ће шибати осуђене), с друге стране је укидање батинања повећавало бојазан, како ће се са криминалцима изаћи на крај када ова тешка казна буде укинута, јер не би било јавног показног примера како ће проћи онај који не поштује закон. Наравно, било је потребно изградити и затворе и читав систем за спровођење затворских санкција. Ипак, морало се ићи у корак са временом (светом) и пратити цивилизацијске токове. Тако је попечитељ правосудија (министар правде) Димитрије Црнобарац, први покренуо укидање мучења (Савет донео одлуку), да би даљем развојем српског друштва, 1873. године на предлог министра правде Ђорђа Ценића, било укинута и батинање. Иако је било укинута законом, батинање је за време балканских и Првог светског рата, наредбом Врховне команде било примењивано као казнена мера за лица без чина у српској војсци.

Одлука је правдана васпитним дејством, немогућношћу организовања затвора када је војска у покрету и смањивањем борбеног састава. На инсистирање француског генерала Сараја, главнокомандујућег савезничких снага на Солунском фронту, ова казна је укинута. Бројна сведочења говоре да су мучење, шиба и батина примењиване на Голем отоку (1949–1956.). Било је то ван закона, као и више пута после тога.

Карађорђеви законик није посебно систематизовао одређене групе кривичних дела. Објект заштите и напада су били власт, закон, црква, војска, телесни интегритет и имовина појединца. Начин извршења кривичних дела се испољавао кроз увреду власти, издају, шпијунажу, увреду свештеника, старешине и трговца, хајдучију и јатаковање, бекство из борбе, пљачку, спавање на стражи и др. Учиниоци ових дела је могао бити свако лице, док је посебно био издвојен статус војника. Пописане казне за ова дела су се кретале у зависности од статуса учиниоца (цивилно или војно лице) од смртне казне, телесног кажњавања (батинање и сакаћења) до новчане казне за крађу стоке. Такође, у њему није било предвиђено постојање лакших и тежих облика испољавања кривичних дела.

9.5. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ ИЗ 1860. ГОДИНЕ

Када се говори о Кривичном законик Књажевине Србије из 1860. године, мора се истаћи чињеница да се ради о првом законик самосталне Србије XIX века. У њему је у Глави XI у групи кривичних дела „О злочинима и преступима чиновника у званичној дужности“, у члану 124, предвиђено да уколико судија и уопште неки чиновник при испитивању или ислеђивању кажњивих дела употреби средства принуде и на тај начин натера испитиваног на признање или одају, може да се казни затвором до пет година.⁵² Овде је, заправо, предвиђено кривично дело изнуђивања исказа. Објект заштите је слобода одлучивања испитиваног или ислеђиваног лица. Радња извршења овог кривичног дела је употреба средстава принуде. То је сваки притисак на вољу другог лица како би оно противно својој вољи дало одређени исказ или признање.

Учиниоци овог дела може бити само одређено лице – судија или државни чиновник. За ово кривично дело прописана је казна затвора до пет година.

⁵² Николић Д., *Кривични законик Књажевине Србије*, Ниш, 1990. стр. 222.

9.6. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ИЗ 1929. ГОДИНЕ

Кривични законик Краљевине Југославије донет је 27. марта 1929. године.⁵³ У њему се у Глави XXI у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против личне слободе и сигурности“ у члану 185, каже да свако ко лице које се налази у његовој служби, под његовим старањем или надзором или које је иначе од њега зависно, нарочито ако је малолетно или немоћно, гони на претеран физички или умни рад, па од тога наступе штетне последице по тело или здравље тога лица, казниће се затвором од две године или новчано до 20.000 динара, а ако то чини из користољубља или из пакости, може се казнити строгим затвором. У случају да здравље тога лица услед оваквог поступања са њим буде тешко нарушено, учинилац се може казнити робијом до пет година.

Круг могућих објеката напада код овог дела је постављен врло широко, јер је поред лица, која се налазе у служби, под старањем или надзором, споменуто свако лице, ма у којем односу зависно од другог лица, а нарочито је при томе скренута пажња на малолетнике и немоћне.

Радња извршења овог дела састоји се у гоњењу зависног лица на претерани физички или умни рад, што је имало штетне последице по тело или здравље горњег зависног лица. Дело мора бити умишљајно, али је доста за њега ако постоји *dolus eventualis*, дакле одговорност за последицу долази без обзира на то, да ли је учинилац желео последицу или не. Довољно је ако је био свестан своје радње и прихватио наступање последице.

Последица дела може бити и лаке природе, и не тражи се да то буде ма која телесна повреда, већ је довољно само да је наступила „штетна последица по тело или здравље“, дакле ма које погоршање умног или телесног стања зависног лица (болест, слабост, умна застарелост, прекомерна плашљивост и др.). Претерани рад постоји у свим случајевима, ако се зависно лице гони на рад, који по својој тежини, дуготрајности или нарочитим условима превазилази ниво, који одговара добу живота, снагама и способности тог лица.

Постоје два квалификована облика овог дела. Први тежи облик постоји, ако је дело учињено из користољубља или из пакости. У случају користољубља поред строжије казне (строгог затвора до пет година), може бити одређена и споредна новчана казна. Друга тежа квалификација запређена са казном робије до пет година, постоји ако је наступила тешка (веома тешка, или мање тешка) повреда здравља, односно тела.

Међутим, поставља се питање, како и по којем законском пропису ће одговарати онај, ко причини другоме тешке патње или муке (било физичке, било психичке), али тако да (на пример, због јачине организма жртве) те патње (у том броју и право мучење), нису оставиле очигледног трага на телу и нису озбиљно поквариле здравље жртве (ударци, мучење уз помоћ електричне струје и сл.). У овим ситуацијама суд може применити само прописе о лакој повреди здравља, о нападу на слободу или увреду, али ни у једном случају казна код примене горњих прописа неће одговарати стварној тежини дела и свирепости учиниоца.

⁵³ Чубински М., *Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије*, Београд, 1934. стр. 277-284.

9.7. РАЗВОЈ ИНКРИМИНАЦИЈЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА МУЧЕЊА У ПОСЛЕРАТНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Непосредно након завршетка Другог светског рата, отпочело се са напорима на изградњи новог правног система. Тако су прво Одлуком АВНОЈ-а из 1945. године, а затим и Законом о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време окупације, сви правни прописи из времена окупације (дакле из периода од 6. априла 1941. до 9. маја 1945. године), сматрани непостојећим, а правни прописи бивше Краљевине Југославије сматрани неважећим. Међутим, ипак је омогућена због попуне правних празнина примена оних правних правила која нису била у супротности са Уставом ФНРЈ из 1946. године. Затим је у овом периоду донето неколико кривичноправних прописа који су у потпуности одговарали духу и приликама у којима су настали. То су следећи законски прописи: 1) Закон о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже; 2) Закон о заштити народних добара и њиховом управљању; 3) Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње; 4) Закон о кривичним делима против народа и државе и 5) Закон о врстама казни.

После доношења Устава ФНРЈ из 1946. године, ови су закони усаглашени са најважнијим правним актом земље. У току 1947. године, донет је Општи кривични закон који је само представљао систематску разраду општих начела и општих института кривичног права. И у кривичном законодавству послератне Југославије јављају се одредбе о кажњавању за кривична дела која су управљена против слободе и права грађана у којима се између осталих, појављује и кривична дела са елементима мучења, које са доношењем Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године (који је 1959. године, претрпео велике измене и допуне уопште), није претрпео посебне промене у сфери ових инкриминација.

9.7.1. Кривични законик Федеративне Народне Републике Југославије из 1951. године

Кривични законик Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) донет је 9. марта 1951. године и представља први кривичноправни акт после ослобођења земље, који на целовит и комплексан начин регулише материју општег и посебног дела кривичног права. У Глави XIII, у групи кривичних дела против слободе и права грађана, у члану 152. предвиђено је кривично дело „Злостава злоупотребом службеног положаја или овлашћења“.⁵⁴

Кривично дело злоставе злоупотребом службеног положаја или овлашћења се састоји у злостави или вређању једног лица од стране службеног лица у вршењу службе, искоришћавањем свог службеног положаја или овлашћења или уопште у поступању на начин којим се вређа његово људско достојанство. Злостава се појмовно појављује и код других кривичних дела, као што су: увреда, злостава и напуштања малолетника, злостава подчињеног и млађег, као и код кривичног дела које се овде разматра. За разлику од горе наведених других инкриминација, кривично дело из члана 152. Кривичног законика се појављује као злостава у служби злоупотребом исте. Она по свом значају и карактеру, представља, а и јесте правна гаранција грађанима који ступају у одређени однос са службеним лицима да неће да буду злостављани или

⁵⁴ Овај закон проглашен је Указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ бр. 332 од 2. марта 1951. године („Службени лист ФНРЈ“, број 13 од 9 марта 1951. године).

вређани од стране службеног лица злоупотребом њиховог службеног положаја и овлашћења. Код овог кривичног дела веома је ташко дефинисати објект заштите, пошто се код њега сусреће више заштитних објеката. С друге стране, постављањем овог кривичног дела од стране законодавца у групу кривичних дела против слобода и права грађана, оно добија карактер напада на слободу и права грађана. Сам положај овог кривичног дела који она заузима у систему Кривичног закона, указује на закључак да је законодавац дао претежнији значај објекту заштите слободама и правима грађана од објекта службене дужности.

Законодавац појединим инкриминацијама, заштићује слободу и права грађана јер је имао у виду заштиту телесног благостања личности грађана од противправних напада службених лица у смислу члана 152. Кривичног законика. Оваквим нападом се нарушава телесно благостање човека - грађанина као слободне и ослобођене личности у друштву - државе. Зато се као објект овог кривичног дела може узети само постојеће телесно благостање човека. Према томе, пасивни субјект овог кривичног дела може бити сваки држављанин који ужива уставом загарантоване слободу и права. У законском опису кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја или овлашћења из члана 152. Кривичног законика се наводи да се радња извршења овог кривичног дела састоји у злостави, вређању и поступању на који други начин, којим се вређа људско достојанство једног лица.

Појам злоставе у теорији је веома споран.⁵⁵ Злостава се по једном мишљењу сматра врстом телесне повреде. Наиме, по овом мишљењу прави се разлика између телесне повреде у ужем смислу, односно „праве“ телесне повреде, која је обухватила нарушавање телесног интегритета или проузроковања икаквог телесног или душевног обољења, и телесне повреде у ширем смислу, која у себи садржи телесну повреду у ужем смислу и злоставу. За разлику од телесне повреде у ужем смислу, под злоставом се сматра и свака делатност којом се делује на тело и која доводи до поремећаја телесног благостања или обратно, којом се проузрокује одређено телесно нерасположење и које нема елементе телесне повреде у ужем смислу.

Како се у Глави XII у групи кривичних дела против живота и тела, говори само о телесној повреди у смислу нарушавања телесног интегритета или проузроковању каквог телесног или душевног обољења, то је овим законодавац јасно указао да се злостава не може назвати телесном повредом у горњем смислу, тако да она остаје ван њеног појма.

У овоме баш и лежи разлика између телесне повреде и злоставе. Сам теоријски појам злоставе како је горе изнет, прихваћен је и у нашој савременој кривичноправној теорији⁵⁶ и налази своју примену код кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја и овлашћења из члана 152. Кривичног законика.

Имајући у виду напред изложено, појам злоставе у смислу радње овог кривичног дела обухвата сваки напад на тело једног лица којим се поремећује његово телесно благостање и проузрокује телесно нерасположење под условом да се тај напад не појављује као неко друго кривично дело. То би се, на пример, односило на ударање, шамарање, гурање, вучење иза косу, плување, поливање прљавом водом итд.

⁵⁵ Живановић Т., *Основи кривичног права, Посебни део*, Београд, 1923. стр. 40.

⁵⁶ Таховић Ј., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 1953. стр. 97.

Да би злоставља или вређање улазили у појам радње извршења у смислу овог кривичног дела, потребно је да се оне преузимају у вршењу службе, односно поводом вршења неке службене радње. Отуда се она појављује као делатност која се чини злоупотребом службеног положаја и овлашћења у односу који постоји између службеног лица и пасивног субјекта.

Из самог садржаја овог кривичног дела произилази да овај однос треба да буде по својој природи такав да се у њему може да врши према пасивном субјекту злоупотреба службеног положаја или овлашћења. Уколико је тај однос такав, да се према лицу које се злоставља не може вршити злоупотреба службеног положаја или овлашћења, онда самим тим, неће ни постојати ово кривично дело, већ неко друго дело.

Како се ово кривично дело врши злоупотребом службеног положаја или овлашћења поводом вршења неке службене радње, то би се могло рећи да за постојање кривичног дела из члана 152. Кривичног законика, није неопходно и нужно да се оно врши у службеним просторијама и у радном времену. То би значило да се дело може извршити и ван службених просторија, ако се конкретна службена радња врши ван ових. Овакав став је прихваћен и у теорији кривичног права, и он налази своју подршку и у пракси наших судова.

Последица кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја и овлашћења из члана 152. Кривичног законика се састоји у произведеном поремећају телесног благостања (или телесног доброг стања), али без нарушавања телесног интегритета или проузроковања каквог телесног или душевног обољења. Произведени поремећај телесног благостања је такав да пасивни субјект нешто трпи. Отуда се може поставити питање у чему треба да се састоји то трпљење. Скоро редовно, у највећем броју случајева, пасивни субјект трпи неки телесни бол. То ће бити случај, на пример, код шамарања, вучења за косу итд. Ово на први поглед указује да се трпљење овде састоји у телесном болу, који пасивни субјект осећа на свом телу а да, они случајеви када пасивни субјект не осећа телесни бол, остају ван члана 152. Кривични законик у опису диспозиције овог кривичног дела не говори ништа о томе да ли трпљење које пасивни субјект подноси мора да се састоји само у телесном болу.

Ослањајући се на овај став у теорији, мислимо да се могло указати да за постојање овог кривичног дела није нужно постојање телесног бола, па се отуда трпљење може да састоји, како у телесном болу, тако и у сваком другом трпљењу које представља поремећај телесног благостања, али без теже последице.

Уколико би напад у смислу овог кривичног дела произвео тежу последицу, која би се састојала у нарушавању телесног интегритета или проузроковању каквог телесног или душевног обољења, постојао би стицај између кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја и овлашћења из члана 152. Кривичног законика и телесне повреде.

Међутим, др Јанко Таховић⁵⁷ каже: да „ако наступе теже последице које садрже у себи појаву неког другог кривичног дела, онда постоји то теже дело, а не стицај. Околност под којом је то друго кривично дело извршено може се узети у обзир код одмеравања казне“. Из претходно изложеног теоретског става, а и старе судске праксе, види се да становиште др Јанка Таховића у погледу овог питања није оправдано прихваћено.

⁵⁷ Таховић Ј., *Кривично право, Посебни део*, оп. цит., стр. 136.

Аргументи против другог, а у прилог првог становишта налазе се несумњиво у значају и важности слобода и права грађана, нарочито од протививправних напада службених лица. Зато не би одговарало ако се заузме став да се кривично дело злоставе злоупотребом службене дужности из члана 152. Кривичног законика „претопи“ у неко друго кривично дело, већ начелно треба га сматрати као самостално кривично дело у стицају са другим кривичним делима.

Према законском опису кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја и овлашћења из члана 152. Кривичног законика, као извршилац овог кривичног дела може да се појави само службено лице које злоупотребљава свој службени положај и овлашћење. Обзиром на његовог извршиоца, као и на обележја овог кривичног дела да се његовим извршењем вређа и службена дужност, затим да се оно врши приликом вршења службене дужности, ово дело представља право службено кривично дело.⁵⁸ За кривичну одговорност учиниоца овог дела тражи се умишљај. Умишљај се састоји у свести о свим стварним околностима кривичног дела и вољи да се дело изврши.

Садржај свести о стварним околностима кривичног дела обухвата пре свега, свест о радњи извршења која садржи свест о нападу на телесно благостање и свест да се тај напад врши злоупотребом свог службеног положаја и овлашћења, као и свест о предмету на коме се врши радња. Затим свест о последици која се састоји у свести да се радњом извршења проузрокује поремећај телесног благостања, али без нарушавања телесног интегритета или проузроковања теласног или душевног обољења. Затим, свест учиниоца треба да обухвати узрочну везу између радње извршења и последице. Ова свест се огледа у свести учиниоца да је његова радња узрок последице, односно да ће се услед ове радње проузроковати поремећај телесног благостања, који нема и тежу последицу. Поред овог, изузетно је потребна још и свест о личном својству учиниоца. Она се састоји у свести да је он службено лице и да као такав преузима радњу кривичног дела. Поред свести о свим стварним околностима дела за кривичну одговорност учиниоца се тражи и то да је он ово дело хтео као своје. Предвиђена санкција за ово кривично дело је казна затвора до једне године.

Друга радња извршења кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја или овлашћења се састоји у вређању које обухвата свако грубо изражавање, омаловажавање другог лица, свако грубо или непристојно понашање према другом лицу, сваку манифестацију свог презрења према другом лицу, сваку манифестацију понижавања, односно непоштовања туђег људског достојанства.⁵⁹

Радња извршења састоји се у манифестацији омаловажавања другог лица, која се може учинити изјавом или на други начин који је подобан да укаже на омаловажавање другог лица. Према начину на који се манифестује омаловажавање, вређање може бити учињено: речима, делом и знацима.

Вређање речима састоји се у изјави омаловажавања путем изговарања увредљивих речи или израза, или путем писања увредљивих речи или израза. Ова врста вређања може се учинити непосредно (непосредним саопштавањем нечега што представља вређање), или посредно (посредством техничких средстава, или помоћу писама, или у форми других писмена).

⁵⁸ Таховић Ј., *Кривично право, Посебни део*, оп. цит., стр. 451-460.

⁵⁹ Јовановић Ж., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 1973. стр. 102-105.

Вређање делом састоји се у манифестовању омаловажавања не речима, већ неком радњом која значи напад на тело другог лица, под условом да се тај напад не појављује као друго кривично дело. Овде спада свака злостављања другог лица чија је суштина у омаловажавању другог лица, на пример, плување, гурање, померање, вучење за косу, бркове, поливање водом и др.

Вређање знацима састоји се у манифестовању омаловажавања другог лица разним знацима, мимиком, гестом, цртежом, звиждањем или непристојним покретом тела. То би био случај вређања путем представљања рукама магарећих ушију, или представљања рукама рогова, маукањем, звиждањем неке мелодије, ругањем и сл.

За сам појам вређања, свеједно је на који начин се друго лице омаловажава. Битно је да изјава, односно манифестација вређања има карактер омаловажавања другог лица. Манифестација (изјава) је омаловажавајућа када значи потцењивање или порицање неке вредности која улази у појам части.

Трећа радња извршења кривичног дела злоставе злоупотребом службеног положаја или овлашћења из члана 152. Кривичног законика, односи се на друга поступања којима се повређује људско достојанство. У овом случају, сама радња извршења је одређена последичном диспозицијом. То значи да се као радња извршења овог дела узима свака друга делатност која је подобна или довољна да повреди људско достојанство (односно да проузрокује последицу).

9.7.2. Кривични закон Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1976. године

Кривични закон Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) у Глави XIX, у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против службене дужности службених лица у савезним органима“ у члану 191, предвидео је кривично дело „злостављање у вршењу службе“.

Ово кривично дело се односи на службено лице које у вршењу службе другог злостави, увреди или уопште према њему поступи на начин којим се вређа људско достојанство.⁶⁰

Објект заштите код овог дела су слобода и достојанство људске личности. Бројем и обимом људских слобода, обимом ефикасношћу и начином њихове заштите, као и могућношћу остваривања у свакодневном животу, одређује се стварни положај човека у друштву. Слобода је могућност човека да самостално одлучује о свом понашању и да се понаша по свом нахођењу, да нешто чини, не чини или трпи. Она је везана за личност човека и као права има општељудски карактер.⁶¹ Ово кривично дело је против слободе и права зато што је објект напада, тј. право човека на поштовање његовог људског достојанства, важније од службене дужности. Грађани у остваривању својих права, или код испуњавања својих обавеза према заједници, долазе свакодневно у додир са службеним лицима.

⁶⁰ Види: Кривични закон СФРЈ с објашњењима, судском праксом и регистром појмова, Треће допуњено издање, Београд, 1992; Вуковић С., *Кривични закон СР Србије, Кривични закон САН Војводине, Кривични закон САН Косова и Закон о извршењу кривичних санкција*, Савремена администрација, Београд, 1977.

⁶¹ Ђурђић В., Јовашевић Д., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 2010. стр. 39.

Службена лица су дужна да у вршењу службе поступају према свим грађанима коректно и да избегавају грубе и понижавајуће поступке према њима. Повреда ове дужности под одређеним условима представља кривично дело.

Радња извршења овог кривичног дела је алтернативно одређена тако да се може појавити као злостављање, као вређање другог или као поступање на начин којим се вређа људско достојанство.

Злостављање је наношење физичког или психичког бола и патње мањег интензитета којима се делује на тело човека без остављања видљивих или трајнијих промена на спољним деловима тела.⁶²

Вређање је повреда части и угледа као скупа нематеријалних вредности човека. Најзад, ово кривично дело се може учинити сваком другом радњом која је подобна да повреди људско достојанство.

Последица дела је повреда људског достојанства. Она настаје самим извршењем неке од наведених делатности.

Извршилац овог кривичног дела може бити службено лице у савезном органу или организацијама, које у свом службеном раду долази у додир са грађанима. Службено лице врши ово кривично дело у вршењу службе, а то значи на месту и времену када службено лице врши своју службу. Према томе, неће постојати ово кривично дело, већ неко друго, ако би службено лице злостављало грађане изван места и изван времена вршења службе.

Кривични закон Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у Глави XIV, под насловом „Значење израза у овом закону“, у члану 113. став 4. под појмом службеног лица, кад је оно означено као извршилац кривичног дела, сматра следећа лица: изабране или именоване функционере у Скупштини СФРЈ, Савезном извршном већу, савезним органима управе и другим савезним органима, као и у савезним организацијама који врше одређене управне, стручне и друге послове у оквиру права и дужности федерације; лица која стално или повремено врше службену дужност у савезним органима или у наведеним савезним организацијама и војна лица, ако кривично дело није предвиђено у глави двадесетој овог закона.

Под појмом војно лице у члану 113. став 5. сматрају се: војник на одслужењу војног рока; питомац војне школе; активни млађи официр, официр или војни службеник; лице из резервног састава док се као војни обвезник налази на војној дужности и цивилно лице које врши одређену војну дужност. Кад је као извршилац одређених кривичних дела означено службено или војно лице, лица наведена у ст. 4. и 5. овог члана могу бити извршиоци тих дела, ако из обележја појединих дела или из појединог прописа не произилази да извршилац може бити само неко од тих лица.⁶³ За ово кривично дело прописана је казна затвора од три месеца до три године.

⁶² Јовашевић Д., *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Београд, 2003. стр. 110.

⁶³ Нештић Љ., *Збирка кривичних закона – Кривични закон СФРЈ са објашњењима, Кривични закон СР Србије, Кривични закон САП Војводине, Кривични закон САП Косова*, Београд, 1983. стр. 33.

9.7.3. Кривични закон Социјалистичке Републике Србије из 1977. године

Кривични закон Социјалистичке Републике Србије у Глави VIII у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против слобода и права човека и грађанина“ у члану 66. у складу са Кривичним законом СФРЈ, предвидео је кривично дело „злостава у служби“.⁶⁴

Само кривично дело се састоји у злостављању, вређању или уопште у поступању на начин којим се вређа људско достојанство од стране службеног лица у вршењу службене дужности.⁶⁵

Објект заштите код овог дела су слобода и достојанство људске личности. Људску личност чини скуп психолошких особина сваке индивидуе по чему се она разликује од сваке друге, њој сличне индивидуе. Без постојања такве самосвојне психолошке целине нема човека као друштвеног бића. Само слободна и поштована личност може бити срећна и стваралачка. Повреда те психолошке личности у било којој сфери негативно се одражава на рад и понашање човека у друштву. То уколико пре ако се та повреда наноси од стране службених лица у вршењу службене дужности. Она, поред бола, изазива и подозрење према органима власти.

Радња извршења овог дела је алтернативно одређена, тако да се она може појавити као злостављање, као вређање другог или као поступање на начин којим се вређа људско достојанство.

Злостављање је наношење физичког или психичког бола мањег интензитета другом лицу. Наношење физичког бола не сме да има карактер телесне повреде. По правилу, то је напад на телесни интегритет у виду шамарања, штипања, вучења за косу, нос или уши, излагање топлоти или хладноћи итд.

Вређање у смислу овог дела има карактер исмејавања, омаловажавања, излагања порузи и подсмеху и свакој другој врсти малтергирања, укључујући ту и нељудско, тј. некултурно, сурово или насилничко понашање од стране службеног лица према пасивном субјекту.

Најзад, као радња извршења овог дела узима се свака друга делатност која је подобна или довољна да повреди људско достојанство (односно да проузрокује последицу). Злостављање треба да се учини у вршењу службе, што значи у току обављања службених послова и задатака.

Последица дела је повреда људског достојанства. Она настаје самим извршењем неке од наведених делатности. Повреда људског достојанства оцењује се на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта. Уколико је злоставом нанета лака или тешка телесна повреда, постојаће стицај између овог и неког од наведених дела. Није могућ стицај између злоставе и увреде, јер се увреда појављује као један од начина вршења злоставе.

⁶⁴ „Службени гласник СРС“, број 26 од 30.VI 1977, 43 од 14. XI 1987, 6 од 25. II 1989, 42 од 28. IX 1989, 21 од 5. V 1990, „Службени гласник РС“, број 16 од 3. XII 1990, 51 од 30.VII 1992, 23 од 25. III 1993, 47 од 14.VIII 1994, 17 од 17. V 1995, 44 од 8. XII 1998, 10 од 1. III 2002. и 11 од 7. III 2002.

⁶⁵ Јовановић Љ., Јовашевић Д., *Кривично право II, Посебни део*, Полицијска академија Београд, 2002. стр. 115.

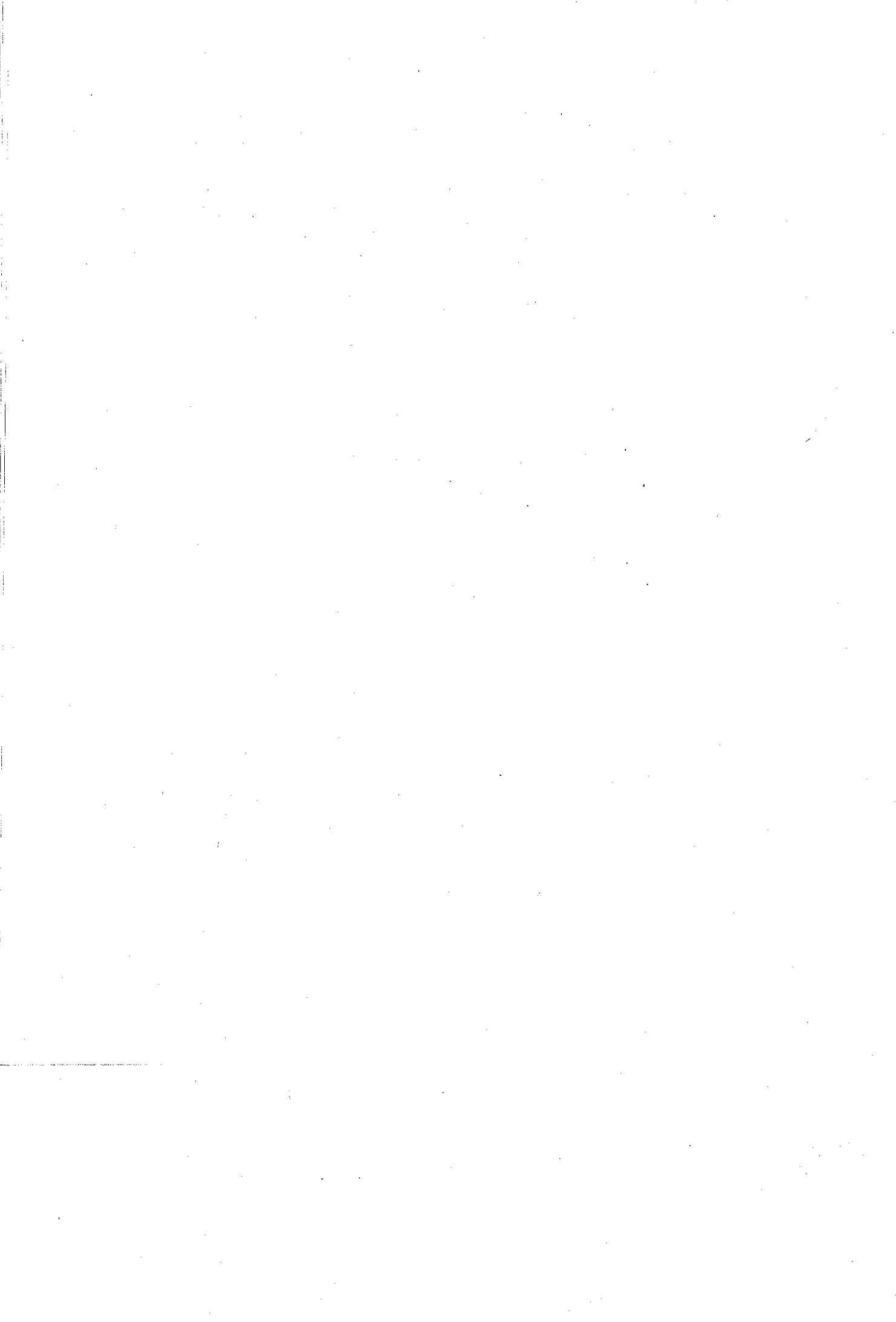
Извршилац злостављања може бити само службено лице које дело предузима у вршењу службе, а у погледу виности потребан је умишљај.

Кривични закон Социјалистичке Републике Србије у Глави VI, под насловом „Значење израза у овом закону“, у члану 46. став 1. под појмом службеног лица као извршиоца овог дела подразумева: а) лице, које у органу друштвено-политичке заједнице или у другом друштвеном органу врши службене дужности или извршава службену функцију; б) изабрано лице у органу друштвено-политичке заједнице или именовано лице у извршном или другом органу друштвено-политичке заједнице; в) овлашћено лице организације удруженог рада или неког другог друштвеног правног лица коме је законом или одлуком скупштине општине, донесеног на основу закона, поверено вршење јавних овлашћења, а које врши у оквиру ових овлашћења одређене дужности и г) друго лице које врши одређене службене дужности на основу овлашћења, предвиђених законом или другим прописима донесеним на основу закона.

У ставу 2. под појмом службеног лица, ако оно није означено као учинилац кривичног дела, сматра се и службено лице одређено чланом 113. став 4. Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.⁶⁶

За ово кривично дело прописана је казна затвора од три месеца до три године.

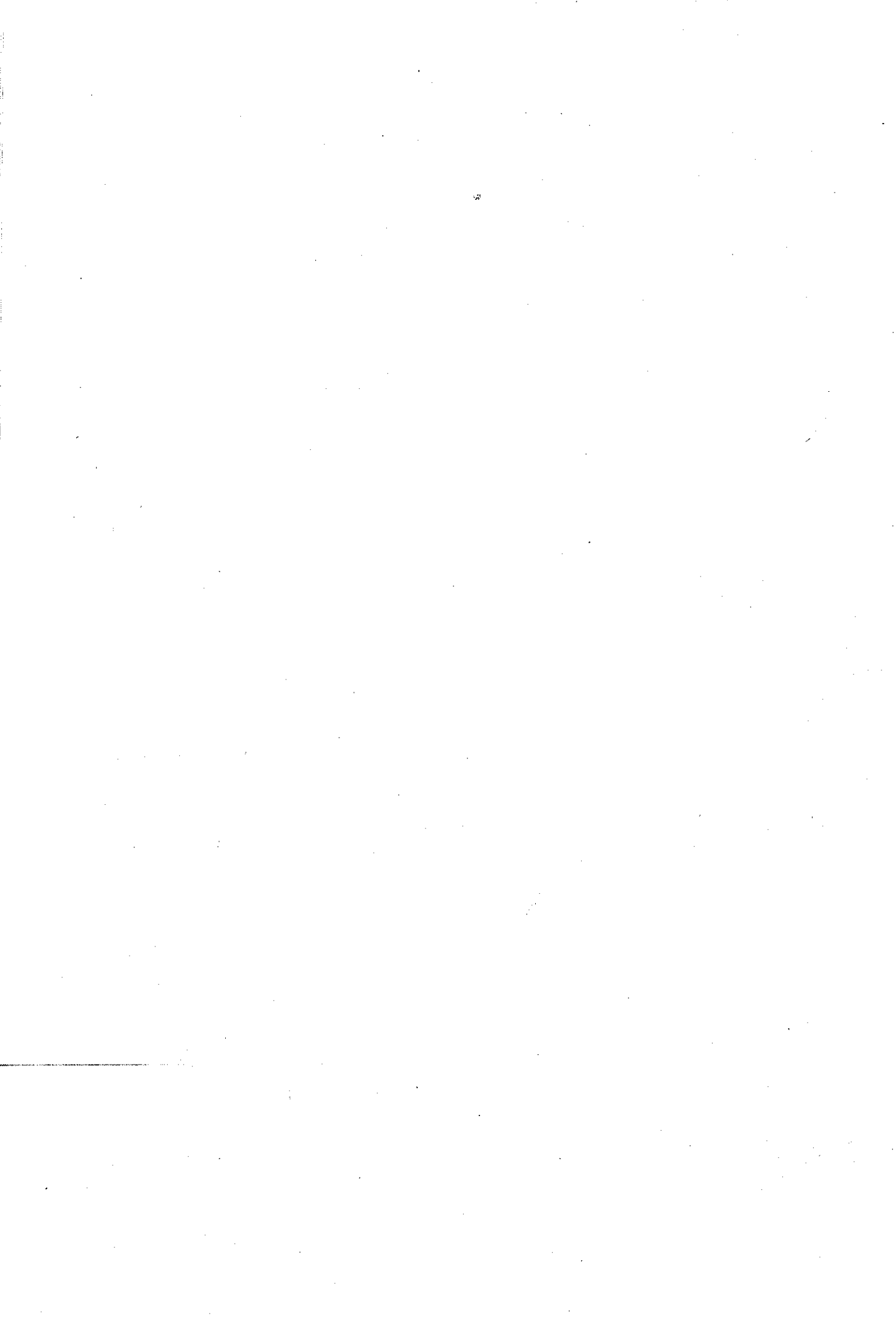
⁶⁶ Нештаћ Љ., Збирка кривичних закона – Кривични закон СФРЈ са објашњењима, Кривични закон СР Србије, Кривични закон САП Војводине, Кривични закон САП Косова, оп. цит., стр. 83.

*

III

**МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ИЗВОРИ
ЗАБРАНЕ МУЧЕЊА**

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Међународна заједница је разрадила стандарде за заштиту људи од мучења, који се примењују у свим правним системима света. Ти стандарди узимају у обзир разноврсност постојећих правних система и утврђују минималне гаранције које сваки систем мора да обезбеди. Чак и ако држава није ратификовала одређени уговор о забрани мучења, она је у сваком случају дужна да ту забрану поштује на темељу међународнога права, с обзиром на фундаментални значај забране мучења.⁶⁷

У многим државама од судова се очекује да примењују уговоре које су њени органи ратификовали или опште (односно обичајно) међународно право, или и једно и друго. Чак и у оним државама где судови нису у обавези да непосредно примењују међународно право, препоручује се да правосудни органи не доводе државу у позицију да крши своје међународне обавезе, укључујући ту и забрану мучења. Разлог томе лежи у чињеници да се ниједна држава не може позвати на устав или домаће законе у намери да оправда кршење међународног права.

Стандарди за заштиту људи од мучења имају различит правни статус. Неки од њих садржани су у уговорима, који су правно обавезујући за све државе које су их потписале и ратификовале, или које су им приступиле. Многе од детаљнијих мера заштите од мучења садржане су у ткз. „меким законским“ инструментима, као што су декларације, резолуције или скупови начела, или у извештајима међународних надзорних тела и институција. Мада нису директно обавезујући, ови стандарди су довољно убедљиви с обзиром на то да су се о њима договориле владе, односно да су усвојени у политичким телима као што је Генерална скупштина Уједињених нација. Они понекад афирмишу начела која се већ сматрају законски обавезујућима, као начело општег или обичајног међународног права. Ти стандарди, такође, често само детаљније разрађују неопходне кораке које ваља предузети, како би се обезбедило основно право свих људи да буду заштићени од мучења.

Ради надзора над поштовањем тих стандарда и давања смерница о томе како стандарде ваља тумачити, формирано је неколико тела Уједињених нација, на основу посебних конвенција, која по правилу, дају опште коментаре и препоруке разматрајући извештаје држава-потписница конвенција, као и закључне ставове о томе у којој мери одређена држава поштује релевантне конвенције. Нека оваква тела разматрају и представке лица, која тврде да су жртве тих повреда. На тај начин она могу дати стручно тумачење одредаба уговора и обавеза које из тих одредби проистичу за државе потписнице. Уједињене нације су такође успоставиле извештајни механизам, који нису у непосредној вези са конвенцијама, како би размотриле конкретна питања од посебне важности за међународну заједницу или ситуацију у конкретним земљама. Те институције надзиру све државе, без обзира на то да ли су ратификовале одређену конвенцију и могу да скрену пажњу на њихово непоштовање.

⁶⁷ Члан 38. Статута Међународног суда правде, садржи средства за утврђивање правила међународног права: међународне конвенције које успостављају правила, међународни обичаји као доказ уобичајене праксе која је прихваћена као закон, општа правна начела која признају цивилизоване земље и судске одлуке и учење еминентних научника. Опште међународно право (обичајно међународно право), састоји се од норми које потичу из различитих комбинација наведених извора.

2. ОПШТА ЗАБРАНА МУЧЕЊА

Забрана мучења садржана је у многобројним међународним актима о људским правима и хуманитарним питањима и тумачи се као начело општег међународног права. Такође се сматра да забрана мучења има специјални статус у општем међународном праву, те се третира као *jus cogens*, односно „императивна норма“ општег међународног права.⁶⁸ Опште међународно право обавезује је за све државе, чак и уколико нису ратификовале дати уговор. Правила *jus cogens* не могу бити оспорена, ни укинута било каквим уговорним законом, нити којим другим правилом међународног права. Забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, представља вредност која је прихваћена и инкорпорисана у међународно право, како на универзалном, тако и на регионалном плану.

Поштовање и заштита људских права је један од основних циљева међународне заједнице од завршетка Другог светског рата, током којег су неописива варварства била вршена у име неприхватљивих идеологија. Највећи допринос у том погледу дале су Уједињене Нације (у даљем тексту УН), које су полазећи до одредаба Повеље УН дефинисале садржај људских права кроз Међународни закон људских права који чине Универзална декларација о људским правима, Међународни пакт о грађанским и политичким правима са факултативним протоколима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима. Поред глобалног нивоа заштите људских права који се остварује кроз поменуте инструменте УН њихова заштита је обезбеђена и на регионалном нивоу, па тако у тзв. Опште инструменте заштите људских права, спадају и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Женевска конвенција, Америчка конвенција о људским правима и Афричка повеља о правима човека и народа.

2.1. УНИВЕРЗАЛНА ДЕКЛАРАЦИЈА О ЉУДСКИМ ПРАВИМА

Усвајањем Универзалне декларације о људским правима 10. децембра 1948. године, отворен је пут да се настојања на заштити и унапређивању тих права воде на најширем плану, како у територијалном смислу (све државе света), тако и супстински (сва људска права).⁶⁹ Она представља први свеобухватни инструмент о људским правима који је Генерална скупштина УН усвојила као резолуцију, односно инструмент који није правно обавезан. Намера њених аутора, како је то речено у уводним одредбама, јесте да Универзална декларација постави „заједнички стандард који треба да постигну сви народи и све нације, како би сваки појединац и сваки орган друштва имајући у виду ову декларацију на уму тежио да учењем и васпитањем допринесе поштовању у њој наведених права и слобода. Ипак, иако Универзална декларације није међународноправни инструмент који би био упућен државама на ратификацију, несумњив је утицај који је она извршила како на међународне конвенције легислативног карактера које ће јој уследити, тако и на унутрашње правне системе држава.

⁶⁸ Комитет за људска права, Општи коментар 24 (52) о питањима у вези са резервама израженим приликом ратификације конвенције или опционих протокола или приступања конвенцији и протоколима или у вези са декларацијама садржаним у члану 41. Конвенције.

⁶⁹ Ступила на снагу 1962, а СФРЈ је ратификовала 1964. године.

Она у себи садржи одредбе о грађанским и политичким правима, као и одредбе о економским и социјалним правима, полазећи од тезе да људско биће може своја политичка и грађанска права користити у пуној мери тек онда ако има пристојан животни стандард, одређени степен социјалне заштите, као и могућност да се школује и културно развија.

Конкретизација ове декларације остварена је кроз седам основних међународноправних инструмената УН:

1. *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*⁷⁰

- Факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима⁷¹
- Други факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима који има за циљ укидање смртне казне⁷²

2. *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*⁷³

3. *Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних, или понижавајућих казни или поступака*⁷⁴

- Опциони протокол уз Конвенцију против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака

4. *Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације*⁷⁵

5. *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена*⁷⁶

- Опциони протокол уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена⁷⁷

6. *Конвенција о правима детета*⁷⁸

- Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији уз Конвенцију о правима детета⁷⁹
- Факултативни протокол о учењу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета⁸⁰

7. *Међународна конвенција о заштити права радника миграната.*

⁷⁰ „Службени лист СФРЈ“ - Међународни уговори, бр. 7/1971

⁷¹ „Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори, бр. 4/2001

⁷² „Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори, бр. 4/2001

⁷³ „Службени лист СФРЈ“ - Међународни уговори, бр. 7/1971

⁷⁴ „Службени лист СФРЈ“ - Међународни уговори, бр. 9/91

⁷⁵ „Службени лист СФРЈ“ - Додатак, бр. 6/67

⁷⁶ „Службени лист СФРЈ“ - Међународни уговори, бр. 11/81

⁷⁷ „Службени лист СФРЈ“ - Међународни уговори, бр. 13/2002

⁷⁸ „Службени лист СФРЈ“ - Међународни уговори, бр. 15/90

⁷⁹ „Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори, бр. 4/2001

⁸⁰ „Службени лист СРЈ“ - Међународни уговори, бр. 4/2001

За разлику од Универзалне декларације о људским правима међународноправни инструменти УН су легислативног карактера и представљају налог властима државе чланице, пре свега судским и управним да их примењују.

Забрана мучења је предвиђена у члану 5. Универзалне декларације о људским правима у коме се каже да нико не сме бити подвргнут мучењу или свирепом, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.

2.2. МЕЂУНАРОДНИ ПАКТ О ГРАЂАНСКИМ И ПОЛИТИЧКИМ ПРАВИМА

Најшира заштита људских права обезбеђена је Међународним пактом о грађанским и политичким правима и Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима.⁸¹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима садржи сет следећих права: право на живот (члан 6.), забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (члан 7.), забрана ропства и принудног рада (члан 8.), право на слободу и безбедност личности (члан 9.), право лица лишеног слободе на човечно поступање (члан 10.), забрана лишавања слободе због неиспуњена уговорне обавезе (члан 11.), право на слободно кретање (члан 12.), право кретања странца (члан 13.), право на правично суђење (члан 14.), право на признање правне личности (члан 16.), право на заштиту приватног живота, породице стана и преписке (члан 17.), право на слободу мисли, савести и вероисповести (члан 18.), слобода изражавања (члан 19.), забрана пропаганде рата и позивања на националну, расну или верску мржњу (члан 20.), право на слободу мирног окупљања (члан 21.), слобода удруживања (члан 22.), право на заштиту породице (члан 23.), заштита детета (члан 24.), право на учешће у јавним пословима (члан 25.), заштита против дискриминације (члан 26.) и заштита припадника националних мањина (члан 27.).

Међународни пакт о економским, социјалним и културним гарантује: право на рад (члан 6.), право на правичне и повољне услове рада (члан 7.), право на синдикално организовање (члан 8.), право на социјално осигурање (члан 9.), право на заштиту мајке, детета и породице (члан 10.), право на одговарајући животни стандард (члан 11.), право на здравље (члан 12.), право на образовање (члан 13. и 14.) и право на учествовање у културном животу и уживање благодети научног напретка (члан 15.).

Ипак, сходно природи права чију заштиту обезбеђују ова два пакта се прилично разликују. Разлика се огледа у два важна аспекта: прво формулације употребљене у Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима су знатно мекше од оних које постоје у Међународном пакту о грађанским и политичким правима и друго Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима не формира Комитет као орган надзора над његовом применом у државама чланицама.

Забрана мучења је, као што се може и видети из напред наведеног, предвиђена у члану 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима по коме нико не сме бити подвргнут мучењу или суровом, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању. Посебно је наглашена чињеница да нико не сме бити подвргнут медицинским или научним експериментима, без своје слободне воље.

⁸¹ Усвојен и отворен за потписивање, ратификацију и приступање резолуцијом 2200А (XXI) Генералне скупштине од 16. децембра 1966. године; „Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/1971.

2.3. ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА

Отромна већина држава ратификовала је уговоре који садрже одредбе којима се забрањује мучење и други облици злостављања људи. Међу првима је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950),⁸² која садржи исту одредбу о забрани мучења, као и Универзална декларација о људским правима из 1948. године. Европска конвенција о људским правима је прва забрану мучења поставила у ранг апсолутних права, оних права чије се поштовање мора обезбедити и у време рата или других околности које угрожавају живот нације.⁸³ На европском нивоу, она једина има субстантивну норму о забрани мучења инкорпорисану у обавезујући међународни уговор; њен члан 3. у коме се каже да „нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању“ је много ширег обима него што то предвиђа Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Наведена конвенција није дефинисала појам мучења, нечовечног или понижавајућег поступање или кажњавање, већ је то препустила јуриспруденцији Европског суда за људска права.

Конвенција и њени протоколи гарантују право на: а) живот, слободу и сигурност појединца, б) фер судски процес у цивилним и кривичним случајевима, в) гласање и могућност кандидатуре на изборима, г) слободу мишљења, свести и религије, д) слободу изражавања (укључујући слободу медија) и љ) слободу окупљања и удруживања. Са друге стране, ови акти забрањују: а) мучење, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање, б) смртну казну, в) ropство и присилни рад, г) дискриминацију у уживању права и слобода које гарантује конвенција, д) протеривање становништва или недозвољавање уласка у једну земљу и љ) колективно протеривање страних држављана.

Ова конвенција је значајна из три разлога: 1) право и слободу сваког појединца гарантују релевантне државе (државе потписнице) у међународном праву; 2) први пут је успостављен међународни споразум о људским правима са конкретним механизмима заштите и 3) парламенти и судски органи добили су документ о људским правима на који се могу позвати, а који им може помоћи и при доношењу и интерпретацији закона.

2.4. ЖЕНЕВСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ

Женевске конвенције се састоје од четири споразума који су потписани у Женеви, а који су поставили основу за међународни закон за хуманитарна питања. Заједнички члан 3. четири Женевске конвенције и то: 1) Конвенције о побољшању положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату, 2) Конвенције за побољшање положаја рањеника, болесника и бродоломаца оружаних снага на мору, 3) Конвенције о поступању с ратним заробљеницима и 4) Конвенције о заштити грађанских особа у

⁸² Конвенција је потписана 4. новембра 1950. године у Риму од стране 15 тадашњих чланица. СРЈ је ратификовала дана 26.12.2003. године „Службени лист СЦГ - Међународни уговори”, број 9/03.

⁸³ Члан 15. Европске конвенције о људским правима, члан 4. Међународног пакта о грађанским и политичким правима и члан 27. Америчке конвенције о људским правима. У овом контексту, Европски комитет истиче да је управо у ванредном стању забрана мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања посебно значајна.

време рата са својим допунским протоколима о заштити жртава међународних оружаних сукоба, такође забрањују мучење.⁸⁴ Наведене конвенције означиле су битан напредак у развоју хуманитарног права. Међутим, након деколонизације, новонастале државе нису радо прихватале обавезу повиновања одредбама међународних уговора у чијем настајању оне саме нису учествовале. Осим тога, правила из међународних уговора о вођењу непријатељстава нису унапређивана још од Хашких конвенција из 1907. године. Како је ревизија Женевских конвенција могла угрозити нека достигнућа остварена 1949. године, одлучено је да се ипак ојача заштита жртава оружаних сукоба и то усвајањем нових текстова у облику Протокола којима ће се допунити Женевске конвенције.

Женевске конвенције из 1949. године и њихови допунски протоколи из 1977. године, садрже готово 600 чланова и главни су инструменти међународног хуманитарног права. У њима се, између осталог, говори о томе да у случају оружаног сукоба који није међународног карактера и који се одвија на територији једне од Високих уговорних страна, свака страна у сукобу ће бити обавезна да примењује, као минимум, прописане одредбе за одређене категорије лица. Овим одредбама је предвиђено да се према лицима која не учествују активно у непријатељствима, укључујући и припаднике оружаних снага који су положили оружје и оне избачене из строја услед болести, рањавања, притвора, или из било ког другог разлога, поступа хумано, без прављења било каквих неповољних разлика на основу расе, боје коже, религије или вероисповести, пола, рођења или богатства, или на основу било ког другог сличног критеријума. У овом циљу, конкретизовани су и поступци који се забрањују према наведеним лицима: (а) насиље над животом и појединцем, нарочито убиство било које врсте, сакаћење, сурово поступање и мучење; (б) узимање талаца; (в) насиље над личним достојанством, нарочито понижавајуће и деградирајуће поступање и (г) изрицање пресуда и вршење погубљења без претходне пресуде коју је изрекао редовно конституисан суд, пружајући све судске гаранције које цивилизовани народи признају као неизоставне.

2.5. АМЕРИЧКА КОНВЕНЦИЈА О ЉУДСКИМ ПРАВИМА

Забрана мучења у Америчкој конвенцији о људским правима⁸⁵ садржана је у члану 5. по коме нико не сме бити подвргнут мучењу или суровом, нечовечном или понижавајућем кажњавању или поступању. У њој је такође прописано да се са свим лицима лишеним слободе мора поступати с поштовањем, због урођеног достојанства људског бића. Такође, овим чланом се штити право сваког лица на поштовање свог физичког, менталног и моралног интегритета. Кажњавање које се састоји од лишавања слободе, има за циљ преваспитавање и ресоцијализацију затвореника и оно се искључиво односи на криминалце. Овим актом је такође предвиђено да окривљена лица буду одвојена од осуђених лица, осим у изузетним околностима, а да само поступање према њима буде у складу са њиховим статусом. За време док траје кривични поступак, малолетна лица су одвојена од одраслих и изводе се пред специјалне судове, што је брже могуће, тако да се према њима може поступати у складу са њиховим статусом.

⁸⁴ Усвојене 12. VIII 1949. године на Дипломатској конференцији за успостављање Међународних конвенција за заштиту жртава рата, одржаној у Женеви од 21. IV до 12. VIII 1949. године; „Службени лист“ ФНРЈ, бр. 24/50. Прва два Протокола су потписана 1977. године, а трећи 2005. године.

⁸⁵ Потписана на Међуамеричкој специјалној конференцији о људским правима, одржаној у Сан Хозеу, Костарика, 22. XI 1969. године.

2.6. АФРИЧКА ПОВЕЉА О ЉУДСКИМ ПРАВИМА И ПРАВИМА НАРОДА

Забрана мучења у Афричкој повељи о људским правима и правима народа⁸⁶ је садржана у члану 5. у коме се каже да сваки појединац има право на поштовање достојанства урођеног људском бићу и на уважавање његовог правног статуса. Овом повељом су забрањени сви облици експлоатације и понижавања човека, нарочито ропство, трговина робљем, мучење, сурово, нечовечно или понижавајуће кажњавање и поступање.

2.7. ЗАКЉУЧАК

Анализирајући напред наведене међународне документе, можемо закључити да сви они у себи садрже мање или више сличне одредбе, којима најстрожије забрањују мучење и сваки облик нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Такође, у појединим међународним документима се дефинишу поступања према одређеним категоријама лица (нпр. лицима лишеним слободе и др.), а под појмом „забране мучења“, уврштени су и специфични облици „понашања“ (нпр. ропство и други облици експлоатације човека).

3. МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРИ ЗА ЗАБРАНУ МУЧЕЊА

Апсолутна забрана мучења и злостављања људи посебно је наглашена чињеницом да је њен статус у законима који се односе на људска права такав да се од ње ни у ком случају не може одступити. Међународна заједница је усвојила и један број уговора који су конкретно намењени борби против мучења. Најзначајније уговоре ове врсте представљају: 1) Конвенција Уједињених Нација против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни и 2) Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

3.1. КОНВЕНЦИЈА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ПРОТИВ МУЧЕЊА И ДРУГИХ СВИРЕПИХ, НЕЧОВЕЧНИХ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋИХ ПОСТУПАКА ИЛИ КАЗНИ

Конвенција Уједињених Нација против мучења усвојена је на Генералној скупштини УН 1984. године (ступила на снагу 1987. године) и до августа 2002. потписале су је 143 земље. У члану 1. ове Конвенције, наведена је међународно договорена дефиниција аката који представљају „мучење“. Према тој дефиницији, „мучење“ се дефинише као *„било који чин намерног наносења великог бола или патње, било физичког или менталног, са циљем да се од тог или трећег лица добију информације или признање, да се казни због дела које је оно или треће лице извршило, или се сумња да је извршило, или застрашивањем или принудом над тим или трећим лицем, или из ма ког разлога заснованог на дискриминацији било које врсте, када се бол или патња наносе од стране или на подстрекивање, или уз сагласност, или уз пристанак службеног лица или друге овлашћене особе. Ово не обухвата бол или патњу који су проистекли, или су део или узредна последица законите санкције.“*⁸⁷

⁸⁶ Усвојена од стране Организације афричког јединства у Бандулу 27. јуна 1981. године.

⁸⁷ „Службени лист СФРЈ“, бр. 9/91. Југославија је Конвенцију ратификовала 20. јуна 1991. године.

Суштински елементи ове дефиниције обухватају: 1) наношење тешког менталног или физичког бола или патње, 2) акт службених лица или акт који је учињен уз њихову сагласност или одобравање и 3) акт учињен с конкретним циљем, као што је изнуђивање исказа, казна или застрашивање.

Државе морају обезбедити да сви акти мучења буду дефинисани као кривична дела у кривичном законодавству; то се односи и на саучесништво у таквим актима, њихово одобравање или подстицање на такве акте.⁸⁸ Такође, државе су обавезне да кривично гоне дела мучења у којима наводни учиниоци нису изручени другој држави, где би били подвргнути кривичном гоњењу, без обзира на то у којој је држави мучење учињено, или на држављанство учиниоца или жртве („универзална надлежност“).⁸⁹ У оквиру универзалне надлежности, државе су дужне да одреде притвор учиниоцима мучења, да покрену истражни поступак у вези са тврдњом, односно пријавом да је мучење почињено и да осумњичене за мучење предају органима гоњења.⁹⁰ Државе морају међусобно сарађивати како би учиниоци мучења били изведени пред правосудне органе.⁹¹

Изјаве изнуђене мучењем не могу се користити као доказ у поступку, осим против лица оптуженог за мучење, као доказ како је та изјава дата.⁹² За припаднике органа јавног реда и мира, медицинско особље, као и за друга службена лица која могу бити ангажована у држању лица у притвору, ислеђивању или каквом другом третману, државе организују обуку, да би их упознале за забраном мучења.⁹³ Правилима истражног поступка и условима притвора мора бити непрестано посвећивана пажња, како би се спречили било какви акти мучења и злостављања.⁹⁴ Државе морају активно истраживати акте мучења или злостављања, чак и када нема формалне пријаве да је мучење почињено.⁹⁵ Лица имају право да поднесу пријаву због мучења или злостављања, право да се поводом те пријаве спроведе истрага и да им се пружи заштита од даљег застрашивања или злостављања.⁹⁶ Облици свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања који не представљају акт мучења, такође су забрањени и на њих се исто тако односе одредбе Конвенције против мучења.

3.2. ПОЛМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ СВИРЕПИХ, НЕЧОВЕЧНИХ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋИХ ПОСТУПАКА ИЛИ КАЗНИ

Често је тешко утврдити прецизне границе између „мучења“ и других облика „свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања“. Те границе могу зависити од специфичних околности датог случаја и од карактеристика жртве о којој је реч. Оба термина подразумевају ментално и физичко злостављање, коме хотимично прибегавају службена лица или му се прибегава уз пристанак и одобравање службених лица. Свирепо поступање, као и нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање се односе на забрањено поступање које не мора бити извршено у

⁸⁸ Члан 2. Конвенције УН против мучења.

⁸⁹ Ибид., члан 5.

⁹⁰ Ибид., чланови 6-8.

⁹¹ Ибид., чан 9.

⁹² Ибид., члан 15.

⁹³ Ибид., члан 10.

⁹⁴ Ибид., члан 11.

⁹⁵ Ибид., члан 12.

⁹⁶ Ибид., члан 13.

специфичне сврхе, али мора постојати *намера* да се појединци изложе условима који се своде на забрањено поступање или су само резултат забрањеног поступања. Са друге стране, осим мучења, остали забрањени поступци и казне нису прецизно описани. Они су исте природе као и мучење, али је њима нанет бол мањег интензитета, а када је понижавање у питању, нагласак је више на психичком трпљењу због повреда достојанства, него на физичкој патњи.

Излагање једног лица условима за које се разумно верује да представљају забрањено поступање подразумева одговорност учиниоца. Понижавајуће поступање може обухватати патњу или бол који нису онолико тешки колико су тешки у случају мучења или свирепог и нечовечног поступања и обично обухватају понижавање и ниподаштавање жртве. Суштински елементи који чине *забрањено поступање* које није исто што и *мучење* односи се на: 1) намерно подвргавање значајном менталном или физичком болу или патњи и 2) акт коме прибегавају службена лица или акт учињен уз њихов пристанак или одобравање.

Често је веома тешко прецизно одредити границе између различитих облика забрањеног поступања, будући да је за то потребна процена степена патњи, што може зависити од специфичних околности датог случаја, као и од особина саме жртве. У неким случајевима, извесни облици забрањеног поступања или извесни аспекти притвора који сами по себи не би представљали мучење, у комбинацији један са другим, представљају мучење. Злостављање је, међутим, забрањено у међународном праву. Чак и када такво поступање не садржи елемент сврсисходности или се, када је реч о понижавајућем поступању, не сматра да је оно довољно озбиљно (у правном смислу) да би било једнако мучењу, оно ипак може представљати забрањено поступање.⁹⁷ Поступак је понижавајући не само када вређа достојанство човека у очима његове околине, него и пред њим самим. Нису, дакле, понижавајуће само казне излагања јавној порузи, какве су биле стављање уз стуб срама, шишање, осмуђивање или, у кинеској „културној револуцији“, ношење самооптужујућих плаката или натписа, већ и оне које се извршавају у затвореном простору. Ово се односи и на најблаже телесне казне, које се најчешће примењују према малолетницима.⁹⁸

Патње и неугодности које су саставни део извршавања законитих и прихваћених кривичних санкција, нису обухваћене забраном мучења и сличних поступака. То важи и за смртну казну, тамо где је она дозвољена, и за друге, па и доживотне временске казне. Свако јавно извршење смртне казне нечовечно је и понижавајуће. Посебан случај представља феномен „ходника смрти“ (*death row phenomenon*). У неким државама, нарочито онима које примењују англосаксонско обичајно право (*common law*), као на пример САД и Јамајка, осуђеници на смрт годинама, па и деценијама, у посебним затворским крилима (ходницима смрти), чекају на извршење казне, која се одлаже из разних разлога, укључујући и коришћење разноврсних правних лекова.

⁹⁷ Једино се у пракси Европског суда за људска права експлицитно користи појам релативна озбиљност патњи, као нешто што је релевантно за утврђивање границе између „мучења“ и „нечовечног поступања“. Уобичајени приступ јесте да се користи постојање елемента сврсисходности, како би се утврдило да ли неко поступање представља или не представља мучење.

⁹⁸ Због туче са друговима, Суд за малолетнике острва Ман у Уједињеном Краљевству, осудио је једног петнаестогодишњака на три удараца шибом „али тако да се не изазову телесне повреде“. Европски суд за људска права је напao да примена овакве казне није ни мучитељска ни човечна, али да је понижавајућа, иако је извршена без присуства јавности, између осталог и зато што се људско биће излаже насиљу од стране другог и третира као „предмет у рукама власти“ (*Турер против Уједињеног Краљевства, 1978*).

Овакво непрекидно испчекивање смрти је психички неподношљиво и све се чешће сматра повредом људских права осуђеника. Проблеми који настају због дугог одлагања извршења смртне казне тешко су решиви, јер се може доћи у ситуацију да се ради скраћења мука осуђеника инсистира на његовом што бржем погубљењу, што би ограничавало његово право да користи правне лекове. Најбољи начин да се избегне феномен „ходника смрти“, јесте укидање смртне казне. Европски суд за људска права је разматрао питање да ли смртна казна, која је специфично дозвољена чланом 2. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, представља кршење члана 3. Члан 2. у релевантном делу наводи да: „*Нико неће намерно бити лишен живота изузев при вршењу казне по пресуди за злочин за који је таква казна предвиђена законом*“. Суд је прихватио да се упркос члану 2. на смртну казну може гледати као на кршење члана 3. на основу праксе свих држава-потписница која се развила од времена ратификације Европске конвенције.

3.2.1. Мучење у односу на нечовечно поступање

Разлика између мучења и нечовечног поступања се заснива на интензитету патње која је изазвана.⁹⁹ Надаље, док се за мучење захтева доказ посебне намере на претходно изнесен начин, други облици злостављања то не траже. Нечовечно или понижавајуће поступање може бити резултат пропуста у предузимању корака, а не претходно намерно деловање. Узроковање душевног бола, такође може представљати нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање.

3.2.2. Нечовечно поступање у односу на понижавајуће поступање

Често се дешава да Европски суд за људска права закључи да је жртва била изложена и нечовечном и понижавајућем поступању. Међутим, судска пракса је направила разлику између те две врсте поступања. Суд сматра поступањем „нечовечним“, када је оно, између осталог, било вршено са умишљајем, трајало по неколико часова и узроковало физичке повреде или интензивну физичку или менталну патњу. Поступање је „понижавајуће“, када је било такво да у жртвама изазове осећање страха, стрепње и ниже вредности, која су их понижавала и деградирала. У разматрању да ли је одређени вид поступања „понижавајући“ према члану 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, суд има у виду да ли је циљ таквог поступања да понизи и деградира особу према којој се примењује и дали, у погледу последица, озбиљно утиче на личност на начин противан одредбама члана 3. У сваком случају, одсуство такве намере не искључује закључак да је члан 3. прекршен. Физичко насиље не мора представљати мучење у одређеном случају, али и даље постоји могућност да суд утврди повреду члана 3. на основу уверења да поступање или кажњавање представља нечовечно поступање. Нечовечно поступање се најчешће дешава у вези са лицима која се налазе у притвору. Батине која лица добију од стране полиције, сматрају се нечовечним поступањем. Претње насиљем над жртвом могу представљати нечовечно поступање у случају када су довољно реалне и директне. Мора се доказати да су такве претње изазвале ниво патње који се нормално приписује нечовечном поступању.

⁹⁹ Приручник за адвокате, Члан 3. Европске конвенције о људским правима – забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања; http://www.helsinki.org.rs/hrlawyers/files/sem1_clan3.doc

3.2.3. Понижавајуће поступање или кажњавање

Као и друге форме злостављања, понижавајуће поступање или кажњавање мора достићи посебан ниво суровости да би било забрањено чланом 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода суд узима у обзир да ли постоји циљ да се понизи и деградира одређено лице и да ли је с обзиром на последице, оно знатно утицало на личност жртве на начин који је противан члану 3. Међутим, непостојање такве намере не може дефинитивно искључити утврђивање повреде члана 3. Према судској пракси, лице коме је изречена казна у складу са законом може се жалити да је било понижено само када поступање пређе уобичајени елемент понижења својствен свакој врсти кажњавања. Оно што је битно за члан 3. је да лице не буде понижено самом казном, већ њеним извршењем. Довољно је ако се лице осећа пониженим пред самим собом.

На сличан начин, да би се хапшење и одређивање притвора сматрало понижавајућим према члану 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, понижење или деградација које ови поступци изазивају морају достићи посебан ниво, а у сваком случају се морају разликовати од уобичајеног нивоа понижења који је својствен хапшењу или притвору. Према томе, коришћење лисица при хапшењу лица и његовом превозу до притворске јединице неће се нормално сматрати прекршајем члана 3. Присилно одузимање вида затвореницима стављањем повеза преко очију током дужих периода и узастопних дана може, ако се комбинује са другим злостављањем, да их изложи јаким психолошким и физичким притисцима које се могу сматрати понижавајућим или нечовечним поступањем. Услови притвора такође могу представљати понижавајуће поступање.¹⁰⁰

3.2.4. Други облици понижавајућег поступања или кажњавања

Радња која снижава ранг, позицију, репутацију или карактер лица, може бити понижавајућа, под условом да достигне одређени ниво суровости. Било која радња која грубо понижава жртву пред другим особама, или је наводи на дела противно својој вољи или савести, може бити понижавајућа.

3.2.5. Минимални ниво суровости

Не постоји забрана сваке врсте злостављања или кажњавања. Да би потпало под одредбе члана 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, поступање коме је лице било изложено, мора да достигне одређени ниво суровости. Мада одређена врста поступања може наићи на неодобравање из моралних разлога, као што је телесно кажњавање деце, или из опште-кривичних разлога, као што је примена принуде од стране полицајца, која оставља модрице на телу ухапшеног, такво поступање не мора бити забрањено чланом 3. Слично томе, поступање које је дозвољено по члану 3. као што је примена правних санкција, може изазвати стид и нелагодност код лица.

¹⁰⁰ У предмету *Доугос против Грчке (2001.)*, тужилац је неколико месеци био држан у прљавој ћелији у којој се често налазило и по 10 лица, нису постојали кревети, мадраци, чаршави и ћебад, нити санитарни уређаји. Суд је установио да такви услови представљају понижавајуће поступање противно одредбама члана 3.

Један од проблема у вези примене члана 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода је непостојање општих стандарда према којима би се одмеравало неко поступање или кажњавање, а ставови друштва према злостављању се мењају са временом. Према томе, сваки предмет треба испитати у зависности од специфичних чињеница и околности. Упркос свему, судска пракса је довела до корисних принципа, који могу бити од помоћи у процени да ли је у одређеном случају постојало мучење или друга врста злостављања. Мада члан 3. не налаже суду експлицитно да направи разлику између врста поступања које забрањује (односно, мучење, нечовечно и понижавајуће поступање и кажњавање), јер свако поступање те врсте прелази минимални ниво грубости, суд се трудио да јасно наведе природу злостављања коме је био изложен сваки тужилац (жртва). Граница између мучења и других врста забрањеног поступања је релевантна због одштете која се може досудити по члану 41. Затим, постоји стигма која се везује за мучење; последице сазнања да се држава бави мучењем су веома озбиљне, а могло би се сматрати и да је међународни углед државе знатно угрожен.

3.2.6. Релевантност специфичних карактеристика жртве

Још од првих предмета које је разматрао у вези кршења члана 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, суд је доследно сматрао да процена минималног нивоа суровости зависи од низа фактора у вези конкретне жртве о којој се ради. Међутим, у највећем броју предмета тешко је утврдити да ли су старост, пол и друге особине жртве одлучујући фактори. Суд нарочито разматра узраст жртве када су он или она изузетно млади.¹⁰¹ Узраст може бити важан фактор у утврђивању да ли суровост одређене казне извршене над лицем, крши одредбе члана 3. У другим случајевима године живота могу бити отежавајућа околност која утиче на процену злостављања коју суд врши, али не и од битног утицаја на одређивање да ли поступање потпада под одредбе члана 3. Суд ће такође узети у обзир и друге факторе који утичу на жртву, као што је релативна физичка снага у поређењу са особом која врши хапшење.¹⁰²

Домаћи суд је у обавези да узме у обзир све релевантне факторе и ангажује се у деликатном чину одмеравања при разматрању да ли је одређено лице било подвргнуто мучењу или неком од других забрањених видова злостављања.

3.2.7. Степен суровости

Разлика између мучења и других облика понашања забрањеног по члану 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода тиче се степена и интензитета и зависиће, као што је напоменуто, од околности сваке појединачне жртве. Према томе, немогуће је децидирано утврдити да одређена врста поступања увек спада у одређену категорију.

¹⁰¹ Тако је у случају Костело-Робертс против Уједињеног Краљевства (1993.), тужилац био седмогодишњи дечак који је похађао приватну школу која је примењивала телесно кажњавање непослушних ученика. Суд је са забринутошћу констатовао да је тужилац имао само седам година када га је директор школе три пута ударио по стражњаци гуменим ђоном спортске патике. Упркос тих чињеница, Суд је оценио да минимум суровости није достигнут у конкретном случају.

¹⁰² У предмету Берлински против Пољске (2002.), Суд је узео у обзир чињеницу да су тужиоци били добро тренирани бодибилдери који су пружали отпор законитим радњама службених лица.

У пракси је присутна чињеница да степен патње који доводи до констатације да се ради о мучењу није временски дефинисан. До сада је суд утврдио да су жртве претрпеле мучење у случајевима физичког насиља или комбинације физичког насиља и душевне патње. Међутим, у судској пракси се подразумева да би суд био спреман да прихвати тврдњу да и сама душевна патња може представљати мучење, уколико је довољно велика. На пример, могло би се доказати да душевна патња представља мучење када се лице држи у притвору у дужем периоду, током кога му се говори да ће његови/њени чланови породице бити мучени и/или убијени ако он/она не призна. Могла би постојати потреба за додатним доказима да су те претње биле реалне и директне, као на пример довођење детета притвореног лица у његову/њену ћелију и предочавање врсте кажњавања која би се могла применити према детету.

Када је у питању мучење, не само да мора бити достигнут одређени интензитет, већ се мора и доказати да је злостављање било намерно. Ово је у складу са дефиницијом мучења у Конвенцији УН против мучења.¹⁰³ Јасно је, међутим, да ће злостављање које достиже минимални ниво суровости наведен у члану 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода бити забрањено као нечовечно или понижавајуће поступање, чак и када није довољно намерно да би се сматрало мучењем. Ипак, сложићемо се да је мучење најјачи облик злостављања, потом по интензитету следи нечовечно поступање, док је понижавајуће поступање најблажи облик злостављања, код кога је наглашена психичка патња појединца. Забраном злостављања, апсолутно се штити физички и ментални интегритет појединца, чак више и од живота. Док је, као што је већ речено, лишавање живота дозвољено иако није самовољно, мучење или телесна казна се ни у ком случају не могу применити.¹⁰⁴

Апсолутна природа ове забране понекад се напада тзв. сценаријом „темпиране бомбе“ (*ticking bomb scenario*): шта ако се ухвати терориста који зна где је смештена бомба која ће убити хиљаду људи, а који ће рећи где се она налази једино ако буде мучен. Поставља се питање да ли онда заштита живота многих људи, има предност над добробити једног? Наравно, ова хипотеза заснована је на прилично невероватним околностима, али познато је да у текућем „рату против тероризма“, неке државе, и ауторитарне попут Пакистана и Сирије, али и демократске попут САД и Израела, користе мучење. У питању је стара дилема – да ли циљ оправдава средство, односно да ли моралност неког чина треба ценити према њему самом, или према његовим последицама. Међународно право је стало на прво становиште: мучење је забрањено у свим ситуацијама, независно од циља коме се тежи.

Сходно напред наведеном, Комитет за људска права УН је саопштио да „Конвенција о спречавању мучења, свирепих, нечовечних или понижавајућих поступања не садржи ниједну дефиницију појмова обухваћених чланом 7, нити Комитет сматра да је неопходно да сачини списак забрањених аката, нити да успостави јасну дистинкцију између различитих врста кажњавања или поступања; дистинкције зависе од природе, сврхе и озбиљности примењеног поступка“. Комитет је, међутим, саопштио да се забрана изречена у члану 7. не односи само на акте који изазивају физички бол, већ и на акте који изазивају душевну патњу жртве.

¹⁰³ У „Грчком предмету“ (1969.), Комисија је утврдила да су политички затвореници били изложени административно регулисаној пракси мучења и злостављања. Комисија је изјавила да је мучење „тешки облик нечовечног поступања који се врши са одређеном намером, као што је добијање информација или признања, или примене кажњавања“.

¹⁰⁴ Хаџивидановић В., Милановић М., *Не сметајте, уживам у својим правима и слободама*, Београдски центар за људска права, Београд, 2006. стр. 35.

3.3. ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА О СПРЕЧАВАЊУ МУЧЕЊА, НЕЧОВЕЧНИХ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋИХ ПОСТУПАЊА ИЛИ КАЖЊАВАЊА

Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања је усвојена 1987. године и ратификована је од стране свих држава чланица Савета Европе, потписница ове Конвенције.¹⁰⁵ Национална законодавства и један број међународних инструмената, као што смо до сада видели, забрањују мучење, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање. Искуство је, међутим показало да постоји потреба за ширим и ефикаснијим међународним мерама, посебно када је у питању заштита лица лишених слободе. Из ових разлога, државе чланице Савета Европе, потписнице ове Конвенције, водећи рачуна о одредбама Конвенције о заштити људских права и основних слобода, истовремено подсећајући да према члану 3. поменуте конвенције „*нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању*“, закључиле су да лица која сматрају да су жртве прекршаја члана 3. могу употребити механизме које предвиђа ова Конвенција.

Забрана мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања је општи међународни стандард који се, иако у различитој форми, може наћи у разним међународним инструментима, као у случају члана 3. Европске конвенције о људским правима и основним слободама.¹⁰⁶

Разлика између Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода и Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања јесте у томе што ова прва једина има субстантивну норму о забрани мучења инкорпорисану у обавезујући међународни уговор и њен члан 3. је много ширег обима у односу на другу Конвенцију која није дефинисала мучење, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање.

Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања се у преамбули позива на одредбе члана 3. Конвенције о заштити људских права и основних слобода, који уједно и представљају главне разлоге који су допринели њеном усвајању. Управо из тих разлога, овом Конвенцијом установљен је *Комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака*, који путем посета лицима лишеним слободе испитује како се према њима поступа с циљем да уколико је потребно, повећа заштиту тих лица од мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

3.4. ОСТАЛИ РЕЛЕВАНТНИ ПРАВНИ СТАНДАРДИ

Поред међународних норми о људским правима и слободама, разрађен је и читав низ других правила, стандарда и препорука, како би се очувало право свих људи на заштиту од мучења и других облика злостављања. Мада сами по себи нису законски обавезујући, они представљају начела о којима је постигнут договор и која би требало да поштују све државе.

¹⁰⁵ „Службени лист СЦ“ – Међународни уговори, бр. 9/03

¹⁰⁶ Саветодавна скупштина Савета Европе је 28. септембра 1983. године, усвојила препоруку 971 о заштити затвореника од мучења и свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. *Инструменти Савета Европе – људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005. стр. 75.

За ову прилику, издвојиће најважније:

- Декларација о заштити свих лица од подвргавања мучењу и другим свирепим, нечовечним или понижавајућим поступцима или казнама (1975.),
- Кодекс понашања лица одговорних за примену закона (1979.),
- Основна начела независности судства (1985.),
- Стандардна минимална правила за правосудни поступак према малолетницима (Пекиншка правила) (1987.),
- Европска затворска правила (1987, измењена и допуњена 2006.),
- Скуп начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или која се налазе у затвору (1988.),
- Основна начела улоге адвоката (1990.),
- Смернице за улогу тужиоца (1990.),
- Начела ефикасне истраге и документовање мучења и другог суровог, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (Истамбулски протокол 1999.).

Иако нису законски обавезујући, ова правила, начела, декларације и смернице, представљају врло јасан путоказ за поступање државе и њених органа према притвореним и затвореним лицима, лицима са менталним обољењима, малолетним и другим лицима, и изричито забрањују мучење и друга свирепа, нечовечна или понижавајућа поступања или кажњавања.

3.4.1. Декларација о заштити свих лица од подвргавања мучењу и другим свирепим, нечовечним или понижавајућим поступцима или казнама¹⁰⁷

Декларација дефинише мучење као „сваки чин наносења великог бола или патње, било физичке или менталне, које јавно званично лице подстиче или намерно наноси особи, да би од те особе или од трећег лица придобило информације или признање, да би особу казнило за дело које је починила или за које се сумња да га је починила, и да би застрашила ту или друге особе“.

Мучење не укључује бол или патњу који су својствени законским санкцијама или су њихова узредна појава, у степену који је сагласан са Правилима минималних стандарда поступања са затвореницима“. Термин „окрутно, нехумано или деградирајуће поступање или кажњавање“, није дефинисан од стране Генералне скупштине, али треба да буде тумачен тако да обухвати најширу могућу заштиту од злоупотреба, без обзира да ли су физичке или менталне природе.

3.4.2. Кодекс понашања лица одговорних за примену закона¹⁰⁸

Овај Кодекс у члану 1. прописује да ће припадници службе за спровођење закона у свако доба вршити своје законске дужности, служећи заједници и штитећи сва лица од противзаконитих дела, сходно високом степену одговорности који захтева њихова професија.

¹⁰⁷ Усвојена од стране Генералне скупштине Уједињених нација 1975. године.

¹⁰⁸ Усвојен резолуцијом 34/169 Генералне скупштине Уједињених нација од 17. децембра 1979. године. Не подлеже ратификацији јер није међународни уговор.

(а) Термин „припадници службе за спровођење закона“, обухвата све представнике закона, без обзира да ли су наименовани или бирани, који спроводе овлашћења полиције, посебно овлашћења хапшења и привођења,

(б) У земљама где полицијска овлашћења спроводе униформисане или неуниформисане војне власти, или снаге државне безбедности, подразумеваће се да термин „припадници службе за спровођење закона“, укључује и припаднике тих служби,

(в) Сматра се да служење заједници укључује првенствено пружање услуга помоћи оним члановима заједнице којима је из личних, економских, социјалних или других разлога преко потребна помоћ без одлагања,

(г) Намера ове одредбе није само да обухвати све насилне, непријатељске и штетне чинове, него и шире тј. да обухвати цео дијапазон забрана у складу са кривичним законом. Ова одредба се односи и на понашање лица која нису способна да преузму кривичну одговорност.

Од припадника службе за спровођење закона тражи се да приликом вршења службе, поштују и штите људско достојанство, и исто тако да подрже људска права сваког појединца. Коришћење силе је дозвољено само када је то изричито нужно и у мери у којој се то захтева за обављање дужности. Другим речима, припадници служби за спровођење закона треба да користе силу у изузетним приликама; иако подразумева да припадници служби за спровођење закона могу бити овлашћени да силу користе када је то разумски нужно у околностима ради спречавања злочина или спроводећи законска хапшења преступника или осумњичених преступника или пружајући помоћ при истим, коришћење силе преко ових граница није дозвољено. Национални закони обично ограничава употребу силе од стране припадника служби за спровођење закона, у складу са принципима пропорционалности. Коришћење ватреног оружја се по овом Кодексу сматра екстремном метом.

Треба предузети сваки напор да би се избегло коришћење ватреног оружја, нарочито против деце. Уопштено гледано, ватрено оружје не треба користити осим у ситуацијама када осумњичени преступник пружа оружани отпор или на други начин угрожава животе других и, када мање екстремне мере нису довољне да осумњичени буде спречен у томе или ухапшен.

Ствари поверљиве природе у поседу припадника служби за спровођење закона треба да остану поверљиве, осим уколико обављање дужности или потребе правде изричито не налажу супротно. По природи свог посла, припадници служби за спровођење закона долазе у посед информација које се могу односити на приватне животе или могу бити потенцијално штетне по интересе, и нарочито по углед других особа.

Чување и коришћење ових информација потребно је брижљиво спроводити, јер се оне смеју обелоданити само при спровођењу дужности или у правне сврхе. Свако обелодањивање оваквих информација у друге сврхе сматра се потпуно неприличним. Ниједан припадник служби за спровођење закона не сме наносити, подстицати или толерисати било какав поступак мучења или окрутних, нехуманих или деградирајућих поступања или кажњавања, нити то сме чинити позивајући се на наређења претпостављених или на посебне околности, као што су ратно стање или непосредна ратна опасност, претња националној безбедности, унутрашња политичка нестабилност,

или, позивајући се на друго ванредно стање да би оправдао мучење и спровођење других окрутних, нехуманих или деградирајућих поступања или кажњавања.

Ова забрана проистиче из Декларације о заштити свих лица од изложености мучењу и другим окрутним, нехуманим или деградирајућим поступањима или кажњавањима, која је усвојена од стране Генералне скупштине, према којој „такав чин јесте повреда људског достојанства и биће осуђен као порицање циљева Повеље Уједињених нација и као кршење људских права и фундаменталних слобода прокламованих у Универзалној декларацији о људским правима (и у другим међународним правним инструментима у вези са људским правима)“. Припадници служби за спровођење закона дужни су да обезбеде потпуну здравствену заштиту лицима под њиховим надзором, као и да се старају да им се без одлагања обезбеди медицинска помоћ, када је то потребно.

Као пример наводимо да је организација *Amnesty International* у договору са припадницима полиције и експертима из различитих земаља, сачинила десет основних стандарда људских права за добро владање припадника служби за спровођење закона.¹⁰⁹ Они се заснивају на стандардима за спровођење закона и на стандардима кривичног правосуђа и људских права Уједињених нација, као што су:

1. Свако има право на подједнаку заштиту закона без дискриминације по било ком основу, посебно на заштиту од насиља или претњи. Будите посебно будни да заштитите потенцијално рањиве групе као што су деца, старци, жене, избеглице, расељена лица и припадници мањинских група;
2. Понашајте се према свим жртвама злочина са саосећањем и поштовањем и посебно штитите њихову безбедност и приватност;
3. Не употребљавајте силу, уколико није изричито нужна и тада у најмање могућој потребној мери у односу на околности;
4. Избегавајте примену силе када обављате полицијски посао везан за незаконита али ненасилна окупљања грађана. Када растерујете насилна окупљања, користити најмању могућу неопходну силу;
5. Не би требало да користите смртоносну силу, осим када је то потпуно неизбежно да бисте заштитили свој живот или животе других;
6. Немојте хапсити лица без законских основа, а хапшење спроводите према законом прописаном поступку;
7. Обезбедите да свим лицима у притвору, одмах након хапшења буду доступни правни заступници, чланови породице и свака неопходна медицинска помоћ;
8. Према свим приведеним лицима мора се поступати хумано. Ни под каквим околностима их немојте излагати мучењу или малтретирању, немојте подстицати нити толерисати мучење или малтретирање и одбијте послушност уколико добијете такво наређење;
9. Не извршавајте, не наређујте и не заташкавајте ванправне егзекуције или „нестајања“ и одбијте послушност уколико добијете такво наређење и
10. Пријавите свако кршење ових основних стандарда свом старешини и канцеларији јавног тужиоца. Учините све што је у вашој моћи да се обезбеди покретање истраге о овим кршењима.

¹⁰⁹ Amnesty International (децембра 1998.), *10 Basic Human Rights standards for good conduct by law enforcement officials*, POL 30/04/98, London.

3.4.3. Основна начела независности судства¹¹⁰

Ова начела говоре о дужности свих владиних и других институција да уважавају и поштују независност судства. Од судства се тражи да о случајевима који су пред њим, одлучује непристрасно, на основу чињеница и у складу са законом, без било каквих ограничења, неодговарајућих утицаја, навођења, притисака, претњи или мешања, непосредног или посредног, са било које стране или из било ког разлога. Свако има право да му суде редовни судови или трибунали, на основу установљених правних процедура. Трибунали који не користе законски успостављене процедуре правног процеса, неће се оснивати ради преузимања јурисдикције која припада редовним судовима или судским трибуналима. Начело независности судства даје право судству и тражи од њега да осигура да се судски поступак води поштено и да се права страна у процесу поштује.

3.4.4. Стандардна минимална правила УН за правосудни поступак према малолетницима (Пекиншка правила)¹¹¹

Овај документ одређује оквир у чијим границама би требало да се крећу национални системи малолетничког правосуђа. Он, такође, даје упутства како да се државе односе према малолетницима који су у сукобу са законом. Мада су ова правила формалноправно необавезујућа, нека од њихових принципа уграђена су у Конвенцију УН о правима детета.

3.4.5. Европска затворска правила¹¹²

Од великог значаја су и Европска затворска правила, које је усвојио Комитет министара Савета Европе, из 1987. године. Ова правила нису правно обавезујуће снаге, али пружају врло јасан путоказ за поступање са притвореним и затвореним особама и изричито забрањују мучење и слична поступања. Она су ревидирана 2005. године.

Основни принципи на којима почивају Европска затворска правила, односе се на следеће:

1. Према лицима лишеним слободе поступа се уз поштовање њихових људских права,
2. Лица лишена слободе задржавају сва права која им нису законито одузета одлуком којом се осуђују или којом се задржавају у притвору,
3. Ограничења за лица лишена слободе треба да буду минимална, неопходна и сразмерна легитимном циљу због ког су наметнута,
4. Затворски услови који угрожавају људска права не могу се оправдати недостатком материјалних средстава,
5. Живот у затвору треба да буде што је могуће приближнији позитивним аспектима живота у заједници,
6. Сви затвори треба да буду уређени тако да омогућавају реинтеграцију у слободно друштво лица која су била лишена слободе,

¹¹⁰ Усвојени на Седмом конгресу Уједињених нација о сузбијању злочина и поступању са починиоцима, и подржани резолуцијама Генералне скупштине 40/32 од 29. X 1985. и 40/146 од 13. XII 1985. године.

¹¹¹ Усвојена резолуцијом Генералне скупштине УН 29. новембра 1985. године.

¹¹² Усвојио Комитет министара дана 12.2.1987. године на 404 седници Министарског Савета у Стразбуру. Препорука R(87) усвојена од стране Комитета министара 12. фебруара 1987. године.

7. Треба подстицати сарадњу са спољашњим службама социјалне заштите и колико год је могуће учешће цивилног друштва у животу у затвору,
8. Особље затвора врши важну јавну функцију и њихов одабир, обука и услови рада треба да им обезбеде одржавање високих стандарда у бризи о затвореницима и
9. Над свим затворима врши се редовна инспекција од стране државе и надзор од стране независног тела.

Европска затворска правила односе се на лица која су затворена по налогу судског органа или лишена слободе и после осуде. У принципу, лица која су притворена по налогу државног органа или лишена слободе након осуде треба да буду смештена у затворе, тј. институције намењене за затворенике ове две категорије.

Ова Правила такође се односе на особе: а) које су из било ког другог разлога у затвору и б) које су притворене од стране судског органа или лишени слободе након осуде и које су, из било ког разлога, затворене негде другде. Сва лица која су у затвору или која су притворена, сматраће се затвореницима у смислу ових правила. Лица млађа од 18 година не смештају се у затворе за одрасле, већ у установе које су посебно намењене у ту сврху. Уколико је, изузетно, малолетник смештен у такав затвор, морају да постоје посебна правила о његовом положају и потребама.

Лица која су душевно оболела и чије душевно стање не дозвољава да буду у затвору смештају се у специјалну установу. Уколико су, изузетно, таква лица смештена у затвор, морају као и за малолетна лица, да постоје посебна правила о њиховом положају и потребама. Битно је да се ова правила примењују непристрасно, без дискриминације по било ком основу као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или драго уверење, национално или социјално порекло, веза са неком националном мањином, имовно стање, рођење или драги статус.

3.4.6. Скуп начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или која се налазе у затвору¹¹³

Ова начела подразумевају да појам суровог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, треба тумачити у „оквиру најшире могуће заштите против угрожавања, физичког или менталног здравља, обухватајући и држање притвореника или затвореника у условима којима се лишавају, привремено или трајно, употребе природних чула, као што су вид или слух, или свести о простору и времену“.

3.4.7. Основна начела улоге адвоката¹¹⁴

Ова начела говоре о томе да сва лица имају право да затраже помоћ адвоката, по сопственом избору, који треба да штити и успостави њихова права и да их брани у свим фазама кривичног поступка. Од држава потписница се тражи да обезбеде ефикасне процедуре и механизме за делотворни и једнак приступ адвокатима, за сва лица на њиховој територији и у складу са њиховом јурисдикцијом, без прављења разлика било које врсте, као што су дискриминација заснована на раси, боји, етничком пореклу, полу,

¹¹³ Усвојен Резолуцијом 43/173 Генералне скупштине од 9. XII 1988. године.

¹¹⁴ Усвојена на Осмом конгресу Уједињених нација о сузбијању злочина и поступању према учиниоцима, 1990. године.

језику, вери, политичком или другом мишљењу, националном или социјалном пореклу, имовини, рођењу, економском или другом статусу. Такође се тражи да државе осигурају да надлежни орган одмах обавести лица о њиховом праву на помоћ адвоката по сопственом избору, након хапшења или притвора, или када се против њих поднесе оптужница за вршење кривичног дела. Сва лица која немају адвоката ће, у свим случајевима где интереси правде то захтевају, имати право на адвоката чије је искуство и стручност у сразмери са природом кривичног дела које им се приписује, у циљу пружања делотворне правне помоћи, без новчане накнаде од стране тих лица, ако немају довољно средстава да плате такве услуге. Државе ће даље осигурати да сва лица која су ухапшена или притворена, са или без оптужнице за вршење кривичног дела, имају брз приступ адвокату, у сваком случају најкасније четрдесет и осам сати од времена хапшења или притвора.

3.4.8. Смернице у вези са улогом тужиоца¹¹⁵

Ове смернице говоре о томе да када тужиоци дођу у посед доказа против осумњиченог, за које знају или имају основа да верују да су прибављени незаконитим методама, што представља озбиљно кршење људских права осумњиченог, нарочито када је реч о мучењу или суровом, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању, или другим кршењима људских права, одбију да користе такве доказе против било кога, осим против оних који су користили такве методе, или ће о томе обавестити суд, и предузеће све неопходне кораке да осигурају да се одговорни за коришћење таквих метода приведу правди.

3.4.9. Начела ефикасне истраге и документовање мучења и другог суровог, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (Истамбулски протокол)¹¹⁶

Ова начела обухватају следеће:

1. Разјашњавање чињеница и утврђивање и признавање одговорности појединца и државе за жртве и њихове породице;
2. Утврђивање потребних мера да би се спречило понављање и
3. Омогућавање кривичног гоњења и/или, према потреби, дисциплинских санкција за оне за које је истрага утврдила да су одговорни, и истицање потребе за потпуном накнадом штете и исправљањем грешака које треба да обезбеди држава, укључујући правичну и адекватну финансијску компензацију и обезбеђивање средстава за медицинску заштиту и рехабилитацију.

Државе треба да се старају да жалбе и пријаве мучења или злостављања буду хитно и ефикасно испитане. Чак и у одсуству изричите жалбе, треба спровести истрагу ако постоје друге назнаке да је, можда, дошло до мучења или злостављања.

¹¹⁵ Ибид.

¹¹⁶ Канцеларија високог представника УН за људска права, Њујорк и Женева, 2001. година.

Истражитељи који су независни од осумњичених учинилаца мучења и од органа у којима раде, компетентни су и непристрасни. Они имају приступ истрагама обављеним од стране медицинских или других вештака, или су овлашћени да их врше. Истражни органи ће имати овлашћење и обавезу да прибаве све информације неопходне за истрагу. Такође имају овлашћење да обавезу све оне који врше неку функцију, а који су наводно умешани у мучење или злостављање, да се појаве и сведоче. Исто важи и за било ког сведока. У том циљу истражни органи имају право да издају судске позиве за сведоке, укључујући и сва службена лица која су наводно умешана, и да захтевају да им се пруже докази.

Наводне жртве мучења или злостављања, сведоци, они који спроводе истрагу и њихове породице, биће заштићене од насиља, претњи насиљем или било ког другог облика застрашивања до ког може да дође због истраге. Они који су потенцијално умешани у мучење или злостављање, уклањају се са свих положаја контроле или моћи, било директне или индиректне, над подносиоцима жалбе, сведоцима и њиховим породицама, као и онима који спроводе истрагу. У случајевима у којима су утврђени истражни поступци неадекватни због недовољног стручног знања или сумње на пристрасност, или због очигледног постојања праксе злоупотреба, или из других значајних разлога, државе ће се старати да истраге спроводе независне истражне комисије или да се спроводе на основу сличне процедуре. Опште је прихваћено да је забрана мучења перемпторна норма међународног обичајног права, која има статус *ius cogens*.¹¹⁷ Ради се о обавези *erga omnes*, која се примењује на сваког. Чак и да нека земља није ратификовала одређени уговор о забрани мучења, у сваком случају је дужна да поштује забрану мучења на основу општег међународног права.

4. МЕЂУНАРОДНИ НАДЗОРНИ МЕХАНИЗМИ ЗАБРАНЕ МУЧЕЊА

У оквиру међународне заједнице постоји више органа (тела), који имају задатак да прате примену међународних стандарда о забрани мучења. То су следећи органи:

1. Комитет за људска права,
2. Комитет УН за спречавање мучења,
3. Специјални извештач УН о мучењу и другим свирепим, нечовечним или понижавајућим поступањима или кажњавањима,
4. Међународни кривични судови и трибунали и
5. Међународни комитет Црвеног крста.

4.1. КОМИТЕТ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Комитет за људска права основан је као надзорно тело при Међународном пакту о грађанским и политичким правима (МППП). Комитет се састоји од осамнаест независних експерата које су изабрале државе-уговорнице. Он анализира извештаје које су државе-уговорнице дужне да периодично подносе и објављује закључне опсервације

¹¹⁷ О *ius cogens* видети у Крећа М., *Апсолутно обавезне норме у међународном јавном праву*, Научна књига, Београд, 1989. Међутим, овај рад не помиње забрану мучења као когентну норму, мада разматра нпр. забрану ropства. Занимљиво је и да „Рјечник међународног јавног права“, В. Иблера, као „Информатор“, Загреб, 1987, не помиње мучење (или тортуру).

у којима скреће пажњу на тачке које изазивају забринутост и даје конкретне препоруке држави. Комитет такође може размотрити пријаве појединаца који тврде да су били жртве кршења Пакта коме је прибегла нека од држава-уговорница. Да би се овај поступак могао применити на појединце, држава такође мора потписати и ратификовати и Први опциони протокол Пакта. Комитет је такође објавио и читав низ Општих коментара како би темељније образложио значење различитих чланова Пакта и захтеве који из њиховог садржаја проистичу за државе-уговорнице.

4.2. КОМИТЕТ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА

Комитет Уједињених Нација за спречавање против мучења је тело од десет независних експерата основано на темељу Конвенције за борбу против мучења.

Он разматра извештаје које подносе државе-уговорнице о томе како примењују одредбе Конвенције и истовремено објављује закључне опсервације. Он може размотрити поднеске појединаца, уколико је држава-уговорница пристала на овај поступак, давањем изјаве на основу члана 22. Конвенције.¹¹⁸ На основу члана 20. Конвенције овај Комитет може покренути истрагу уколико сматра да постоје „основане индиције да се мучење систематски примењује на територији државе-уговорнице“.

Комисија Уједињених Нација за људска права, развила је и изванредан број других механизма задужених за посебне типове кршења људских права, било где у свету да до њих дође. Ти механизми, који су специфични за поједине земље и који су тематски по својој природи, обухватају специјалне известиоце, представнике и независне стручњаке или радне групе. Успостављају се на основу резолуције, као одговор на ситуацију за коју се сматра да је у довољној мери забрињавајућа, па јој је потребна подробнија анализа. Извештаји се сваке године јавно подносе Комисији за људска права, као и Генералној скупштини Уједињених Нација.

У главне надзорне механизме овог Комитета који имају велики значај спадају:

- 1) Специјални извештач о мучењу,
- 2) Специјални извештач о насиљу над женама,
- 3) Специјални извештач о независности судија и адвоката,
- 4) Радна група за присилно нестала лица, као и
- 5) Радна група за произвољно лишавање слободе.

Постоје и бројни други тематски механизми. Та тела се у свом раду узајамно не искључују, тако да могу заједнички или одвојено интервенисати у вези са истим тврдњама о почињеном акту мучења.

¹¹⁸ У члану 22. ставу 2. Конвенције против мучења, написано је да: „Комитет проглашава неприхватљивим сва саопштења поднета у складу са овим чланом ако су анонимна или ако сматра да представљају злоупотребу права да се подносе таква саопштења, или ако нису у складу са одредбама ове Конвенције“. Такође, у члану 22. ставу 5. стоји да: „Комитет неће приступити испитивању ниједног саопштења поднетог од стране појединца у складу са овим чланом док се претходно не увери у следеће: а) да се исто питање не преиспитује у том тренутку од стране неке друге међународне инстанце за истрагу или решавање таквих питања; б) да је појединац исцрпео све расположиве интерне позиве; то правило се не примењује ако процедуре призива превазилазе разумне рокове или ако је мало вероватно да ће пружити задовољење појединцу који је жртва кршења ове Конвенције.“

4.3. СПЕЦИЈАЛНИ ИЗВЕСТИЛАЦ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА О МУЧЕЊУ И ДРУГИМ СВИРЕПИМ, НЕЧОВЕЧНИМ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋИМ ПОСТУПАЊИМА ИЛИ КАЖЊАВАЊИМА

Овај мандат успоставила је Комисија Уједињених Нација за људска права 1985. године. То је тело које се не темељи на уговору, већ на Повељи Уједињених Нација и циљ му је да испитује међународну праксу у вези са мучењем у свим земљама, без обзира на уговоре којима су те државе можда везане. На основу добијених информација, Специјални извештај може да комуницира са владама и да захтева њихове коментаре о покренутим случајевима.

Он или она такође могу искористити поступак „хитне акције“, захтевајући од владе да осигура поступање на хуман начин према некој конкретној особи или према групи особа.

Специјални извештај такође може, уколико буде позван или уколико добије дозволу од државе, да организује своје посете. Извештаји из тих мисија обично се објављују као додатак главном извештају Специјалног извештајца Комисије Уједињених Нација за људска права. Специјални извештај подноси извештаје, годишње и јавно, Комисији Уједињених Нација за људска права и Генералној скупштини Уједињених Нација.

У извештајима који се подnose Комисији, садржани су резимеи целокупне кореспонденције коју је извештај обавио са владама - писма која су му послата и писма која је сам послао. Ти извештаји могу садржати и опште опсервације у вези са проблемом мучења у конкретним земљама, али у њима нема закључака о тврдњама појединаца да је било мучења. Извештаји се могу бавити посебним питањима или догађајима који утичу на мучење или доприносе мучењу у свету, нудећи опште закључке и препоруке.

4.4. МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ СУДОВИ И ТРИБУНАЛИ

Национални кривични судови превасходно су одговорни за истрагу и гоњење кривичних дела са елементима мучења и других криминалних облика забрањеног поступања. Последњих година XX века, основан је један број *ad hoc* међународних кривичних трибунала - укључујући ту Међународни кривични трибунал за бившу Југославију (МКТЈ) и Међународни кривични трибунал за Руанду (МКТР), као и специјалне судове за Сијера Леоне, Источни Тимор и Камбоџу.

Кривична дела мучења, као и кривична дела против човечности и ратни злочини укључени су у надлежност статута МКТЈ,¹¹⁹ МКТР¹²⁰ и Римски уговор - Статут Међународног кривичног суда (МКС).¹²¹ Статут МКС усаглашен је 1998. године и добио је шездесет ратификација неопходних да би ступио на снагу 2002. године. МКС ће, у будућности, моћи кривично да гони неке злочине мучења, кад национални судови не буду у могућности или нису вољни то да учине.

¹¹⁹ Члан 5. МКТЈ.

¹²⁰ Члан 3. МКТР.

¹²¹ Чланови 7. и 8. МКС.

4.5. МЕЂУНАРОДНИ КОМИТЕТ ЦРВЕНОГ КРСТА

Међународни Комитет Црвеног крста (МКЦК) је независно и непристрасно хуманитарно тело које има специфичан мандат. Тај мандат је добио на основу међународног хуманитарног права, посебно на основу четири Женевске конвенције. Он је активан у пружању многих видова заштите и помоћи жртвама оружаних сукоба, као и ситуација унутрашњих немира. У случајевима међународних оружаних сукоба између држава-уговорница Женевских конвенција, МКЦК је овлашћен да посећује сва места интернације, заточења или радне логоре у којима се држе ратни заробљеници или цивилна интернирана лица.

У случајевима оружаних сукоба који нису међународни по својој природи, или у ситуацијама унутрашњих немира и напетости, МКЦК може понудити своје услуге сукобљеним странама и, уз њихов пристанак, добити приступ местима на којима се држе заробљеници.

Делегати Комитета посећују заробљенике како би проценили и, ако је то потребно, побољшали материјалне и психолошке услове заточеништва и спречили мучење и забрањено поступање. Поступак посете је такав да захтева приступ свим притвореницима и свим местима на којима се држе лица липена слободе, да се не постављају никаква ограничења у погледу дужине и учесталости посета и захтева да се делегатима омогући да слободно и насамо разговарају са сваким притвореником. Појединачне потраге за затвореницима, такође су део стандардног поступка посете МКЦК. Те посете и извештаји су поверљиве природе, мада МКЦК може објавити властите коментаре, уколико држава јавно коментарише извештај или посету.

4.6. ЗАКЉУЧАК

Сва напред наведена међународна тела у оквиру својих надлежности имају задатак да се боре против мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака на различите начине: сагледавањем извештаја земаља чланица о поштовању Конвенције о људским правима, спровођењем истрага или посета оним местима и лицима за која постоје сазнања да су им угрожена основна људска права или путем кривичног гоњења и сл. Међутим, иако им је циљ скоро истовестан, не постоји посебна сарадња између ових тела.

Међународне конвенције легислативног карактера дају оптималне могућности за заштиту и унапређење поштовања људских права. Појединац се у овом случају пред надлежним органима може позвати на своја права и ефикасно их штитити. Ипак, када је у питању међународни план чињеница је да до сада прихваћени механизми надзора имају ограничени домет.

Регуларни надзор, односно међународни надзор који се врши на основу извештаја које државе подносе у вези са применом ратификованих конвенција у области људских права, као и специјални надзори, било они који имају квази-судски карактер, било они које спроводе релевантна тела Уједињених Нација, се у принципу свде на политички притисак који се препорукама надлежних органа Уједињених Нација врши на државе чланице. У том смислу ситуација на универзалном плану је далеко од оне која постоји на регионалном-европском плану.

5. РЕГИОНАЛНИ НАДЗОРНИ МЕХАНИЗМИ ЗАБРАНЕ МУЧЕЊА

Известан број регионалних уговора о људским правима такође је разрађен у оквиру Савета Европе (СЕ), Организације Америчких Држава (ОАС) и Афричке уније (АУ).¹²² Права која су заштићена тим уговорима проистичу из права садржаних у Универзалној декларацији о људским правима или су им слична, али су у сваком уговору развијени јединствени приступи начину остваривања тих права. Основни инструменти о којима овде говоримо јесу следећи:

- 1) Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода;
- 2) Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања;
- 3) Америчка конвенција о људским правима и
- 4) Афричка Повеља о људским правима и правима народа.

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (1950.), била је, како изричито стоји у њеној преамбули (уводу), инспирисана Универзалном декларацијом и имала је за циљ да разради људска права набројана у Декларацији и да обезбеди њихову заштиту на територији Савета Европе.

Њен члан 3. којим се забрањује мучење гласи: „*Нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању*“. Као што се може видети, једина разлика у односу на текст Универзалне декларације је то што је изостављен придев „окрутан“. Како не постоје јасни правни критеријуми на основу којих би се правила разлика између окрутног и нечовечног поступања, нема ни суштинске разлике између дефиниција Универзалне декларације и Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.

Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања (1987.) у члану 1. истиче: „*Установљава се Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака*“.

Комитет путем посета особама лишеним слободе, испитује, како се према њима поступа са циљем да, уколико је потребно, повећа заштиту тих особа од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака“.

Као што се може видети, једини циљ Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања је да успостави делотворан превентивни механизам и тако унапреди заштиту права лица лишених слободе. Тај механизам је Комитет за спречавање мучења Савета Европе.

Америчка конвенција о људским правима (1969.) у члану 5. став 2. наводи да „*нико неће бити подвргнут мучењу или суровом, нечовечном или понижавајућем кажњавању или поступању. Са свим лицима лишеним слободе поступаће се с поштовањем, због урођеног достојанства људског бића*“.

¹²² Раније Организација Афричког јединства (ОАЈ).

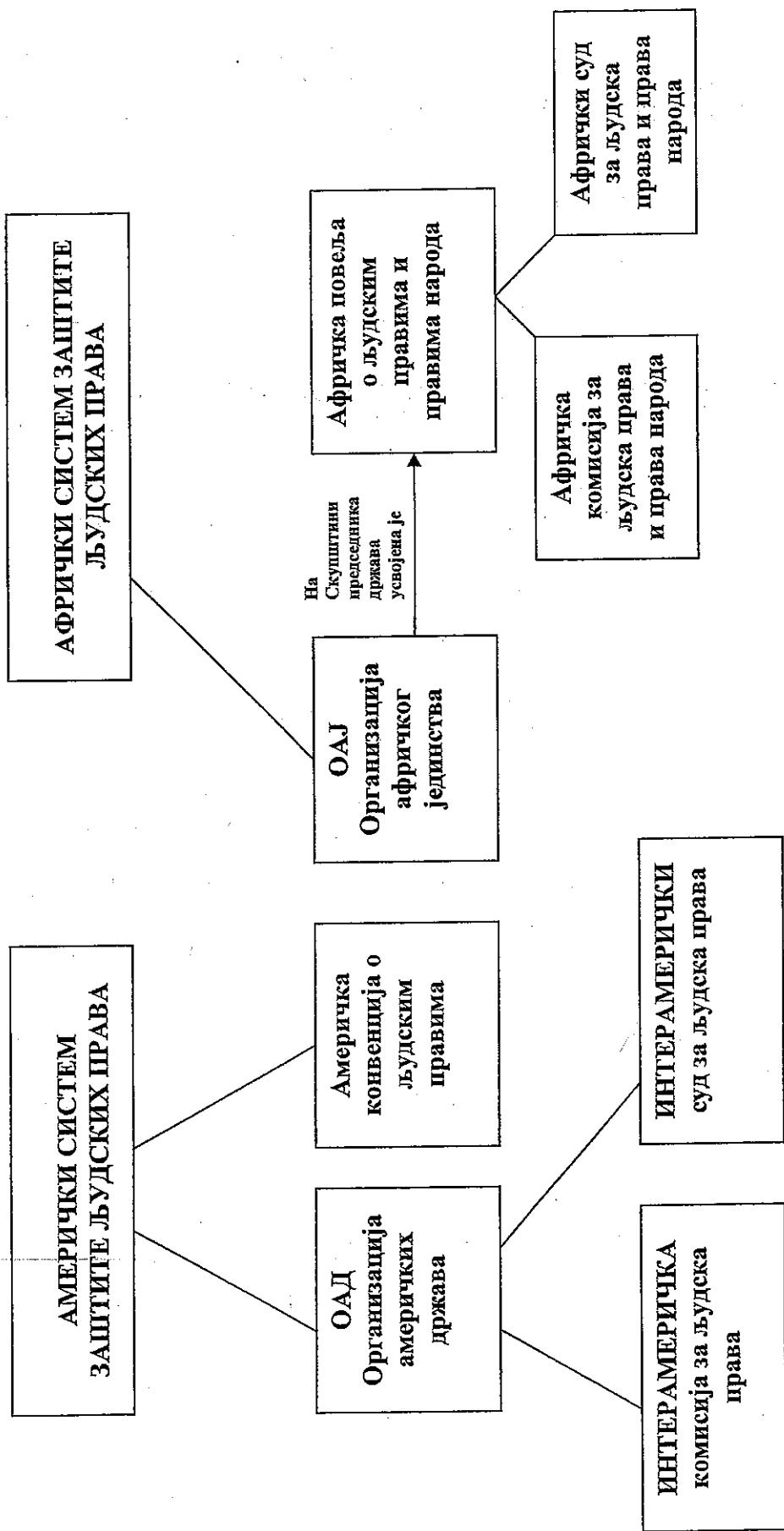
У Афричкој повељи о људским правима и правима народа (1981.) у члану 5. написано је: „Сваки појединац ће имати право на поштовање достојанства урођеног људском бићу и на уважавање његовог правног статуса. Биће забрањени сви облици експлоатације и понижавања човека, нарочито ropство, трговина робљем, мучење, сурово, нечовечно или понижавајуће кажњавање и поступање“.

Анализирајући напред наведене међународне документе, можемо констатовати да сви они у себи садрже, мање или више сличне одредбе, којима се најстрожије забрањује мучење и сваки облик нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Упоредјујући их са Конвенцијом Уједињених Нација против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања, стиче се утисак да је она у односу на њих, релативно ограниченог домета, али да има могућност изузетне процедуре. Такође, Конвенција Уједињених Нација против мучења се не позива ни на какав посебан облик мучења, нити наводи списак забрањених метода.

Са друге стране, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода је успоставила ефикасан механизам за надзор над применом конвенције у целини, па и над поштовањем забране мучења из члана 3. То је Европски суд за људска права који утврђује да ли је нека држава – чланица повредила људско право појединцима који се налазе у њеној надлежности, што укључује забрану мучења и злостављања уопште.

Пресуде Европског суда за људска права обезбеђују сатисфакцију и какво-такво обештећење појединцима жртвама злостављања, а могу да прогласе да су поједини општи акти или одређена пракса неке државе чланице противни члану 3. Конвенције о људским правима. Али, ни суд ни други органи Савета Европе нису обавезни да редовно контролишу поступање националних држава према лицима лишеним слободе, нити да предлажу мере за спречавање злостављања.

Шематски приказ бр. 1: Регионални систем заштите људских права

Она само наводи *суштинске елементе* који су нужни да би се неки догађај сматрао могућим случајем мучења у правном смислу: 1) *Шта је учињено?* - Тежак физички или душевни бол или патња нанети су намерно (мучење) или се догодило смишљено излагање значајном душевном или физичком болу или патњи (злостављање које није мучење), 2) *Ко је то учинио?* - Државне власти или органи сами су нанели те патње, или су знали или је требало да знају за њих али нису учинили ништа да их спрече и 3) *Зашто је то учињено?* - Патња је нанета са нарочитим циљем, на пример у сврху изнуђивања информација, кажњавања или застрашивања (то се односи искључиво на мучење).

У свету постоје три најважнија регионална система заштите људских права у оквиру којих је установљена и заштита од спречавања мучења: 1) Европски систем заштите људских права (најразвијенији), 2) Амерички систем заштите људских права и 3) Афрички систем заштите људских права.

5.1. ЕВРОПСКИ СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И СПРЕЧАВАЊА МУЧЕЊА

За праћење поштовања напред наведених уговора од стране држава - чланица Савета Европе, одговорни су: Европски суд за људска права и Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

5.1.1. Европски суд за људска права

Европски суд за људска права - ECHR (*енгл. European Court of Human Rights, фр. Cour européenne des Droits de l' Homme*) је судска институција Савета Европе, основана 1959. године, за заштиту права и слобода гарантованих Европском конвенцијом о људским правима (1950). Суд је постао стална институција заштите људских права у Европи 1. новембра 1998. године, када је ступио на снагу Протокол 11. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Пре увођења овог протокола, судску функцију је, поред Суда, обављала и Европска комисија за људска права (1954). Протокол је укинуо Комисију, али је она наставила са радом до 31. октобра 1999. године ради окончања текућих поступака. У прве три године самосталног постојања Европског суда за људска права, број спорова је увећан за око 130%.¹²³

Организација, састав и надлежност Суда уређени су Европском конвенцијом о људским правима и Пословником Суда (*енг. Rules of Court*), који је на снази од октобра 2005. године. Суд у пуном саставу бира председника, два потпредседника и председнике одељења на период од три године. Председник представља Суд и управља администрацијом. На пленарној седници, судије, сходно равноправној географској, полној и правној заступљености, формирају најмање четири одељења. Суд одлучује у одборима од три судије, већу од седам судија или Великом већу од седамнаест судија. У састав одбора улазе судије истог одељења, а функција одбора траје дванаест месеци. Седмочлано судско веће (веће) чине судије истог одељења и председник одељења. Велико веће се бира на три године и састоји се од седамнаест судија у које спадају председник и потпредседници суда, председници већа и три резервне судије.

¹²³ <http://sr.wikipedia.org/wiki>

Одбори одлучују о прихватљивости представке, веће о суштини спора, а Велико веће о тумачењу Конвенције или Протокола и о одлукама већа неусклађеним са судском праксом. Одлуке се доносе већином гласова. Судија има право на издвојено мишљење ако се у целини или делимично не слаже са већинском одлуком. Уколико су гласови подељени, глас се поново, а ако се ситуација понови, одлуку доноси председник. За гласање у одборима меродавна је већина присутних судија, а за гласање у већу и Великом већу већина укупног чланства. Уздржавање од гласања није дозвољено у коначном одлучивању о прихватљивости представке или суштини правне ствари.

Иницијални акт за покретање спора пред судом је представка (*енг. Application*). Представке су средства којима се тражи заштита у случају кршења људских права и слобода од стране државе потписнице Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и чланице Савета Европе. Индивидуалне представке суду упућују појединци, групе лица или невладине организације, а међудржавне представке државе чланице Савета Европе. Представке се достављају на посебном формулару, који садржи податке о суду, подносиоцу представке, држави која је прекршила обавезу преузету Европском конвенцијом, чињеницама и доказима кршења људских права. Расправа је писмена, али суд може одлучити да се води усмени поступак ради извођења одређених доказа. Странка која није у стању да сноси трошкове поступка има право на бесплатну правну помоћ. Бесплатну стручну помоћ обезбеђује суд лицу које приложи доказе о недостатку финансијских средстава за исплату судске надокнаде.

Суђење се обавља у седишту суда, у Стразбуру, с тим што се неке радње могу вршити и ван судске зграде, Стразбура и Француске, уколико то налажу потребе поступка. Пресуда постаје правноснажна ако се странке одрекну захтева за изношење предмета пред Велико веће или ако, по протеку рока од три месеца, не захтевају да се предмет упути Великом већу. Правноснажна одлука се објављује и прослеђује Комитету министара Савета Европе који врши надзор над извршењем правноснажних пресуда. Странка незадовољна исходом судског спора, може, у року од дванаест месеци, од већа захтевати тумачење или испитивање пресуде. Преиспитивање се може тражити због накнадног откривања чињеница које нису биле познате суду и странци у време пресуђења, а могле су битно утицати на садржај мериторне одлуке. Суд се у одлучивању ослања на већ донете пресуде, али у складу са начелом да је Конвенција „жив инструмент“. Суд може другачије да одлучи у неком случају или да пружи заштиту у одређеним случајевима у којима то до тада није чинио.

5.1.2. Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања

Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања је основан у складу са Европском конвенцијом о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања Савета Европе из 1987. године.

Овлашћења и надлежности овог Комитета су без преседана у међународном праву. Она су изведена из одредбе Конвенције у којој се члану 2. каже: „Свака страна уговорница ће дозволити да се у складу са овом Конвенцијом спроводе посете особама које су јавне власти лишиле слободе у сваком месту у оквиру њене надлежности“.

Чланови Комитета имају право неограниченог приступа државама и право да путују без рестрикција;¹²⁴ несметани приступ сваком месту лишавања слободе, укључујући право да се слободно крећу у оквиру таквих места; право да буду информисани о свим местима која служе за лишавање слободе, као и да добију друге потребне информације за рад. Конвенцијом је утврђено да држава потписница мора да дозволи приступ и неограничену слободу кретања члановима Комитета током посета, и то сваком месту у њеној надлежности где се налазе лица лишена слободе од стране државне власти“. Право кретања без ограничења не гарантује члановима Комитета и другим члановима делегације општу слободу кретања у оквиру подручја у којима је кретање ограничено из разлога народне одбране.¹²⁵

Свака страна уговорница мора доставити Комитету листу места која служе лишењу слободе, наводећи притом природу те установе (затвор, полицијска станица, психијатријска болница, итд.). Држава опет не мора да поднесе списак са именима свих затворених особа: ако Комитет жели да добије информације о некој појединачној особи (укључујући место њеног притвора), он то може затражити. Члан 8. став 2. Конвенције садржи листу олакшица које Страна уговорница треба да омогући Комитету. Подразумева се да ће Страна уговорница пружити Комитету и све остале услуге неопходне ради обављања његових дужности. Без обзира на слободу кретања чланова делегације, чланови Комитета могу да буду праћени од стране службеника Стране уговорнице, ради пружања евентуалне помоћи приликом посета. Страна уговорница може затражити да делегацију Комитета прати неки њен службеник вишег ранга, посебно приликом посета местима која представљају војну тајну из разлога народне одбране или која уживају посебну заштиту из разлога државне безбедности. Ипак, тај пратилац не сме бити присутан приликом обављања разговора чланова делегације са лицима лишеним слободе.

Стране уговорнице су такође обавезане да Комитету пруже информације које су им доступне како би Комитет могао да обави своје дужности. С друге стране, форма у којој ће тражене информације бити достављене (оригинали или преписи докумената) није важна. Штавише, Комитет може да комуницира са било којом особом за коју сматра да му може обезбедити релевантне информације, и може саслушати било коју особу за коју сматра да је у позицији да помогне остварење његових функција предвиђених Конвенцијом. У погледу ових особа, Објашњење Конвенције прецизира да се овде мисли на чланове породице, адвокате, лекаре и лекарско особље особа лишених слободе. И у овом случају, ниједно од ових лица нема обавезу да разговара са члановима Комитета. Можда најважније од свега, делегације Комитета могу да разговарају са затвореним особама без присуства сведока, и тако стекну одговарајући увид у стварно стање у некој установи. У погледу дужине разговора не сме бити никаквих временских ограничења.

Што се тиче овлашћења Комитета да са лицима лишеним слободе обавља поверљиве разговоре, чланови делегација Комитета могу да за то користе преводиоце. Ови разговори се не смеју подрвнути временском ограничењу. Комитет треба да обрати посебну пажњу на број, стручне квалификације и језичке способности особе или особа које воде разговоре са душевно оболелим пацијентима.

¹²⁴ Члан 8. став 2а. Конвенције.

¹²⁵ Став 61. Објашњења Конвенције.

Са своје стране, особе које су лишене слободе нису обавезне да разговарају са члановима Комитета. У овом погледу, Комитет ће желети да се сам увери да је то слободан избор те особе, а не последица претњи од стране особља које га чува.

Комитет има на свом располагању и могућност да, уколико је потребно, своја запажања одмах проследи властима односне државе, на које те власти морају без одлагања да реагују у циљу побољшања услова лишавања слободе. Ради се о могућности Комитета да доноси препоруке у току саме посете. Ову могућност би Комитет требало да користи само у изузетним случајевима (нпр. кад постоји хитна потреба да се побољша третман особа лишених слободе). Посећеној држави је у том случају остављен одређени рок да примени препоруку и о томе накнадно извести Комитет. Комитет је и даље обавезан да састави комплетан извештај о посети.

Пре него се одлучи за одређену посету, Комитет или његов Биро може да затражи информације или објашњења у погледу опште ситуације у одређеној земљи, у погледу одређеног места, или у погледу изолованог случаја о коме је примио извештај. Исто правило предвиђа да се „после пријема такве информације или обавештења, могу захтевати детаљи свих активности националних власти усмерених ка побољшању стања“. Творци Конвенције су на овај начин желели да пруже Комитету једно снажно оружје, којим би се омогућило праћење поступања према лицима лишеним слободе, чиме би се избегле посете, које често могу да буду скупе, дугачке и непотребне. Ово може да буде пожељнија опција и државама, уместо да се суоче са посетом делегације Комитета.

У коришћењу свог права на приступ информацијама, Комитет има обавезу да „поштује правила националног законодавства и професионалног морала“. Став 64. Објашњења Конвенције прецизира да се овде ради посебно о правилима која се односе на заштиту личних података и лекарске тајне. Ипак, евентуалне потешкоће у овом погледу ће се решавати у духу међусобног разумевања и сарадње. Међутим, ову меру треба тумачити у складу са сврхом мандата европског Комитета, наиме, *спречавањем мучења*. Домаће власти могу поставити одређене услове у односу на тражене информације, међутим, не могу једноставно да одбију приступ таквим информацијама или да допусте приступ под условима који се изједначавају са одбијањем.¹²⁶

Објашњење Конвенције прецизира: „Сматра се да ће се евентуалне потешкоће решавати у духу међусобног разумевања и сарадње, на чему се и заснива ова Конвенција.“ Због различитости домаћих прописа и праксе, Комитет и официри за везу су се договорили да се проблеми решавају од случаја до случаја.

Комитет изводи две врсте посета - периодичне и оне које околности захтевају (популарно зване *ad hoc* посете). Већина посета је у почетку рада Комитета била периодичног карактера. За периодичне посете, став 48. Објашњења Конвенције захтева од Комитета да обезбеди, у највећој могућој мери, да се све земље посећују на правичној основи.¹²⁷

¹²⁶ Примера ради, могу да затраже да приликом консултовања лекарских досијеа од стране делегације, буде присутан и представник здравствене службе.

¹²⁷ У првих неколико година, редослед држава које ће бити посећене на периодичној основи је био одређен жребом.

У садашњим условима, у периодичне посете се одлази једном у три до пет година.¹²⁸ Секретаријат Комитета организује десетак редовних посета годишње, које трају у просеку од десетак дана до две недеље. Што се тиче дужине периодичних посета, Комитет је истакао да ће се њихова дужина вероватно скраћивати у будућности, посебно у погледу оних земаља које су већ биле посећене више пута. Намера Комитета је да оствари бољу равнотежу између разних видова посета које организује, тако што ће равномерно поделити број дана који проведе на посетама периодичне и *ad hoc* врсте.

Делегације Комитета проведу у посетама око 165 дана годишње. То практично значи да је сваког другог дана у години неко лице лишено слободе у Европи посећено од стране делегације Комитета. Занимљиво је да је Комитет на почетку свог рада очекивао да ће се ове периодичне посете одвијати једном у две године. Ипак, период између посета може да буде и нешто дужи. У свом Осмом Општем извештају, Комитет је изразио уверење да период између две периодичне посете неће бити дужи од четири године, ако Комитет добије одговарајућу финансијску помоћ. Комитет придаје велику важност брзом организовању посета земљама које су недавно ратификовале Конвенцију, а посебно државама у Средњој и Источној Европи које су недавно постале Стране уговорнице. Нове државе потписнице Конвенције могу очекивати посету Комитета убрзо након њеног ратификовања.¹²⁹ Објашњење Конвенције истиче да програми периодичних посета не могу, из практичних разлога, обухватити систематске посете свим местима у којима се налазе особе лишене слободе. Њихов број је, једноставно, превелики. Крајем сваке године, Комитет објављује листу од десетак држава које ће посетити на периодичној основи током следеће календарске године.¹³⁰ Приликом прављења таквог програма посета, Комитет ће покушати да обезбеди, колико год је то могуће, да се разне Стране уговорнице посећују на равноправној основи, притом имајући у виду број места лишавања слободе у свакој држави. Тако је током 2006. године Комитет посетио Јерменију, Азербејџан, Бугарску, Чешку Републику, Француску, Ирску, Монако, Румунију, Словенију и Македонију.¹³¹

Друга врста посета коју Конвенција предвиђа се популарно зову *ad hoc* посете. Реткост периодичних посета је ипак значајно ублажена могућношћу организовања ових посета, које дозвољавају Комитету да брзо реагује када то по његовом мишљењу околности захтевају. Комитет би чак требало да прида извештајни приоритет овим посетама. *Ad hoc* посетама се омогућава да Комитет брзо реагује по добијању информације која налаже потребу да се хитно обрати пажња на одређено питање или притворску јединицу или лице лишено слободе. Уз то, ове посете допуштају Комитету да испита у којој су мери спроведене његове раније препоруке. Тако је посета Северној Ирској 1993. године имала за циљ утврђивање поступања према лицима лишеним слободе због терористичких активности.

¹²⁸ На жалост, има и случајева где се периодичне посете дешавају после шест или више година. Тако је Лихтенштајн последњи пут био посећен средином 1999. године, док је Норвешка пре посете у октобру 2005. године, претходни пут била посећена још септембра 1999. године. Основано се може претпоставити да су ретке посете овим земљама условљене релативно добрим стањем у погледу поступања са лицима лишеним слободе, те малим бројем установа које служе лишењу слободе (само две у Лихтенштајну). Најдужи период између две периодичне посете је био седам година, и то у случају Сан Марина.

¹²⁹ Најдуже у року од годину дана по ступању Конвенције на снагу. У случају Србије и Црне Горе, Конвенција је ступила на снагу 1. јула 2004. године, а посета се догодила већ у септембру исте године.

¹³⁰ Правило 31, став 2. Пословника.

¹³¹ Комитет је до сада извршио три периодичне посете Републици Србији (2004, 2007. и 2011. године).

У априлу 1997. године, делегација Комитета је испитивала поступање према странцима лишеним слободе у шпанским енклавама Сеута и Мелила. У Норвешкој 1997. године, делегација је усредредила своју пажњу на притвор лица која ишчекују суђење, као и држање у изолацији притвореника на основу одлуке суда. Посета Луксембургу 1997. године је била усредсређена на ситуацију малолетника лишених слободе.

Занимљиво је да се ова врста посета користила и за новопримљене државе, кад Комитет није желео да чека на периодичну посету. Тако је Русија била посећена само три месеца пошто је постала обавезана Конвенцијом (децембра 1998. године). Мада се формално звала *ad hoc* посетом, она је по свим својим обележјима била периодична.

Комитет је обавезан да обавести дотичну државу о својој намери да изведе посету, али не мора да наведе рок у коме ће се она извршити, тако до посете може доћи, у изузетним околностима, одмах након обавештавања.¹³² Најбољи пример за овакво кратко обавештење представља посета Комитета Шпанији 1991. године, кад је између обавештења државе и посете протекло само 24 часа. Сличан пример представља и посета франкфуртском аеродрому, кад је од алармантних информација о начину депортовања страних држављана до посете протекло свега неколико дана. Ипак, мора се имати у виду да су ови случајеви ретки, јер Комитет, због недовољних ресурса, не може да игра улогу интервентне јединице.

Посете могу бити организоване „*свим местима где су лица лишена слободе*“. Мандат Комитета тако обухвата посете затворима (како цивилним, тако и војним), полицијским станицама, психијатријским установама у којима су особе задржане на лечењу мимо своје воље (и тако лишене слободе), прихватилиштима за странце, казнено-поправним домовима за малолетнике лишене слободе судском или управном одлуком, домове за стара или немоћна лица, места у којима царински органи или финансијска полиција лишавају слободе итд. У овом последњем случају, често се ради о установама у којима су лица *de facto* лишена слободе. Имајући у виду сву сложеност оваквих ситуација, Комитет је давно утврдио да нема мандат да посећује установе (или делове установа) у којима се налазе лица која су се добровољно подвргла лекарском надзору. Међутим, у том случају, Комитет има право да се увери да је то заиста жеља пацијената. Посете затворским установама које су под строгим обезбеђењем захтевају пажљиву припрему. Оне се могу обављати у приватним (здравственим) установама и онима којима управља јавна власт. Критеријум којим се Комитет руководи је да ли је чин лишавања слободе изведен од стране јавних власти.

И док око посета традиционалним местима лишења слободе нема никаквих правних дилема, Комитет се нашао у много сложенијој ситуацији у погледу посета лицима која су задржана од стране имиграционих власти у такозваним транзитним или међународним зонама на аеродромима. Комитет је често добијао обавештење националних власти да такве особе заправо нису лишене слободе, јер су могле да напусте те зоне првим међународним летом по свом избору. Са своје стране, Комитет је увек сматрао да би се ова лица, у зависности од околности случаја, могла сматрати лишеним слободе, те да су свакако покривена мандатом Комитета. Тај став је био потврђен чуеном одлуком Европског суда за људска права када је Суд закључио да је „задржавање у транзитној зони...било подједнако у пракси, имајући у виду рестрикције, лишавању слободе“.

¹³² Члан 8. став 1. Конвенције.

Кроз посете притворским установама, Комитет процењује услове притвора и прибавља информације о важећим поступцима и пракси. „Комитет тако испитује фактичко стање у земљама које посећује, а посебно: а) испитује општу ситуацију у посећеним установама; б) посматра поступање лица задужених за спровођење закона и другог особља према лицима лишеним слободе; в) интервјуише лица лишена слободе како би чуо њихове могуће жалбе.

Праћење поступања према особама лишеним слободе није циљ само по себи; да би био сврсисходан, мора да буде употпуњен ефикасним мерама за обезбеђивање примене датих препорука. Другим речима, основни циљ рада Комитета је да спречи да се лоше поступање и мучење десе, него да реагује на жалбу пошто се забрањено поступање већ догодило.

Основни принципи рада Комитета јесу следећи:

- забрана лошег поступања према особама лишеним слободе је апсолутна;
- лоше поступање и мучење су неспојиви са принципима цивилизованог понашања, чак и ако се користе у блажем облику;
- лоше понашање и мучење су не само штетни за жртву, већ и понижавајући за полицајца који их примењује или дозвољава и
- пракса лошег поступања и мучења је у крајњем исходу штетна за државу уопште.

Након сваке посете и на основу чињеница утврђених том приликом, Комитет саставља извештај у коме износи своје налазе и препоруке које сматра неопходним ради побољшања ситуације у којој се налазе лица лишена слободе. Извештај узима у обзир и материјале и примедбе које страна уговорница достави Комитету током и после посете. Овај поверљиви извештај се доставља дотичној држави, и представља полазну основу за успостављање трајног дијалога.

Извештај садржи и захтев да држава достави писмени одговор у коме ће навести мере које је предузела ради спровођења датих препорука, реакције на коментаре и одговор на захтеве за информацијама. Значи да је Комитет у свом раду створио три врсте инструмената у дијалогу са државама: препоруке, коментаре и захтеве за информацијама.

Док препоруке за унапређење положаја лица лишених слободе имају чврст правни ослонац у тексту Конвенције, ситуација са другим инструментима је другачија. И коментари и захтеви за информацијама служе, у крајњем циљу, унапређењу положаја лица лишених слободе. Што се тиче њихове правне снаге, препоруке Комитета нису обавезујуће. То ипак не значи да их државе могу игнорисати, јер овакво понашање у дужем временском периоду може довести до тога да Комитет прибегне издавању саопштења за јавност.

У сваком случају, постоји обавеза државе да одговори на извештај Комитета у року од шест месеци пошто га прими. У прошлости, Комитет је захтевао да државе пруже додатни одговор у року од дванаест месеци, како би имале више времена да примене препоруке Комитета.

Од посебног значаја су стандарди који се тичу полицијског притвора, здравствене службе у затворима, поступања према странцима лишеним слободе по законима о странцима, смештаја пацијената у психијатријске установе без њихове сагласности, поступања према малолетницима или према женама лишеним слободе.

6. ОДНОС ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКОГ КОМИТЕТА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА И ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Будући да је Комитет за спречавање мучења релативно млада установа, потребно је његове надлежности прецизно одредити да би се разликовао од Европског суда за људска права. Ради се о две кључне компоненте европског система за борбу против мучења, које представљају важне изузетке од принципа државне суверености. Превентивни и активни несудски механизам заштите успостављен Европском конвенцијом о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања, представља врло важан додатак постојећем реактивном систему, успостављеном Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, чији члан 3. изричито прописује да: „*нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању*“. Европски суд је у многим пресудама истакао да члан 3. Европске конвенције чува једну од најважнијих вредности демократских друштава. Члан 3. намеће позитивну обавезу државама да предузму акције да обезбеде појединцима њихова права и да их заштите од забрањених поступања. Овај члан намеће и негативну обавезу државама да се уздрже од одређених активности.

Док Европски суд за људска права доноси одлуке на супранационалном нивоу, дотле Европски комитет представља једино међународно тело које оперише на практично нерестриктивном систему посета како би се обезбедило поштовање преузете међународне обавезе. Комитет није обавезан јуриспруденцијом Европског суда за људска права. Штавише, он би требало да се уздржи од изражавања својих мишљења у погледу интерпретације пресуда овог суда, односно да ли је у конкретном случају дошло до повреде Европске конвенције о људским правима. Комитет не треба да има никакву судску улогу, и није на њему да пресуђује да ли је дошло до кршења релевантних међународних инструмената.¹³³ У складу са тим, Комитет се уздржава од тумачења ових инструмената било глобално, било у односу на конкретне чињенице. Зато се Комитет не бави питањима покренутим у поступцима започетим пре његовог оснивања и која су још увек су у току, нити тумачи одредбе Европске конвенције о људским правима.¹³⁴

Да би се још једном нагласио неправосудни карактер Комитета, Објашњење Конвенције наглашава да Комитет није овлашћен да организује формална саслушања, у судском смислу те речи. Тако на пример, нико нема обавезу да под заклетвом пружи одређене доказе. Као што Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања неће деловати на штету одредаба домаћег законодавства или неког другог међународног споразума који осигурава већи степен заштите лицима лишеним слободе, тако ова Конвенција неће ограничавати или укидати надлежност органа Европске конвенције о људским правима или обавезе страна

¹³³ Став 17. Објашњења Конвенције.

¹³⁴ Став 91. Објашњења Конвенције.

уговорница преузете овом Конвенцијом. Ова два тела имају допуњујуће функције. И док преседани Европског суда у погледу члана 3. Европске конвенције о људским правима дају смерницу Комитету, он не сме да се меша у тумачење о примени овог члана. Европски комитет прихвата појам лишења слободе у оквиру члана 5. Европске конвенције о људским правима, као што га тумачи јуриспруденција Европског суда за људска права.

Ипак, разлика између „законитог“ и „незаконитог“ лишења слободе у вези са чланом 5. је небитна за надлежност Комитета. Комитет је од самог почетка рада, истицао разлику у односу на Европски суд, која се огледа у следећем:

I Суд за свој примарни циљ има да установи да ли је дошло до повреде Европске конвенције о људским правима, док је примарни задатак Комитета да спречи физичко или психичко злостављање особа лишених слободе. У том погледу, Комитет је више окренут будућности него прошлости;

II Суд мора да примени и тумачи значајне правне изворе. Комитет истим није обавезан, мада може да се послужи значајним бројем уговора, других међународних инструмената и јуриспруденцијом насталом на основу њих;

III С обзиром на природу својих функција, Суд се састоји од судија стручњака у области људских права. Комитет се не састоји само од правника, већ и од лекара, експерата за затворска питања, криминолога итд;

IV Суд интервенише пошто је примио захтев од стране појединаца или држава. Комитет интервенише *ex officio* путем периодичних и *ad hoc* посета и

V Активности Суда окончавају се правно-обавезујућим становиштем да ли је држава прекршила обавезе преузете Конвенцијом. Налази Комитета резултирају извештајем, и уколико је потребно, препорукама и другим саветима, на основу којих је могуће успоставити дијалог.

Комитет је у свом Првом Општем извештају нагласио да „није обавезан јуриспруденцијом правосудних и неправосудних тела, те других тела активних у свом домену, већ да ту јуриспруденцију може користити као полазну или референтну тачку у оцењивању поступања према лицима лишеним слободе у појединим земљама“. Само по себи се разуме да ни Суд није обавезан налазима Комитета, мада их све чешће користи у случајевима који се тичу лишења слободе и услова затварања. У сваком случају, постоји веома велика интеракција између две институције и потребан је још већи степен хармонизације њихових стандарда, како би се несагласности смањиле, и како не би штетиле сложеном европском систему заштите од мучења.

7. ОДНОС ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКОГ КОМИТЕТА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА И МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА ЦРВЕНОГ КРСТА

Као што је већ истакнуто, творци Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања су били инспирисани међународним хуманитарним правом, тачније Женевским конвенцијама, које су когентне природе и ратификоване од стране више од 190 држава.

Током рада на тексту Конвенције, поставило се питање разграничења мандата и активности ова два тела, како би се избегло душирање активности, тако често у раду међународних организација.¹³⁵ У овом погледу, творци Конвенције су нашли за сходно да нагласе да „Комитет не посећује места која представници или делегати Сила заштитница или Међународног комитета Црвеног крста ефикасно и на редовној основи посећују на основу Женевских конвенција од 12. августа 1949. године и њихових Допунских протокола од 8. јуна 1977. године“.¹³⁶ У случају оружаног сукоба (међународних или унутрашњих), Женевске конвенције имају предност примене, те ће посете у тим случајевима спроводити делегати или представници Међународног комитета Црвеног крста.

Пружање објашњења се овде намеће само по себи, првенствено у погледу суштинских сличности и разлика ова два система посета,¹³⁷ јер Међународни комитет Црвеног крста врши дужности и користи методе сличне онима које обавља новоформиран Европски комитет. Постоји велика разлика у надлежности ова два тела. Док се Међународни комитет Црвеног крста бави лицима за време и после оружаног конфликта, Европски комитет за спречавање мучења се бави свим осталим лицима лишеним слободе. Очито је мандат овог тела знатно шири, јер укључује и посете психијатријским установама, затворима, полицијским установама малолетницима лишеним слободе итд. Мандат Међународног комитета укључује и посете затвореницима којима се преносе поруке њиховој родбини, што није случај са Европским комитетом. Посете Међународног комитета се често одвијају у односу на политичке затворенике. У случају Европског комитета, случајеви посета Очалану, Иљаскуа, Чеченији,¹³⁸ Турској (затвори Ф-типа), те посете лицима осумњиченима за терористичке нападе у Великој Британији су типови посета у којима су политички елементи били неизбежни.

Међународни комитет се може позвати на правила различита од међународног хуманитарног права, као што су Стандардна минимална правила о поступању према затвореницима или Етички кодекс Светске здравствене асоцијације. Као што је већ истакнуто, Европски комитет није везан правним изворима, чак ни онима који се стварају у оквиру исте организације, Савета Европе. Као независно и непристрасно хуманитарно тело, пружа многе видове заштите жртвама оружаног сукоба, како у међународним, тако и у унутрашњим сукобима.

Он посећује ратне заробљенике, цивилна лица интернирана током оружаног конфликта лица осумњичена или оптужена да су извршила дела непријатељска према окупационој сили, лица која су суђена због таквих аката, те лица осуђена за друга кривична дела у случају територијалне окупације. Те посете су усмерене на спречавање или окончање појава као што су нестанци, егзекуције по кратком поступку, мучење и злостављање, те такође на унапређење услова затварања.¹³⁹

¹³⁵ Видети веб страницу icrc.org/Web/Eng/siteengO.nsf/html/genevaconventions. Текст Конвенција и Протокола на српском видети у „Женевска Конвенција о заштити жртава рата од 12. августа 1949. године и Допунски протоколи уз ове конвенције од 8. јуна 1977. године“, издање Скупштине Црвеног крста Југославије, Београд, 1991.

¹³⁶ Члан 17. став 3. Конвенције.

¹³⁷ О односу људских права и међународног хуманитарног права, видети Louise Doswald — Beck, Sylvain Vite, *International Humanitarian Law and Human Rights Law*, International Review of the Red Cross, No. 293, p.p. 94-119, Geneva, March-April 1993.

¹³⁸ Мада ниједан од ових извештаја није објављен, неке фактографске информације о њима се могу пронаћи на веб страници Комитета www.cpl.coe.int/documents/rus.

¹³⁹ Видети веб страницу www.icrc.org/web/Eng/siteengO.nsf/htmlall/detention

Државе обавезане Женевским конвенцијама су и формално пристале да буду посећене од стране делегата Међународног комитета Црвеног крста који врше посете лицима у случају међународног конфликта. У случају унутрашњег конфликта, лица која не учествују у непријатељствима, а посебно она лишена слободе, су заштићена заједничким чланом 3. Женевских конвенција и Другим Опционим Протоколом. На другој страни, циљ посета Европског комитета за спречавање мучења је да „путем посета особама лишеним слободе испита како се према њима поступа са циљем да, уколико је потребно, повећа заштиту тих особа од мучења и нечовечних или понижавајућих кажњавања или поступања“. Правни основ за посете Европског комитета је међународна конвенција, регионалног карактера, која чини саставни део права људских права. Идеја водила твораца Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања и кажњавања је да се посећују различите врсте затвореника, те да се избегне дуплирање посета затвореницима које посећује Међународни комитет. Нажалост, могућност дуплирања рада није сасвим одстрањена. Сам Међународни комитет истиче да је током рада проширио своје активности, те да ће лица осуђена за кривична дела бити такође посећена ако су налазе у истом смештају као и лица која ово тело обично посећује.¹⁴⁰

У случају да је свим лицима понуђена неадекватна исхрана, Међународни комитет би тада захтевао од власти да предузму кораке да исправе овај недостатак, те би свака додатна помоћ од стране Међународног комитета била дистрибуирана свим затвореницима. По мишљењу аутора ове дисертације, овде је лако могуће доћи до прешпитања рада Међународног комитета и Европског комитета, јер би се оба тела могла бавити истим затвореницима. Да би ствар била компликованија, не би се могло потпуно искључити да два тела препоруче различите мере за унапређење положаја лица лишених слободе. Зато су консултације два тела од изузетног значаја, а посебно у земљама где постоје актуелни или такозвани замрзнути конфликти, као што је случај у Чеченији, Јужној Осетији, Абхазији или Ацарији.¹⁴¹

8. ОДНОС ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКОГ КОМИТЕТА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА И МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ТРИБУНАЛА ЗА БИВШУ ЈУГОСЛАВИЈУ

Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања је 1999. године добио позив Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију да прихвати задатак праћења поступања према особама које су на извршењу затворских казни које је изрекао Трибунал, у земљама које су прихватиле да се те казне одслуже код њих. Комитет је одлучио да овај позив прихвати, „имајући у виду велику важност рада Трибунала“.

После консултација Комитета са Комитетом министара Савета Европе, Комитет и Трибунал су финализирали овај споразум разменом писама, у новембру 2000. године. По овом споразуму, Комитет може да прати услове затварања и поступања према лицима осуђеним од стране Трибунала, у државама које су прихватиле трансфер затвореника у циљу извршења њихове казне.

¹⁴⁰ Видети веб страницу icrc.org/web/eng/siteengOnsf

¹⁴¹ Лица лишена слободе у Аутономној Републици Ацарији, у Грузији, била су посећена од стране Комитета 2004. године. Извештај о тој посети носи ознаку CRT/Inf(2005)12 и може се консултовати на веб страници Комитета.

Размена писама је била активирана Споразумом о примени који је Трибунал закључио са Великом Британијом током 2004. године. Трансфер првог затвореника се одиграо децембра 2004. године, да би Комитет посетио тог затвореника јула 2005. године, у затвору Франкланд. Може се са извесношћу очекивати да ће и остала лица која је Трибунал осудио бити посећена од стране Комитета, када се закључе Споразуми о примени са земљама које су прихватиле да ова лица одслуже казне у њиховим затворима.¹⁴²

Што се тиче притворске јединице у Схевенингену, у Холандији, њу посећују делегати Међународног комитета Црвеног крста. Трибунал у Хагу је донео правила о безбедности и кућном реду, инспекцији, дисциплинској процедури, успостављању процедуре жалбе, те систему надзора посета притворених лица у овој притворској јединици. Занимљиво је да је првобитан предлог био да Европски комитет врши праћење ове притворске јединице, али је потом избор пао на Међународни комитет Црвеног крста, у складу са захтевом Уједињених Нација.

¹⁴² У Четвртом извештају Савета Европе (фебруар 2008. – фебруар 2009. године), констатовано је да је дошло до знатног напретка током извештајног периода у сарадњи са Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију. Хапшење и испоручивање Стојана Жуљанина и Радована Караџића у Хаг је веома важна демонстрација политичке воље Владе Републике Србије да испуни ову обавезу. Ова компонента тражења правде за жртве и за савест Европе биће, међутим, испуњена када им се у Хагу придруже Ратко Младић и Горан Хаџић. Тужилац Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију, Серж Брамерц, у свом обраћању Савету Безбедности Уједињених Нација, дана 12. децембра 2008. године, потврдио је да се сарадња Србије са његовом канцеларијом знатно поправила. Том приликом је посебно указао на напредак у обезбеђивању докумената и приступ архивама и активнији приступ хапшењу преосталих бегунаца.

IV

**КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА
У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ**

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У савременом светском поретку постоји уједначен став о томе да заштита човека од мучења није само појединачни интерес, већ интерес целог друштва. Заштита тела човека у његовој биопсихичкој јединствености остварује се заједничким, комплементарним деловањем националног и међународног права.

Познато је да казненоправна заштита представља најважнији вид правне заштите, али и да је кривичноправна заштита најважнији облик казненоправне заштите сваког човека и грађанина. Због тога се и намеће потреба да се свестрано и свеобухватно сагледа легислативна заштита људи од мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака у смислу конкретних решења која у овој области фигурирају у упоредном праву. Из тог разлога је и главни акценат стављен на кривична дела којима се директно и непосредно заштићују телесни и морални интегритет сваког човека. Према томе, потребно је колико год је то могуће једнообразно, анализирати законске описе кривичних дела којима су обухваћени различити облици испољавања мучења у појединим страним законодавствима. Кривична дела у функцији кривичноправне заштите би требало компарирати према тренутно важећим прописима у главном и споредном кривичном законодавству посматраних страних земаља.

У кривичним законима већине земаља, мучење спада у групу кривичних дела против слобода и права човека и грађанина, код којих је објект заштите двојачко одређен, као слободе и као права човека и грађанина. Заштита слобода и права човека и грађанина од повреда и угрожавања значи практично спречавање противправног продирања у интимну личност човека, његово достојанство, његов породични живот и његове личне тајне, чиме се у потпуности обезбеђује индивидуалитет његове личности.

Полазећи од изнетог, произилази да би овом упоредном анализом морала у потпуности да буду обухваћена кривична дела којима се обезбеђује кривичноправна заштита од мучења, у најужем смислу, тј. она дела чији је главни објект заштите телесни и морални интегритет човека. Основни циљ овако конципираног разматрања легислативне заштите од мучења је сагледавање евентуалних проблема, како би се из тога могли извести одговарајући закључци везани за корекције актуелног нормирања ове заштите у домаћем законодавству.

Да би могло да одговори на овако постављене циљеве, упоредноправно разматрање конкретног нормирања заштите од мучења у материјалном кривичном законодавству би требало, у првом реду, да укаже на оно што је на том плану опште и заједничко, тј. стандардно за све земље. За ово је неопходан по обиму што шири, а по садржини знатно разноврснији узорак за посматрање и анализу. Исто тако, посматрани узорци би пре свега обухватили друштва у транзицији, у какве спада и Република Србија. Посебно се овом анализом морају обухватити бивше југословенске републике са којима материјално кривично право Републике Србије има заједничке корене у законодавству бивше СФРЈ.

2. КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА У УПОРЕДНОМ КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

2.1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Мучење у својим различитим појавним облицима и видовима испољавања представља неумитни пратилац људског рода и развоја људске цивилизације. Из претходних излагања смо видели да се оно јавља у свим људским заједницама и свим правним системима, било да је мучење било допуштено и пожељно понашање (посебно у рукама државних органа у супротстављању криминалитету) или је било проскрибовано, забрањено и кажњиво понашање запређено строгим казнама. У савременим условима мучење је забрањено низом универзалних и регионалних међународних докумената. Шта више формиран су и посебни међународни органи у чију надлежност спадају превентивне и репресивне мере, средства и поступци у циљу предупредивања, спречавања и сузбијања мучења. Колики је значај ових органа говори и обилата пракса појединих међународних органа у овој области, посебно Европског суда за људска права у Стразбуру.

На бази усвојених међународних докумената највећи број савремених држава је у свом националном кривичном законодавству предвидео систем одговорности и кажњивости за кривично дело мучења (без обзира који је законски назив употребљен у одређеној држави). Управо зато је у циљу свеобухватног посматрања и анализе забране мучења у законодавству Републике Србије и инкриминације кривичног дела „злостављања и мучења“ потребно анализирати и поједина, нама доступна, упоредноправна решења мучења у другим државама. Значај ове компаративне анализе је тим пре већи што се наша држава последњих година налази у процесу радикалне и темељите реформе целокупног, а тиме и кривичног (материјалног, процесног и извршног) законодавства. Стога ће бројна упоредноправна решења и искуства у супротстављању мучењу и другим сличним облицима противправног и забрањеног понашања бити од користи и нашем законодавцу у циљу доношења нових или новелирања постојећих решења у овој области.

У циљу упоредноправне анализе забране мучења у кривичном законодавству анализирали смо решења следећих држава:

1. Белорусије,
2. Босне и Херцеговине,
3. Грчке,
4. Луизијане,
5. Македоније,
6. Немачке,
7. Руске федерације,
8. Таџикистана,
9. Хрватске и
10. Црне Горе.

2.2. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК РЕПУБЛИКЕ БЕЛОРУСИЈЕ

У Кривичном законнику Републике Белорусије у Глави осам (VIII), у групи кривичних дела под називом „*Кривична дела против живота, здравља, слободе и достојанства*“, у члану 111. предвиђено је посебно кривично дело „*Мучење*“.¹⁴³

Овим кривичним делом, обухваћено је систематско злостављање или друге радње које у себи имају особине мучења, под условом да нису оставиле последице које се односе на намерно нанешену озбиљну телесну повреду и намерно нанешену лакшу телесну повреду. То је свако деловање на тело или психу другог лица којим се ствара бол, патња, нелагодност, али у таквој мери да још увек не представља повреду телесног или душевног интегритета у смислу лаке телесне повреде. Битно је за постојање овог дела да се предузетом радњом ствара патња која је тежег обима и интензитета или у дужем трајању.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) људско достојанство и б) човекова личност. Повреда људског достојанства и човекове личности у смислу последица код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Радња извршења је алтернативно предвиђена и она се испољава у две делатности. То су: а) систематско злостављање и б) друге радње које у себи имају особине мучења, под условом да нису оставиле последице (на пример, губитак вида, слуха или неког органа, ментална болест или неки поремећај здравља повезан са трајним губитком бар једне трећине радне способности и др.).

Радња извршења је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство. То је свака делатност којом се нарушава, повређује, умањује, потцењује част и углед другог лица у смислу негирања или ништења његових вредности, заслуга, поштовања у средини у којој живи и ради.

Последица дела се испољава у облику наношења физичких и психичких патњи које у себи имају особине мучења.

За постојање дела је битно да су ове делатности предузете grubим понашањем, које се предузима према другом лицу, понашањем којим се делује на телесни или психички живот који није у складу са правним, моралним и друштвеним правилима средине у којој се дешава.

Учинилац овог дела може бити свако лице, а не само службено лице.

Кривични законик није прописао његов тежи и лакши облик испољавања, као ни шта се све подразумева под системским злостављањем или другим радњама, које у себи имају особине мучења, тако да је то препуштено тужилаштву у поступку доказивања и суду приликом изрицања пресуде. Законик за ово кривично дело није предвидео алтернативну новчану казну, већ искључиво казну затвора у трајању до три године.

¹⁴³ The Criminal Code of the Republic of Belarus, Official text, Minsk, 2001.

2.3. КРИВИЧНИ ЗАКОНИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

У Босни и Херцеговини због специфилног државног устројства које је конституисано после ратних дешавања и Дејтонског мировног споразума на снази је подељено кривично законодавство. То значи да су овде у примени четири кривична закона и то:

- 1) Кривични закон Босне и Херцеговине (КЗ БИХ),¹⁴⁴
- 2) Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине (КЗ ФБИХ),¹⁴⁵
- 3) Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (КЗ БД БИХ)¹⁴⁶ и
- 4) Кривични закон Републике Српске (КЗ РС)¹⁴⁷.

Осим Кривичног закона Босне и Херцеговине, сва три ентитетска кривична закона познају кривично дело мучења, додуше, под различитим називима. Тако Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине у члану 182. и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине у члану 179. ово дело називају: „Злостављање у обављању службе“, док Кривични закон Републике Српске ово кривично дело у члану 168. назива: „Злостављање“.¹⁴⁸

Према законском опису из члана 182. КЗ ФБИХ и члана 179. КЗ БД БИХ кривично дело: „Злостављање у обављању службе“ се састоји у злостављању другог лица, наношења другом лицу теже телесне или душевне патње, застрашивању или вређању другога од стране службеног лица у обављању службе. Насупрот томе, Кривични закон Републике Српске у члану 168. кривично дело: „Злостављање“ дефинише као злостављање другог лица грубим понашањем или му на тај начин доприноси проузроковању теже физичке или душевне патње.

Из оваквог законског одређења овог кривичног дела произилазе следеће разлике између ових инкриминација:¹⁴⁹

1) у различитим ентитетима, законодавац је употребио различите називе за означавање посматраног кривичног дела – „злостављање у обављању службе“ у Кривичном закону Федерације БИХ и Кривичном закону Брчко Дистрикта БИХ, односно „злостављање“ у Кривичном закону Републике Српске,

2) Кривични закон Републике Српске познаје два облика овог кривичног дела. То су: а) основни облик и б) тежи, квалификовани облик дела који се разликују по висини прописане казне за учиниоца, док кривични закони Федерације БИХ и Брчко Дистрикта БИХ познају само један облик овог кривичног дела,

¹⁴⁴ Службени гласник Босне и Херцеговине број : 2/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007 и 8/2010.

¹⁴⁵ Службене новине Федерације Босне и Херцеговине број : 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005 и 42/2010.

¹⁴⁶ Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине број : 10/2003, 45/2004, 6/2005 и 21/2010.

¹⁴⁷ Службени гласник Републике Српске број : 49/2003, 108/2004, 37/2006, 70/2006 и 73/2010.

¹⁴⁸ М.Симовић, В.Симовић, Љ.Тодоровић, *Кривични закони Босне и Херцеговине*, Финекс, Сарајево, 2010. године, стр. 194.

¹⁴⁹ М.Симовић, В.Симовић, Љ.Тодоровић, *Кривични закони Босне и Херцеговине*, ибид, стр. 318.

3) различити ентитетски кривични закони на различите начине одређују радње извршења ових кривичних дела. Тако кривични закони Федерације БИХ и Брчко Дистрикта БИХ познају четири облика радње извршења. То су:

- а) злостављање другог лица,
- б) наносење другом лицу теже телесне или душевне патње,
- в) застрашивање другога и
- г) вређање другога.

Насупрот томе, Кривични закон Републике Српске познаје само два облика радње извршења. То су:

- а) злостављање другог лица грубим понашањем и
- б) проузроковање теже физичке или душевне патње.

4) различити ентитетски закони на различите начине одређују својство учиниоца ових кривичних дела. Тако кривични закони Федерације БИХ и Брчко Дистрикта БИХ као учиниоца кривичног дела: „Злостављање у обављању службе“ (на што указује и сам законом употребљени назив овог дела), одређује службено лице у вршењу службе.

Сам Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине у члану 2. став 3. одређује појам и врсте службених лица као учинилаца кривичних дела које он прописује. Тако се као службено лице у смислу ових законских решења сматрају следећа лица као учиниоци овог кривичног дела :

- а) изабрани или именовани службеник или друго службено лице у органима законодавне, извршне и судске власти и у другим органима управе и службама за управу Федерације, Кантона, градова и општина који обављају одређене управне, стручне и друге послове у оквиру права и дужности власти која их је основала,
- б) лице које стално или повремено врши службену дужност у наведеним органима или телима,
- в) овлашћено лице у привредном друштву или у другом правном лицу коме је законом или другим прописом који је донесен на основу закона поверено обављање јавних овлашћења које у оквиру тих овлашћења обавља одређену функцију и
- г) друго лице које обавља одређену службену функцију на основу овлашћења из закона или другог прописа који је донешен на основу закона.

Исти закон у члану 2. став 8. одређује и појам страног службеног лица. То је :

- а) члан законодавног, извршног, управног или судског органа стране државе,
- б) јавни службеник међународне организације или њених тела,

в) судија или други службеник међународног суда,

под условом да се ради о лицу које службује у Федерацији Босне и Херцеговине и то било уз накнаду или без накнаде.

На сличан (али не и идентичан) начин појам службеног лица (које може бити учинилац кривичног дела: „Злостављање у обављању службе“) одређује и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине у члану 2. став 3. Према овом законском решењу као службено лице сматрају се следећа лица:¹⁵⁰

а) изабрани или именовани функционер у органима законодавне, извршне и судске власти Брчко Дистрикта и у другим државним и управним установама или службама који обавља одређене управне, стручне и друге послове у оквиру права и дужности власти која их је основала,

б) лице које стално или повремено врши службену дужност у наведеним управним органима или установама,

в) овлашћено лице у привредном друштву или у другом правном лицу коме је законом или другим прописом који је донешен на основу закона поверено обављање јавних овлашћења које у оквиру тих овлашћења обавља одређену дужност и

г) друго лице које уз накнаду или без накнаде обавља одређену службену дужност на основу овлашћења из закона или другог прописа који је донешен на основу закона.

Исти закон у члану 2. став 7. одређује и појам страног службеног лица. То је:

а) члан законодавног, извршног, управног или судског органа стране државе,

б) јавни функционер међународне организације или њених органа,

в) судија или друго службено лице међународног суда,

под условом да се ради о лицу које службује у Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине и то било уз накнаду или без накнаде.

Напротив, Кривични закон Републике Српске у члану 168. као учиниоца кривичног дела: „Злостављање“ одређује да то може бити свако лице и

5) различити ентитетски закони на различите начине прописују различите врсте и висине казни за учиниоце ових кривичних дела.

Тако кривични закони Федерације БиХ и Брчко Дистрикта БиХ за учиниоца кривичног дела: „Злостављање у обављању службе“ прописују казну затвора у трајању од три месеца до пет година. То значи с обзиром на висину прописане казне да је и сам покушај овог кривичног дела кажњив.

Напротив, Кривични закон Републике Српске за кривично дело „Злостављање“ прописује знатно блажу казну.

¹⁵⁰ М.Симовић, В.Симовић, Ј.Тодоровић, *Кривични закони Босне и Херцеговине*, ибид, стр. 454.

За основни облик кривичног дела из члана 168. став 1. КЗ РС је прописана новчана казна или казна затвора до једне године, док је за тежи облик овог дела (члан 168. став 2. КЗ РС), прописана казна затвора до две године. То такође указује да с обзиром на врсту и висину прописане казне покушај овог кривичног дела у Кривичном закону Републике Српске није кажњив.

Имајући у виду предње разлике између законских описа кривичног дела злостављања у кривичном законодавству Босне и Херцеговине (зависно од ентитета чији га закон прописује и одређује), можемо рећи да ово кривично дело одликују следеће карактеристике:

Злостављање у обављању службе (члан 182. КЗ ФБИХ и члан 179. КЗ БД БИХ) се састоји у злостављању другог, наносењу другом теже телесне или душевне патње, застрашивању или вређању другог од стране службеног лица у обављању службе.

Овим се кривичним делом инкриминише мучење која представља сваки акт којим се једном лицу намерно наноси бол или теже физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или треће лице извршило или за чије извршење је осумњичен, застрашивање тог лица или вршење притиска на њега или застрашивање или вршење притиска на треће лице или из било ког разлога заснованог на било ком облику дискриминације, ако тај бол или те патње наноси службено лице или друго лице које поступа у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком.

Као мучење се не сматрају бол или патња који су резултат искључиво примене законитих санкција неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују (члан 1. Конвенције против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака).

Објект заштите код овог кривичног дела је достојанство људске личности које је зајемчено не само највишим уставним актима Босне и Херцеговине, већ и међународним актима као што су: чланом 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања и кажњавања), чланом 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима са факултативним протоколима, чланом 2. Конвенције о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњавања са допунским протоколима и чланом 1. Конвенције против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака са опционим протоколом.

Радња извршења код овог кривичног дела се јавља у четири облика. То су:¹⁵¹

- а) злостављање другог лица,
- б) наносење другом лицу теже телесне или душевне патње,
- в) застрашивање другог лица и
- г) вређање другог лица.

¹⁵¹ Петровић Б., Јовашевић Д., *Кривично право, Посебни дио*, Сарајево, 2006. године, стр. 178-179.

Злостављање је свака делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, nelaгодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, пштипање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци).

Наношење теже телесне или душевне патње другом лицу представља други облик радње извршења овог дела. То је свако деловање на тело или психу другог лица којим се ствара бол, патња, nelaгодност, али у таквој мери да још увек не представља повреду (нарушавање) телесног или душевног интегритета у смислу лаке телесне повреде. Битно је за постојање овог дела да се предузетом радњом ствара патња која је тежег обима и интензитета (дакле не било каква патња) или у дужем трајању.

Застрашивање другог лица у смислу овог кривичног дела представља стављање у изглед напада на његово лично или стварно добро. Битно је да се овде ради о стварању страха у смислу осећања личне угрожености, несигурности код другог лица.

И на крају као радња извршења овог дела је одређена у смислу вређања другог лица. То је свака делатност којом се нарушава, повређује, умањује, потцењује част и углед другог лица у смислу негирања или ништења његових вредности, заслуга, поштовања у средини у којој живи и ради. Но, радња извршења је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство. Повреда људског достојанства у смислу последице овог кривичног дела се оцењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Извршилац дела може да буде само домаће или страно службено лице, при чему се за постојање овог дела захтева да учинилац своју радњу предузима у обављању своје службене дужности. У погледу кривице потребан је умишљај.

За ово је кривично дело прописана казна затвора од три месеца до пет година.

На сличан, али не и идентичан начин ово кривично дело под називом: „Злостављање“ прописује и Кривични закон Републике Српске у члану 168. У односу на претходно кривично дело, овде се злостављање састоји у злостављању другог лица грубим понашањем или на тај начин проузроковању теже физичке или психичке патње.

Према овом законском решењу кривично дело има два појавна облика испољавања. То су: а) основни облик и б) тежи облик дела.¹⁵²

У односу на претходно дело објект заштите, последица дела и облик кривице су одређени на идентичан начин. Но, овде је радња извршења одређена са две алтернативно предвиђене делатности. То су: а) злостављање другог лица и б) проузроковање теже физичке или душевне патње.

Но, за постојање дела је битно да су ове делатности предузете на законом тачно одређени начин - грубим понашањем. То је свако непристојно понашање које се предузима према другом лицу, понашање којим се делује на телесни или психички живот који није у складу са правним, моралним и друштвеним правилима средине у којој се дешава.

¹⁵² Бабић М., Марковић И., *Кривично право, Посебни дио*, Бања Лука, 2007. године, стр. 87-88.

Учинилац овог дела може да буде свако лице при чему је закон за ово дело прописао алтернативно новчану казну или казну затвора до једне године.

Но, поред основног облика кривично дело злостављање према одредби члана 168. Кривичног закона Републике Српске има и тежи, квалификовани облик. За ово је дело прописана казна затвора до две године. Ово теже дело постоји ако је радња извршења у било ком облику предузета у односу на одређену врсту пасивног субјекта (оштећеног) - дакле према детету, лицу узраста до 14 година) или малолетном лицу (лицу узраста од 14 до 18 година). Дакле, узраст пасивног субјекта у време предузимања радње извршења овом кривичном делу даје тежу квалификацију, већи степен тежине и друштвене опасности за које закон прописује строжије кажњавање. То значи да умисљај учиниоца у време предузимања радње извршења треба да обухвати и његову свест о узрасту пасивног субјекта.

2.4. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК ГРЧКЕ

У Кривичном законнику Грчке у Глави један (I), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против службене дужности“, у члану 239. предвиђено је кривично дело „Злоупотреба власти“.¹⁵³

Ово кривично дело односи се на службеника у чију надлежност спада гоњење и откривање кривичног дела, ако противправно употреби принудна средства да изнуди усмени или писмени исказ од окривљенога, сведока или вештака.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) људско достојанство и б) човекова личност. Повреда људског достојанства и човекове личности у смислу ове врсте последица код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

У смислу овог кривичног дела је битно да се ова законом прописана радња предузима са одређеном намером – намером да се добије признање или каква друга изјава од испитиваног или саслушаваног лица. То значи да није неопходно да у конкретном случају ова намера буде реализована, односно да је заиста неко лице и дало тражено признање или какву другу изјаву коју иначе није хтело, желело.

Радња извршења није алтернативно предвиђена, већ се искључиво састоји у противправној употреби принудног средства које је довољно да повреди људско достојанство. Принудна средства које се могу противправно употребити су: физичка снага, службена апалица, средства за везивање и ватрено оружје.

Потребно је да овако одређену радњу предузима учинилац у вршењу службе, дакле службене дужности, и то не било какве службене дужности, већ само оне врсте службе која је везана за саслушање или испитивање одређених лица у одговарајућем, законом прописаном поступку или приликом прикупљања других релевантних чињеница.

¹⁵³ Кривични законик Грчке из 1950. године, Институт за упоредно право, Серија Е број 8, Београд, 1957. стр. 54.

Такође је битно за постојање дела да се ова радња извршења предузима према одређеном лицу као пасивном субјекту: а) окривљеном, б) сведоку и в) вештаку. Интересантно је напоменути да осим ове три категорије лица, овај законик није предвидео категорију „било ког другог лица које се испитује или саслушава“.

Жртве овог дела могу бити лица која имају статус окривљеног, сведока или вештака. Последица дела се манифестује у облику признања, и усменог или писменог исказа од окривљеног, сведока или вештака.

Кривични законик није прописао његов тежи и лакши облик испољавања. За основни облик кривичног дела предвиђена је казна затвора до годину дана.

2.5. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК ЛУИЗИЈАНЕ

У Кривичном законуку Луизијане у Глави два (II), у групи кривичних дела под називом „Напад и телесна повреда“, у члану 40. предвиђено је кривично дело „Застрашивање од службеника“.¹⁵⁴

Ово кривично дело се састоји у умишљајној употреби претњи, силе или средстава нечовечног поступања у циљу добијања признања или оптерећујућег исказа од лица које се налази у притвору, а које је окривљено због кривичног дела или због повреде неког комуналног прописа, извршено од стране полицијског службеника или лица коме је поверено чување притвореног.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) достојанство људске личности и б) телесни интегритет.

Радња извршења је алтернативно предвиђена и она се састоји из три делатности. То су: а) употреба претње, б) употреба силе и в) употреба средстава нечовечног поступања.

Претња је изјава којом полицијски службеник или лице коме је поверено чување, ставља лицу које се налази у притвору у изглед неко зло које је подобно да утиче на његово одлучивање у одређеном правцу. Изјава којом се ставља у изглед неко зло може бити: усмена или писмена, а може бити учињена и конклюдентним радњама. Она мора да буде: а) озбиљна, б) непосредна, в) стварна и г) могућа.

Веома је важно нагласити да полицијски службеник или лице коме је поверено чување, а који прети, мора да представи ствар тако да ће он сам нанети зло или да ће допринети да зло буде нанесено.

Сила је употреба снаге полицијског службеника или лица коме је поверено чување према лицу у притвору, која је управљена на то да лице изврши одређену радњу. Битно је да се ова сила у смислу апсолутне или компулзивне силе предузима у оном интензитету који је погодан, довољан да изврши одговарајући утицај на конкретно лице.

¹⁵⁴ Кривични законик Луизијане из 1942. године, Институт за упоредно право, Серија Е број 9, Београд, 1957. стр. 11.

Апсолутна је сила ако је била неодољива, тј. ако се лице у притвору није могло супроставити сили полицијског службеника или лица коме је било поверено његово чување. Сила је компулзивна у случају кад усред употребе снаге полицијског службеника или лица коме је поверено чување, лице у притвору није било лишено могућности да донесе одлуку, али је дејством силе његова одлука била изнуђена. Битно је да се ова сила у смислу апсолутне или компулзивне силе предузима у оном интензитету који је погодан, довољан да изврши одговарајући утицај на лице које се налази у притвору у циљу добијања признања или оптерећујућег исказа.

У смислу овог кривичног дела је битно да се ова законом прописана радња предузима са одређеном намером - намером да се добије признање или каква друга изјава, оптерећујући исказ од испитиваног или саслушаваног лица. То значи да није неопходно да је у конкретном случају ова намера и реализована, односно да је заиста неко лице и дало тражено признање или какву другу изјаву коју иначе није хтело, желело.

Последица дела се манифестује у облику признања или оптерећујућег исказа од лица која се налазе у притвору.

Учинилац дела може бити полицијски службеник или лице коме је поверено чување притвореног лица. Жртва овог дела може бити само притворено лице које је окривљено због кривичног дела или због повреде неког комуналног прописа.

Кривични законик није прописао његов тежи и лакши облика испољавања. За основни облик кривичног дела предвиђена је новчана казна и казна затвора до шест месеци или обе казне.

2.6. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ

Кривични законик Републике Македоније из 1996. године¹⁵⁵ у глави петнаестој (XV), под називом: „Кривична дела против слобода и права човека и грађанина“, познаје два кривична дела мучења. То су: а) мучење у члану 142. и б) малтретирање у вршењу службе у члану 143. Кривичног законика Републике Македоније.

Оба кривична дела имају за објект заштите достојанство људске личности које је зајемчено Уставом Македоније, као и низом већ раније наведених међународних докумената универзалног и регионалног карактера.

Кривично дело под називом: „Мучење“ из члана 142. Кривичног законика Републике Македоније се састоји у употреби силе, претње или другог недопуштеног средства или недопуштеног начина од стране лица у вршењу службе у намери да изнуди признање или какву другу изјаву од окривљеног, сведока, вештака или другог лица.

Ово је заправо посебан облик кривичног дела принуде које се у кривичном праву Републике Србије назива „изнуђивање исказа“.

Ово дело има два облика испољавања. То су: а) основни облик и б) тежи, квалификовани облик дела.

¹⁵⁵ Службени весник на Република Македонија број: 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006 и 73/2006.

Радња извршења је алтернативно предвиђена и она се састоји из три делатности. То су: а) употреба силе, б) употреба претње и в) употреба недопуштеног средства или начина.

Сила је употреба физичке, механичке или друге снаге неког лица предузета према другом лицу у циљу утицања на његову вољу. Битно је да се ова сила у смислу апсолутне или компулзивне силе предузима у оном интензитету који је погодан, довољан да изврши одговарајући утицај на испитивано или саслушавано лице.

Са силом је блиска и употреба претње (психичке силе). То још увек није непосредна примена силе, већ се овде ради о изјави (усменој, писменој, телесним покретима, симболима), којом се другом лицу ставља у изглед, ставља до знања да ће према њему бити примењена одређена сила ако не поступи по налогу лица које овакву претњу износи. За постојање овог кривичног дела је битно да ова претња испуњава одређене услове. Она мора да буде: а) озбиљна, б) непосредна, в) стварна и г) могућа. Но, ово кривично дело постоји и ако се према другом лицу примени и свако друго недопуштено средство или начин у циљу добијања каквог признања или изјаве.

У смислу овог кривичног дела је битно да се ова законом прописана радња предузима са одређеном намером - намером да се добије признање или каква друга изјава од испитиваног или саслушаваног лица. То значи да није неопходно да је у конкретном случају ова намера и реализована, односно да је заиста неко лице и дало тражено признање или какву другу изјаву коју иначе није хтело, желело.

Такође је битно за постојање дела да се ова радња извршења предузима према одређеном лицу као пасивном субјекту.

То су: а) окривљени, б) сведок, в) вештак и г) било које друго лице које се испитује или саслушава.

И на крају, потребно је да овако одређену радњу предузима учинилац у вршењу службе, дакле службене дужности и то не било какве службене дужности, већ само оне врсте службе која је везана за саслушање или испитивање одређених лица у одговарајућем, законом прописаном поступку или приликом прикушљања других релевантних чињеница.

За основни облик кривичног дела мучења прописана је казна затвора од три месеца до пет година.

Тежи облик кривичног дела из члана 142. став 2. Кривичног законика Републике Македоније постоји у случају ако је изнуђивање признања или какве друге изјаве од окривљеног, сведока, вештака или другог лица било праћено тешким насиљем или ако је услед датог признања или друге изјаве дошло до наступања особито тешких последица за окривљеног у кривичном поступку.

Дакле, тежи, квалификовани облик овог кривичног дела за који је прописана казна затвора најмање једну годину постоји у два случаја. То су :

а) ако је изнуђивање признања или какве друге изјаве од окривљеног, сведока, вештака или другог лица било праћено тешким насиљем. Овде се мора радити о тешким последицама по телесни (физички) или психички (душевни) интегритет саслушаваног или испитиваног лица и

б) ако је услед датог признања или друге изјаве дошло до наступања особито тешких последица за окривљеног у кривичном поступку. Ово дело постоји ако је нпр. према окривљеном неправилно одређен или продужен притвор, ако је неправедно осуђено или је осуђено на тежу казну од оне која би му била изречена да није билио признања или изнуђене изјаве друге врсте и сл.

Друго кривично дело мучења у кривичном праву Републике Македоније је предвиђено у члану 143. Кривичног законика под називом: „Малтретирање у вршењу службе“. Ово је право кривично дело злостављања. Дело се састоји у злостављању (малтретирању) другог, застрашивању, вређању или уопште поступању на начин којим се вређа његово људско достојанство и човекова личност од лица у вршењу службе.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) људско достојанство и б) човекова личност који су иначе зајемчени Уставом Републике Македоније, као и низом већ раније наведених међународних докумената универзалног и регионалног карактера.

Радња извршења се јавља у четири облика. То су:

а) злостављање (малтретирање) другог,

б) застрашивање другог,

в) вређање другог и

г) уопште поступање према другом на начин којим се вређа његово људско достојанство и човекова личност.

Злостављање је делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, нелагодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, штимање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци).

Застрашивање у смислу изазивања страха и осећања угрожености и личне несигурности код другог лица такође према слову закона представља радњу извршења кривичног дела злостављања.

Вређање другог лица је свака делатност предузета вербално (усмено или писмено), физички (телесним покретом) или на симболичан начин којим се повређује, нарушава, унижава част и углед другог лица.

Но, радња извршења код овог кривичног дела је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство (овде се ради о последичној диспозицији).

Последица код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума повреде људског достојанства и човекове личности, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Извршилац дела може да буде само лице које обавља службену дужност (дакле службено лице), а у погледу кривице потребан је умишљај.

За ово је дело прописана казна затвора од шест месеци до пет година. То значи да с обзиром на висину прописане казне и покушај овог кривичног дела је кажњив.

2.7. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ НЕМАЧКЕ

У Кривичном законнику Савезне Републике Немачке у Глави седамнаест (XVII), у групи кривичних дела под називом „Телесна повреда“, у члану 223б. обухваћено је кривично дело „Злостављање штићеника“.¹⁵⁶

Ово кривично дело односи се на мучење или сурово злостављање лица млађег од осамнаест година или лица о коме је због његове слабости, болести или због тога што је без заштите дужан да се стара и да га чува, или лица које припада његовом домаћинству или је од стране стараоца препуштено његовој власти или је по основу службених и радних односа зависно од њега.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности: а) достојанство људске личности и б) телесни интегритет.

Ово дело има два облика испољавања: То су: а) основни облик и б) тежи, квалификовани облик.

Радња извршења је одређена са две алтернативно предвиђене делатности: а) мучење и б) сурово злостављање.

Мучење представља сваки акт којим се једном лицу намерно наноси бол или теже физичке или менталне патње.

Сурово злостављање је свака делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, нелагодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, штипање, вучење за косу, нос или уши и сл.).

Последица дела се у већини случајева испољава кроз наношење физичких (тежих и лакших повреда) или психичких патњи или другим насилним чињењима, а у појединим случајевима могу настати и смртне последице.

Жртва дела може бити лице млађе од 18 година и штићеник. Учинилац дела може да буде свако лице и старалац.

За основни облик кривичног дела предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година, а у лакшем случају, закон је за ово дело прописао алтернативно новчану казну или казну затвора до пет година.

Поред основног облика кривичног дела „Злостављање штићеника“, према одредбама члана 223б. Кривични законик Савезне Републике Немачке је прописао постојање тежег, квалификованог облика овог кривичног дела, који се односи на посебно тешке случајеве мучења или суровог злостављања, који постоје у два случаја:

¹⁵⁶ Кривични законик Савезне Републике Немачке са уводним законом за кривични законик и војно кривичним законом, Правно истраживачки центар „Центар маркетинг“, Београд, 1998. стр. 112.

1) када је учинилац извршењем кривичног дела довео штићеника у смртну опасност или опасност да задобије тешку телесну повреду и

2) када је учинилац извршењем кривичног дела довео штићеника у опасност за наступање знатне штете по његов физички и психички развој.

За овај тежи облик кривичног дела, предвиђена је казна затвора од једне до 10 година.

2.8. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

У Кривичном законнику Руске федерације у Глави шеснаест (XVI), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против живота и здравља“, у члану 117. предвиђено је кривично дело „Злостављање“.¹⁵⁷

Ово кривично дело се састоји у проузроковању физичких или психичких патњи систематским наношењем удараца или другим насилним чињењима, под условом да нису наступиле последице којима се умишљајно проузрокују тешке штете по здравље и средње тешке штете по здравље.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) достојанство људске личности и б) телесни интегритет.

Наношење физичке или психичке патње је свако деловање на тело и психу лица којим се ствара бол, патња, нелагодност, са циљем да се предузетом радњом ствара патња која је тежег обима и интензитета (дакле не било каква патња) или у дужем временском интервалу.

Повреда људског достојанства и човекове личности у смислу врсте последице код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Радња извршења је одређена са две алтернативно предвиђене делатности: а) систематско наношење удараца и б) друга насилна чињења.

Начин извршења ових радњи се одликује нарочитом свирепашћу, изругивањем или мучењем жртве, као и у погледу лица за које је учинилац знао да се налази у беспомоћном стању.

Последица дела се може испољавати кроз наношење физичких (тежих и лакших повреда као што су: шамарање, повлачење за косу, ударање, премлаћивање, посекотине, убоди и сл.) или психичких патњи (вређање, исмејавање, оптуживање, претња, понижавање, омаловажавање), а у појединим случајевима могу настати и смртне последице. Другим речима, последице се могу испољити кроз тешке штете по здравље и средње тешке штете по здравље лица.

Учинилац дела може да буде свако лице. У погледу кривице, потребан је умишљај.

¹⁵⁷ Кривични законик Руске федерације из 1997. године, Досије, Београд 1998. стр. 156.

Кривични законик Руске федерације није прописао његов тежи и лакши облик испољавања.

За ово кривично дело предвиђена је казна затвора до три године.

2.9. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК РЕПУБЛИКЕ ТАЏИКИСТАНА

У Кривичном законнику Републике Таџикистана у секцији седам (VII), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против личности“, у Глави шеснаест (XVI), која се односи на кривична дела против живота и здравља, чланом 117. предвиђено је и посебно кривично дело „Мучење“.¹⁵⁸

Ово кривично дело се састоји у узроковању физичких или менталних патњи систематским нападањем или другим насилним средствима.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) достојанство људске личности и б) телесни интегритет.

Повреда људског достојанства и човекове личности у смислу ове врсте последица код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Радња извршења је алтернативно одређена и може се испољити кроз: а) мучење, б) систематско нападање и в) коришћење насилних средстава. Начин извршења ових радњи се одликује нарочитом свирепашћу, изругивањем или мучењем жртве.

Последица дела се испољава кроз узроковање физичких или менталних патњи, али који немају карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, штипање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци).

Учинилац дела може да буде свако лице.

За овај основни облик испољавања кривичног дела предвиђена је казна затвора у трајању до три године.

Поред основног облика кривичног дела „Мучење“, према одредбама члана 117. Кривични законик Републике Таџикистана је прописао постојање тежег, квалификованог облика овог кривичног дела, који постоји ако су дела учињена:

- а) према две или више особа,
- б) у односу на неку особу или њену родбину у вези са њеним вршењем званичних, грађанских или јавних дужности,
- в) у односу на малолетно лице или особу према којој је учинилац намерно био непажљив, или која је финансијски или на други начин зависила од учиниоца, као и у односу на особу која је отета,
- г) у вези са особом која је узета за таоца,
- д) у вези са особом за коју се знало да је трудна,
- ђ) од стране једне групе људи или у завери,

¹⁵⁸ The Criminal Code of the Republic of Tajikistan, Official text, Dusambe, 2000.

- е) унајмљивањем,
- ж) мучењем или суровошћу и
- з) на основу националне, расне, верске, локалитетне мржње или непријатељства, као и крвне освете.

За овај тежи облик испољавања кривичног дела предвиђена је казна затвора у трајању од пет до осам година. То значи да с обзиром на висину прописане казне и покушај овог кривичног дела је кажњив.

2.10. КРИВИЧНИ ЗАКОН РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ

У кривичном закону Републике Хрватске у Глави једанаест (XI), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против слобода и права човека и грађанина“, у члану 127. предвиђено је кривично дело „Злостављање у обављању службе или јавне власти“.¹⁵⁹

Ово кривично дело се састоји у поступању службеног лица које у обављању службе или јавне власти другог злостави, увреди или уопште према њему наступи на начин којим се вређа људско достојанство.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) слобода и б) достојанство људске личности.

Радња извршења је алтернативно одређена као: а) злостављање, б) вређање и в) поступање на начин којим се вређа људско достојанство.

Злостављање је делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, нелагодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, штипање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци).

Вређање другог лица је свака делатност предузета вербално (усмено или писмено), физички (телесим покретом) или на симболичан начин којим се повређује, нарушава, унижава част и углед другог лица.

Радња извршења код овог кривичног дела је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство (овде се ради о последичној диспозицији).

Повреда људског достојанства и човекове личности у смислу врсте *последице* код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Учинилац овог кривичног дела може бити само службено лице, а то значи на месту и у време када оно врши своју службу. За ово кривично дело тражи се умишљај. Жртва овог дела може бити свако лице.

¹⁵⁹ Службени лист Републике Хрватске „Народне новине“, број 110/97; Закон о изменама и допунама Казненог закона <http://www.poslovniforum.hr/zakoni/kaznenizakon.asp>
<http://www.nn.hp/clanci/sluzbeno/2006/1706.htm>; Марјан Р., *Казнени закон*, Народне новине, Загреб, 2007.

За основни облик кривичног дела, закон је прописао казну затвора од три месеца до три године. У случајевима када је дело учињено према детету или малолетној особи, учинилац ће се казнити казном затвора од једне до пет година.

2.11. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

У Кривичном законнику Републике Црне Горе у Глави петнаест (XV), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против слобода и права човека и грађанина“, у члану 167. предвиђено је посебно кривично дело „Злостављање и мучење“.¹⁶⁰

Ово кривично дело се састоји у злостављању другог или поступању према њему на начин којим се вређа људско достојанство.

Објект заштите је код овог кривичног дела одређен као двојаки скуп вредности. То су: а) слобода и б) достојанство људске личности.

Радња извршења је алтернативно одређена као: а) злостављање и б) поступање на начин којим се вређа људско достојанство.

Злостављање је делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, нелагодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, штимање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци).

Радња извршења код овог кривичног дела је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство (овде се ради о последичној диспозицији).

Поведа људског достојанства и човекове личности у смислу врсте *последнице* код овог кривичног дела се процењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Учинилац овог дела, као и жртва може бити свако лице.

За овај основни облик испољавања кривичног дела, предвиђена је новчана казна или казна затвора до једне године. Отежавајућа околност је ако дело учини службено лице у вршењу службе, јер је у том случају предвиђена казна затвора до три године.

Поред основног облика кривичног дела „Злостављање и мучење“, према одредбама члана 167. Кривични законик Републике Црне Горе је прописао и тежи, квалификовани облика овог кривичног дела, који постоје у случају:

а) да неко другоме нанесе велике патње с циљем да се од њега или од трећег лица добије обавештење или признање, б) да се он или неко треће лице застраши и в) да се на њих изврши притисак или то учини из друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације.

¹⁶⁰ Кривични законик Републике Црне Горе, „Службени лист Републике Црне Горе“, бр.70/03, 13/04; Лазаревић Љ., Вучковић Б., Вучковић В., *Коментар кривичног законика*, Обод, Цетиње, 2004. стр. 84.

За тежи облик испољавања кривичног дела предвиђена је казна затвора до три године. Уколико је учинилац службено лице, предвиђена је казна затвора од једне до пет година.

2.12. ОСВРТ НА УПОРЕДНОПРАВНА РЕШЕЊА

Кривично дело мучење заступљено је у Кривичном закону Федерације БиХ, Републике Српске, Републике Македоније, Републике Хрватске и Републике Црне Горе, као посебно кривично дело у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против слободе и права човека и грађанина“.

Сличност у погледу заступљености кривичног дела мучења постоји и у два Кривична законика: Луизијане и Савезне Републике Немачке. Наиме у Кривичном законнику Луизијане, мучење је обухваћено у групи кривичних дела под називом „Напад и телесна повреда“, док је у Кривичном законнику СР Немачке, обухваћено под називом „Телесна повреда“.

Такође, сличност у погледу заступљености мучења постоји и у Кривичним законикима Руске Федерације и Белорусије. Наиме, у Кривичном законнику Руске Федерације, мучење је сврстано у групу кривичних дела под називом „Кривична дела против живота и здравља“, док је Кривичном законнику Белорусије, оно обухваћено под називом „Кривична дела против живота, здравља, слободе и достојанства“.

У Кривичном законнику Грчке, мучење је сврстано у групу кривичних дела под називом „Кривична дела против службене дужности“, а у Кривичном законнику Таџикистана у групу кривичних дела под називом „Кривична дела против личности“.

Интересантно је да у Кривичним законикима Белорусије, Савезне Републике Немачке, Републике Српске, Руске Федерације и Таџикистана, није прецизно одређено својство учиниоца кривичног дела мучења, као што је то учињено у Кривичним законикима Грчке, Луизијане, Македоније, Федерације БиХ, Хрватске и Црне Горе, где је као учинилац наведено службено лице. Као разлог се може навести да Кривични законници у том погледу иду и даље, тј. овом инкриминацијом проширују појам мучења прописујући да извршилац основног облика може бити било које лице. Наиме, у пракси је познато да мучење врше и припадници криминалних и других организација. Такође у погледу заступљености тежег облика испољавања кривичног дела мучења, уочено је да он постоји само у Кривичним законикима Савезне Републике Немачке, Руске Федерације, Републике Српске, Републике Таџикистана, Републике Хрватске и Републике Црне Горе.

Објекат заштите у овим Кривичним законикима су слобода и достојанство људске личности, која се односи на затворена лица, окривљене, сведоке, беспомоћна лица, вептаке, особе или њихова родбина у вези са њеним вршењем званичних, грађанских или јавних дужности, малолетна лица и др.

Као радње извршења које су у опису кривичног дела мучења садржане у Кривичним законикима, посебно се издвајају: употреба силе и претње, злостављање или друге радње које у себи имају особине мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, застрашивање, противправна употреба средстава принуде.

Последице које могу настати извршењем кривичног дела мучења у већини случајева се односе на наношење физичких (тежих и лакших повреда) или психичких патњи систематским наношењем удараца или другим насилним чињењима, а у појединим случајевима могу настати и смртне последице.

Што се тиче висине прописане казне за извршено кривично дело мучења, она је различита, тако да се за основни и тежи облик испољавања креће у распону до једне или од једне до десет година затвора, а у појединим Кривичним законцима, предвиђена је и новчана казна (Луизијана, Савезна Република Немачка, Република Српска и Црна Гора).

3. КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА У ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

3.1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У Републици Србији је донет велики број закона и других прописа којима се у одређеним сегментима уређују област људских права, чиме се на одређени начин остварује усаглашавање законодавства Републике Србије са европским стандардима у области људских права. Република Србија је чланица шест основних међународних уговора у области заштите људских права: Међународног пакта о грађанским и политичким правима и његова оба опциона протокола, Међународног пакта о економских, социјалним и културним правима, Конвенције против мучења и других нечовечних или понижавајућих казни или поступака и њеног опционог протокола, Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације, Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена и њеног опционог протокола, Конвенције о правима детета и њена два опциона протокола.

Такође, Република Србија је прихватила надлежност Комитета за људска права, Комитета против мучења, Комитета за укидање расне дискриминације и Комитета за елиминисање дискриминације жена да разматрају притужбе појединаца који су под њеном јурисдикцијом, а који тврде да су жртве кршења права загарантованих међународним уговорима којима су установљена та уговорна тела.

Од стране Републике Србије су до сада ратификоване тридесет три конвенције Савета Европе, па је тако постала и чланица Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Оквирне конвенције за заштиту националних мањина и Европске повеље о регионалним или мањинским језицима.

Са аспекта забране мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака у области кривичног законодавства којима је ова област посебно регулисана издвајају се: Устав, Кривични законик, Законик о кривичном поступку, Закон о полицији, Закон о прекршајима, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закон о извршењу кривичних санкција и Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала.

3.2. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У УСТАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Устав Републике Србије усвојен је на референдуму одржаном у октобру 2006. године.¹⁶¹ Република Србија је, према члану 1. Устава Републике Србије, држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима.

Одредбама чл. 23. до 74. Устава Републике Србије загарантовано је достојанство и слободан развој личности; право на живот; неповредивост физичког и психичког интегритета; забрана ropства, положаја сличног ropству и принудног рада; право на слободу и безбедност; човечно поступање с лицем лишеним слободе; допунска права у случају лишења слободе без одлуке суда; притвор само на основу одлуке суда; ограничено трајање притвора; право на правично суђење; посебна права окривљеног; правна сигурност у казненом праву; право на рехабилитацију и накнаду штете; право на једнаку заштиту и на правно средство; право на правну личност; право на држављанство; слобода кретања; неповредивост стана; тајност писама и других средстава општења; заштита података о личности; слобода мисли, савести и вероисповести; права цркве и верске заједнице; приговор савести; слобода мишљења и изражавања; слобода изражавања националне припадности; подстицање уважавања разлика; забрана изазивања, расне, националне и верске мржње; право на обавештеност; изборно право; право на учешће у управљању јавним пословима; слобода окупљања; слобода удруживања; право на петицију; право на уточиште; право на имовину; право наслеђивања; право на рад; право на штрајк; право на закључење брака и равноправност супружника; слобода одлучивања о рађању; права детета; права и дужности родитеља; посебна заштита породице, мајке, самохраног родитеља и детета; право на правну помоћ; здравствена заштита; социјална заштита; пензијско осигурање; право на образовање; аутономија универзитета; слобода научног и уметничког стварања; здрава животна средина. Одредбама чл. 75. до 81. Устава Републике Србије загарантован је сет колективних права припадника националних мањина.

Уставом Републике Србије је у члану 25. утврђено да је физички и психички интегритет неповредив и да нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без свог слободно датог пристанка. У складу са одредбама члана 28. Устава Републике Србије према лицу лишеном слободе мора се поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности. Изричито је забрањено свако насиље према лицу лишеном слободе. Одредбама члана 202. став 4. Устава Републике Србије онемогућено је укидање или ограничење забране мучења чак и у време ратног и ванредног стања.

Дакле, може се закључити да наведене одредбе Устава, сагласно ратификованим конвенцијама и тиме преузетим обавезама државе, јасно прокламују апсолутну забрану мучења и других облика свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Другим одредбама Устава гарантована су још нека права лица лишених слободе - ограничења везана за одређивање притвора и дужину трајања притвора, право на правично суђење и право на накнаду штете - која директно или индиректно

¹⁶¹ Одлука о проглашењу Устава Републике Србије донета од стране Народне скупштине 8. новембра 2006. године („Службени гласник РС“, број 98/2006).

гарантују апсолутно поштовање забране мучења и обезбеђују механизме за отклањање евентуалних последица злостављања. Посебно су важне одредбе којима се одређују права окривљеног у кривичном поступку. У складу с Уставом прокламованим начелима, кривично законодавство одређује законске инструменте којима се санкционишу сви облици мучења и успостављају механизми који треба да спрече сваки облик злостављања.

3.3. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

3.3.1. Уводне напомене

Република Србија се последњих година налази у фази радикалне реформе целокупног друштвеног, економског и правног система. По свом значају, карактеру, садржини и природи се издваја реформа у области правног система. Посебан аспект ове реформе свакако представља реформа целокупног казненог законодавства (материјалног, процесног и извршног).

Нове дефиниције правних института, прикупљање на једно место и кодификовање бројних кривичних дела из споредног кривичног законодавства, модерна методологија и усклађеност са бројним међународним и европским документима и конвенцијама, ослобађање од идеолошког кривичноправног наслеђа и терминологије, нове казне и кривична дела, давање већег значаја удару на цеп прекршилаца закона су новине уграђене у нови кодификовани Кривични законик Републике Србије који је ступио на снагу 1. јануара 2006. године.¹⁶²

Србија је први Кривични законик добила 1860. године, што ипак сведочи о озбиљној кривичноправној традицији (подсећамо на Карађорђево (Криминални) законик (1807.), Закон проте Матеје Ненадовића (1804.) и Душанов законик (1349. и 1354.)) о којима је већ било речи. Али политичке и друштвене промене утицале су на сталне и нове проблеме које је требало превладати. Споредно кривично законодавство, кривична дела расута у око четрдесетак закона, укрштање прописа којима се тежило издвојити поједине сродне групе кривичних дела, идеологизација, политизација, подељеност надлежности, утицали су на прилично правно замешатељство и допринело да се поједине санкције изричу, а годинама не могу извршити, као што је својевремено био случај са смртном казном. Високе запрећене казне не значе неминовно општру казнену политику, што је типично за српску правну праксу, па тако ни значајнији помак у превенцији криминалитета, његовом сузбијању и одвраћању од кршења прописа. Лаичка јавност и политика увек су након стравичних злочина, пораста броја кривичних дела са елементима мучења позивали у помоћ кривични закон, високе казне, јачу репресију, што никада није давало резултате уколико држава и целокупан систем нису имали одговоре на економске, ратне, социјалне проблеме па и кризу вредности, морала.

Кривични законик уноси низ новина у законске описе бића ових кривичних дела у односу на раније кривично законодавство. Тако се у још већој мери пружа кривичноправна заштита у овој изузетно важној области. Једна од важнијих новина јесте и инкриминисање мучења у складу са одговарајућим међународноправним документима.

¹⁶² „Службени гласник РС“, број 85/2005

Мучење је ново кривично дело које је уведено због обавеза које је наша држава прихватила ратификацијом одређених међународних уговора. Ту је реч, пре свега, о Конвенцији УН против мучења и других сурових, нехуманих или понижавајућих казни и поступака, као и о Европској конвенцији о спречавању мучења, нечовечних и понижавајућих поступака и кажњавања. До уношења ове инкриминације у Кривични законик, наше кривично законодавство је само делимично обухватало радње које се овим документима сматрају мучењем (нпр. кривично дело изнуђивање исказа, злостава у служби, нарочито његов тежи облик).

Мучење је у Кривичном законнику Републике Србије систематизовано у Глави четрнаест (XIV), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против слобода и права човека и грађанина“ у коју спадају: 1) Повреда равноправности (члан 128.), 2) Повреда права употребе језика и писма (члан 129.), 3) Повреда слободе изражавања националне или етничке припадности (члан 130.), 4) Повреда слободе исповедања вере и вршења верских обреда (члан 131.), 5) Противправно лишење слободе (члан 132.), 6) Повреда слободе кретања и настањивања (члан 133.), 7) Отмица (члан 134.), 8) Принуда (члан 135.), 9) Изнуђивање исказа (члан 136.), 10) Злостављање и мучење (члан 137.), 11) Угрожавање сигурности (члан 138.), 12) Нарушавање неповредивости стана (члан 139.), 13) Противзаконито претресање (члан 140.), 14) Неовлашћено откривање тајне (члан 141.), 15) Повреда тајности писама и других пошљици (члан 142.), 16) Неовлашћено прислушкивање и снимање (члан 143.), 17) Неовлашћено фотографисање (члан 144.), 18) Неовлашћено објављивање и приказивање туђег списка, портрета и снимка (члан 145.), 19) Неовлашћено прикупљање личних података (члан 146.), 20) Повреда права на подношење правног средства (члан 147.), 21) Повреда слободе говора и јавног иступања (члан 148.), 22) Спречавање штампања и растурања штампаних ствари и емитовања програма (члан 149.), 23) Спречавање објављивања одговора и исправке (члан 150.), 24) Спречавање јавног скупа (члан 151.), 25) Спречавање политичког, синдикалног и другог организовања и деловања (члан 152.) и 26) Гоњење за кривична дела против слобода и права човека и грађанина (члан 153.).

Кривична дела против слобода и права човека и грађанина су кривична дела код којих је објект заштите двојачко одређен као слободе и као права човека и грађанина. И слободе и права представљају атрибуте људске личности и карактеристике одређене људске заједнице. Другим речима, заштитни објект код ових кривичних дела јесу основне слободе и права човека и грађанина или корпус људских права (*Human rights*).¹⁶³ Овим кривичним делима се повређују или угрожавају слободе и права човека и грађанина као добра без којих нема људске личности достојне живота ни друштва достојног поштовања. Заправо, овде се ради о различитим делатностима којима се на противуставаан или противправан, а често и насилан начин крши, онемогућава или ускраћује другом лицу да користи слободе и права која су му призната на основу закона и других норми правног поретка.

Пошто се прописивањем већег броја кривичних дела у осталим главама Кривичног законика такође пружа заштита одређеним правима човека, намеће се питање зашто су само нека кривична дела издвојена у ову посебну главу.¹⁶⁴ Ако се права човека схвате у ширем смислу, а општа добра доведу у везу са њиховим остваривањем, онда цело кривично право служи заштити основних права човека.

¹⁶³ Јовашевић Д., *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Номос, Београд, 2003. стр. 99.

¹⁶⁴ Стојановић З., *Коментар Кривичног законика*, ЛП „Службени Гласник“, Београд 2007. стр. 362.

Чак се може тврдити да су она најважнија добра човека заштићена прописивањем кривичних дела која се налазе у другим, а не у овој глави. Пре свега, инкриминацијама из других глава Кривичног законика штите се одређена права човека која, с једне стране, чине кохерентну целину, а с друге стране их је због њиховог значаја оправдано издвојити у посебну главу (на пример, живот и тело, имовина). Ради се о добрима човека која су се одавно осамосталила и која су јасно ограничена у односу на друга добра.

Постоје и правно-догматски разлози да се то учини код тих кривичних дела јер се приликом стварања и примене кривичноправних норми којима се она прописују, по правилу, налази на сродна правна питања. Даље, код неких других кривичних дела сврстаним у другим главама ради се често о вишеобјектним кривичним делима, тј. њиховим прописивањем се не штите само права и слобода грађана, као што је то случај са кривичним делима из Главе четрнаесте. Иначе, код кривичних дела из ове главе ради се о личним правима и слободама, правима везаним за личност, личну сферу.

Реч је о више различитих права и слобода, од којих је најпрепознатљивије само право на слободу у различитим сферама (слобода кретања, становања, одлучивања и др.). Поставља се питање да ли се може правити разлика између права и слобода, односно да ли постоје кривична дела управљена само против права и кривична дела управљена само против слобода, као и зашто су и једна и друга кривична дела предвиђена у оквиру исте главе. Пре свега, пошло се од уставне терминологије која говори о правима и слободама не правећи јасну дистинкцију између ова два појма (ранији Устав Републике Србије предвиђао је права и слободе човека и грађанина у оквиру главе II, а нови Устав Други део назива „људска и мањинска права и слободе“).¹⁶⁵ Уколико би се појам права човека схватио у ужем смислу, таква подела би била могућа, али код неких кривичних дела из ове главе није сасвим јасно да ли су управљена против права или слобода, или и против једног и против другог добра.

У сваком случају, код прописивања кривичних дела из Главе четрнаесте полази се од ужег схватања појма права човека, јер ако би се она схватила у најширем смислу онда би она, као што је речено, представљала општи заштитни објект. Кривичноправна репресија је легитимна само ако служи заштити основних права човека и оних друштвених добара која су у функцији остваривања тих права. У том смислу и слобода јесте једно од основних права човека, тј. ради се о праву на слободу. Зато би било довољно да се говори само о заштити основних права човека, па је сувишно постављати и слободе као објект заштите и то на истом нивоу као и права. У сваком случају, права и слободе човека јесу испреплетане категорије, тако да се донекле може правдати заједничко обухватање у једној глави и једних и других кривичних дела, што иначе у страном законодавству није случај. Овде у ствари, наш законодавац, под утицајем наше уставноправне терминологије (али не само терминологије него, могло би се рећи, реализујући у кривичном законодавству важеће уставноправне одредбе), не прави суштинску разлику између права и слобода.

Ова се кривична дела могу вршити на различите начине и различитим средствима, али је битно да се врше применом силе, претње, злоупотребом положаја или овлашћења. Као учиниоци ових кривичних дела могу се јавити различита лица и то: 1) свако лице (принуда, отмица, угрожавање сигурности), 2) службено лице (изнуђивање исказа, злостављање и мучење и др.) и 3) адвокат или лекар (неовлашћено откривање тајне).

¹⁶⁵ Стојановић З., *Коментар Кривичног законика*, оп. цит. стр. 362.

Значајан број ових дела добија свој тежи облик уколико је кривично дело учињено од стране службеног лица.

У погледу кривице ова кривична дела могу бити извршена само са умишљајем.

3.3.2. Мучење и злостављање

3.3.2.1. Појам и елементи кривичног дела

У Кривичном законнику Републике Србије¹⁶⁶ у Глави четрнаест (XIV), у групи кривичних дела под називом „Кривична дела против слобода и права човека и грађанина“, у члану 137. прописано је посебно кривично дело „Злостављање и мучење“.

Ово дело се састоји у злостављању другог или поступању на начин којим се вређа људско достојанство.

За разлику од Конвенције против мучења, у којој је прво дефинисано мучење, а затим прописана забрана других облика свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, Кривични законик прво говори о злостављању, а затим даје дефиницију мучења, као најтежег облика злостављања. Како је дефиниција мучења и у Конвенцији против мучења и у Кривичном законнику конкретнија, а осталим облицима злостављања се сматрају акти који јесу свирепи, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање, али им недостаје неки од елемената мучења, овде ћемо прво говорити о дефиницији мучења, а затим о злостављању, у смислу у којем је одређено Кривичним закоником.

Објект заштите: Под објектом заштите подразумева се слобода и достојанство људске личности, које је зајамчено и међународним актима: чланом 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (забрана мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања), чланом 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима са факултативним протоколима, чланом 2. Конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања са допунским протоколима и чланом 1. Конвенције против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака са опционим протоколима.¹⁶⁷

Овим се кривичним делом инкриминише мучење које представља сваки акт којим се једном лицу намерно наноси бол или теже физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или неког трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, застрашивање тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице или из било ког разлога заснованог на било ком облику дискриминације, ако тај бол или те патње наноси службено лице или друго лице које поступа у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком.

¹⁶⁶ „Службени гласник РС“, број 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009

¹⁶⁷ Ђурђић В., Јовашевић Д., *Кривично право, Посебни део*, Издавачко предузеће „НОМОС“ доо, Београд 2006. стр. 51.

Као мучење се не сматрају бол или патња који су резултат искључиво примене законитих санкција неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују (члан 1. Конвенције УН против мучења и других нечовечних или понижавајућих поступака или казни).

Радња извршења: Јавља се у два облика: 1) злостављање и 2) поступање према другом на начин којим се вређа људско достојанство.¹⁶⁸ Злостављање је делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, нелагодност или страх већег интензитета (одређене радње које код пасивног субјекта проузрокују одређене телесне или душевне патње слабијег интензитета),¹⁶⁹ а које немају карактер лаке телесне повреде: шамарање, штипање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци. Друго, лице се може злостављати и психичким малтретирањем, као што је стално подсећање на нешто што је за њега непријатно, исмејавање или омаловажавање или друго наношење психичких патњи (нпр. неоправдано остављање неког да чека да би био примљен, необраћање пажње на присуство неког лица или на његове изјаве, исмејавање начина говора и сл.).

Радња извршења код овог кривичног дела је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство, које уједно представља и објекат напада (овде се ради о последичној диспозицији).

Појам поступања на начин којим се вређа људско достојанство може бити схваћен веома широко и обухватити врло различите радње. По правилу, то поступање захтева предузимање више сукцесивних радњи, тј. представља једну комплексну радњу, мада то не мора увек бити случај. За утврђивање да ли је остварена ова радња извршења, неопходан је нормативни приступ, тј. вредновање са аспекта стандарда, обичаја и других схватања која постоје у једној средини.

За постојање дела није довољно да пасивни субјект осети да му је повређено људско достојанство, неопходно је да то буде начин који ће се тако и објективно вредновати, тј. као начин који код једног просечног грађанина, с обзиром на важеће норме, представља повреду људског достојанства. Другим речима, повреда људског достојанства оцењује се на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Треба имати у виду и то да законодавац ово кривично дело за нијансу сматра тежим од кривичног дела лаке телесне повреде (будући да није алтернативно прописана новчана казна, као и с обзиром на то да се гони по службеној дужности), па не би требало сувише проширивати радњу извршења. Тако, на пример, мишљење да се ту може подвести и бирократско понашање не би требало прихватити, осим ако није праћено и неким додатним поступцима којима се вређа људско достојанство. Иначе, у конкретним случајевима, злостава је, по правилу, праћена и другим радњама којима се повређује људско достојанство.

¹⁶⁸ Јовашевић Д., Коларић Д., *Практикум за кривично право II*, Посебни део, Полицијска академија, Београд, 2003. стр. 30. Ово дело постоји у следећим случајевима из судске праксе: када оптужени као милиционери приликом легитимисања туку и вређају грађане називајући их шверцерима, поступајући према њима на начин којим се вређа људско достојанство (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1064/94, Билтен Окружног суда у Београду, Београд, број 43/1985. године, стр. 79); када милиционер оштећеног назива лоповом, псује му мајку и потом га удари (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 82/92, Билтен Окружног суда у Београду, Београд, број 39-40/1985. године, стр. 56-57).

¹⁶⁹ Стојановић З., *Коментар Кривичног законика*, оп. цит. стр. 377.

На пример, у једној одлуци Окружног суда у Београду узето је да постоји кривично дело злоставе у служби из члана 66. КЗС (које има и трећу радњу извршења: увреду) у случају када полицајац оштећеног назива разним погрдним именима (нпр. лоповом, битангом и сл.), псује му мајку, а затим га и удара.¹⁷⁰

Радња извршења подразумева наношење великог бола или тешких патњи неком лицу употребом силе, претње или неког другог недозвољеног начина, с циљем да се од њега или неког другог добије признање, исказ или друго обавештење, или да се то или друго лице застраши или незаконито казни. Алтернативно, прописано је да се то може учинити и из других побуда, с тим да су оне засноване на неком облику дискриминације. Субјективна страна овог кривичног дела захтева постојање умишљаја. Штавише, има основа за схватање да то може бити само директан умишљај који обухвата свест да се радњом извршења врши злостављање неког лица или вређа његово људско достојанство и да се то хоће.

Спорно је питање стицаја овог кривичног дела са кривичним делима приликом чијег вршења у одређеним случајевима претходно долази до злостављања. Ако се ради о лакој или тешкој телесној повреди, треба узети да је стицај могућ, јер радња овог кривичног дела не обухвата и телесно повређивање. Међутим, ако је у питању убиство или отмица, стицај би, по правилу, био привидан, а злостављање би било отежавајућа околност приликом одмеравања казне (ако не би била остварена квалификаторна околност). Привидан (неправи) стицај¹⁷¹ постоји када учинилац са једном или више радњи проузрокује више последица при чему су све те последице обухваћене једном заједничком последицом или се оне појављују као претходна фаза других последица, односно накнадне последице конзумирају претходне, тако да се фактички појављује једно дело, али које се може квалификовати по одредбама више прописа због чега формално изгледа да постоји више кривичних дела. Другим речима, код привидног стицаја постоји стицај прописа, али не и стицај кривичних дела. Постоји једно кривично дело које се квалификује по једном пропису и учиниоцу се изриче у закону прописана казна за то дело.

Постоје и нека кривична дела која по својој природи подразумевају повреду људског достојанства, тако да и у односу на њих не би био могућ стицај (кривична дела против части и угледа). Субјективна страна овог кривичног дела, осим умишљаја, обухвата и постизање одређеног циља. У ствари, ту се ради о намери као субјективном обележју.

¹⁷⁰ Јовашевић Д., *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Издавачко предузеће „НОМОС“ доо, Београд 2003. стр. 111; Јовашевић Д., Коларић Д., *Практикум за кривично право II, Посебни део*, оп. цит., стр. 30.

„Када оптужени као милиционери приликом легитимисања, туку и вређају грађане, називајући их шверцерима, поступају према њима на начин којим се вређа људско достојанство и тако чине кривично дело из члана 66. КЗ РС“ (Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1064.94, Билтен Окружног суда у Београду, Београд, број 43/1985. године, стр. 79)...., Када милиционер оштећеног назива лоповом, псује му мајку и потом га удари, чини кривично дело из члана 66 КЗ РС“. Из образложења: Неосновано се жалбом браниоца побија првостепена пресуда јер је првостепени суд правилно утврдио да је окривљени позвао у просторије СУП-а ради разговора оштећеног и том приликом му псовао мајку и ударао рукама и лисицама и у тако утврђеним радњама окривљеног су сва обележја кривичног дела из члана 66. КЗ РС јер је окривљени као службено лице у вршењу службе другог злостављао, вређао и поступао на начин којим се вређа људско достојанство оштећеног“ (Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 82/92, Билтен Окружног суда у Београду, Београд, број 39-40/1993. године, стр. 56-57).

¹⁷¹ Јовашевић Д., *Кривично право, Општи део*, Друго измењено и допуњено издање, Издавачко предузеће „НОМОС“ доо, Београд 2010. стр. 157.

Најважнија новина код овог кривичног дела у односу на раније решење јесте да извршилац основног облика може бити свако лице, а да у случају ако се ради о службеном лицу које ово дело учини у вршењу службе, постоји његов квалификовани облик (став 3.).

Мучење је ново кривично дело које је уведено због обавеза које је наша земља прихватила ратификацијом одређених међународних уговора о којима је већ било речи. До уношења ове инкриминације у Кривични законик Републике Србије, наше кривично законодавство је само делимично обухватало радње које се овим документима сматрају мучењем (нпр. кривично дело изнуђивање исказа, нарочито његов тежи облик).

Радња извршења се мора предузети с намером да се од лица које се мучи, или од неког другог лица, добије признање, исказ или нека друга информација. То се може чинити и у намери да се то или друго лице застраши или да се казни супротно закону. Уместо намере која може бити управљена на један или други циљ, као субјективни елемент довољна је и побуда. Наиме, радња мучења у том случају се предузима због тога што у односу на пасивни субјект постоји неки облик дискриминације (због његове припадности одређеној нацији, вери, заступању одређених политичких уверења и др.).

Својство учиниоца: Релевантним међународним документима у појам мучења се уноси и то да се оно предузима од стране службених лица. Кривични законик Републике Србије у том погледу иде и даље, тј. овом инкриминацијом проширује појам мучења прописујући да извршилац основног облика може бити било које лице. Наиме, у пракси је познато да мучење врше и припадници криминалних и других организација. То је у складу и са праксом Европског суда за људска права.

Најважнија новина код овог кривичног дела у односу на раније решење јесте да учинилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. У случају ако се ради о службеном лицу које ово дело учини у вршењу службе, постоји његов квалификовани облик.

Својство жртве: Жртва овог кривичног дела може бити свако лице.

Прописана казна: За ово дело је прописана казна затвора до једне године.

3.3.2.2. Тежи облици кривичног дела

Ово кривично дело има два тежа облика који се међусобно доста разликују. Први облик се односи на злостављање другог лица и представља модификовано раније постојеће кривично дело злоставе у служби (члан 66. КЗС), док је другим обликом, у складу са релевантним међународним документима, инкриминисано мучење. И поред значајних сличности због којих су ова два облика предвиђена у оквиру истог члана, могло би се говорити и о два засебна кривична дела.

Први тежи облик дела се састоји у наношењу великог бола или велике патње другом лицу употребом силе, претње или на други недозвољени начин са циљем да се од њега или трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се он или неко треће лице застраши или незаконито казни или да се то учини из неке друге побуде засноване на било ком облику дискриминације.

За постојање овог дела, потребно је испуњење неколико квалификаторних елемената:

1) Дело има тежу последицу у виду наношења великог бола или велике патње. Када су ове последице великог обима (дакле тешке), представља фактичко питање које судско веће процењује у сваком конкретном случају. Мучење је квалификовани (тежи) облик злостављања. Оно се разликује од других облика злостављања по томе што се жртви наноси бол и патње већег интензитета. Другим речима, мучење постоји само када жртва трпи велики (физички или психички) бол или патњу.¹⁷²

Не постоји тачно одређена граница бола и патње после које „обично“ злостављање прелази у мучење. Она зависи од низа субјективних и објективних критеријума. Међу субјективне критеријуме спадају: старост, пол, верско и сексуално опредељење и здравствено стање жртве, као и њена припадност одређеној етничкој или другој групи. Објективни критеријуми обухватају: примењена средства мучења, трајање мучења, степен беспомоћности жртве и последице мучења (нпр. тежина и трајност физичких и/или психичких општења). Исто тако, извршење појединих врста телесних казни, такође представља мучење (уколико су испуњени и сви други услови. Наношење физичке или психичке патње је свако деловање на тело и психу лица којим се ствара бол, патња, нелагодност, са циљем да се предузетом радњом ствара патња која је тежег обима и интензитета (дакле не било каква патња) или у дужем временском интервалу.

2) Радња извршења је примена силе, претње или другог недопуштеног начина. Сила је употреба физичке, механичке или друге снаге неког лица предузета према другом лицу која је управљена на то да лице изврши одређену радњу (чињење или нечињење)¹⁷³ или у циљу утицања на његову вољу. Битно је да се ова сила у смислу апсолутне или компулзивне силе предузима у оном интензитету који је погодан, довољан да изврши одговарајући утицај на испитивано или саслушавано лице. Сила је апсолутна у случају ако је услед употребљене снаге онај према ком је употребљена сила био потпуно лишен могућности да изврши радњу или донесе одлуку о чињењу или нечињењу или ако је био спречен да своју одлуку реализује. Сила је апсолутна само онда ако је била неодољива, тј., ако се присиљено лице није могло супроставити сили. Неодољивост силе процењује се посебно у сваком случају, узимајући у обзир како објективну ситуацију, тако и субјективне могућности присиљеног да се супростави сили.

Са друге стране, сила је компулзивна у случају кад услед употребе снаге принуђени није био лишен могућности да донесе одлуку, али је под дејством силе његова одлука била изнуђена. Употребом компулзивне силе није дакле искључено одлучивање принуђеног, али је донесена одлука формирана под утицајем употребе спољне, физичке снаге. Компулзивна сила може бити посредна и непосредна. Посредна је сила она која се непосредно употребљава према неком трећем лицу (обично према блиским сродницима принуђеног), а изузетно и према стварима, да би се утицало на вољу лица које се принуђава. Непосредна је она сила која се употребљава према оном лицу које се принуђава на одређено чињење или нечињење.

Са силом је блиска и употреба претње (психичке силе). То још увек није непосредна примена силе, већ се овде ради о изјави (усменој, писменој, телесним покретима,

¹⁷² Јанковић И., *Забрана злостављања*, Приручник за полицију и затворско особље, Београдски центар за људска права, Београд, 2010. стр. 55.

¹⁷³ Срзентић Н., Стајић А., Лазаревић Љ., *Кривично право, Општи део*, Десето издање, Савремена администрација, Београд, 1981. стр. 177.

символима, конклюдентним радњама), којом се другом лицу ставља у изглед, ставља до знања да ће према њему бити примењена одређена сила или зло, ако не поступи по налогу лица које овакву претњу износи. За постојање овог кривичног дела је битно да ова претња испуњава одређене услове. Она мора да буде: а) озбиљна, б) непосредна, в) стварна и г) могућа. Но, ово кривично дело постоји и ако се према другом лицу примени и свако друго недопуштено средство или начин у циљу добијања каквог признања или изјаве. Услед претње, лице коме се прети налази се пред алтернативом или да учини одређену радњу (чињење или нечињење) или да прихвати зло које му се прети. При томе, онај који прети мора да представи ствар тако да ће он сам нанети зло или да ће допринети да зло буде нанесено. За саму претњу није потребно да је лице које прети заиста и спремно да приведе претњу у дело, нити мора постојати могућност да се претња оствари. Потребно је да лице коме се прети, има основа да према конкретним околностима схвати претњу као озбиљну и као могућну. Свако зло не може бити предмет претње. Компулзивна сила и претња имају заједничко то, што оне не искључују могућност одлучивања, већ само утичу на доношење одлуке у овом или оном правцу.

3) Радња извршења се предузима у одређеном циљу (намери) да се од пасивног субјекта или неког трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се они незаконито казне или застраше или ако је радња предузета из побуда која је заснована на било ком облику дискриминације.

У смислу овог кривичног дела је битно да се ова законом прописана радња предузима са одређеном намером - намером да се добије признање или каква друга изјава од испитиваног или саслушаваног лица. То значи да није неопходно да је у конкретном случају ова намера и реализована, односно да је заиста неко лице и дало тражено признање или какву другу изјаву коју иначе није хтело, желело. О мучењу се може говорити само ако мучитељ наноси жртви бол и патњу намерно, а не случајно или из нехата или са само евентуалним умишљајем. Овакав психички однос мучитеља према делу је битан елемент мучења. Ако је тај елемент одсутан, може се говорити само о другим облицима злостављања. На пример, мучење може постојати ако се жртва намерно лишава хране и воде или се намерно држи у хладној или влажној ћелији.¹⁷⁴ Али, ако жртва трпи бол и патњу зато што је чувар заборавио да је нахрани или да укључи грејање у ћелији, не ради се о мучењу (него о нечовечном поступању), чак ни уколико жртва умре од глади или хладноће.

Међутим, намера сама по себи није довољна да конституише мучење. Потребно је да се бол и патња наносе намерно, али и у одређеном циљу. Тај циљ може да буде: изнуђивање информација или признања од жртве или од другог лица; кажњавање жртве; застрашивање жртве или другог лица; вршење притиска на жртву или друго лице; дискриминација. Овај последњи циљ је дефинисан преко мучитељевог мотива: мучење постоји ако се злостављање врши „из било које друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације“. Одавде следи да не постоји мучење (него само нечовечно поступање или кажњавање), када лице које наноси бол и патњу то ради „онако“, из беса или садизма, а не да би постигло неки од наведених циљева. За ово је дело прописана казна затвора од шест месеци до пет година.

Други тежи облик дела постоји ако је радњу извршења предузело службено лице у вршењу службе.

¹⁷⁴ Јанковић И., *Забрана злостављања*, Приручник за полицију и затворско особље, оп. цит., стр. 57.

Кривични законик Републике Србије службеним лицем¹⁷⁵ дефинише:

1) лице које у државном органу врши службене дужности; 2) изабрано, именовано или постављено лице у државном органу, органу локалне самоуправе или лице које стално или повремено врши службене дужности или службене функције у тим органима; 3) лице у установи, предузећу или другом субјекту, којем је поверено вршење јавних овлашћења, које одлучује о правима, обавезама или интересима физичких или правних лица или о јавном интересу; 4) службеним лицем сматра се и лице коме је фактички поверено вршење појединих службених дужности или послова и 4) војно лице. Несумњиво је да у круг службених лица улазе припадници полиције, запослени у казнено-поправним заводима, окружним затворима, специјалној затворској болници, васпитно-поправним домовима, судије, тужиоци, запослени у болницама и разним установама за бригу и старање о одраслим и деци. Ту спадају и војна лица, за која је у Кривичном законнику Републике Србије прописано посебно кривично дело: злостављање потчињеног и млађег, из члана 406. Кривичног законика (Глава XXXV-кривична дела против војске), које може извршити војни старешина. Тај члан предвиђа:

(1) Војни старешина који у служби или у вези са службом злоставља потчињеног или млађег или са њима поступа на начин којим се вређа људско достојанство, казниће се затвором од три месеца до три године.

(2) Ако је услед дела из става 1. овог члана дошло до тешке телесне повреде или тешког нарушавања здравља потчињеног или млађег или ако је дело извршено према више лица, учинилац ће се казнити затвором од једне до пет година.

Службено лице врши ово кривично дело у вршењу службе, а то значи на месту и времену када службено лице врши своју службу. Овде је потребно напоменути да се под вршењем службе подразумевају не само оне радње које је одређено службено лице овлашћено да врши у оквиру свог радног места или конкретног задатка или наредбе, већ и све оне радње које није овлашћено да предузима, али које спадају у овлашћења службе којој лице припада. Неће постојати ово кривично дело, већ неко друго, ако би службено лице злостављало грађане изван места и изван времена вршења службе.¹⁷⁶

Грађани у остваривању својих права, или код испуњавања својих обавеза према заједници, долазе свакодневно у додир са службеним лицима. Службена лица су дужна да у вршењу службе поступају према свим грађанима професионално, коректно и да избегавају грубе и понижавајуће поступке према њима. Њихова је обавеза да уредно воде евиденције о лицима лишеним слободе (о њиховом кретању, боравку, премештању, извођењу из установа у којима се налазе, о службеним лицима са којима су била у контакту, која морају да имају јасне и видљиве ознаке идентитета). На тај начин се делује превентивно и омогућава јасно утврђивање одговорности за поступање према лицима лишеним слободе, што је, у случају да дође до злостављања, врло значајно за спровођење делотворне истраге.

Својство учиниоца дела – службено лице и начин предузимања радње – у вршењу службе, представљају квалификаторне околности за које закон прописује казну затвора од три месеца до три године, ако службено лице учини основно дело, односно казну затвора од једне до осам година ако службено лице учини први тежи облик дела.

¹⁷⁵ „Службени гласник РС“, број 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009

¹⁷⁶ Јовановић Ж., *Кривично право, Посебни део*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1973. стр. 85.

Према пракси Комитета УН против мучења, злостављање се може извршити и из нехата (нпр. уколико чувар у затвору заспи и не чује осуђеника који позива помоћ, па овај умре или наступе озбиљне последице по његово здравље). Према нашој судској пракси, уколико је до злостављања дошло из нехата, учинилац се не би гонио због кривичног дела злостављање и мучење, већ због кривичног дела несавестан рад у служби.

Кривично дело је свршено кад је службено лице у вршењу службе другог злостављало, вређало или је према њему поступало на начин којим се вређа људско достојанство. За постојање дела довољна је и једна радња злостављања или вређања, али ће постојати једно дело и у случају кад је према истом пасивном субјекту предузете више радњи злостављања, односно вређања.

За основно кривично дело прописан је скраћени поступак, а за остале облике дела редовни поступак. Кривично гоњење се покреће по службеној дужности.

Адекватност казнене политике

Ако се анализирају казне предвиђене за кривично дело злостављање и мучење и узму у обзир ставови међународних тела (пре свега Комитета против мучења Уједињених Нација), види се да су оне сувише благе.

Највећа прописана казна за кривично дело злостављање и мучење је казна затвора у трајању од једне до осам година. Члан 4. Конвенције против мучења предвиђа да су све државе дужне да мучење дефинишу као кривично дело и за њега пропишу одговарајуће казне. На основу праксе Комитета против мучења Уједињених Нација одговарајућим се сматрају казне затвора у распону од шест до двадесет година. Имајући ово у виду, чињеница да је за облике злостављања које врши службено лице, а које се не може окарактерисати као мучење, предвиђена казна затвора од три месеца до три године, а за мучење од једне до осам година, што значи да је у оба случаја остављена могућност изрицања условне осуде, наводи нас на закључак да наша казнена политика није адекватна.

Један од основних недостатака нашег кривичног законодавства је недостатак механизма за обавезну, адекватну и брзу одштету жртвама за претрпљено зло. У складу са међународним правним инструментима који обавезују нашу државу, жртвама злостављања и мучења мора бити надокнађена штета за бол и патњу који су претрпеле. Међутим, поступци за накнаду штете се у нашој судској пракси по правилу не решавају у кривичном поступку, већ се жртве упућују на парнични поступак, који може да траје неоправдано дуго и тако доводе до новог исцрпљивања жртве.

Ради испуњавања обавеза преузетих ратификацијом Конвенције против мучења и усклађивања нашег законодавства и праксе са међународним стандардима неопходно је променити постојећу праксу и захтеве за накнаду штете решавати у кривичном поступку. Најбоље решење би била измена кривичног законодавства, која би увела једноставније и брже механизме за поступак накнаде штете и поступак извршења.

3.4. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У ЗАКОНИКУ О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

За потребе ове дисертације, у Законнику о кривичном поступку¹⁷⁷ је потребно истаћи оне одредбе које одређују забрану сваког облика злостављања и изнуђивања исказа, које гарантују да до таквог поступања неће доћи и да ће се сви докази прикупљени злостављањем или изнуђивањем исказа сматрати недопуштеним и незаконитим, те да на њима не може бити заснована судска одлука.

Права окривљених и осумњичених

Члан 4. Законика о кривичном поступку гарантује окривљенима и осумњиченима право да у најкраћем року, а најкасније на првом саслушању (које може бити и у полицији, ако се ради о осумњиченом лицу), буду обавештени о делу које им се ставља на терет, о разлозима и природи оптужбе и прикупљеним доказима против њега, о могућности да се бране сами или уз стручну помоћ браниоца кога могу сами да изаберу, право да у најкраћем могућем року буду изведени пред судију, да им се осигура довољно времена и могућности за припремање одбране. Суд и полиција су дужни да о овим и другим правима која се тичу права на правично суђење пре првог саслушања упознају окривљеног или осумњиченог.¹⁷⁸ Пре свега, они су дужни да окривљеног или осумњиченог упозоре да се све што изјави може употребити као доказ против њега, а затим су дужни да га обавесте о томе да може узети браниоца који може присуствовати саслушању.

Према члану 89. ЗКП који регулише саслушање окривљеног обавезно је упозорити окривљеног да није дужан да изнесе своју одбрану, нити да одговара на постављена питања (право да се брани ћутањем). Ова обавештења односе се како на поступак пред судом, тако и на поступак у полицији. Врло је битно право на присуство браниоца у свим фазама кривичног и преткривичног поступка, о коме окривљени или осумњичени мора бити јасно и видљиво обавештен.

У новијој судској пракси се код оцене законитости узимања исказа окривљеног или осумњиченог инсистира да сва упозорења или обавештења буду јасно унета у записник о саслушању, да буде констатовано да су прочитана и да их је лице разумело, те није мали број случајева у којим се записници о саслушању издвајају као недозвољен или незаконит доказ, уколико ова упозорења у њима нису јасно наведена.

Права лица лишених слободе

Лицима лишеним слободе Законик о кривичном поступку гарантује права чије поштовање би требало да делује превентивно и да онемогући њихово злостављање. У члану 5. ЗКП поред горе наведених права гарантује се и право лица лишеног слободе да се на његов захтев без одлагања о лишењу слободе обавести члан породице или друго блиско лице, као и дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин, уколико се ради о страном држављанину, или представник међународне организације, ако је у питању избеглица или лице без држављанства. Лицу лишеном слободе се гарантује и право да с овим особама и браниоцем неометано комуницира. Однедавно је уведено и право неометаног комуницирања са Заштитником грађана.

¹⁷⁷ Законик о кривичном поступку ступио је на снагу 28. марта 2002. године („Службени лист СРЈ“, број 70/2001, 68/2002 и „Службени гласник РС“, број 58/2004, 72/2009).

¹⁷⁸ Јанковић И., *Забрана злостављања*, Приручник за полицију и затворско особље, оп. цит., стр. 97.

Законик о кривичном поступку лицима лишеним слободe гарантује и право да их на њихов захтев без одлагања прегледа лекар кога слободно изаберу, а у случају одсутности, лекар кога одреди полиција или истражни судија. Гарантовано је и право лица лишеног слободe да пред судом покрене поступак у коме ће се испитати законитост лишења слободe. Овде је важно истаћи да је према члану 226. ст. 8. и члану 227. ст. 2. ЗКП дужност полиције да, ако узима исказ од осумњиченог који је лишен слободe, њега упозори о свим наведеним правима. Ради заштите од злостављања посебно је важно да се лица лишена слободe упознају с правима да обавесте породицу и да их прегледа лекар.

У члану 5. ст. 4. ЗКП прописано је да је забрањено и кажњиво свако насиље над лицима лишеним слободe, те да се према њима мора поступати човечно, уважавајући достојанство личности.

Основно право лица лишених слободe, које пружа гаранцију брзог извођења пред суд и што краћег задржавања у полицији је предвиђено чланом 5. ст. 2. ЗКП према коме лице лишено слободe без одлуке суда мора без одлагања, а најкасније у року од 48 часова бити предато надлежном истражном судији, а у противном се пушта на слободу.

Законик о кривичном поступку у одредбама о поступку у полицији одређује додатне рокове и обавезе у циљу што хитнијег извођења лица пред суд. То су одредбе члана 227. и 229. ЗКП које регулишу поступање полиције у тих 48 часова, о обавези да се лицу у року од два сата уручи решење о задржавању, на које има право жалбе истражном судији, који је дужан да о жалби одлучи у року од четири сата од пријема жалбе. Полиција је обавезна да истражном судији да посебно образложење ако је спровођење лица трајало дуже од осам часова, о чему се сачињава записник и узима изјава лица лишеног слободe. Обавеза полиције је и да о задржавању лица одмах обавести истражног судију, који може захтевати да му се лице одмах спроведе.

Према члану 229. ст. 6. ЗКП осумњичени мора имати браниоца чим полиција донесе решење о задржавању, а у случају да га сам не обезбеди, полиција ће му га одредити по службеној дужности, редом са списка адвоката који по азбучном реду сачињава адвокатска комора, а који је полиција дужна да поштује.

Законик о кривичном поступку не садржи одредбе у којима се изричито користе термини „злостављање“ и „мучење“, већ се користе други појмови као што су насиље, сила, претња, изнуривање, итд. Ипак, имајући у виду и кривична дела предвиђена Кривичним закоником, посредно се може закључити да Законик о кривичном поступку забрањује свако злостављање и мучење.

У члану 12. ЗКП се наводи да је забрањено и кажњиво свако насиље над лицем лишеним слободe и лицем којем је слобода ограничена, као и свако изнуђивање признања или друге изјаве од окривљеног или другог лица које учествује у поступку. Затим у члану 89. ЗКП који говори о саслушању окривљеног, у ставу 8. одређује да се према окривљеном не смеју употребити сила, претња, обмана, недозвољено обећање, изнуда, изнуривање или друга слична средства да би се дошло до његове изјаве или признања или чињења које би се могло употребити као доказ против њега. У члану 131. ст. 4. ЗКП одређује се која су то недозвољена средства, па се као таква истичу медицинске интервенције или давање средстава којима би се утицало на свест или вољу при давању исказа окривљених и осумњичених, али и сведока.

Овде се мисли и на такозвани серум истине или давање одређених психоактивних лекова, па у ширем смислу и примену хипнозе. У осталим одредбама овог члана регулисано је вршење телесног прегледа осумњиченог или окривљеног и узимање биолошких узорака без пристанка лица, те се налаже поступање по правилима медицинске науке и искључује могућност узимања узорака ако би због тога наступила каква штета по здравље лица. Такође, овде се подразумева и прибављање стручног мишљења о евентуалној штети по здравље лица које је саслушавано.

Забрана коришћења доказа прибављених мучењем или изнуђивањем

У члану 18. ст. 2. ЗКП наводи се да се судске одлуке не могу заснивати на доказима који су сами по себи или према начину прибављања у супротности са Уставом или потврђеним међународним уговором, или су Закоником о кривичном поступку или другим законом изричито забрањени. Чланом 178. ЗКП одређено је да ће се сви такви докази одлуком суда издвојити из списка предмета, по службеној дужности или на предлог странака. Овим је јасно дефинисано да се у кривичном поступку не могу користити докази прибављени злостављањем, мучењем или изнуђивањем исказа.

Притворена лица

Одредбе којим се дефинишу права притворених лица садржане су у члановима 148. до 153. ЗКП. Прво је прописано да се у току притвора не сме вређати личност и достојанство притвореника, те да се могу примењивати само она ограничења права потребна да спрече бекство и подстрекавање трећих лица да униште трагове и доказе кривичног дела. Законик о кривичном поступку садржи и одредбе које регулишу право на двочасовни боравак на отвореном, ноћни одмор од најмање осам часова и друга права везана за режим притвора, који се разликује од издржавања казне. Битне су одредбе које дају могућност дипломатско-конзуларним представницима, међународним организацијама и Заштитнику грађана да без присуства других лица разговарају с притвореницима, једнако као и одредбе које омогућавају слободну преписку притвореника са свим горенаведеним лицима.

Према члану 152. ЗКП, контролу услова у притвору и обилазак притворених лица врши председник суда или овлашћени судија, најмање једанпут недељно. Он тада може без присуства других лица разговарати с притвореницима. О свим уоченим недостацима судија је дужан да обавести надлежно министарство, које је пак дужно да у року од 15 дана обавести суд о мерама предузетим у циљу отклањања недостатака.

Према члану 151. ЗКП, истражни судија или председник већа може притворенику за учињене дисциплинске преступе изрећи дисциплинску меру ограничења посета, која се не односи на посете браниоца. Овакво законско решење је у супротности с Европским затворским правилима и стандардима Комитета за спречавање мучења, којима је одређено да се лица лишена слободе не могу дисциплински кажњавати ускраћивањем посета.

3.5. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У ЗАКОНУ О ИЗВРШЕЊУ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Законом о извршењу кривичних санкција (ЗИКС) из 2005. године, у поглављу „Основне одредбе о положају лица према коме се извршава санкција“, у члану 6. прописано је да

се санкција извршава на начин којим се јамчи поштовање достојанства лица према коме се она извршава, да су забрањени и кажњиви поступци којима се лице према коме се извршава санкција подвргава било каквом облику мучења, злостављања, понижавања или експериментисања.¹⁷⁹ Кажњива је и принуда према лицу према коме се извршава санкција ако је несразмерна потребама њеног извршења.

У члану 7. ЗИКС прописано је да лице према коме се извршава санкција не сме бити стављено у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких или других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства. У члану 8. ЗИКС прокламовано је и начело сразмерности у ограничавању основних права. Лице према коме се извршава санкција може бити ограничено у основним правима само у мери неопходној за извршење санкције и у поступку прописаном овим законом.

Веома је важно истаћи да се приликом примене мере принуде (употреба физичке снаге, везивања, издвајања, гумене палице, шмркова са водом, хемијских средстава и ватреног оружја), користи искључиво она мера која најмање угрожава живот и здравље лица према коме се примењује, и којом се успешно савлађује отпор и сразмерна је опасности која прети. Као посебна мера за одржавање реда и безбедности издваја се усамљење у којој су такође предвиђене мера за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Ова мера се одређује уз претходно мишљење лекара и извршава се у просторији која има услове прописане у члану 152. став 1. ЗИКС. За сва лица лишена слободе врло је значајно да им буде омогућен контакт са спољним светом - породицом и блиским особама, али и различитим државним органима пред којим могу учествовати у поступцима ради остваривања права. Под контактом са спољним светом подразумева се и могућност добијања информација путем новина, радија и телевизије.

Осуђеним и прекршајно кажњеним лицима Закон о извршењу кривичних санкција гарантује право на дописивање. У заводу затвореног типа с посебним обезбеђењем, заводу затвореног типа и затвореном одељењу завода, на предлог управника завода или директора управе, првостепени суд у седишту завода може, ако то налажу захтеви одржавања реда, сигурности и безбедности, спречавања кривичних дела и заштита општењених, донети одлуку да се, на одређено време, текст писама надзире. Из истих разлога суд може ускратити дописивање (члан 75. став 2. ЗИКС). Правила о ограничењу права на дописивање важе и за телефонирање.

Закон о извршењу кривичних санкција одређује и дужности лекара у затвору. Присуство лекара у затвору треба да онемогући злостављање или бар допринесе његовом откривању. На основу Закона о извршењу кривичних санкција, лекар има обавезу вођења посебне евиденције о повредама лица лишених слободе и дужан је да обавести управника завода о било ком знаку или индикацији да се са осуђеним поступа насилно (члан 103. став 1. тачка 6. ЗИКС). Лекар је дужан и да води рачуна о томе да ли је осуђени физички или душевно оболео и да ли је способан за рад. Вршење ове обавезе треба да спречи да се према лицима лишеним слободе поступа неадекватно њиховом здравственом стању, што може представљати злостављање. Дужност је лекара да одмах прегледа осуђеног који се жали да је болестан или код кога постоје знаци да је болестан. Ускраћивање или неблаговремено пружање здравствене неге може се дефинисати као злостављање.

¹⁷⁹ Службени гласник РС, бр. 85/05 и 72/09; Више видети: Станојчић Г., *Збирка прописа о извршењу кривичних санкција са регистром појмова*, Пословни Биро Д.О.О., Београд, 2005. стр. 12.

Закон о извршењу кривичних санкција у члановима од 114. до 114б. прописује широка права осуђених на притужбе које се достављају начелницима заводских служби, управницима завода и у другом степену директору Управе за извршење кривичних санкција. Притворена лица притужбе могу достављати и председнику надлежног суда.¹⁸⁰ Према члану 114а. став 1. ЗИКС осуђени који сматра да је његово право повређено поступањем управника, може поднети притужбу директно директору управе, који након извршеног надзора може да наложи отклањање повреда права осуђеног. Према члану 114б. ЗИКС осуђени има право да се без присуства запослених лица у заводу притужи овлашћеном лицу које надзире завод. Садржина притужбе је тајна. Важно је истаћи и право на притужбу Заштитнику грађана, која се подноси у запечаћеној коверти, коју је завод дужан да обезбеди.¹⁸¹

У мере за одржавање реда и безбедности спадају мере принуде и посебне мере које су предвиђене Законом о извршењу кривичних санкција и Правилником о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција. Према Закону о извршењу кривичних санкција, мере принуде могу се применити само када је неопходно да се спречи бекство, физички напад на друго лице, наношење повреде другом лицу, самоповређивање, проузроковање материјалне штете и активан или пасиван отпор (члан 128. став 1.). Закон о извршењу кривичних санкција одређује шта се сматра активним и пасивним отпором (члан 128.). Слично прописима који регулишу употребу средстава принуде од стране полиције, Закон о извршењу кривичних санкција прокламује начело сразмерности, прописујући да се приликом примене мера принуде користи она мера која најмање угрожава живот и здравље лица према коме се примењује и којом се успешно савлађује отпор и сразмерна је опасности која прети (члан 129. став 2.).

Правилником о примени мера за одржавање реда и безбедности прописано је да се везивање може вршити лисицама, пластичним лисицама за једнократну употребу, кожним каишевима посебно намењеним за везивање, док су остала средства за везивање и спутавање забрањена. Законом предвиђене мере принуде су: употреба физичке снаге, везивање, издвајање, употреба гумене палице, шпркоча са водом, хемијских средстава и ватреног оружја. Правилник о примени мера за одржавање реда и безбедности прописује да се везивање мора вршити тако да се не наносе телесне повреде лицу које се везује. Везивање се према члану 18. Правилника може вршити лисицама, пластичним лисицама за једнократну употребу, кожним каишевима посебно намењеним за везивање, док су остала средства за везивање и спутавање забрањена. Важно је истаћи да је непосредно након примене мере принуде (изузев мере везивања) обавезан лекарски преглед осуђеног, који се понавља између дванаестог и двадесетчетвртог сата од примене мере. Извештај лекара се доставља управнику без одлагања и мора садржати и мишљење лекара о повезаности примењене мере и насталих повреда. Управник завода извештај лекара прослеђује директору Управе у року од 24 сата од времена примене мере принуде.

Изузетно, према осуђеном за кога постоји опасност од бекства, насилничког понашања, самоповређивања или угрожавања реда и безбедности друге врсте, који се на други начин не могу отклонити, могу се наредити посебне мере. Те мере су: одузимање и привремено задржавање ствари чије је држање иначе дозвољено; смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари; смештај под појачан надзор; усамљење;

¹⁸⁰ Члан 40. Правилника о кућном реду за примену мера притвора.

¹⁸¹ Члан 27. Закона о заштитнику грађана.

тестирање на заразне болести или психоактивне супстанце. Лице према коме се примењују ове мере не сме бити заборављено у просторији у којој се налази, већ му је неопходно посветити посебну пажњу и лекарску негу. То значи да га затворско особље мора често обилазити, а лекар контролисати здравствено стање и благовремено упозорити на промене здравственог стања које захтевају прекид извршења мере.

Мера усамљења може трајати најдуже три месеца, а током календарске године може се применити највише два пута, дакле најдуже шест месеци у току једне године. Закон о извршењу кривичних санкција не прописује колико времена мора проћи између два спровођења ове мере, што значи да се по истеку три месеца може продужити на још три месеца, тако да траје укупно шест месеци.

Усамљење се спроводи у просторији која треба да испуњава услове прописане за просторију у којој се извршава мера упућивања у самицу и подразумева одвајање од других осуђеника, што значи да представља издвајање из заједничког начина извршења казне и заједничких активности. Закон о извршењу кривичних санкција прописује да се током усамљења осуђеном омогућава рад у просторијама у којим се мера примењује, а може користити личне ствари, читати штампу и књиге, дописивати се, слушати радио и гледати телевизијски програм. Према закону, мера усамљења се одређује уз претходно мишљење лекара, што је добро јер се на тај начин спречава да мера буде извршена према лицу чије би здравље угрозила, али може бити лоше за однос лекара и пацијента, уколико мишљење треба да да лекар који иначе (редовно) брине о здрављу тог осуђеника. Мера усамљења се обуставља када стручне службе оцене да више није неопходна.

Тестирање на заразне болести или психоактивне супстанце, према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција, врши се узимањем узорака крви и мокраће, сходно правилима медицинске струке.

Закон прописује да се тестирања на вирус ХИВ и вирус хепатитиса Ц врше уз пристанак осуђеног, што би значило да се друга тестирања могу спровести и против његове воље, тим пре што отпор здравственом прегледу или мерама за спречавање опасности од заразе према закону представља тежи дисциплински преступ. Ни Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција не забрањује принудно тестирање.

Према притвореним лицима примењују се и додатне законске одредбе (чл. 235-250. ЗИКС). На пример, сходно одредби из члана 241. ЗИКС притвореник се може извести из завода или спровести другим органима, односно у здравствену установу само по налогу суда који је одредио притвор или када то захтева хитна медицинска помоћ. Законик о кривичном поступку налаже строгу контролу извођења притворених лица и њихових евентуалних саслушања ван предметног поступка, која се морају обавити у присуству судије надлежног суда. Ове мере су корисне за спречавање злостављања или изнуђивања исказа од притворених лица.

3.6. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У ЗАКОНУ О ПОЛИЦИЈИ

Закон о полицији садржи одредбе којима се директно или посредно забрањују мучење и други облици злостављања. Њиме је одређена обавеза Министарства унутрашњих

послова да, ради стварања услова за рад полиције, „обезбеђује услове за превенцију мучења, нечовечних или понижавајућих поступака и контролу односа према лицима лишеним слободе“ (члан 7. став 1. тачка 14.).¹⁸²

У члану 12. овог закона прописано је да ће се полиција, при обављању полицијских послова, придржавати и међународних стандарда полицијског поступања, укључујући и оне који се односе на остваривање људских права, недискриминацију, ограниченост и уздржаност у употреби средстава принуде, забрану мучења и примене нечовечних и понижавајућих поступака и обавезу одбијања незаконитих наређења. Уз то, полицијски службеници су дужни да увек поступају професионално, одговорно и хумано и да поштују људско достојанство, углед и част сваког лица и друга његова права и слободе (члан 13. став 2.).

3.7. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У КОДЕКСУ ПОЛИЦИЈСКЕ ЕТИКЕ

Кодексом полицијске етике из 2006. године,¹⁸³ у члану 34. прописано је да никоме у Министарству унутрашњих послова није дозвољено да нареди, изврши, изазива или толерише мучење или какво друго сурово или нехумано поступање којим се понижава личност човека, као ни другу радњу којом се угрожава право на живот, слободу, личну безбедност, поштовање приватног и породичног живота, окуљање и удруживање или које друго право или слобода зајемчени одредбама Европске конвенције. Такође, овим кодексом је прописано да употреби средстава принуде, а нарочито употреби оружја, полицијски службеници прибегавају само у случајевима и под условима предвиђеним законом и другим прописима, не примењујући већу принуду од неопходне, и то само када је апсолутно нужно и у мери коју диктира реализација легитимно постављеног циља (члан 35. став 1.). Полицијски службеник који присуствује некој забрањеној радњи, дужан је да на њу укаже свом претпостављеном, Сектору унутрашње контроле полиције и органима спољњег цивилног надзора над радом Министарства унутрашњих послова (члан 35. став 2.).

3.8. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У ЗАКОНУ О ПРЕКРШАЈИМА

У одредбама Закона о прекршајима које се односе на мучење, посебно у делу прекршајног поступка, наведено је да закон осигурава да нико невин не буде кажњен. Такође, суд је дужан да истинито и потпуно утврди чињенице које су важне за доношење законите одлуке и да са једнаком пажњом испита и утврди како чињенице које терете окривљеног, тако и оне које му иду у корист. Суд је дужан да се стара да незнање или неукост странака не буде на штету његових права. Пре доношења одлуке, окривљеном се мора дати могућност да се изјасни о чињеницама и доказима који га терете и да изнесе све чињенице и доказе који му иду у корист.¹⁸⁴

У прекршајном поступку окривљени мора већ на првом испитивању бити обавештен о прекршају за који се терети и о основама оптужбе, осим ако се поступак на основу овог закона не спроводи без испитивања окривљеног. Окривљени има право да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере.

¹⁸² „Службени гласник РС“, број 101/2005

¹⁸³ „Службени гласник РС“, број 92/2006

¹⁸⁴ Закон о прекршајима, Библиотека Правни информатор, Београд, 2006. стр. 45-46.

Суд је дужан да приликом првог испитивања окривљеног поучи о његовим правима. Окривљени, сведоци и друга лица која учествују у прекршајном поступку имају право да при извођењу појединих радњи у поступку или на усменом претресу употребљавају свој језик.

Лице које је неоправдано кажњено за прекршај или је без основа задржано има право на накнаду штете која му је тиме причињена.

Законом је такође предвиђено да се окривљени саслушава уз пуно поштовање његове личности.

Према окривљеном се не смеју употребити сила, претња, обмана, обећања, изнуда, изнуривање или друга слична средства да би се дошло до његове изјаве или признања или неког чињења које би се против њега могло употребити као доказ.

3.9. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У ЗАКОНУ О МАЛОЛЕТНИМ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА И КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА

Приликом предузимања радњи за вођења кривичног поступка против малолетника, учесници у поступку су дужни да поступају обазриво, водећи рачуна о зрелости, другим личним својствима и заштити приватности малолетника, како вођење поступка не би штетно утицало на његов развој.¹⁸⁵ Малолетник мора имати браниоца приликом првог саслушања, или га по службеној дужности мора поставити судија за малолетнике. Бранилац малолетника може бити само адвокат који је стекао посебна знања из области права детета и преступништва младих.

Само позивање малолетника се врши преко родитеља, односно законског заступника, осим ако то није могуће због разлога хитног поступања и других околности. Када се малолетник доводи у смислу члана 135. Законика о кривичном поступку, ову меру спроводе службена лица у цивилном оделу, водећи рачуна да то чине на неупадљив начин. Малолетник се не може задржавати у смислу члана 229. Законика о кривичном поступку.

Саслушању малолетника у припремном поступку морају присуствовати јавни тужилац, бранилац за малолетнике и родитељ, усвојилац, односно старалац малолетника. Када је потребно, саслушање малолетника се може обавити уз присуство педагога, психолога или другог стручног лица.

Малолетник се смешта у притвор одвојен од пунолетних лица. Изузетно, судија за малолетнике може одредити да малолетно лице буде у притвору са пунолетним, које на њега не би штетно утицало, а у супротном би усамљење малолетника дуже трајало и оставило штетне последице по развој његове личности. Приликом суђења малолетнику, јавност се увек искључује.

У току извршавања кривичних санкција према малолетнику, треба поступати на начин који одговара његовом узрасту, степену зрелости и другим својствима личности, уз поштовање достојанства малолетника, подстицање његовог целовитог развоја и учења

¹⁸⁵ „Службени гласник РС“, број 85/2005

у сопственој ресоцијализацији, придржавајући се савремених педагошких, педолошких и психолошких знања и искуства. Малолетнику не може бити изречена дисциплинска казна упућивања у самицу. За особље је забрањено ношење ватреног оружја унутар завода и установа у којима се извршавају заводске мере или казна малолетничког затвора.

Када судија за малолетнике у току извршења кривичне санкције утврди да постоје чињенице које упућују на потребу предузимања мера ради заштите права малолетника, дужан је да о томе обавести орган старатељства, пребивалишта или боравишта малолетника.

Малолетник који сматра да је лишен одређених права или да су му она повређена, као и да су учињене друге незаконитости или неправилности у току извршења заводске васпитне мере и казне малолетничког затвора, има право притужбе управнику завода или установе у којима се та кривична санкција извршава.

3.10. ЗАБРАНА МУЧЕЊА У ЗАКОНУ О ИЗВРШЕЊУ КАЗНЕ ЗАТВОРА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Забрана мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања у Закону о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала,¹⁸⁶ остварује се кроз поштовање и заштиту права осуђеног лица: а) право на смештај, б) право на исхрану, в) право на одећу, рубље и обућу, г) право на лечење и здравствену заштиту, д) право на рад, ђ) право на слободно време, е) право на обавештавање и дописивање, ж) право на остваривање верских права, з) право на телефонски разговор, и) право на посете блиских сродника и других лица, ј) право на пријем пакета и новчаних пошиљки, к) право на правну помоћ и л) право на притужбу и жалбу и судску заштиту.

Као пример навешћемо право на смештај, које осуђеном лицу омогућава да се смести одвојено од других осуђених лица у просторију од најмање четири квадратна метра, која је загрејана, довољно осветљења природним и вештачким светлом, које омогућава читање и рад без сметњи за вид. Такође, ова просторија мора да располаже санитарним уређајима и другим средствима за одржавање личне хигијене.

Када се ради о примени средстава принуде законом је прописано да се мора користити она мера која најмање угрожава живот и здравље лица према коме се примењује, којом се успешно савлађује отпор, а сразмерна је опасности која прети.

Програм поступања према осуђеном лицу доноси управник завода за издржавање казне затвора на основу података прикупљених током боравка у пријемном одељењу и података прикупљених током кривичног поступка и поступка упућивања на издржавање казне.

¹⁸⁶ „Службени гласник РС“, број 72/2009 и 101/2010

V

**ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА
ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ**

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Свако има право на слободу и безбедност личности - укључујући и право да не буде самовољно лишен слободе.¹⁸⁷ Када држава лиши неког слободе, преузима дужност да штити безбедност и добробит тог лица.¹⁸⁸ Лица у притвору не смеју се подвргавати било каквим патњама или ограничењима, осим оних које су последица лишавања слободе.¹⁸⁹ Ова права су зајамчена чл. 7. и 10. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, којима је забрањено мучење и злостављање и зајамчена права лица лишених слободе. Она су такође део других међународних уговора о људским правима.¹⁹⁰

Забрана мучења и злостављања односи се на све људе у сваком тренутку. Нека права у међународним уговорима, на пример забрана самовољног лишавања слободе, могу у одређеним околностима да буду ограничена (у случајевима ванредних догађаја), али гаранције које су неопходне ради забране мучења, као што је на пример, ограничавање трајања изолационог притвора, морају да остану на снази.¹⁹¹ Нека лица могу да буду у опасности да буду мучена или малтретирана и пре него што се подвргну правним формалностима, као што су хапшење и подношење оптужнице.¹⁹² Комитет за спречавање мучења Савета Европе је нагласио, да је опасност од мучења и злостављања највећа у периоду одмах након лишавања слободе.¹⁹³

У најзначајније превентивне мере за спречавање мучења лица лишених слободе, спадају: 1) обавештавање притвореног лица о правима; 2) избегавање изолационог притвора; 3) основна правила поступања са лицима лишеним слободе; 4) ограничења приликом саслушања лица; 5) право на адвоката и поштовање права адвоката; 6) право на медицинску помоћ; 7) право на жалбу у вези са законитошћу притвора; 8) мере заштите за посебне категорије лица лишених слободе и 9) услови притвора.

¹⁸⁷ Фоли К., *Борба против мучења*, Приручник за судије и тужиоце, оп. цит., стр. 21-35.

¹⁸⁸ Члан 9. Међународног пакта о грађанским и политичким правима (МПГП); члан 5. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода; члан 6. Афричке повеље о људским и народним правима; члан 7. Америчке конвенције о људским правима.

¹⁸⁹ Комитете за људска права, Општи коментар бр. 21, члан 10. (44. заседање, 1992. године). Скуп општих коментара и општих препорука које су усвојила тела која се баве конвенцијама о људским правима.

¹⁹⁰ На пример, члан 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода; члан 5. Афричке повеље о људским и народним правима; члан 37. Конвенције о правима детета; члан 1. Конвенције о елиминацији свих врста дискриминације против жена; члан 2. и 4. Међуамеричке конвенције о спречавању, кажњавању и елиминисању насиља против жена; члан XVI Афричке повеље о правима и добробити детета.

¹⁹¹ Комитет за људска права, Општи коментар бр. 29, Ванредна стања (члан 4.), усвојен на 1950-том састанку одражаном 24. јула 2001. године, став 16. Видети и предмет *Аксој против Турске*, Европски суд за људска права, пресуда од 18. децембра 1996. године; *Браниган и Мекбрајд против Велике Британије*, Европски суд за људска права, пресуда од 26. маја 1993. године.

¹⁹² Скуп начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору користи следеће појмове: а) „хапшење“ - означава чин лишавања лица слободе због наведеног извршења кривичног дела или прекршаја; б) „притворено лице“ - је свако лице лишено личне слободе, осим ако није кажњено на казну затвора због извршења кривичног дела или прекршаја; в) „затворено лице“ - је свако лице лишено личне слободе, тако што је кажњено на казну затвора због извршења кривичног дела или прекршаја; г) „притвор“ - је стање у које је доведено притворено лице и д) „затвор“ - је стање у које је доведено затворено лице.

¹⁹³ Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, *CPT Standards, Substantive Sections of the CPT General Report*, Савет Европе, октобар 2001. године, CPT/Inf/E(2002.), стр. 12, став 41.

2. ОБАВЕШТАВАЊЕ ПРИТВОРЕНОГ ЛИЦА О ПРАВИМА

Свако ко је лишен слободе има право да буде обавештен о разлогу хапшења и стављања у притор. Чланом 9. став 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, прописано је да: „Свако има право на слободу и безбедност личности. Нико не сме бити самовољно хапшен или притваран. Нико не сме бити лишен слободе осим из разлога и у складу са поступцима прописаним законом.” Чланом 9. став 2. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, прописано је: „Свако ухапшено лице мора да буде обавештено у тренутку хапшења о разлозима хапшења и мора да у најкраћем могућем року буде обавештено о подизању оптужнице против њега.” Комитет за људска права је за поштовање овог права нагласио да није довољно само обавештење да је лице ухапшено, без назначивања суштине разлога за лишавања слободе.¹⁹⁴ Чак и код „случајава безбедности државе”, полиција и снаге безбедности морају да писменим путем друже образложење за хапшење лица које мора да буде објављено и подложно судској ревизији.¹⁹⁵

Европски суд за људска права је навео да свако лице које је ухапшено има право да „буде обавештено, једноставним језиком који може да разуме и без техничког жаргона, о битним правним и чињеничним разлозима његовог хапшења, како би му се дружила прилика, ако то жели, да поднесе суду жалбу у вези са законитошћу хапшења.”¹⁹⁶

Комитет за спречавање мучења Савета Европе је препоручио да сва лица која су лишена слободе треба да буду обавештена о праву да обавесте о свом хапшењу лице које они одаберу, о праву на адвоката и о праву приступа лекару, и то лекару кога сами одаберу. Ова права ступају на снагу од самог тренутка лишавања слободе (тј. од тренутка када су приморани да остану у рукама полиције).¹⁹⁷ Комитет је такође издао следећу препоруку: „Формулар којим се објашњавају ова права мора се систематски уручивати (лицима у притвору) на почетку притвора. Требало би да постоји формулар на различитим језицима. Поред тога, лице у притвору би требало да потпише изјаву којом потврђује да је обавештен о овим правима.”¹⁹⁸

Скупом начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору прописано је да: „свако лице мора у тренутку хапшења или започињања притвора или затвора, или у најкраћем могућем року након тога, буде од стране власти која је одговорна за његово хапшење, притвор или затварање обавештено о својим правима и како може да та права примени.”¹⁹⁹

Комитет за људска права је истакао „да би могла да се гарантује делотворна заштита лица у притвору, мора ба буде обезбеђено да се притворена лица држе на местима која су службено одређена као места притвора и да се њихова имена и места притвора, као и имена лица одговорних за њихов притвор, држе у евиденцијама којима имају приступ

¹⁹⁴ Адолфо Дрешер Калдас против Уругваја, Обавештење бр. 43/1979 (од 11. јануара 1979. године).

¹⁹⁵ Concluding Observations of the Human Rights Committee, Sudan UN (од 19. новембра 1997. године, став 13.).

¹⁹⁶ Фокс, Кембел и Хартли, ЕСЉП, предмет бр. 18/1989/178/234-236, пресуда од 30. августа 1990. године, став 40.

¹⁹⁷ Извод из 12. Генералног извештаја Комитета за спречавање мучења Савета Европе (2002.), стр. 12, став 40. и стр. 13. став 42.

¹⁹⁸ Ибид., стр. 13, став 44.

¹⁹⁹ Начело бр. 13.

они којих се то тиче, укључујући ту и рођаке и пријатеље.”²⁰⁰ Европски суд за људска права је навео да је непријављен притвор неког лица „потпуна негација” гаранција датих Европском конвенцијом против самовољног лишавања права слободе и сигурности личности.²⁰¹

Препорука Комитета за спречавање мучења Савета Европе је да би за свако лице у притвору требало да постоји комплетна евиденција притвора која би морала да садржи „све аспекте притвора и активности у вези с њима (када је лишено слободе и разлози за то лишавање; када је обавештен о својим правима; знакове повреда, психичка обољења итд; када је обавештена родбина, или конзулат и адвокат и када су га посетили; када му је нуђена храна; када је саслушавано; када је пребачено на друго место или отпуштено, итд.). Поред тога, браниоцима притвореног лица мора бити допуштен приступ свим подацима о притвору.”²⁰²

Скуп начела о заштити лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору наводи да државне власти морају да воде службену евиденцију свих лица у притвору, на сваком месту притвора као и централну евиденцију.²⁰³ Подаци из те евиденције морају да буду доступни судовима и другим надлежним органима, притвореном лицу и члановима његове породице.²⁰⁴

Поред тога, начела такође наводе „да би се вршио надзор над придржавањем одговарајућих закона и других прописа, места притвора морају редовно да посећују квалификована и стручна лица која поставља надлежни орган и која су одговорна том органу, а који није у вези са органом који непосредно управља местом притвора или затвора. Притворено или затворено лице би требало да има право да слободно и тајно разговара са лицима која посећују место притвора или затвора уз испуњење разумних захтева којима се гарантује безбедност, ред и мир на таквим местима.”²⁰⁵

Специјални извештај УН о мучењу је издао следећу препоруку: „Испитивање би требало да се води само у службеним центрима и одржавање тајних места притвора би требало законом забранити. Држање лица на тајном и/или неформалном месту притвора од стране службеног лица би требало да буде кажњиво законом. Доказни материјал прибављен од лица на неформалном месту притвора и непотврђен од тог лица током саслушања у службеним просторијама морао би да буде одбачен од стране суда.

²⁰⁰ Комитет за људска права, Општи коментар 20, члан 7. (44. заседање, 1992. године).

²⁰¹ Чакић против Турске, ЕСЉП, Пресуда од 8. јула 1999. године, став 104.

²⁰² Информација Комитета за спречавање мучења Е (2002.) 1. стр. 7, став 40; МУП Републике Србије је донео Правилник о полицијским овлашћењима („Службени гласник РС“ број 54/2006) у коме је у члану 30. предвиђено да за свако задржано лице, полицијски службеник мора сачинити службени записник из кога се могу видети: 1) лични подаци задржаног лица; 2) време почетка и завршетка задржавања; 3) разлог довођења и задржавања; 4) упознавање лица са разлозима довођења и задржавања и са његовим правима; 5) остварена права задржаног лица и обавештавање надлежних институција (час, начин, назив); 6) довођење задржаног лица надлежном органу; 7) видне телесне повреде или други знакови које је могуће уочити, а због којих би задржаном лицу била потребна медицинска помоћ; 8) ако је задржаном лицу била пружена здравствена или прва помоћ (ко, кад и зашто); 9) опасни предмети задржани због безбедности задржаног лица и 10) престанак задржавања. Посебно је значајно да овај службени записник потписује полицијски службеник који је лице задржао и задржано лице.

²⁰³ Начело бр. 12.

²⁰⁴ Ибид.

²⁰⁵ Начело бр. 29.

Изјаве или признање лица лишеног слободе, осим оних које је дало у присуству адвоката или судије, не смеју имати својство доказа пред судом, осим у виду доказа против оних лица која су оптужена да су прибавила признање незаконитим средствима.²⁰⁶

3. ИЗБЕГАВАЊЕ ИЗОЛАЦИОНОГ ПРИТВОРА

Међународне норме не забрањују изричито изолациони притвор - када притвореном лицу није дозвољен било какав контакт са спољним светом - у било којим околностима. Међутим, овим нормама је прописано, а стручна тела то потврђују, да су ограничења и одуговлачење приступа притвореном лицу медицинској помоћи и адвокату дозвољена у сасвим изузетним околностима и у веома кратким временским роковима.

Комитет за људска права је установио да пракса изолационог притвора води мучењу и да можда сама по себи представља повреду члана 10. Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Комитет је навео да би требало забранити изоловање притворених лица као јемство да неће доћи до њиховог мучења или злостављања.

Међуамеричка комисија за људска права је навела да пракса држања притворених лица у изолацији, није у складу са поштовањем људских права, будући да „ствара ситуацију која води другим појавама као што је мучење“²⁰⁷, и на недозвољен начин кажњава породицу тог лица. Међуамеричка комисија такође сматра, да је право на посете рођака „елементаран предуслов“ да би се обезбедило поштовање људских права притворених лица. Комисија је такође навела да право на посете важи за сва притворена лица, без обзира на природу дела за које су оптужени или осуђени, и да прописи којима су дозвољене само кратке и нередовне посете, као и пребацивање притворених лица у удаљене установе, представљају самовољне санкције.

Комисија УН за људска права је истакла да „дуготрајан изолациони притвор може да отвори врата мучењу и да сам по себи представља облик окрутног, нељудског или понижавајућег поступања.“²⁰⁸ Специјални извештач УН за мучење је истакао да се „мучење најчешће догађа за време изолационог притвора. Изолациони притвор би требало забранити, а лица држана у таквом притвору би требало одмах пустити на слободу.

Скуп начела о заштити лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору наводи да сва лица која су ухапшена, притворена или затворена имају право да обавесте своју породицу или пријатеље, или да власти то учине за њих.²⁰⁹ Обавештење би требало да садржи податак о хапшењу или притвору и локацију на којој се такво лице држи. У случају да се лице пребаци на друго место притвора, његова породица или пријатељу морају опет да буду обавештени о томе.

²⁰⁶ Извештај Специјалног извештаоца о мучењу од 15. јула 2001. године, став 39 (д).

²⁰⁷ Међуамеричка комисија „Ten Years of Activities 1971-1981“, 388; Више видети: Report on the Situation of Human Rights in Bolivia, ревија 2 од 1. јула 1981. године, стр. 41-42; „Годишњи извештај Међуамеричке комисије“, 1983-1984.

²⁰⁸ Резолуција 1997/38, став 20.

²⁰⁹ Начело број 16.

Обавештење мора да се упути одмах, или без одлагања.²¹⁰ Грађани страних држава имају право да њихови конзулати или друга дипломатска представништва буду обавештена о њиховом притварању. Уколико су избеглице или су под заштитом неке међувладине организације, имају право да контактирају надлежну међународну организацију или да их посећују њени представници.

4. ОСНОВНА ПРАВИЛА ПОСТУПАЊА СА ЛИЦИМА ЛИШЕНИМ СЛОБОДЕ

Комитет за људска права УН је истакао да је дужност поступања са лицима лишеним слободе уз поштовање њиховог урођеног достојанства, елементарна норма опште примењивости. Државе не могу да се позову на недовољна новчана средства или финансијске тешкоће, као изговор за нечовечно поступање. Државе су дужне да свим притвореним лицима обезбеде услуге којима се задовољавају њихове основне потребе. Пропуст да се таквим лицима обезбеди адекватна исхрана или могућности рекреације представља повреду члана 10. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, осим у изузетним околностима. Комитет за људска права УН је такође навео да превише дуготрајно држање лица у самици, може да представља повреду забране мучења и злостављања прописане чланом 10. Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Овај Комитет је државама наложио да обезбеде, да се из свих места притвора, уклони сва опрема која би могла да се користи за мучење или матретирање.

Комитет за спречавање мучења Савета Европе је дао препоруку државама да укину употребу појасева који дају електричне шокове и столице са каишевима, као средство ограничавања покрета притворених лица, будући да њихова употреба „готово без изузетка”, води поступцима који се свде на сурово, нечовечно и понижавајуће поступање или кажњавање. Скуп начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору, наводи да сва притворена или затворена лица имају право да траже побољшање третмана и да се жале на поступање с њима. Власти су дужне да одговоре у најкраћем могућем року, а у случајевима када је молба одбијена, она може бити поднета на разматрање судској или другој власти.

„Минимални стандарди за поступање према затвореницима”,²¹¹ прописују да би средства спречавања кретања, као што су лисице, ланци, окуви или „лудачке кошуље”, требало да се користе само из стварних безбедносних разлога, а не као средство кажњавања. Тамо где се употребљавају, таква средства не смеју да се користе дуже него што је то неопходно. Сила може да се користи против лица која су у притвору, само где је то неопходно ради одржавања безбедности и реда унутар институције, у случајевима покушаја бекства, када постоји отпор законитој наредби, или тамо где је угрожена безбедност личности. У сваком случају, сила може да се користи само тамо где претходна употреба ненасилних средстава није дала резултата. Комитет за спречавање мучења Савета Европе је навео да би затвореник против кога је употребљена сила, морао да има право да одмах буде прегледан, и, ако је потребно, да прими помоћ лекара.

²¹⁰ Начело број 15.

²¹¹ Правило број 33.

У ретким случајевима, када је неопходна употреба физичког средства ограничавања кретања, затвореника би требало држати под сталним и адекватним надзором. Средства ограничавања кретања би требало уклонити што је пре могуће, а она не смеју да се користе као средство казне, нити да се њихова употреба продужи за ту намену. Требало би водити евиденцију свих случајева употребе силе против затвореника.

„Основна начела коришћења силе или ватреног оружја од стране органа безбедности“ наводе да се сила може користити само уколико друга средства нису дала резултата,²¹² би чему би требало пазити да дође до најмањег могућег обима материјалне штете и повреда, а здравствена помоћ мора да буде пружена што пре могуће.²¹³

Органи безбедности могу да користе ватрено оружје само у следећим случајевима: одбрана од животне опасности или могућности озбиљног повређивања, спречавање извршења кривичног дела са елементима озбиљне опасности по живот, хапшење или спречавање бежања лица које представља такву опасност, и то само ако мање екстремна средства нису довољна. Намерна смртоносна употреба ватреног оружја дозвољена је само тамо где је сасвим неизбежна да би се заштитио људски живот.

„Основна начела за третман затвореника“ прописују да би државе требало да учине напор да укину држање затворених лица у изолацији као средство кажњавања или да ограниче његову употребу.²¹⁴ Минимални стандарди за поступање према затвореницима напомињу да су „телесно кажњавање, кажњавање затварањем у мрачну ћелију и све врсте суровог, нељудског и понижавајућег поступања потпуно забрањене као казне за дисциплинске прекршаје.“²¹⁵

Комитет за спречавање мучења Савета Европе је навео да држање затвореника у самици „може да има веома штетне последице по ту особу“, а да се у одређеним околностима, држање у изолацији може свести „на сурово, нељудско и понижавајуће поступање, и да би га као такво требало користити у најмањем могућем обиму“.²¹⁶

5. ОГРАНИЧЕЊА ПРИЛИКОМ САСЛУШАЊА ЛИЦА

Чланом 11. Конвенције против мучења, прописано је да државе систематски преиспитују правила испитивања, упутства, методе и поступке, као и правила притварања и поступања са лицима у притвору или онима осуђеним на затворску казну, како би се смањила могућност да ова лица буду мучена или подвргнута другим нечовечним поступцима.

Комитет за људска права УН је навео да „систематско преиспитивање правила испитивања, упутстава, метода и поступака, као и правила притварања и поступања са лицима у притвору или онима осуђеним на затворску казну, представља делотворно средство спречавања случајева мучења и злостављања.“²¹⁷

²¹² Начело број 4.

²¹³ Начело број 5.

²¹⁴ Начело број 7. – „Основна начела за третман затвореника“.

²¹⁵ Начело број 31.

²¹⁶ Информација Комитета за спречавање мучења (2002.), стр. 20, став 56 (2).

²¹⁷ Општи коментар Комитета за људска права УН бр. 20, став 11.

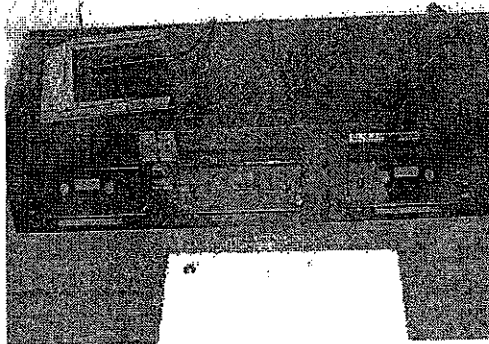
Такође, Комитет за људска права УН је истакао да се „нико не сме приморавати да сведочи против самог себе или да призна кривицу. Ова одредба мора да се тумачи у смислу избегавања било какве врсте непосредног или посредног физичког и психичког притиска на оптужено лице од стране истражних органа с циљем да се обезбеди признање кривице.”

Комитет за спречавање мучења Савета Европе сматра да би требало да постоје јасна правила или смернице о начину на који би требало вршити саслушавање. Лице у притвору мора да буде обавештено о идентитету свих лица присутних на саслушању. Требало би такође да постоје јасна правила о дозвољеном трајању саслушања, о одморима и паузама, местима на којима је дозвољено обављати саслушања, да ли се од притвореног лица тражи да стоји за време испитивања, као и о испитивању лица која су под дејством наркотика или алкохола. Обавезно треба да се води записник о времену почетка и краја саслушања, о захтевима које је притворено лице изнело за време испитивања, као и о лицима која су му присуствовала.

„Смернице УН за улогу тужилаца”²¹⁸ наводе: „Уколико тужилац дође до доказа против осумњиченог лица за који зна или поздано верује да је прибављен употребом незаконитих средстава, који представљају озбиљно кршење људских права осумњиченог, посебно коришћење мучења или сурових, нељудских или понижавајућих поступака или кажњавања, као и друге повреде људских права, он мора да одбије да такве доказе користи против било кога, осим оних који су користили таква средства, или ће о томе обавестити Суд, а мора да предузме и све неопходне кораке да се одговорни за употребу таквих средстава изведу пред суд.”

„Скуп начела о заштити свих лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору” наводи да нико не сме бити приморан да „призна кривицу, инкриминише сам себе на други начин или сведочи против било ког другог лица ... Против лица у притвору не смеју да се користе сила, претње или други начини саслушавања којима се смањује његова способност да одлучује или да расуђује.

Специјални извештај УН о мучењу је истакао да би „сва саслушања требало снимати тонски, а још боље видео-камером, а идентитет свих присутних лица би требало да се забележи у записнику. Доказе прибављене за време саслушања који нису снимљени, требало би искључити из судског поступка.”²¹⁹

Слика бр. 10: Уређај за тонско снимање саслушања лица

²¹⁸ Смерница број 16.

²¹⁹ Извештај Специјалног извештајца УН о мучењу, јул 2001. године, став 39 (ф).

6. ПРАВО НА АДВОКАТА И ПОШТОВАЊЕ ПРАВА АДВОКАТА

Опште право ухапшених и притворених лица на правну помоћ прописано је чланом 14. Међународног пакта о грађанским и политичким правима и многим другим документима који се баве правом на правично суђење. Комитет за људска права је нагласио да заштита притвореног лица захтева благовремен приступ лекарима и адвокатима, као и да „свим ухапшеним лицима мора да се одмах омогући контакт са адвокатом” у циљу опште заштите њихових права. Адвокат мора да са оптуженим лицем разговара у условима који обезбеђују потпуну тајност комуникације.²²⁰ Власти морају такође да осигурају да адвокати саветују и заступају своје клијенте у складу са нормама професије и без икаквог застрашивања, злостављања или ометања са било које стране.

Европски суд за људска права је навео да онемогућавање лица која су у дуготрајном притвору да приме правне савете, може да представља повреду права на правично суђење. Суд је нагласио да је „омогућавање контаката са адвокатом елементарна гаранција против злоупотреба” за време периода дуготрајног притвора, а да би непостојање таквих гаранција током дуготрајних притвора, оставило притворено лице „на милост и немилост оних који га држе у притвору.” По мишљену Међуамеричке комисије за људска права, да би се заштитило право да се признања не смеју дати под присилом и право на слободу од мучења, сва саслушавања би морала да се обављају само у присуству адвоката и судије. Комисија је такође закључила да се право на адвоката примењује већ од првог саслушања. Комитет за спречавање мучења сматра да је то право које мора да постоји од самог почетка притвора, то јест од првог тренутка када је лице приморано да остане под контролом полиције, а до то обухвата „у принципу, и право тог лица да саслушању присуствује и адвокат.”

Тамо где је из безбедносних разлога онемогућено присуство одређеног адвоката, Комитет за спречавање мучења препоручује да се омогући присуство другог независног адвоката у кога се има поверење да неће компромитовати интересе истраге у кривичном поступку. Основна начела улоге адвоката наводе да „свим ухапшеним или притвореним лица, без обзира на то да ли је поднета кривична пријава, мора да се омогући приступ адвокату” и да таквим лицима „мора да се омогуће одговарајуће прилике, време и места за посете, контакти и разговор са адвокатима, без одлагања, прислушкивања или цензуре и уз пуну тајност контаката“.

„Начела” такође наводе да на држави лежи одговорност да осигура да адвокати: (а) могу да врше све своје стручне дужности без застрашивања, злостављања или ометања са било које стране; (б) могу да путују и да се консултују са својим клијентима унутар земље као и у другим земљама и (в) не трпе никакве последице или претње кажњавања управним, судским, економским или другим санкцијама, због било ког поступка који су предузели у складу са општепризнатим стручним обавезама, етичким и другим нормама. У случајевима када је угрожена безбедност адвоката у вези са вршењем њиховог посла, власти су дужне да их на одговарајући начин заштите. Адвокати не смеју у вршењу своје стручне функције да буду поистовећени са својим клијентима или њиховим мотивима.

²²⁰ Општи коментар Комитета за људска права бр. 13, члан 14. (21. заседање, одржано 1984. године): „Зборник општих коментара и општих препорука које су усвојила тела УН задужена за уговоре о људским правима”, UN Doc. HRI/GEN/I/Rev.1 (1994.), став 9.

Специјални извештај УН за независност судија и адвоката је препоручио да је „пожељно обезбедити присуство адвоката за време полицијског саслушања, јер је то значајна гаранција да ће се поштовати права оптуженог. Неприсуствовање адвоката отвара врата злоупотребама. У изузетним околностима, када се сматра да би хитан састанак притвореног лица и његовог адвоката могао да изазове озбиљне безбедносне последице, и када је ограничавање таквог контакта одобрио суд, требало би барем омогућити састанак са независним адвокатом, на пример адвокатом кога препоручи комора“.

7. ПРАВО НА МЕДИЦИНСКУ ПОМОЋ

Комитет за људска права је навео да заштита притворених лица захтева да сва лица која су у притвору уживају право на неодложан и редован приступ лекару.²²¹ И ово је још једна гаранција овим лицима да неће бити подвргнута мучењу.

Скуп начела о заштити лица која су на било који начин притворена или се налазе у затвору, наводи да се „лицу у притвору или затвору мора понудити прикладан здравствени преглед чим то буде могуће након што је примљено у притвор или затвор, а након тога му се пружити медицинска помоћ када год је то потребно. Ова помоћ је бесплатна.“ Лица у притвору имају право да траже мишљење другог лекара кога сами изаберу, као и право на приступ свом здравственом картону. Минимални стандарди за поступање према затвореницима наводе да се притворена или затворена лица којима је потребна специјализована здравствена услуга морају пребацивати у специјализоване установе или у цивилне болнице.

Комитет за спречавање мучења Савета Европе је нагласио да чак и када постоје државни лекари који лече лица у притвору, у интересу спречавања злостављања је пожељно да та лица имају и приступ другом лекару по свом избору.

Специјални извештај УН за мучење је препоручио следеће: „Када је лице ухапшено, требало би да се подвргне здравственом прегледу, а здравствени прегледи би требало да буду редовни и обавезни приликом пребацивања у друго место притвора. Владе и здравствена удружења би требало да предузму опште мере против медицинског особља које игра улогу у мучењу, било посредну или непосредну. Ова забрана би требало да обухвати и такве појаве, као што су „способност да лице буде испитивано“, поступци при којима се примењује злостављање или мучење, као и пружање медицинске помоћи злостављаним притвореницима да би се омогућило да трпе накнадно злостављање.“

8. ПРАВО НА ЖАЛБУ У ВЕЗИ СА ЗАКОНИТОШЋУ ПРИТВОРА

Чланом 9. став 3. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, прописано је да „свако лице које је ухапшено или притворено у вези са оптужбом за кривично дело, мора хитно да буде изведено пред судију или друго службено лице које је законом овлашћено да врши судску функцију, да има право на суђење у разумном року, или да буде пуштено на слободу.“

²²¹ Општи коментар Комитета за људска права бр. 20, став 11.

Комитет за људска права је навео да се право жалбе на законитост притвора односи на сва лица лишена слободе, а не само на она за која се сумња да су извршила кривично дело.²²² Овај проблем су широко разматрали и Комитет за људска права УН, Европски суд за људска права и Афричка комисија за људска права и права народа. Њихов заједнички закључак је да орган који је у питању мора да буде службено сазван суд или трибунал са овлашћењима да нареди да се притворено лице пусти на слободу. То тело мора да буде непристрасно и независно од тела које је донело одлуку да се лице притвори, и такође мора да одлучује без одлагања. Иако је право на жалбу у вези са законитошћу притвора у првом реду гаранција да неће доћи до самовољног лишавања слободе, оно такође представља и гаранцију од великог значаја за заштиту других права.

Међуамерички суд за људска права је навео да и поред тога што је сврха поступака *habeas corpus* или *amparo*, углавном заштита одузетог права на слободу, они такође представљају значајна средства заштите зајамчених права затвореника на живот и на забрану мучења. Став тог суда је дакле да право на правне лекове *habeas corpus* и *amparo*, никада не сме да буде укинато, будући да су они део оних правних лекова који су од кључног значаја за заштиту неколико права чије је укидање забрањено.²²³

Међуамеричка комисија је навела да у случајевима када суд није службено обавештен о притвору, или је обавештен након значајног кашњења, права притвореног лица нису заштићена. Комисија је нагласила да такве ситуације често отварају врата другим врстама злоупотреба, умањују поштовање суда и воде институционализацији безакоња.

Афричка комисија је навела да онемогућавање притворених лица која су илегално ушла у земљу да се обрате домаћим судовима представља кршење Афричке повеље.

Европски суд за људска права је истакао да се испитивањем законитости притвора, мора да осигура, да се притвор обавља у складу са поступцима установљеним домаћим правом, као и да је разлог за притвор прописан домаћим правом. Притвор мора да буде у складу и са материјалним и процедуралним правилима домаћег права. Судови морају такође, да се увере да притвор није самовољан, према одредбама међународног права. Комитет за људска права и Европски суд за људска права слажу се у ставу да хитан приступ суду представља кључну гаранцију против мучења и злостављања, чак и приликом ванредног стања.

Препорука Комитета за спречавање мучења Савета Европе је да „сва лица која су притворена од стране полиције, а за која се тражи продужење притвора, требало би да буду изведена пред судију, који је дужан да одлучи о том питању...“ Извођење лица пред судију представља благовремену прилику да се лицу осумњиченом за извршење кривичног дела које је злостављано пружи прилика да изнесе жалбу. Поред тога, чак и ако не постоји изричита жалба, судија ће моћи да благовремено предузме мере уколико постоје други знаци злостављања (нпр. видљиве повреде или понашање лица).

²²² Општи коментар Комитета за људска права бр. 8, члан 9. (16. заседање, одржано 1982. године): „Зборник општих коментара и општих препорука које су усвојила тела УН задужена за уговоре о људским правима“, UN Doc. HRI/GEN/I/Rev.1 (1994.), став 1.

²²³ „*Habeas corpus* у ванредним околностима“, Саветодавно мишљење ОС-8/87 од 30. јануара 1987. године. Годишњи извештај Међуамеричког суда, 1987. године, OAS/Ser.L/III.17 doc.13, 1987. године; „Судске гаранције у ванредним околностима“, Саветодавно мишљење ОС-9/87 од 6. октобра 1987.

9. МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЗА ПОСЕБНЕ КАТЕГОРИЈЕ ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

Сва лица у притвору имају право на једнак третман, без обзира на расу, боју коже, пол, језик, сексуалне склоности, вероисповест, политичке или друге ставове, национално или друштвено порекло, имовинско, родбинско или друго стање. Међутим, морају се посебно узети у обзир права и потребе одређених категорија притворених лица. То су, између осталих, жене, малолетна лица, старији људи, страни држављани, припадници етничких мањина, људи са различитим сексуалним склоностима, физички и ментално оболели, лица која имају тешкоћа са учењем, као и друге групе које могу да буду посебно угрожене током притвора. Неке групе могу да буду циљ посебне дискриминације и злостављања особља установе у којој су притворене. Такође могу да буду угрожене од стране других притвореника.

9.1. ЖЕНЕ У ПРИТВОРУ

Комитет за људска права УН је изразио забринутост у погледу праксе којом се мушким затворским чуварима дозвољава приступ притворским јединицама за жене, што је довело до појаве озбиљних приговора о сексуалном злостављању жена и нарушавања њихове приватности. Комитет је такође навео да током саслушања жена морају да буду присутни женски чланови колектива, које једине смеју да врше телесне претраге.²²⁴

Према „Минималним стандардима за поступање према затвореницима”, надзор над женама које су у притвору, требало би да врше женски чланови колектива. Жене би такође требало држати у одвојеним установама, или пак у издвојеном делу установе над којим надзор врше женски чланови колектива. Ниједан мушки члан колектива не би смео да уђе у део установе намењен женама ако није у пратњи женског члана колектива. У установама у којима су притворене жене, мора да постоји све што је потребно за заштиту и лечење трудница и деце. Када год је то могуће, требало би настојати да се порођаји обављају у породилиштима изван притворске установе.

9.2. МАЛОЛЕТНА ЛИЦА У ПРИТВОРУ

Одређене обавезе у вези са коришћењем предпретресног притвора у случајевима у којима су укључена деца, могу да се нађу у Конвенцији о правима детета,²²⁵ која се односи на лица до напуњених 18 година живота и која се у већини правосудних система сматрају малолетницима. Чланом 37. Конвенције наглашено је да би стављање деце у притвор - било да је притвор пред суђење или било који други - требало да буде последња мера која би требало да се користи у најкраћем могућем трајању. Члан 37. Конвенције захтева да се узму у обзир потребе деце која су лишена слободе, као и да се држе издвојена од старијих лица, осим када се сматра да то није у њиховом интересу. Члан 39. Конвенције обавезује државе, између осталог, да раде на физичком и психичком оздрављењу детета које је било

²²⁴ Општи коментар Комитета за људска права број 16 (23. заседање, одржано 1988. године): „Зборник општих коментара и општих препорука које су усвојила тела УН задужена за људска права“, (1994.), став 8.

²²⁵ „Службени лист СФРЈ“ – Међународни уговори, број 15/1990

жртва мучења или било које друге врсте суровог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, као и било ког облика запостављања, искоришћавања или злостављања. Комитет за спречавање мучења је формулисао неколико посебних гаранција за заштиту деце од злостављања. Он наводи да је „од кључног значаја да сва лица лишена слободе (укључујући ту и децу), од првог тренутка када су приморана да остану у рукама полиције, уживају право да обавесте рођака или треће лице о чињеници да су притворена, право на приступ адвокату и право на приступ лекару“. Поред ових гаранција, неки системи признају да рањивост детета захтева сама по себи додатне мере. Те мере обухватају законску обавезу полиције да осигура да одговарајуће лице буде обавештено о чињеници да је малолетно лице стављено у притвор (било да малолетно лице то тражи или не).²²⁶ У неким случајевима припадници полиције немају право да саслушавају притвореног малолетника осим ако није присутно такво одговарајуће лице и/или адвокат.

9.3. ЛИЦА СА ПСИХИЧКИМ ПРОБЛЕМИМА

„Начела за заштиту лица са менталним обољењима и побољшање психијатријске здравствене заштите”,²²⁷ наводе да се „са свим лицима која болују од менталних обољења, или лицима са којима се поступа као са таквим лицима, мора поступати хумано и уз поштовање урођеног достојанства човека.” Сва лица која болују од менталних обољења, или лица са којима се поступа као са таквим лицима, имају право на заштиту од економске, сексуалне или друге врсте експлоатације, физичког и другог злостављања и понижавајућег третмана.²²⁸

„Минимални стандарди за поступање према затвореницима”,²²⁹ такође наводе, да се лица са менталним здравственим проблемима не смеју држати у затворима већ у специјализованим установама где ће их посматрати и лечити здравствена управа тих установа. Комитет за спречавање мучења Савета Европе је навео да би „ментално оболеле затворенике требало држати и неговати у установама болничког типа које су прописно опремљене и са адекватно обученим особљем. Такве установе би требало да буду цивилне болнице или посебно опремљене психијатријске установе унутар затворског система.”

²²⁶ Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима, представља први подзаконски акт Министарства унутрашњих послова Републике Србије, који регулише поступање полицијских службеника према наведеној популацији. Овај документ, израђен је у циљу подршке имплементације Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, усмерених ка најбољем интересу детета. Упутством се прописује поступање полицијских службеника, униформисаних и неуниформисаних запослених, који примењују полицијска овлашћења приликом предузимања мера и радњи на спречавању и сузбијању кривичних дела и прекршаја за која су осумњичени малолетници и млађа пунолетна лица. Сходно томе, дете се доводи у службу просторије полиције, у циљу утврђивања идентитета и прикупљања обавештења о родитељима, усвојоцу или стараоцу, односно установи чији је корисник, при чему се мора поступати са нарочитом хитношћу. Дете привремено борави у службеним просторијама полиције до доласка родитеља, усвојоца или стараоца, или одговорног лица из установе за смештај корисника, односно представника Центра за социјални рад, који дете преузима. Дете се не може позивати у својству осумњиченог, према њему се не смеју употребити средства принуде, осим ако непосредно угрожава сопствени живот, живот овлашћеног службеног лица или другог лица, о чему овлашћено службено лице сачињава извештај.

²²⁷ Начело број 2.

²²⁸ Начело број 3.

²²⁹ Минимална правина, став 82.

Ментално поремећеног затвореника са насилним склоностима, требало би лечити путем пажљивог посматрања и уз помоћ медицинског особља. Седативи се могу користити ако се сматрају пожељним у датом случају, али средства физичког ограничавања кретања би требало да се користе у ретким случајевима и/или само уз изричиту дозволу лекара, или се лекар мора одмах обавестити о њиховом коришћењу. Таква средства треба уклонити што је раније могуће, и не смеју никада да се користе као средство кажњавања. Свака употреба физичког средства ограничавања кретања мора да се забележи у писаном облику.

10. УСЛОВИ ПРИТВОРА

Мада се услови притвора разликују од установе до установе, Комитет за спречавање мучења Савета Европе, објавио је општи списак услова које треба узети у обзир приликом процењивања прихватљивости објекта који ће бити коришћен за *краткотрајан* притвор:²³⁰

- Ћелије би морале да буду чисте, одговарајуће величине за број притвореника за који су намењене, и адекватно проветрене и осветљене (довољно за читање, осим у периодима спавања); ако је могуће, требало да имају природно светло;
- Ћелије би морале да имају средство за одмор (фиксну столицу или клупу), а лицима која су приморана да преноће у притвору требало би обезбедити чист душек и ћебад;
- Лицима у притвору требало би обезбедити могућност обављања природних потреба у чистим и пристојним условима, као и одговарајуће услове за одржавање хигијене;
- Лица у притвору требало би да имају сталан приступ питкој води и адекватну исхрану, то јест бар један потпун оброк дневно и
- Лицима која су притворена преко 24 сата требало би обезбедити могућност вежбе изван притворских просторија.

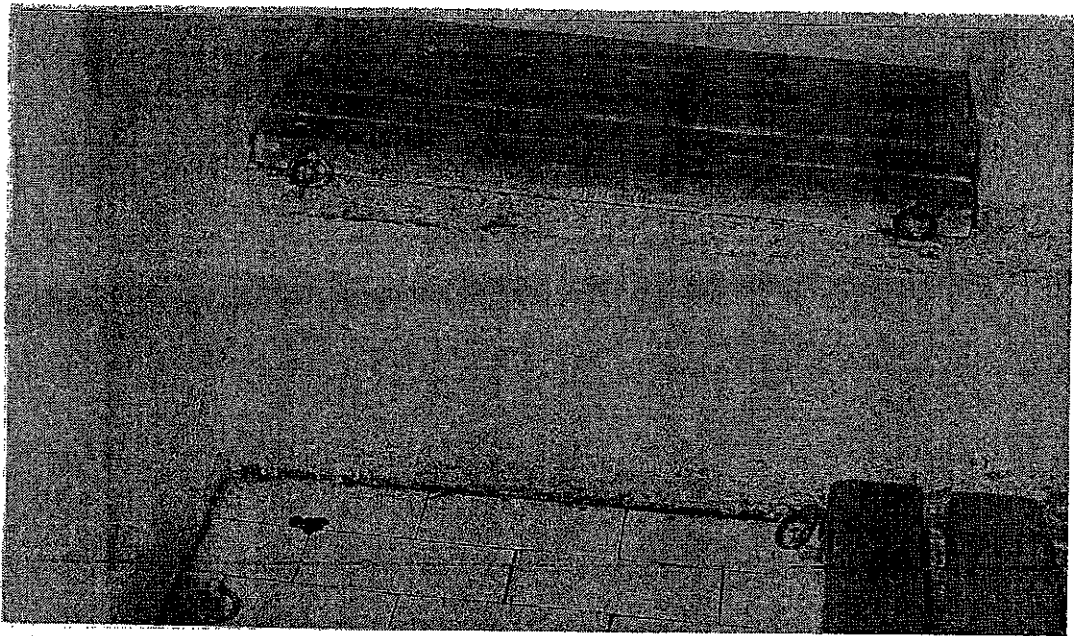
Слика бр.11 : Изглед просторије за задржавање без основних хигијенских услова

²³⁰ Дванаести Општи извештај Комитета за спречавање мучења Савета Европе (2002.), став 15. тачка 47. – полицијски притвор.

Ово треба сматрати минималним стандардима. Продужен притвор би требало да се врши у наменским установама, у којима су захтеви које треба испунити строжији. Лишење слободе у условима који не задовољавају ове стандарде може да се квалификује на нечовечно и понижавајуће поступање противно међународним стандардима људских права. Стога су у складу са прописаним стандардима Комитета за спречавање мучења Савета Европе, утврђени и европски стандарди који гарантују минималне услове за смештај притворених лица.

Према овим стандардима, притворска просторија не би смела да буде мања од 8 кубних метара простора по једном задржаном лицу. Препоручује се да просторија буде бар 4,5 м² за задржавање једног лица преко ноћи; 7 м² за задржавање два лица; 12-13 м² за смештање до 4 лица; 15 м² за смештање највише 5 лица. Другим речима, пожељан стандард величине полицијског притвора, који је Комитет за спречавање мучења усвојио још 1991. године,²³¹ је следећи: 7 квадратних метара, с тим да размак између зидова мора бити најмање 2 метра, а висина од пода до плафона најмање 2,5 метра. Притвор мањих димензија се може користити само ако боравак у њима не траје дуже од „неколико сати“. Европски суд за људска права је такође усвојио овај стандард Комитета за спречавање мучења као меродаван.

Задржано лице мора бити у могућности да у случају потребе (коришћења тоалета, лоше здравствено стање и сл.) на пригодан начин позове полицајца.

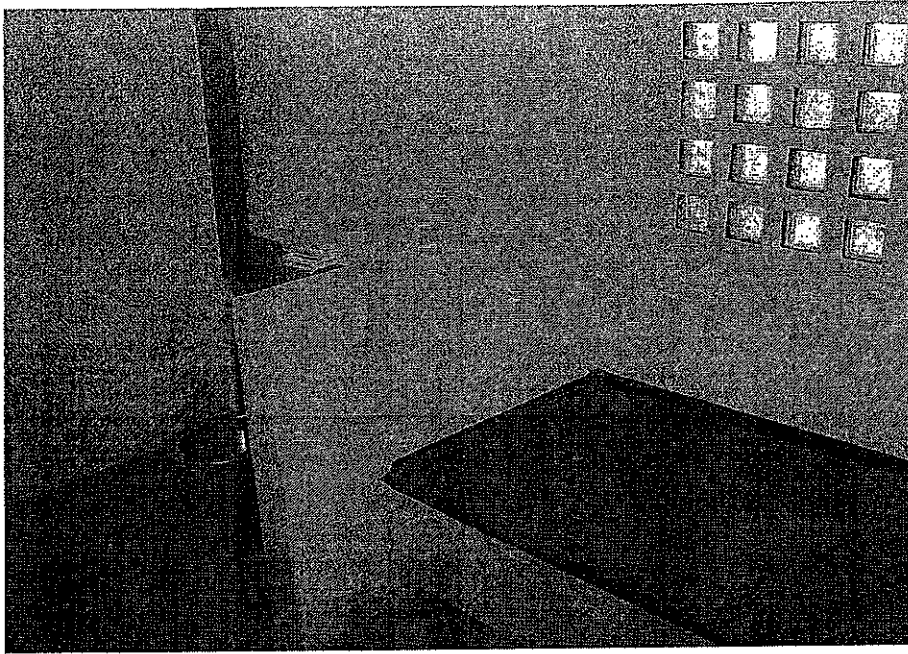

Слика бр. 12: Просторија за задржавање величине 2x2 м²

Најбоље је ако је сваки полицијски притвор снабдевен електричним звоном које се оглашава у просторији у којој је увек на дужности службено лице. Комитет препоручује да полицијски притвори имају такво звоно и да се оно увек одржава у исправном стању.²³²

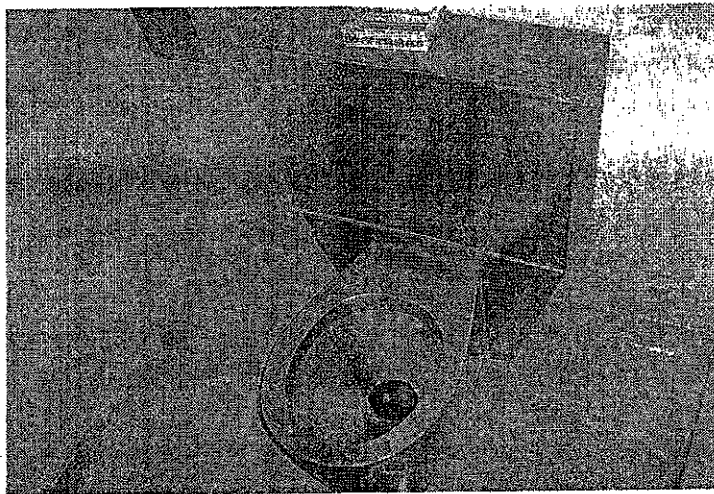
²³¹ СРТ, Second General Report (1991.), 43.

²³² Јанковић И., *Забрана злостављања*, Приручник за полицију и затворско особље, оп. цит., стр. 146-148.

Слика бр. 13: Изглед притвора у складу са европским стандардима

Други начин да се обезбеди надзор над стањем у полицијском притвору је да се он снабде видео камером. У начелу, Комитет допушта овакав видео надзор, али наглашава да он никада не сме да у потпуности замени лични контакт лица лишеног слободе са службеним лицем.

Слика бр. 14: Метална шоља „Инокс“

У притвору намењеном за задржавање алкохолисаних лица, надзор мора да буде нарочито пажљив, с обзиром на посебне потребе таквих лица и опасност од угушења у сну или другог повређивања или самоповређивања. Комитет препоручује да полицијске станице у којима се задржавају алкохолисана лица буду опремљене апаратима за мерење степена интоксикације, а да се у њиховим притворима користе незапаљиви душеци са пресвлакама које се лако перу. Ако се алкохолисана лица везују за лежај ради њихове безбедности, ту меру треба предузимати у најкраћем могућем трајању и само по лекарским упутствима.

Лица која се налазе у полицијској станици морају имати могућност да своје физиолошке потребе подмирују под хигијенским пристојним условима, што подразумева и прање руку. Ако се клозет (WC) налази у притвору у коме борави више од једне особе, он мора бити ограђен визуелном баријером која обезбеђује приватност приликом употребе. Ако се у притвору не налази WC, лицима лишеним слободe се увек (па и ноћу), мора омогућити да у случају потребе, без одлагања, користе WC изван притвора.

Полиција је дужна да сваком лицу лишеном слободe, на његов захтев и без одлагања, обезбеди довољне количине воде за пиће (ако у притвору нема текуће воде). Према стандарду Комитета „лица лишена слободe морају бити у могућности да се оперу и, ако је то потребно, пресвуку и истуширају се“. Лицу које се задржава дуже од 24 сата, морају се обезбедити средства за хигијену, што у најмању руку, подразумева сапун и пешкир, као и четкицу и пасту за зубе, чему треба додати у случају потребе, и хигијенске улошке.

Задржаном лицу се морају обезбедити редовни оброци, што подразумева најмање један „потпун оброк“ дневно, тј. кувани оброк.²³³ Комитет препоручује да се лицима задржаним дуже од 24 часа сваког дана омогући боравак на свежем ваздуху, као и да се у за то одређеном простору обезбеди настрепница као заштита од неповољних временских услова. Такође, задржаном лицу се мора омогућити непрекидан одмор од најмање 8 часова унутар сваког периода од 24 сата и да се за време тог одмора не врше саслушавања или друге активности везане за истрагу. Власти су дужне да одговарајућим прописима изричито забране да се задржаном лицу, док се налази под контролом полиције, ставља повез на очи или капуљача на главу. Исто тако се полицајцима мора изричито забранити да приморавају задржана лица да раде физичке вежбе или да дуже време буду у стојећем положају.

11. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕЂУНАРОДНИХ ПРЕПОРУКА У КРИВИЧНО ЗАКОНОДАВСТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Устав Републике Србије²³⁴ у члану 25. гарантује неповредивост физичког и психичког интегритета; у члану 22. обезбеђује заштиту људских и мањинских права, чиме се уједно гарантује и делотворна судска заштита у случају кршења права из члана 25. Устава („нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима, без свог слободно датог пристанка); у члану 28. предвиђа поступање са лицем лишеним слободe и забрану мучења током кривичног поступка и у другим случајевима лишења слободe.

У Кривичном законнику Републике Србије,²³⁵ чланом 136, изнуђивање исказа одређено је као кривично дело. Истовремено, члан 137. Кривичног законика одређује злостављање и мучење као кривично дело.

²³³ Република Србија је усвојила стандард који је виши од Комитета за спречавање мучења Савета Европе јер предвиђа да се лицу задржаном дуже од 12 сати морају обезбедити „три obroка дневно (доручак, ручак, вечера).

²³⁴ „Службени гласник РС“, број 98/2006

²³⁵ „Службени гласник РС“, број 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009

Устав јемчи поштовање људске личности и достојанства, а једно од основних начела Законика о кривичном поступку је и забрана изнуђивања признања или какве друге изјаве од окривљеног или од другог лица које учествује у поступку.

Члан 12. Законика о кривичном поступку,²³⁶ наводи да је забрањено и кажњиво свако насиље над лицем лишеним слободe и лицем којем је слобода ограничена. као и свако изнуђивање признања или какве друге изјаве од окривљеног или другог лица које учествује у поступку. Кад је лице лишено слободe доведено истражном судији, може, оно, његов бранилац, члан његове породице или лице са којим живи у ванбрачној или каквој другој трајној заједници, захтевати да истражни судија одреди лекарски преглед. Такав захтев може поднети и јавни тужилац. Ако је постављен захтев, истражни судија ће донети одлуку о одређивању лекара који ће обавити преглед. Ту одлуку и записник о саслушању лекара истражни судија ће приложити истражним списима. (члан 228. став 7. ЗКП).

У члану 131. ЗКП је прописано да није дозвољено да се према окривљеном примене медицинске интервенције или да им се дају таква средства којима би се утицало на њихову свест и вољу при давању исказа. Стриктно је забрањено давање окривљеном или сведоку таквих средстава којима би се утицало на њихову свест и вољу при давању исказа, као и спровођење одређених медицинских интервенција тог типа (одређени медикаменти којима се слаби човекова воља и јача његова сугестибилност – „серуми истине“).

Таква средства су строго забрањена из два основна разлога: етичких јер се њихова примена своди на посебан облици изнуђивања исказа и из процесно-доказних разлога, због тога што се на такав начин не би добио аутентичан исказ окривљеног или сведока, већ би исказ био резултат деловања својеврсне „хемије“.

Као вид забрањених средстава постоји и хипноза. Применом хемијских средстава, хипнозе или вршењем медицинских интервенција радило би се о радњи извршења кривичног дела изнуђивања исказа, ако би се таква средства предузела ради добијања исказа од окривљеног или сведока, док би у случају да је одређено средство дато односно радња хипнозе предузета из других циљева, а не ради добијања исказа могло бити у питању неко друго кривично дело, а пре свега кривично дело злостављања и мучења.

Такође, ЗКП предвиђа и могућност окривљеном, који није у могућности, због законских сметњи да користи улагање захтева за испитивање законитости правноснажне пресуде (нпр. изречена му је условна осуда), а ако се повреда закона више не може исправити ни једним другим правним средством, да се обрати Републичком јавном тужиоцу, са иницијативом за подизање захтева за заштиту законитости пред Врховним судом Србије, против правноснажних пресуда којим је он оглашен кривим, уколико су те пресуде засноване на његовом изнуђеном исказу, или уколико сматра да је тим пресудама или поступком који им је претходио (члан 419. ЗКП) на његову штету повређен било који закон. У току кривичног поступка може се појавити ситуација у којој је неопходно извршити телесни преглед неког лица. Законик о кривичном поступку у члану 131. предвиђа ситуације када се и која врста медицинских радњи може предузети без пристанка тог лица.

²³⁶ „Службени гласник РС“, број 72/2009

Телесни преглед се може извршити само на основу наредбе истражног судије надлежног суда. Без пристанка трећег лица преглед тела се може вршити само ради утврђивања да ли се на њиховом телу налази одређени траг или последица кривичног дела. Над окривљеним у сваком случају, а над трећим лицима са њиховим пристанком, телесни преглед се може вршити и ради других утврђивања, нпр. утврђивање старости (када је то потребно, а нема других могућности), одређених стања (трудноће) и сл. У погледу узимања крви и других медицинских радњи прави се разлика у погледу тога да ли се предузимају над окривљеним или над трећим лицима. Законик сматра да узимање крви од окривљеног не вређа његово положај у кривичном поступку и да не дира у његово право одбијања давања исказа, па га и за остала лица, искључује само ако се противи здравственим разлозима.

У новом Законику о кривичном поступку у члану 143. став 3. предвиђено је да се и узорци пљувачке ради спровођења ДНК анализе увек могу узети када је то потребно у циљу идентификације лица или у циљу поређења са другим биолошким траговима и другим ДНК профилима и да за то није потребан пристанак лица (нити наредба истражног судије). Ради се о радњи која се никада не сматра опасном по здравље, те да за њу није потребан пристанак окривљеног. Ова радња не представља агресиван захват према телу човека, те не може објективно угрожавати његово здравље, док са друге стране тиме спречава и да окривљени безразложним одбијањем омогући узимање узорка његове пљувачке ради вршења ДНК анализе, тешко опструира вођење кривичног поступка, или откривање других кривичних дела.

Наравно ово све под условом да се ова радња предузима уз поштовање свих медицинских стандарда. Душевно болесно лице може бити задржано у здравственој установи у области неуропсихијатрије по својој вољи у ком случају потписује сагласност за пријем, а може бити задржано, ако је то потребно, и против своје воље. Суд је дужан да провери да ли је таквим задржавањем и ограничењем слободе кретања неоправдано повређено уставно начело личне слободе грађана или је такво задржавање медицински оправдано, а друштвено неопходно ради заштите личности, права и интереса тог лица, али и свих трећих лица.

У болницу може доћи и само лице с тим што је установа дужна да узме изјаву о сагласности за пријем, која мора бити дата у писменом облику пред овлашћеним лицем у здравственој организацији, у присуству два пословно способна и писмена сведока који нису радници у тој организацији и нису крвни сродници примљеног лица у правој линији, у побочној линији закључно са четвртим степеном, по тазбини до другог степена, ни његов брачни друг, као ни лице које га је довело у здравствену организацију.

Кад здравствена организација прими на лечење лице без његове сагласности или без одлуке суда, дужна је да то у року од три дана пријави суду на чијем подручју се организација налази. Здравствена организација је дужна да на овај начин поступи и кад лице, које је својом вољом примљено у здравствену организацију, опозове дату сагласност, а овлашћено лице или орган те здравствене организације сматра да је потребно његово даље задржавање.

Суд је обавезан да у року од 15 дана, односно у року од највише 30 дана од дана пријема пријаве, односно од дана сазнања о задржавању донесе решење којим ће одлучити о даљем задржавању тог лица или његовом пуштању.

Лице које се задржава у здравственој организацији мора бити прегледано од најмање два лекара одговарајуће специјалности, који ће дати налаз и мишљење о душевном стању и способности тог лица за расуђивање. Када суд одлучи да примљено лице буде задржано у здравственој организацији одредиће време задржавања, које не може да буде дуже од једне године. Здравствена организација је дужна да суду доставља повремене извештаје о здравственом стању задржаног лица. Ако здравствена организација оцени да задржано лице треба да остане на лечењу и по истеку времена одређеног у решењу суда, дужна је да 30 дана пре истека тог времена суду предложи продужење задржавања. Решење о продужењу задржавања суд доноси пошто задржано лице прегледају и о томе дају мишљење најмање два лекара која ће извршити вештачење стања душевног здравља тог лица и по саслушању тог лица, ако је то могуће и није штетно по његово здравље. Против решења о смештају у здравствену организацију могу изјавити жалбу лице према коме се поступак води и његов старалац, односно привремени заступник у року од три дана од достављања преписа решења.

Такође у ЗКП је предвиђена могућност смештаја окривљеног у здравствену установу. Члан 130. ЗКП прописује да ако се појави сумња да је искључена или смањена урачунљивост окривљеног услед душевне болести, заосталог душевног развоја или друге душевне поремећености, одредиће се вештачење психијатријским прегледом окривљеног. Ако је према мишљењу вештака потребно дуже посматрање, окривљени ће се послати на посматрање у одговарајућу здравствену установу. Решење о томе доноси истражни судија. судија-појединац или веће (у зависности од фазе у којој се налази кривични поступак).

Посматрање се може продужити преко два месеца само на образложени предлог управника здравствене установе, по претходно прибављеном мишљењу вештака, али не може ни у ком случају трајати дуже од шест месеци. Ако вештаци установе да је душевно стање окривљеног поремећено, одредиће природу, врсту, степен и трајност поремећености и дати своје мишљење о томе какав је утицај такво душевно стање имало и какав још има на схватање и поступке окривљеног, као и да ли је и у којој мери поремећај душевног стања постојао у време извршења кривичног дела.

Ако се у здравствену установу упућује окривљени који се налази у притвору, истражни судија, судија-појединац или председник већа ће обавестити ту установу о разлозима због којих је одређен притвор, да би се предузеле мере потребне за обезбеђење сврхе притвора. Време проведено у здравственој установи урачунаће се окривљеном у притвор, односно у казну ако буде изречена. Нови Законик о кривичном поступку, предвиђа да против решења суда којим се окривљени упућује у здравствену установу жалбу могу изјавити окривљени и његов бранилац у року од 24 часа од часа када им је решење уручено.

На основу члана 172. Закона о облигационим односима, лице које је претрпело злостављање или мучење, односно применом силе или претње или другог недопуштеног средства му је био изнуђен исказ, има право да тужи државу у парничном поступку за накнаду претрпљене штете. На исход овог поступка не утиче постојање правноснажне кривичне пресуде којом се утврђује да је то лице било изложено разним видовима тортуре од стране службених лица. Наравно постојање такве пресуде, значајно олакшава терет доказивања настале штете.

11.1. ГАРАНЦИЈА ПРАВА ЛИЦИМА ЛИШЕНИМ СЛОБОДЕ У ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Устав Републике Србије од 2006. године, регулише положај и поступање према лицима лишеним слободе у следећим члановима:

- члан 28. (поступање са лицем лишеним слободе),
- члан 29. (допунска права у случају лишења слободе без одлуке суда),
- члан 30. (притвор),
- члан 31. (трајање притвора),
- члан 33. (посебна права окривљеног) и
- члан 34. (правна сигурност у казненом праву).

Устав једино не гарантује право на здравствену заштиту лица лишеног слободе, али је то у неку меру отклоњено ЗКП (члан 228. став 7.). ЗКП у основним начелима (члан 5.) предвиђа да лице лишено слободе мора бити одмах обавештено, на свом језику или језику који разуме, о разлозима лишења слободе и о свему што му се ставља на терет, као и о својим правима: да није дужно ништа да изјави и да све што изјави може бити употребљено као доказ против њега; да узме браниоца по свом избору; да неометано општи са браниоцем; да бранилац присуствује његовом саслушању; да захтева да се о времену, месту и свакој промени места лишења слободе без одлагања обавесте лица по његовом избору, као и дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин, односно представник одговарајуће међународне организације ако је у питању избеглица или лице без држављанства; да неометано општи са дипломатско-конзуларним представником, односно представником одговарајуће међународне организације; да захтева у свако доба да га без одлагања прегледа лекар по његовом избору, а ако он није доступан, по избору органа лишења слободе; да покрене поступак пред судом ради испитивања законитости лишења слободе и да захтева накнаду штете због неоснованог лишења слободе.

Осумњичени мора имати браниоца чим орган унутрашњих послова донесе решење о задржавању. Ако осумњичени сам не обезбеди браниоца, орган унутрашњих послова ће му га обезбедити по службеној дужности, по редоследу са списка који доставља одговарајућа адвокатска комора. Саслушање осумњиченог одложиће се до доласка браниоца, а најдуже осам сати. Ако ни тада присуство браниоца не буде обезбеђено, орган унутрашњих послова ће осумњиченог пустити на слободу или без одлагања спровести надлежном истражном судији.

Чланом 228. ЗКП је предвиђено да је истражни судија дужан да лицу лишеном слободе, које му је доведено одмах саопшти да може узети браниоца и да му омогући да у његовом присуству, уз коришћење телефона, телеграфа или другог електронског преносиоца порука обавести браниоца непосредно или посредством чланова породице или трећег лица чији идентитет истражном судији мора бити откривен, а ако је потребно и помогне му да нађе браниоца. Ако лице лишено слободе не обезбеди присуство браниоца у року од 24 сата од када му је то омогућено, или изјави да не жели да узме браниоца, истражни судија је дужан да га без одлагања саслуша.

У случају обавезне одбране (члан 71. став 1. ЗКП), када лице лишено слободе не узме браниоца у року од 24 сата од часа кад је поучено о овом праву или изјави да неће узети браниоца, поставља се бранилац по службеној дужности.

За браниоца се поставља адвокат по редоследу са списка који председнику првостепеног суда доставља одговарајућа адвокатска комора. Осим тога, кад не постоје услови за обавезну одбрану, а поступак се води за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године, а у осталим случајевима ако то захтевају интереси правичности окривљеном се, на његов захтев, поставља бранилац, ако према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране.

Одмах после саслушања, истражни судија ће одлучити да ли ће лице лишено слободе пустити на слободу или ће му одредити притвор. Лице, које је у притвору мора имати браниоца (чл. 71. став 2. ЗКП). Притвор се одређује предајом решења надлежног суда о притвору лицу на које се односи у часу лишења слободе, а најкасније у року од 24 сата од часа лишења слободе, односно привођења истражном судији. Ако је окривљени нем, глув или неспособан да се сам успешно брани или ако се поступак води због кривичног дела за које се може изрећи казна затвора преко десет година или тежа казна, окривљени мора имати браниоца већ приликом првог саслушања (члан 72. став 1. ЗКП).

У Републици Србији је на снази Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица из 2005. године.²³⁷ Овај закон налаже у члану 49. да малолетник мора имати браниоца приликом првог саслушања, као и током читавог поступка. Ако сам малолетник, његов законски заступник или сродници не узму браниоца, њега ће по службеној дужности поставити судија за малолетнике. Бранилац малолетника може бити само адвокат који је стекао посебна знања из области права детета и преступништва младих. Даље, у члану 54. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица уређено је да се малолетник позива преко родитеља, односно законског заступника, осим ако то није могуће због потребе хитног поступања или других околности. Истовремено, кад се малолетник доводи у смислу члана 135. ЗКП, ову меру спроводе полицијски службеници у „цивилном оделу“, водећи рачуна да то чине на неупадљив начин. Коначно, када је реч о изнетом мишљењу Европског комитета за спречавање мучења и другог нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања израженог у њиховом Извештају упућеном Републици Србији, члан 60. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица предвиђа да кад прикупља обавештења од малолетника, полицијски службеници који поступају у смислу члана 226. став 1. и ставови 3.-6. и став 10. ЗКП, чини то у присуству родитеља, усвојоца, односно староца малолетника. Прикупљање обавештења обавља полицијски службеник који је стекао посебна знања из области права детета и преступништва младих и за то има одговарајући сертификат.

Ако јавни тужилац у време саслушања није поднео захтев за спровођење истраге, а не поднесе га ни у року од 48 сати од часа одређивања притвора, истражни судија ће притворено лице пустити на слободу. Ако истражни судија у року од 48 сати од подношења захтева за спровођење истраге не донесе решење о спровођењу истраге, дужан је да притворено лице пусти на слободу. Кад је лице лишено слободе доведено истражном судији може, оно, његов бранилац члан његове породице или лице са којим живи у ванбрачној или каквој другој трајној заједници захтевати да истражни судија одреди лекарски преглед. Такав захтев може поднети и јавни тужилац. Ако је постављен захтев, истражни судија ће донети одлуку о одређивању лекара који ће обавити преглед.

²³⁷ „Службени гласник РС“, број 85/2005

Ту одлуку и записник о саслушању лекара истражни судија ће приложити истражним списима. Чланом 147. ЗКП је прописано да ће полиција, односно суд о лишењу слободе одмах, а најкасније у року од 24 сата од часа лишења слободе, обавестити породицу лица лишеног слободе, или друго лице са којим оно живи у ванбрачној или каквој другој трајној заједници, осим ако се лице лишено слободе томе изричито противи.

О лишењу слободе адвоката, орган унутрашњих послова, односно суд је дужан да одмах, а најкасније првог наредног радног дана, обавести надлежну адвокатску комору. О лишењу слободе обавестиће се надлежни орган социјалног старања, ако је потребно да се предузму мере за збрињавање деце и других чланова породице о којима се лице лишено слободе стара.

За лица која су лишена слободе, притвор представља облик превентивног лишења слободе у кривичном поступку и меру најтеже процесне принуде, али он не представља кривичну санкцију, што значи да са једне стране никакви облици деловања на притвореника који су иначе могући у односу на лица према којима се извршава казна затвора не долазе у обзир, а са друге стране притвореник има гарантовану заштиту своје личности и достојанства, што се посебно заснива и на чињеници да се и на лице које је у притвору у сваком случају односи дејство претпоставке невиности.

Према притворенику могу се примењивати само она ограничења која су потребна да се спречи бекство, подстрекавање трећих лица, да униште, сакрију, измене или фалсификују доказе или трагове кривичног дела, и непосредни или посредни контакти притвореника умерени на утицање на сведоке, саучеснике и прикриваче. У члану 148. ЗКП се прокламује забрана вређања личности и достојанства притвореника, а што је уједно и уставноправна категорија.

У Закону о изменама и допунама Законика о кривичном поступку (2009.), у члану 2. дошло је до измена права окривљеног, односно осумњиченог лица, садржаних у члану 4. Законика о кривичном поступку. Сваки окривљени, односно осумњичени, има право да: 1) у најкраћем року, а најкасније на првом саслушању подробно и на језику који разуме, буде обавештен о делу које му се ставља на терет, о природи и разлозима оптужбе и доказима који су против њега прикупљени; 2) да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере из реда адвоката; 3) да његовом саслушању присуствује бранилац; 4) да у најкраћем могућем року буде изведен пред суд и да му буде суђено непристрасно, правично и у разумном року; 5) да му се осигура довољно времена и могућности за припремање одбране; 6) да се изјасни о свим чињеницама и доказима који га терете и да сам или преко браниоца износи чињенице и доказе у своју корист, да испитује сведоке оптужбе и захтева да се под истим условима као сведоци оптужбе, у његовом присуству испитају сведоци одбране и 7) да добије преводиоца и тумача ако не разуме и не говори језик који се користи у поступку.²³⁸

Такође, у члану 3. овог закона, дошло је до измене права лица лишеног слободе, садржаних у члану 5. Законика о кривичном поступку, који сада гласи: 1) Лицу лишеном слободе без одлуке суда, одмах се саопштава да није дужно ништа да изјави, да све што изјави може бити употребљено као доказ против њега и да има право да буде саслушано у присуству браниоца кога само изабере или браниоца који ће му бити постављен на терет буџетских средстава, ако не може само да га плати и 2) Лице лишено слободе без одлуке суда мора без одлагања, а најкасније у року од 48 сати бити

²³⁸ „Службени гласник РС“, број 72/2009

предато надлежном истражном судији, у противном се пушта на слободу. Осим права која окривљеном и осумњиченом припадају лице лишено слободе има и следећа допунска права: а) да се на његов захтев о времену, месту и свакој промени места лишења слободе без одлагања обавести члан породице или друго њему блиско лице, као и дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин, односно представник међународне организације ако је у питању избеглица или лице без држављанства; б) да неометано општи са својим браниоцем, дипломатско-конзуларним представником, представником међународне организације и Заштитником грађана; в) да га на његов захтев без одлагања прегледа лекар кога слободно изабере, а ако он није доступан, лекар кога одреди орган лишења слободе, односно истражни судија и г) да покрене поступак пред судом, односно да изјави жалбу суду који је дужан да хитно одлучи о законитости лишења слободе.

Посматрано са аспекта просторије у којој притворено лице борави, притвор може бити појединачни и скупни. У случају скупног притвора врши се одређено груписање притвореника из моралних, васпитно-поправних разлога, разлога успешног вођења кривичног поступка и сл. Уз то нека раздвајања затвореника су обавезна, док се друга раздвајања врше по правилу или ако је то могуће. У истој просторији не могу бити затворена лица различитог пола (обавезно раздвајање). По правилу, у исту просторију не могу се смештати лица за која постоји основана сумња да су учествовала у извршењу истог кривичног дела, ни лица која су на издржавању казне са лицима у притвору. Лица за која постоји основана сумња да су извршила кривично дело у поврату неће се, ако је могуће, смештати у исту просторију са другим лицима лишеним слободе на која би могла штетно утицати.

Притвореном лицу гарантована су следећа права:

1. право на непрекидни ноћни одмор сваког дана у трајању од најмање осам сати,
2. право да сваког дана борави најмање два сата на слободном ваздуху (ово право би могло бити ограничено само ради заштите здравља притвореника),
3. право да се о свом трошку хране, да носе своје одело, да се служе својом постелином и да о свом трошку набављају и користе књиге, стручне публикације, штампу, прибор за писање и цртање и друге ствари које одговарају њиховим редовним потребама, осим предмета подобних за наносење повреда, нарушавање здравља или припрему бекства. Међутим, за време трајања истраге, истражни судија може притворенику решењем привремено ускратити или ограничити коришћење штампе, уколико би то било од штете за успешно вођење поступка. Против овог решења истражног судије дозвољена је жалба ванрасправном већу,
4. право на рад - ако притвореник то захтева, истражни судија, односно председник већа, у споразуму са управом затвора, може дозволити да он ради у кругу затвора на пословима који одговарају његовим психичким и физичким својствима под условом да то није штетно за вођење поступка. За тај рад притворенику припада накнада коју одређује управник затвораж. Са друге стране, притвореник се може обавезати да обавља радове нужне за одржавање чистоће у просторији у којој борави,
5. право на посете притворенику и право на дописивање - по одобрењу истражног судије и под његовим надзором или надзором лица које он одреди, у границама кућног реда, притвореника могу посещивати блиски сродници, а по његовом захтеву - лекар и друга лица. Поједине посете могу се забранити ако би услед тога могла да настане штета за вођење поступка.

6. Дипломатски и конзуларни представници страних држава потписница, одговарајућих међународних конвенција имају право да са знањем истражног судије обилазе и без надзора разговарају са притвореницима који су држављани њихове државе. О обиласку дипломатског или конзуларног представника истражни судија ће обавестити руководиоца установе у којој окривљени издржава притвор. Притвореник се може дописивати с лицима ван затвора са знањем и под надзором истражног судије. Истражни судија може забранити одапиљање и примање писама и других пошљици штетних за вођење поступка. Та забрана се не односи на писма која притвореник шаље међународним судовима и домаћим органима законодавне, судске и извршне власти или их од њих прима, као и на писма која шаље свом браниоцу или их од њега прима, осим ако се преглед преписке са браниоцем показао оправданим (члан 75. став 4. ЗКП). Одапиљање молбе, притужбе или жалбе не може се никад забранити.

Обавезе притвореника су да се стриктно придржава режима који је прописан кућним редом. Као последица непоштовања прописаног кућног реда може му се изрећи дисциплинска казна ограничења посета, али се она никако не може односити на општење притвореника са браниоцем. Притвореник не може бити кажњен пре него што буде обавештен о дисциплинском преступу који му се ставља на терет, пре него што му је пружена прилика да изнесе своју одбрану и пре него што је суд свестрано испитао случај. Против решења о казни дозвољена је жалба ванрасправном већу надлежног суда у року од 24 сата од часа пријема решења. Жалба не задржава извршење решења. Веће ће одлучити о жалби у року од осам дана од пријема жалбе.

11.2. СТАТУТАРНА ОГРАНИЧЕЊА У ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Република Србија гарантује притвореним и осуђеним лицима контакт са браниоцем, пуномоћником, члановима породице, другим сродницима и блиским лицима на основу ЗКП и Закона о извршењу кривичних санкција. Лицима која се налазе у притвору ЗКП гарантовано је право на дописивање и разговор са браниоцем. Чланом 75. ЗКП прописано је да бранилац има право на поверљив разговор са осумњиченим који је лишен слободе и пре него што је осумњичени саслушан, као и са окривљеним који се налази у притвору. Разговор временски није ограничен. Контрола разговора пре првог саслушања и током истраге допуштена је само посматрањем, али не и слушањем.

Притвореник има право на посете блиских сродника, а по сопственом захтеву и посете лекара и других лица. Посете притвореним лицима одобрава истражни судија, односно председник већа. Одобрење посета у пракси је правило, а забрана посета представља изузетак, само у случају када суд процени да би услед тога могла да наступи штета за вођење поступка. Притворена и осуђена лица имају право на бесплатну здравствену заштиту.

У казниено поправним заводима организоване су здравствене службе. Уколико се лицу не може пружити адекватна заштита у заводу или је неопходно болничко лечење, упућује се у Специјалну затворску болницу или другу здравствену установу.

Права осуђених лица на посете и одржавање контакта са спољним светом такође су регулисане Законом о извршењу кривичних санкција.

Осуђени има право на посету брачног друга, деце, усвојеника, родитеља, усвојиоца и осталих сродника у правој линији и у побочној линији до четвртог степена сродства: - једном недељно у заводу или одељењу отвореног типа двапут месечно у заводу или одељењу полуотвореног типа, једанпут месечно у заводу или одељењу затвореног типа и у заводу затвореног типа са посебним обезбеђењем.

Управник завода може одобрити и посете других лица. Осуђени има право да једном у три месеца борави са брачним другом, децом или другим блиским лицем три часа у посебним просторијама завода. Осуђени има право да га посети бранилац или пуномоћник који га заступа, или кога је он позвао ради давања пуномоћја о заступању. Страни држављанин има право на посету дипломатско-конзуларног представника земље чији је држављанин.

Законом о извршењу кривичних санкција прописана су и посебна права која осуђени може стећи ако се посебно добро влада и залаже на раду. Између осталих то су права на: проширење броја посета и проширење круга лица, пријем посета без надзора у просторијама за посете, пријем посета у посебним просторијама без присуства осталих осуђених лица, пријем посета изван завода и посету породици и сродницима о викенду и празницима.

Правилником о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција²³⁹ уређени су услови и начин примене мера за одржавање реда и безбедности према осуђеним лицима. Чланом 5. наведеног Правилника одређене су мере за одржавање реда и рада и безбедности и то мере принуде и посебне мере. Мере принуде су: употреба физичке снаге, везивање, издвајање, употреба гумене палице, употреба шмркова са водом, употреба хемијских средстава и употреба ватреног оружја. *Посебне мере су:* појачан надзор, одузимање или повремено задржавање ствари чије је држање иначе дозвољено, смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари, смештај под појачан надзор, усамљење и тестирање на заразне болести и психоактивна средства. У примени мера за одржавање реда и безбедности не сме се применити строжа мера од непоходно потребне с обзиром на природу потребе њене примене и садржину мере.

Такође приликом употребе мера за одржавање реда и безбедности поштује се људско достојанство осуђеног и води се рачуна о његовом здравственом стању. Лекарски налази битни за примену мера морају бити доступни овлашћеном лицу, а у складу са чл. 6. и 7. Правилника. Посебне мере могу се применити само изузетно, уколико се опасност не може отклонити на други начин (члан 49. Правилника). Примену посебних мера, на предлог стручних служби завода, одређује управник завода или лице које он овласти (члан 50. Правилника). Правилником су прописани услови за примену мера принуде и ко их може и на који начин применити.

Чланом 9. Правилника прописано је да се мере принуде према осуђеном могу применити само када је неопходно да се спречи: бекство осуђеног, физички напад на друго лице, наношење повреда другом лицу, самоповређивање, проузроковање материјалне штете и активан и пасиван отпор осуђеног. Мера принуде може се применити и према лицу које противправно ослобађа осуђеног или противправно улази у просторије завода. Мери принуде може применити само овлашћено лице.

²³⁹ „Службени гласник РС“, број 105/2006

О намери примене мере принуде усмено и јасно се упозорава лице према којем ће се мера применити, осим ако се ради о истовременом или непосредно предстојећем противправном нападу.

Чланом 14. Правилника прописано је да се мере принуде, осим физичке снаге, неће применити према осуђенима који су видљиво стари, болесни, тешки инвалиди, према лицима млађим од четрнаест година, као ни према осуђенима чија је трудноћа видљива. Мере принуде примениће се и према овим лицима ако ватреним оружјем или другим опасним средством непосредно угрожавају живот других лица.

Законом о извршењу кривичних санкција прописано је да се прекорачење овлашћења у примени средстава принуде сматра тежом повредом радних обавеза за које се може изрећи мера престанка радног односа (члан 265. Закона о извршењу кривичних санкција), а што не искључује кривичну одговорност. Чланом 137. Кривичног законика прописано је као квалификован облик кривичног дела злостављање и мучење од стране овлашћеног службеног лица, за које је запређена казна затвором од једне до осам година.

11.3. ПОСТУПАЊЕ СА ЖЕНАМА И МАЛОЛЕТНИЦИМА У РАЗЛИЧИТИМ МЕСТИМА ЗАТВАРАЊА

Законом о извршењу кривичних санкција одређене су посебне врсте завода за извршење кривичних санкција према посебним категоријама лица. Законом је прописано да осуђене жене казну затвора издржавају у Казнено поправном заводу за жене у Пожаревцу. Особе женског пола и малолетна лица, којима је одређена мера притвора, налазе се у посебним одељењима завода према седишту суда који води поступак. Малолетна лица којима је изречена васпитна мера упућивање у васпитно поправни дом ову меру извршавају у Васпитно поправном дому у Крушевцу, који има посебан програм прилагођен потребама ресоцијализације личности малолетних преступника.

Лица којима је изречена казна малолетничког затвора, упућују се на извршење у посебан завод - Казнено поправни завод за малолетнике у Ваљево до навршене двадесет треће године живота, изузетно до двадесет пете године, уколико нису завршили започето школовање. На основу дефинисаних приоритета у збрињавању и третману према малолетницима израђују се индивидуални програми поступања.

11.4. ЈАЧАЊЕ ПРОФЕСИОНАЛНИХ СТАНДАРДА О ПРОСТОРИЈАМА ЗА ЗАДРЖАВАЊЕ ЛИЦА У НАДЛЕЖНОСТИ МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Полицијски службеници Министарства унутрашњих послова Републике Србије, поступајући у складу са одредбама Закона о полицији²⁴⁰ и Закона о прекршајима,²⁴¹ доносе решења о задржавању у трајању од 24, односно 12 сати, лицима која се смештају у просторије за задржавање у организационим јединицама Министарства.

²⁴⁰ „Службени гласник РС“, број 101/2005

²⁴¹ Закон о прекршајима, Библиотека Правни информатор, Београд, 2006.

Такође, у складу са Законом о полицији и Закоником о кривичном поступку, полицијски службеници доносе и решења о задржавању лица у трајању до 48 сати.

Ступањем на снагу новог Закона о безбедности саобраћаја на путевима²⁴² (11. децембар 2009. године), дошло је до повећања броја задржаних лица у просторијама за задржавање Министарства, што је за последицу изазвало и додатно ангажовање полицијских службеника, који раде на пословима обезбеђења задржаних, лица лишених слободе и доведених лица.

Министарство унутрашњих послова посебну пажњу поклања едукацији полицијских службеника у поступању са задржаним, лицима лишеним слободе и малолетним лицима и адаптацији просторија за задржавање у складу са финансијским могућностима.

Са аспекта едукације полицијских службеника у практичном раду и поступању са задржаним, лицима лишеним слободе и доведеним лицима, значајно би се допринело:

- повећању професионалне способности и обучености полицијских службеника који раде на пословима обезбеђења лица у просторијама за задржавање;
- подизању квалитета рада полицијских службеника приликом поступања према задржаним, лицима лишеним слободе и доведеним лицима;
- унапређењу процедура за поступање према наведеним категоријама лица у складу са европским стандардима;
- информисању задржаних, лица лишених слободе и доведених лица о својим правима али и обавезама које су прописане за време боравка у просторијама за задржавање;
- повећању степена одговорности полицијских службеника у погледу обезбеђивања хуманог поступања према лицима који су смештени у просторијама за задржавање;
- изради упутстава, инструкција, правилника и увођење наставних области у *Програм стручног усавршавања полицијских службеника Министарства унутрашњих послова*, који доноси министар, усклађен са европским стандардима и др.
- повећању степена професионалног, ефикасног и законитог рада полиције у Србији и одговорности полицијских службеника, нарочито у погледу поштовања и заштите људских права, приликом примене полицијских овлашћења, уважавајући све њихове специфичности и различитости (раса, пол, националност, старост, сексуална оријентација, вероисповест, инвалидитет и др.) и
- ефикаснијој имплементацији међународних стандарда у погледу испуњавања материјалних услова просторија за задржавање и побољшања квалитета рада полицијских службеника према задржаним и лицима лишеним слободе у складу са међународним конвенцијама и препорукама уговорних тела.

²⁴² „Службени гласник РС“, број 41/2009

Иако је боравак у просторијама за задржавање обично краткотрајан, услови просторија морали би да задовоље основне стандарде, који би могли да се у зависности од финансијских средстава МУП Републике Србије и међународних донација, реализују по следећим приоритетима:

1. Извршити санацију постојећих санитарних и мокрих чворова и почети са уградњом нових у оним просторијама за задржавање у којима уопште не постоје, како би задржана лица могла да своје физиолошке потребе задовоље у нормалним хигијенским условима;
2. Адаптирати постојеће кревете (уклонити бетонске наслоне за узглавље и оштре ивице) и уградити нове тамо где их нема;
3. Једнообразно реновирати подове (негде је утрађена даска, а негде бетон) и окречити просторије за задржавање;
4. Поправити, заменити или очистити постојеће вентилације за нормално струјање и проток природног или доток вештачког ваздуха и уградити вентилацију у оним просторијама за задржавање у којима уопште не постоје;
5. Појачати вештачко осветљење (сијалица) и омогућити продор дневне светлости (уколико просторија за задржавање има таквих могућности с обзиром да су у већем броју смештене у сутеренима и подрумима објекта) и
6. Уградити видео надзор са тонским и видео записом.

Трајно решење за наведене проблеме налази се у обавези Министарства унутрашњих послова да приступи изради једног стратешког документа у који би били уграђени међународни прописани стандарди у тој области.

12. ОБУКА ДРЖАВНИХ СЛУЖБЕНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У ОБЛАСТИ ПРЕВЕНЦИЈЕ МУЧЕЊА

Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање је институција задужена за едукацију судија и тужилаца у Републици Србији. Правосудни центар у овире редовног програма обрађује теме везане за борбу против мучења и других облика нехуманог и понижавајућег поступања. Годишњи план и програм обуке подељен је на области кривичног, грађанског, трговинског, управног и људских права. У програму обуке судија и тужилаца у области људских права развијени су програми обуке везани за Европску конвенцију о људским правима, Европску конвенцију о забрани мучења, Конвенцију УН о људским правима и Конвенцију УН против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни и поступака.

Такође, у оквиру програма обуке у области кривичног права током обраде редовних тематских целина укључене су и теме везане за питања мучења, нехуманог поступања или понижавајућих казни. Посебно се ове теме укључују кад су учесници семинара тужиоци и истражне судије.

У сарадњи са Мисијом ОЕБС у Републици Србији преведен је и штампан Приручник за судије и тужиоце,²⁴³ који поступају у случајевима кривичног гоњења и суђења за дела мучења. Приручник је постао део редовног радног материјала на семинарима који су везани за тему мучења и нехуманог поступања.

²⁴³ Фоли К., *Борба против мучења*, Приручник за судије и тужиоце, Центар за људска права Универзитета у Есексу, 2003.

Тематске целине које су обрађене или се обрађују у оквиру едукације коју организује Правосудни центар јесу следеће.²⁴⁴

• УН механизми превенције и нехуманог поступања

Организовано је 25 једнодневних семинара за истражне судије и тужиоце. Семинарима је присуствовало 800 судија и тужилаца. Предавачи су били судије, тужиоци и правни стручњаци из ове области.

• Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (члан 3. и члан 5. мучење и ограничење слободе)

Посебан циклус од 32 дводневна семинара организован је за судије кривичних одељења општинских и окружних судова. Семинарима је присуствовало 734 судије. Посебан циклус семинара са овом темом организован је за тужиоце окружних и општинских судова. За тужиоце је организовано 25 дводневних семинара на којима је присуствовало 583 тужиоца.

• Промоција приручника за судије и тужиоце који поступају у случајевима мучења

Одржано је 15 промоција, на којима је представљен приручник, упознати су са механизмима истраживања и стандардима које прописује Конвенција УН против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни и поступака. Овим промоцијама је присуствовало 453 судија и тужилаца општинских и окружних судова и тужилаштва из Србије.

• Имплементација новог Законика о кривичном поступку

На семинарима који су одржавани везано за имплементацију новог Законика о кривичном поступку једна од тема је била и примена процесних правила у истрагама мучења и нехуманог поступања.

• Редовни програм обуке судија који раде у кривичним одељењима

У оквиру редовног програма обуке судија који раде у кривичним одељењима обрађује се тематска целина „Главни претрес“. У оквиру ове тематске целине једна од тема је и вредновање доказа прикушљених мучењем и нехуманим поступањем.

• Редовни програм обуке тужилаца и истражних судија

У оквиру редовног програма обуке тужилаца и истражних судија обрађује се и тематска целина „Прикушљање доказа и истражне радње“. Једна од тема у оквиру ове тематске целине је и истраживање мучења и нехумано поступање.

• Специјалистичка обука судија који поступају у складу са Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица

Закон предвиђа обавезну специјализацију судија, тужилаца, адвоката и полицајаца. У оквиру програма специјалистичке обуке обрађује се као посебна тематска целина забрана мучења, нехумано и понижавајуће поступање према малолетницима и деци.

²⁴⁴ Платформа за учешће делегације Републике Србије на 41. заседању Комитета против мучења УН ради представљања Иницијалног извештаја о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака за период од 1992. до 2003. године у Женеви, од 03. до 21. новембра 2008. године, Министарство за људска и мањинска права, Београд 2008.

• *Специјалистичка обука судија који поступају у складу са Породичним законом*

Овим Законом је предвиђана обавезна специјализација судија који поступају у породичним односима. У оквиру програма специјалистичке обуке судија обрађује се и тематска целина која се односи на насиље у породици и нехумано и понижавајуће поступање према деци.

Службена лица запослена у казнено-поправним установама су такође похађала обавезну обуку за стицање знања у служби за обезбеђење. Програм обуке обухвата поступање према лицима лишеним слободe, оспособљавање за правилну и закониту употребу средстава принуде, основе система извршења заводских санкција и пенологије и остваривање и заштиту права лица лишених слободe. У периоду од 2002. године у сарадњи са Мисијом ОЕБС-а у Републици Србији спроведени су многобројни курсеви за обуку запослених у заводима са посебним акцентом на законитом поступању према лицима лишеним слободe и поступцима за остваривање и заштиту њихових права у складу са међународним стандардима и препорукама из ове области.

Залагањем људи из Управе за извршење заводских санкција и уз подршку Мисије ОЕБС, септембра 2004. године, основан је Центар за обуку запослених у Управи са циљем да свим запосленима омогући обуку, стручно усавршавање, унапређење знања и квалификација и повећање мотивације за рад доприносећи тиме реформи система извршења у целини. Од 2006. године, Центар преузима водећу улогу у организацији и координацији свих видова обуке који се реализују у систему извршења заводских санкција.

Обука припадника Министарство унутрашњих послова Републике Србије обухвата податке рапчлањене на два временска дела и према ставовима изнетим у Извештају о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака за период од 1992. до 2003. године:

Период 1992. - 2003. године

Током школовања у Средњој школи унутрашњих послова (у оквиру наставних предмета: Грађанско васпитање, Устав и права грађана, Кривично право, Међународно јавно право и Основи државне безбедности), Вишој школи унутрашњих послова (у оквиру предмета: Уставно право, Кривично право и Међународно јавно право) и на Полицијској академији (у оквиру предмета: Кривично право, Уставно право и политичке институције, Наука о полицији, Криминалистика-тактика, Криминалистика - методика, Полицијско право, Основи безбедности, Методика сузбијања организованог криминалитета, Полицијска етика, Међународно јавно право, Кривично процесно право и Прекршајно право), на семинарима и курсевима, изузетна пажња поклања се стручном оспособљавању за поштовање људских права, правилно и законито поступање, нарочито приликом примене средстава принуде и појединих других овлашћења.

У сарадњи са Саветом Европе, током 2003. године, реализована је Обука полицијских тренера Србије о етичким и људским правима (19 полазника). Припремни део обуке у циљу уједначавања предзнања реализован је у Београду, а потом студијски боравак за девет полазника у Немачкој, а за десет у Великој Британији.

Такође, у току 2003. године, у сарадњи са Међународним комитетом Црвеног крста, уз поменути семинар о људским правима, хуманитарном праву за полицију и снаге безбедности, одржан је и семинар „Употреба силе и ватреног оружја, хапшење и притвор“ за тридесет припадника полиције опште надлежности. Мада се у извештајном периоду радило на припреми Нацрта закона о полицијском школству, такав закон није донесен, већ су у Закону о полицији, у члановима 152-154. дате основне одредбе о стручном образовању, оспособљавању и усавршавању.

Период после 2003. године

Високо образовање - Виша школа унутрашњих послова и Полицијска академија интегрисале су се у Криминалистичко-полицијску академију, институцију која је организационо изван Министарства унутрашњих послова, али са чврстом међусобном функционалном повезаношћу.

Криминалистичко-полицијска академија је наставним плановима и програмима предвидела основне академске и струковне студије, као и мастер студије и академске специјалистичке студије, усаглашене са болоњским процесом. Наставни предмети који се изучавају на основним студијама, а везани су за садржаје као што је спровођење Конвенције УН против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни и поступака јесу: Увод у право, Уставно право, Кривично право - општи део, Кривично право - посебни део. Социологија са социјалном патологијом, Специјално физичко образовање, Криминалистичка тактика, Управно право, Криминологија, Основи кривичног процесног права, Полиција у кривичном поступку, Прекршајно право, Право унутрашњих послова, Превенција криминала, Полицијска тактика, Полиција у заједници, Полицијска етика, Људска права, Комуникација и односи са јавношћу, Међународно јавно право, Психологија криминала, Организација и послови полиције, Међународна полицијска сарадња и Илегалне миграције и трговина људима.

Треба поменути и посебне (практичне) облике наставе као што су: стручна информативна пракса, практична настава у руковању службеним пиштољем, стручно-теренска практична настава, стручна изборна пракса, стручна криминалистичка пракса, стручна методичка практична настава, стручна организационо методска пракса итд.

У оквиру Криминалистичко-полицијске академије, обавља се и научно-истраживачки рад, чији је носилац акредитовани Научно-истраживачки центар. У претходном периоду, за време постојања Више школе унутрашњих послова и Полицијске академије, истраживање се обављало у оквиру неколико истраживачких пројеката:

Мере кривичног, прекршајног, дисциплинског и другог прогона полицајаца у случајевима злоупотребе, прекорачења овлашћења, дисциплинских и других преступа; Прилагођавање улоге полицијских служби потребама заштите људских права и слобода; Кривичноправна, прекршајноправна и друга заштита полицајаца; Правна контрола управних овлашћења полицијских органа; Упоредни модели полицијске организације, са посебним освртом на овлашћења полиције. На Криминалистичко-полицијској академији, тренутно су у припреми пројекти којима се поклања пажња стручном оспособљавању за правилно и законито поступање: Међународна полицијска сарадња и Полиција и људска права.

Из побројаних наставних предмета и научно-истраживачких пројеката, може се уочити свеобухватан методолошки доследан и мултидисциплинаран приступ предметној проблематици.

Средње образовање и основна полицијска обука - У периоду 1992-2003. године, начини образовања и оспособљавања полазника за обављање основних послова полицајца били су различити. Постојали су: четворогодишње школовање ученика у Средњој школи унутрашњих послова у Сремској Каменици, шестомесечни курсеви за полазнике који су претходно завршили средњу грађанску школу и четворомесечни курсеви за жене. Стратегијом развоја система обуке и образовања за потребе полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије предвиђено је да се Средња школа унутрашњих послова у Сремској Каменици трансформише у Центар за основну полицијску обуку. Трансформација је извршена у току 2009. године, када је последња генерација завршила Средњу школу унутрашњих послова, у којој се већ три године не уписују нови ученици. У међувремену, крајем 2007. године, започело се са основном полицијском обуком прве класе полазника по новом наставном плану и програму, у трајању од 12 месеци. Неопходно је истаћи да је у периоду од 2005. године до сада, постигнут значајан напредак, како у регулативи, тако и у имплементацији донетих законских и подзаконских прописа у наставне планове и програме образовања, оспособљавања и усавршавања полицијских службеника, а нарочито у области права против притворених, испитиваних и ухапшених лица, тј. лица лишених слободе, по било ком основу.

Ова тврдња се може изрећи на основу одредаба које су биле уграђене у Наставни план и програм Средње школе унутрашњих послова у Сремској Каменици, где се у предмету Устав и права грађана, који се изучавао у другом разреду, као један од циљева изучавања предмета предвиђа и упознавање са основним правима и слободама, али и још значајнији циљ да се схвати значај придржавања Устава, као основног акта који гарантује слободу и права човека. Кроз предмет Правила службе у Министарству унутрашњих послова, у другом и четвртом разреду, до детаља су се изучавале одредбе Закона о полицији и Законика о кривичном поступку које се односе на довођење и лишење слободе лица. Посебно су разрађене области којима је регулисан однос полиције и јавности. У четвртом разреду, у истом предмету, изучавали су се демократски принципи у раду полиције, људска права, рад полиције у мултиетничком друштву, равноправност полова, а као посебан део издваја се овладавање вештинама практичног поступања полиције у примени овлашћења. У оквиру предмета Увод у филозофију са полицијском етиком, у трећем разреду, пажња се придавала изучавању

Кодекса полицијске етике, који је донет 2006. године и чије одредбе, пре свих члан 34. „не дозвољавају наређивање, извршавање, изазивање или толеранцију било каквог мучења или суровог и нехуманог поступања којим се понижава личност човека...“.

Када је реч о новом концепту стручног оспособљавања за послове полицајца, министар унутрашњих послова је 2007. године, донео „*Наставни план и програм стручног оспособљавања полазника основне полицијске обуке*“. Стручну помоћ из области методологије израде и развоја Наставног плана и програма пружили су представници Мисије ОЕБС у Републици Србији, који су изузетно повољно оценили нови Наставни план и програм стручног оспособљавања полазника основне полицијске обуке.²⁴⁵

²⁴⁵ У складу са чланом 154. Закона о полицији у спровођењу стручног оспособљавања и усавршавања полицијских службеника, могу да учествују и страни учесници, на основу закључених споразума.

Нови модел основне полицијске обуке усаглашен је са моделима полицијске обуке у европским земљама. Циљ основне полицијске обуке је оспособљавање полицајца за компетентно обављање основних полицијских послова, у складу са законима и другим прописима и актима.

Министарство унутрашњих послова је у сарадњи са Мисијом ОЕБС у Републици Србији и НВО Београдским центром за људска права у току 2010. и 2011. године, организовало више радионица на тему „*Рад полиције и забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања*“. Циљ радионица је био да се стекну знања о међународним стандардима који се односе на поступање према лицима лишеним слободе у просторијама за задржавање, а посебно стандардима дефинисаним из праксе Европског суда за људска права (шта је дозвољено приликом хапшења, које су то прописане технике ислеђивања и протоколи поступања полиције у случајевима мучења, здравствена нега током полицијског задржавања, поступање према особама са менталним поремећајима и др.).

VI

**УТВРЂИВАЊЕ ОДГОВОРНОСТИ
ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА МУЧЕЊА**

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Одговорност за спровођење истраге у случајевима мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, чврсто је утемељена у међународном праву. Конвенција УН против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни и поступака захтева од држава-уговорница да на сопствену иницијативу истраже све случајеве мучења, чак и тамо где није било формалне кривичне пријаве, као и да појединцима који имају право да поднесу пријаву, омогући да те њихове пријаве буду истражене и да им се понуди заштита од било каквих потоњих претњи или незаконитог поступања.²⁴⁶

Право на подношење пријаве против мучења и других облика незаконитог поступања мора бити признато у домаћем законодавству. Све пријаве и тужбе морају бити хитно истражене и то морају, без икаквих предрасуда, обавити надлежни органи. Државе морају позвати на одговорност оне који су учинили та кривична дела, без обзира на степен њихове умешаности - без обзира на то да ли су они „подстицали, наложили, толерисали или учинили“ те акте.²⁴⁷

Европски суд за људска права закључио је да су државе дужне да истраже све „пријаве које садрже извештај основ“, а односе се на мучење, и да је то имплицитно и праву на ефикасно обештећење и правни лек, и праву на заштиту од мучења.²⁴⁸ Суд је закључио да је, „уколико је лице одведено у полицијски притвор у добром здравственом стању, а у тренутку пуштања из полицијског притвора се утврди да има неку повреду, држава је дужна да пружи прихватљиво објашњење узрока те повреде.“²⁴⁹ Уколико појединац изнесе основану тврдњу и поднесе пријаву да су службена лица према њему незаконито поступала, власти су дужне да спроведу ефикасну и независну званичну истрагу - укључујући ту и узимање изјава сведока и прикупљање форензичких доказа - која може да доведе до идентификације и кажњавања одговорних лица.²⁵⁰ Суд је закључио да би без такве врсте обавезе да држава поведе истрагу, „општа законска забрана мучења и нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања, упркос својој фундаменталној важности, била неефикасна у пракси, па би у неким случајевима било могуће да службена лица злоупотребљавају права лица која су под њиховом контролом и надзором и да практично остану некажњени.“²⁵¹

Међуамерички суд за људска права на сличан начин је закључио да би неуспех у покретању и организовању истраге представљао кршење права на заштиту од мучења и нечовечног поступања.²⁵²

²⁴⁶ Чланови 12. и 13. Конвенције УН против мучења и других нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања.

²⁴⁷ *Human Rights Committee General Comment 20* (Општи коментар 20. Комитета за људска права), параграфи 13. и 14.

²⁴⁸ *Asenov and others v Bulgaria ECtHR*, пресуда од 28. октобра 1998.; *Aksoy v Turkey ECtHR*, пресуда од 18. децембра 1996.

²⁴⁹ *Ribitsch v Austria ECtHR*, пресуда од 4. децембра 1995; *Aksoy v Turkey ECtHR*, пресуда од 18. децембра 1996.; *Asenov and others v Bulgaria ECtHR*, пресуда од 28. октобар 1998.; *Kurt v Turkey ECtHR*, пресуда од 25. маја 1998.; *Cakici v Turkey ECtHR*, пресуда од 8. јула 1999.; *Akdeniz ang others v Turkey ECtHR*, пресуда од 31. маја 2001.

²⁵⁰ Видети такође у *Sevtap Veznedaroglu v Turkey ECtHR*, пресуда од 11. априла 2000. године; *Kelly and Others v UK ECtHR* пресуда од 4. маја 2001.

²⁵¹ Видети такође у *Selmouni v France ECtHR*, пресуда од 28. јула 1999.

²⁵² *Velaskuez Rodriguez Case*, пресуда од 29. јула 1988., Inter-Am. CtHR Series C, No. 4.

Специјални извештај за мучење саопштио је да „кад год притвореник или његов сродник или бранилац поднесу пријаву за мучење, увек треба спровести истрагу...“. Пријаве у вези са мучењем налажу хитну акцију и мора их истражити независни орган који нема никакве везе са оним органом који обавља истрагу или организује судско гоњење у случају који се води против лица које је поднело пријаву да је жртва мучења.²⁵³

2. ПОДНОШЕЊЕ ПРИЈАВЕ ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА

Када притвореник, његов сродник или бранилац поднесе пријаву о мучењу, увек се мора хитно спровести истрага. У свим случајевима, уколико дође до смрти у притвору или недуго после пуштања из притвора, судски или други независни органи морају спровести истрагу.

Процес регистравања пријава требало би да буде једноставан и, у почетку, поверљив, то јест тајан. Постојање механизма за подношење пријаве треба да буде широко представљено јавности како би људи били охрабрени и подстакнути да пријаве све облике мучења или друге видове незаконитог поступања. Ако је неопходно да се попуни формулар да би се поднела пријава, онда ти формулари треба да буду свима на располагању и треба да буду одштампани на свим језицима који се уобичајено говоре у тој средини. Требало би омогућити да се пријава поднесе у запечаћеној коверти, како особље у притвору које долази у контакт са подносиоцем жалбе не би могло да прочита ту пријаву. Тело коме се подноси пријава треба хитно да стави до знања да је пријаву добило. Тамо где је реч о ситуацији која траје, а где је појединац у опасности, треба реаговати сместа. У сваком случају, морају постојати сасвим кратки рокови за истрагу и давање одговора на жалбу и пријаву. Жртве и њихови законски представници треба да имају могућност приступа свим информацијама које су релевантне за истрагу.

Жртве и сведоци такође треба да буду заштићени за време истраге и после ње. Они на које истрага укаже као на учиниоце кривичних дела, требало би да буду уклоњени са положаја на којима би могли да имају контролу или власт, непосредну или посредну, над подносиоцима пријава, сведоцима и члановима њихових породица, као и над онима који спроводе истрагу. Уколико наводи у пријави нису очигледно и изражено неосновани, службена лица на која се пријава односи требало би да буду суспендована са дужности до исхода истраге и сваког потоњег законског или дисциплинског поступка.

У случајевима где су угрожени људи који су тренутно у притвору, треба их пребацивати у други затвор или притворску јединицу, где се могу предузети специјалне мере у циљу побољшања њихове безбедности. Уколико је то примерено, жртве и сведоци поступака мучења требало да буду уврштени у програме за заштиту сведока. Програми за заштиту сведока треба да буду отворени за све жртве и сведоке мучења, без обзира на то да ли су претходно осуђивани.

²⁵³ Извештај специјалног извештајца о мучењу, УН Дос. А\56\156, јул 2001., параграф 39 (д).

3. НАЧЕЛА ВОЂЕЊА ИСТРАГЕ ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА

Предистражни и истражни поступак могу да спроводе тужиоци, судије, националне институције за људска права (као што су Омбудсман и у неким земљама Комисије за људска права) или инспекторати, већ у зависности од природе правног система. У неким државама могу постојати специјализоване „јединице за истрагу случајева мучења“ у оквиру одређене институције - као што је канцеларија јавног тужиоца.²⁵⁴

Предистражне радње могу се одвијати у виду интерне истраге коју организују полиција или друга тела за спровођење закона, како би се евентуално предузеле дисциплинске мере против учинилаца или како би се све пребацило на органе за кривично гоњење; судска истрага или судско-медицинска истрага у смртним случајевима, судска истражна комисија уколико је реч о неким специфичним видовима злоупотребе или о великом инциденту; специјализована истражна тела за случајеве пријава које се односе на директне полицијске злоупотребе или тела за надзор над интерном истрагом. Тамо где резултати таквих предистражних радњи открију *prima facie* доказ кривичног дела, увек треба да уследи кривична истрага.

Тужиоци и судије који су ангажовани на вођењу истраге требало би, где год је то могуће, да осигурају поштовање следећих начела:

- Истраге треба да спроводе компетентни, квалификовани и непристрасни стручњаци, независни и од оних за које се сумња да су учиниоци и од установе у којој те особе раде;
- Истражитељи треба да имају приступ свим неопходним информацијама, буџетским средствима и техничким средствима нужним за целовито истраживање свих аспеката пријаве и
- Истражитељи треба да имају несметани приступ притворским јединицама или затворима, документима и лицима. Истражно тело треба да буде овлашћено да издаје налоге за привођење сведока, да захтева предочавање доказа и да добија све релевантне оперативне налоге и одговарајуће информације. Налази свих истражних радњи треба да буду поднети јавности на увид.

Чак и када пријава о мучењу или незаконитом поступању није поткрепљена резултатима истраге, важно је обезбедити да се истрага обави на одговарајући начин и да се може доказати да је заиста спроведена на одговарајући начин. Подносилац пријаве би требало да добије образложену одлуку, у писаној форми, у којој се наводе сви докази као и сви налази истраге оног тренутка када је та истрага завршена. Требало би утврдити јасан и проверљив след догађаја и показати да је спроведена одлучна, непристрасна и експедитивна истрага, и указати на то због чега се њоме дошло управо до таквих закључака. Спровођење сваке истраге требало би такође редовно ревидирати, бележити и документовати све закључке до којих се таквом ревизијом дође, како би се идентификовали најбољи примери истраге и како би „извучене поуке“ могле да помогну да се побољша укупни квалитет будућих истражних радњи. Истрагом би требало да се разјасне све чињенице у вези са наводима у погледу мучења, да се идентификују сви начини понашања карактеристични за ту праксу и да се препоруче мере неопходне за спречавање понављања таквих поступака.

²⁵⁴ Фоли К., *Борба против мучења*, Приручник за судије и тужиоце, оп. цит., стр. 59.

Основни циљ истраге не би требало да буде само идентификовање оних који су одговорни за мучење или незаконито поступање, већ и свих оних који су били одговорни за надзор над притвореницима у тренутку када је до мучења дошло, као и оних који су одговорни за надзор и организацију рада целокупног особља које је било умешано у мучење или друге видове незаконитих поступака. Но, циљ истраге би такође требало да буде и утврђивање образаца понашања у вези са мучењем или незаконитим поступањем. Сврха такве истраге јесте откривање истине о наводима изнетим у пријави. Уколико има основа за тврдње изнете у пријави, онда истрагом такође ваља прикупити доказе за три различите сврхе: а) дисциплински поступак против одговорних; б) кривично гоњење одговорних и в) компензација за жртву и целовито обештећење које је дужна да јој обезбеди држава.

Стандарди приликом прикупљања доказа могу се разликовати за сваку од трију наведених сврха и, чак и уколико је целокупан поступак експедитивно спроведен, може бити потребно да прође доста времена између различитих фаза истраге. Од виталног је значаја да прикупљени докази буду одговарајућег квалитета, довољног за коришћење у сваку од трију наведених сврха, као и да се помоћу њих могу поткрепити или оборити све тврдње, а да се притом испуне тражени стандарди.

Један од најважнијих аспеката сваке истраге евентуалног мучења и других видова незаконитог поступања, јесте систематско пописивање и документовање разлога због којих су покренути разни истражни поступци, или пак разлога због којих ти поступци нису били покренути. Детаљно пописивање таквих одлука и разлога за доношење тих одлука требало би да постане рутинска ствар. Све предузете акције и све добијене информације такође би морале бити прецизно забележене и сачуване, како би се касније могле употребити пред судом.

Основни подсетник за истражитеље кривичних дела мучења би обухватио следеће:

- Све инциденте би требало истражити као могућа кривична дела мучења или незаконитог поступања, све док се не докаже супротно;
- Истраге би требало планирати и структурисати тако да се обезбеди да све добијене информације послуже као основ за предузимање одговарајућих мера и да се предузму хитне истраге како би се брзо и прецизно утврдиле све чињенице;
- Све околности би требало темељито и непристрасно испитати. Све информације би требало да буду забележене и документоване, како би се обезбедило да се пред судом могу предочити докази највишег нивоа квалитета;
- Све стране би требало да добију одговарајући ниво информација, с тим што треба водити рачуна да се ни на који начин не омета истрага;
- Жртве и сведоци би морали на одговарајући начин бити заштићени за време истраге и требало би уложити све напоре да се обезбеди да они, на које истрага укаже, не буду у ситуацији да могу утицати или вршити опструкцију истраге;
- Према жртвама мучења или незаконитог поступања морало би у сваком тренутку пажљиво поступати и обавезно им обезбедити одговарајућу подршку. Требало би водити рачуна да се траума тих лица не понови током истраге;
- Тамо где је мучење или незаконито поступање довело до смртног исхода, сличну пажњу треба пружити рођацима, партнерима или првим сродницима;
- Истрага треба у целости да узме у обзир све рањиве особе које су на било који начин у вези са оним што се догодило и
- Истрага такође треба да буде врло осетљива када је реч о таквим факторима као што су раса, пол, сексуална оријентација и национална припадност, политичка или верска

уверења и социјално, културно или етничко порекло наводне жртве или наводних учинилаца.

Истраге у вези са мучењем требало би да се базирају на истим начелима као и истраге у вези са било којим другим тешким кривичним делом. Основна разлика састоји се у томе што је кривично дело у овом случају можда учинио припадник органа реда или неки други државни чиновник, што отежава ситуацију, односно чини да је ова истрага компликованија него када је реч о неком другом виду криминала. Кривична дела мучења често су такође учињена на местима која су потпуно затворена за спољни свет, где нема независних сведока. Докази се лако могу уништити или прикрити и може постојати „завера ћутања“ међу припадницима органа реда или државним службеницима који су осумњичени у овом случају. Такође може постојати ситуација у којој су жртве и сведоци застрашени, и тим застрашивањем приморани да ћуте.

Свака истрага има задатак прибављање, регистровање, обраду и тумачење доказа. Прикупљање, чување и предочавање доказног материјала заправо је основни посао истражитеља. Суд је тај који треба да процени доказну вредност прикупљеног материјала.

У свим истрагама од кључног је значаја да се: а) идентификује „место кривичног дела“; б) заштити „место кривичног дела“ и в) обезбеди „место кривичног дела“.

Највећи број случајева мучења догађа се на местима где се људи држе у неком виду притвора, па је из тог разлога, очување физичких доказа или неометани приступ месту кривичног дела углавном отежан. Истражитељи би требало да имају овлашћења да неометано приступе сваком месту или сваком објекту, и требало би да буду у могућности да обезбеде место где је наводно дошло до мучења. Уколико им се та могућност не пружи, лако се може догодити да истрага буде осујећена померањем доказа, уништавањем доказног материјала, губитком доказа или додавањем новог „казног материјала“.

Истражитељи би требало да документују хијерархију надлежности у притвору, то јест требало би јасно да утврде ко је све ангажован и ко све може да буде ангажован у налажењу и очувању физичких доказа, како би се обезбедило да се ти докази могу користити у будућем законском поступку, укључујући и могуће кривично гоњење. Истражитељи би такође требало да утврде да ли постоје или не постоје елементи који потврђују или негирају наводе о постојању мучења, као и постојање систематског поступања те врсте. Такође, истражитељи би морали поштовати законе и правила домаћег законодавства, укључујући претпоставку невиности, а такође би морали, где год је то потребно, упознати оне против којих се води истрага да је она у току.

Истражитељи би такође требали да буду стрпљиви, спремни и отворени за прихватање нових доказа, да пажљиво слушају шта им се у истрази говори и да буду тактични и сензитивни, посебно у суочењу са жртвама мучења.

Као један од подсетника за поступање који би истражитељи могли да користе приликом истраге на „месту кривичног дела“ мучења, могао би да буде следећи:

- Свака зграда или простор у коме се води истрага требало би да буду затворени, како се не би изгубио ниједан могући доказ.

Само истражитељи и њихово особље требало би да имају могућност приступа у тај простор од момента када се исти означи као подручје на коме се води истрага;

- Материјални докази морали би бити на одговарајући начин прикупљени, обрађени, заштићени, означени и стављени на безбедно место како би се спречило општећење, кривотворење или мењање доказа или пак губитак доказа. Уколико се наводно мучење догодило тек недавно, толико да би докази те врсте могли да буду релевантни, сви узорци телесних течности (као што је крв или сперма), коса, влакна, нити и слично требало би да буду сакупљени, заведени и обележени и на одговарајући начин сачувани;
- Сви предмети који би евентуално могли бити коришћени за мучење (у том смислу да се помоћу њих врши мучење), требало би да буду узети и сачувани;
- Ако се наводно мучење догодило релативно скоро, толико да би то могло бити од значаја, онда би све нађене отиске прстију требало на одговарајући начин узети и сачувати;
- Требало би у одговарајућој размери направити скицу објекта или места где је наводно извршено мучење. На тој скици би требало приказати све релевантне детаље као што је локација различитих спратова у згради, просторија, улаза, прозора, намештаја, околног терена и тако даље;
- Требало би направити фотографије места кривичног дела помоћу полароид-камере, уколико је она на располагању, како би се релевантни детаљи могли одмах означити или посебно истаћи у тренутку инспекције;
- Такође, на месту кривичног дела требало би направити фотографије и стандардним фото-апаратом, како би се могли сачувати негативи и како би се могло направити више копија, које се касније могу користити у оквиру доказног материјала;
- Требало би, и то у боји, фотографисати и све повреде, а помоћу лењира и скале боја приказати величину и озбиљност повреда;
- Требало би узети податке свих лица на месту наводног мучења, тј. њихова пуна имена, адресе и телефонске бројеве, као и све остале информације важне за контакт;
- Требало би узети сву одећу особе која је пријавила мучење и тестирати је у лабораторији, ако је то икако могуће, да би се утврдили трагови телесних течности и други физички докази;
- Требало би, такође, узети и сву одећу лица која су наводно одговорна за спровођење мучења, како би се извршило форензичко испитивање и
- Сви релевантни папери, белешке или документи треба да буду сачувани да би се касније могли користити у виду доказног материјала и да би се могла направити графолошка анализа.

4. ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ДОКАЗА ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО МУЧЕЊА

4.1. МЕДИЦИНСКИ ДОКАЗИ

Медицински докази су од посебног значаја за већину истрага случајева мучења. Мучење често не оставља физичке трагове или дугорочне, односно, трајне физичке белеге. Исто тако, не може се рећи да су сви белези или повреде које притвореник има на себи резултат мучења, јер могу настати и из других разлога. Међутим, медицински докази могу показати да су повреде или обрасци понашања забележени код наводне жртве у складу са мучењем коју је он или она описао(ла) или пријавио(ла). Развијеном медицинском техником често се могу уочити повреде меког или нервног ткива које не могу бити видљиве голим оком. Стручни форензичар такође може уочити чак и минорне знаке повреде уколико благовремено, дакле, кратко време по извршеном кривичном делу мучења, има могућност приступа особи која је била жртва мучења или незаконитог поступања. Мучење обично оставља психолошку трауму и могу се и о томе прикупити докази. Психолошки симптоми мучења често су субјективни и у вези су са измењеним обрасцима понашања или доказима стреса који, опет, може имати мноштво различитих разлога. Па ипак, где год је то изводљиво и сврсисходно, треба тражити психолошку процену жртве. Тамо где комбинација физичких и психолошких доказа у потпуности одговара тврдњама из пријаве, то ће појачати укупну вредност медицинских доказа.

Уколико се медицинско испитивање обавља у притворској јединици или затвору, посебно је корисно затражити медицински извештај о првом испитивању и све касније медицинске извештаје. Лекари и друго медицинско особље такође би требало да дају исказ у вези са околностима у којима су обавили преглед.

На пример:

- Да ли су могли да обаве независни преглед?
- Да ли су сачинили медицински извештај?
- Шта је стајало у том извештају?
- Да ли је жртва имала било какав видљив знак повреде у том тренутку?
- Да ли је било покушаја да се неко меша, односно да интервенише у погледу садржаја медицинског извештаја и да ли је лекар можда био изложен притиску да на било који начин измени своје налазе?

У многим државама исти медицински стручњаци обављају и терапеутски и форензички медицински преглед. Једна од тешкоћа код терапеутског медицинског прегледа, будући да је он у већој мери усредсређен на лечење симптома код пацијента, јесте то што се повреде могу описивати тако да се притом не наведе њихов могући узрок. Циљ форензичке медицине, с друге стране, јесте утврђивање узрока и порекла повреда и то је специјалистичка област. Зато у истрази у вези са наводно учињеним мучењем увек треба обавити прописни форензички лекарски преглед. Извештај са тог прегледа би требало да документује следеће: а) све изјаве особе о којој је реч, а које су релевантне за лекарски преглед (укључујући ту и опис њеног здравственог стања и све наводе у вези са незаконитим поступањем); б) списак свих медицинских налаза на темељу целовитог и брижљивог испитивања особе о којој је реч и в) закључке који указују на степен конзистентности између наведених тврдњи и објективних медицинских налаза.

Код прикупљања медицинских доказа, важно је бити свестан разлике између терапеутске (лечење симптома пацијента) и форензичке (судске) медицине. Циљ судске медицине јесте да установи узроке и порекло повреда, и она представља специјализовану област. У многим земљама терапијску и судску функцију обављају исти медицински стручњаци, али тамо где је могуће треба тражити помоћ некога ко познаје форензичку медицину и схвата разлику између ове две медицинске области. Приликом прикупљања медицинских доказа у вези са мучењем, такође је важно да истражитељ покаже пуно поштовање за медицинску етику и да у потпуности поштује приватност пацијента.²⁵⁵

4.2. ФИЗИЧКИ ДОКАЗИ

Уколико лекар није одмах доступан, потребно је забележити све видљиве трагове злостављања, али тек пошто се добије пристанак дотичне особе. У затворском окружењу, запажања ће можда бити заснована само на кратком разговору, али у незатворским приликама саговорник може бити у прилици да се делимично свуче и да се креће, што ће свакако омогућити детаљнија запажања. Спољни знаци се обично могу видети неколико дана после повреде, али то не значи да их не треба тражити и у каснијим случајевима. Потребно је забележити што је више могуће информација. Непостојање видљивих знакова повреда не значи да мучења није било.

Као упутство за поступање, у овим случајевима требало би забележити следеће: а) сваку очигледну повреду као што су отеклине, модрице, посекотине, огреботине или опекотине; б) сваку телесну потешкоћу при кретању као што је ходање, пењање уза степенице, дуго седење или стајање, сагињање или подизање руку и в) сваку неправилност облика и држања леђа или удова.

Налази до којих се дошло приликом прегледа лица које је било мучено, могу бити забележени на следеће начине:

- Забележити место, величину, облик, боју и врсту (посекотина, модрица, опекотина, итд. сваке повреде);
- Употребити лењир (ако има могућноста), али у сваком случају проценити величину у поређењу са неким уобичајеним предметом (избегавајући употребу предмета променљиве величине);
- Уколико постоје многобројне повреде, означите их на дијаграму тела;
- Фотографије, чак и аматерске, могу бити корисне за стручњаке који их касније проучавају. У најбољем случају међу фотографијама треба да буде једна која јасно приказује шира места на телу где постоје повреде, као и слике у крупнијем плану сваког појединачног повређеног места. На њима треба да постоји нешто што указује на величину, најбоље лењир, али може послужити чак и обичан предмет као што је кутија шибица. Корисно је назначити и датум на слици. Уколико је могуће, касније треба довести професионалног фотографа;
- Описати изглед повреда што тачније и детаљније, нпр. „љубичаста испупчена модрица округластог облика 4 цм у пречнику на спољној страни десне раке око 10 цм изнад лакта“;
- Нека лице које се прегледа покаже неправилност кретања или положаја и

²⁵⁵ Истамбулски протокол, *Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (Приручник о ефикасном истраживању и документовању мучења и других видова свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања), Канцеларија високог комесара УН за људска права, Њујорк и Женева 2001. стр. 142.

- Поставити питања лицу која ће се односити на редослед појављивања симптома после инцидента. Одговор може бити: „Пре недељу дана нисам могао да подигнем руке до 90 степени али сада могу да их подигнем изнад главе. Још не могу да покрећем зглобове и рука ми је утрнула и сл.“

Ове смернице се могу прилагодити уколико је потребно прегледати леш жртве. У тим случајевима такође је потребно забележити у каквом је стању тело нађено (нпр. где се налазило, врсту подлоге на којој је лежало, да ли је време било веома топло или веома хладно, да ли је време или место било нарочито влажно), јер то може помоћи форензичарима да установе да ли су ти услови могли оставити трага на телу.

4.3. ПСИХОЛОШКИ ДОКАЗИ

Чак ни најокрутније мучење, уколико је вешто примењено, не мора оставити никакве физичке повреде, али може имати дубоке психолошке последице. То нарочито важи уколико је жртва претрпела намерно психичко мучење, као што је боравак у дуготрајној изолацији, односно претрпела верско или сексуално понижавање или јој је пређено смрћу или повређивањем чланова породице. Иако психолошку процену појединца може извршити само стручњак, једноставна запажања од стране лаика (нестручњака) о понашању или држању, уз субјективне коментаре које жртва може изнети о себи (на пример опис ноћне море, самоубилачке мисли), треба забележити како би их касније протумачио стручњак за ту област.

Следећи знаци могу бити видљиви или их може испричати лице које је било мучено. Иако су то показатељи стреса, они махом нису специфични за мучење. Мисли о трауматичним догађајима стално се враћају, на пример, као непрестана и наметљиво узнемирујућа присећања на догађаје, често понављани узнемирујући снови о догађајима, нагли поступци или осећања као да се трауматични доживљају понављају (флешбекови). Снажна узнемиреност приликом излагања догађајима који симболизују или подсећају на облике мучења, која се испољава кроз доследно избегавање надражаја повезаних са траумом, или општа емоционална утрнулост.

Симптоми појачане узбуђености као што је немогућност да се заспи, раздражљивост или испади љутње и потешкоће са концентрацијом. Особа која води разговор може приметити немирност, узбуђеност или претерано узнемирен одговор. Пошто је већина психичких симптома субјективна, веома је корисно прибавити поткрепујуће доказе од породице или пријатеља, као што су: „Он се ноћу буди врштећи и у зноју, са ноћним морама у којима сања да га муче“ или „Он лако плаче. Пре хапшења је био опуштен и смирен“ или „Она увек избегава да пролази поред места где је ухапшена“.

4.4. ОПШТА ПРАВИЛА ЗА ОБАВЉАЊЕ РАЗГОВОРА

Општа правила за обављање разговора са жртвама, сведоцима о осумњиченима у свакој кривичној или дисциплинској истрази, примењују се такође и на интервјуе, односно разговоре који се обављају у истрази случајева мучења. Сврха истражног интервјуа јесте прикупљање прецизних и поузданих информација од осумњичених, сведока или жртава, како би се утврдила истина о предмету истраге. Када се обављају интервјуи, важно је развити професионални однос и однос поверења између испитивача и испитиваног, узети у обзир место и окружење у којима се разговор одвија и бити стрпљив и методичан.

Интервјуи могу бити изузетно важан извор информација, али су ипак само један део целокупног процеса прикупљања доказа и истражитељи не би смели претерано да се ослањају на интервјуе. Такође би морали да буду потпуно свесни опасности прекомерног ослањања на признања. Посебно би требало обратити пажњу на поштовање права потенцијално осумњичених. Ни у ком случају интервју не би смео да се обавља са неким ко би касније могао бити оптужен за кривично дело у вези са датом истрагом, у околностима у којима би та његова изјава касније могла да буде проглашена неприхватљивом.

Вођењу интервјуа би требало приступати без икаквих предрасуда и унапред донетих закључака, а информације које се том приликом добију требало би увек проверити упоређивањем са оним што испитивач већ зна или што може несумњиво да утврди. Када ма кога испитује, испитивач би требало да поступа поштено у околностима карактеристичним за сваки појединачни случај, али он није ограничен правилима која се примењују на суду. То значи да испитивачи нису дужни да прихвате први одговор који добију, односно да се испитивање не сматра неправичним само због тога што је испитивач веома истрајан и упоран. Чак и уколико осумњичени користи своје право на ћутање, испитивач треба да поставља питања и да бележи сваки одговор или одсуство одговора.

Испитивач би такође требало да буде упознат са културним и верским уверењима испитаника, и да води рачуна да не доноси претпоставке на темељу свог културног миљеа.

Рањиви људи, без обзира да ли су то жртве, сведоци или осумњичени, би морали да у сваком тренутку буду пажљиво третирани и строго би се морала поштовати правила на којима треба да почива поступање према њима.

Кроз листу провере, испитивач би требало да сазна следеће:

- Што је више могуће о наводном кривичном делу и околностима под којима је оно извршено,
- Све доказе који већ стоје на располагању,
- Објашњења која он или она захтевају од испитаника,
- Све „доказе“ (тачке које треба доказати) за инкриминацију о којој је реч и
- Што је више могуће о личности испитаника.

Околности у којима се разговор одвија увек треба да буду забележене, а садржај интервјуа - питања, одговори и све што се за време интервјуа догоди – требало би да буду забележени или снимљени *verbatim* (дословно) у току интервјуа (уколико садржај разговора није забележен електронским путем, онда га треба записати).

4.4.1. Разговор са наводним жртвама мучења

Испитивање наводних жртва мучења обично је од кључног значаја за истраживање, будући да главни доказ у већини случајева представља његово или њено сведочење, уз расположиве медицинске доказе. Интервјуи би требало да се воде врло пажљиво, при том водећи рачуна о физичком и емоционалном стању испитаника. Посебно би требало обратити пажњу да се не понови трауматизовање испитаника или његово довођење у још већу опасност.

Разговор, можда, треба да буде вођен у неколико фаза током одређеног временског периода, будући да неки детаљи онога што се збило не морају избити на површину, све док испитивач не стекне поверење испитаника. Заправо, можда се може саветовати да испитивач проведе неко време разговарајући са испитаником о темама које немају директне везе са наводним незаконитим поступањем, како би се успоставила „атмосфера поверења“ која ће потом олакшати разматрање осетљивијих тема.

Основни циљ интервјуа јесте да се добију што је могуће детаљнији и што је више могуће фактографски подаци о следећем:

- Шта је учињено?
- Када је то учињено?
- Где се то догодило?
- Ко је то учинио?
- Колико често је то учињено?
- Зашто је то учињено?
- Да ли су и која средства коришћена приликом мучења?
- Какве су биле последице онога што је учињено?

Што је директнији извор информација, то ће исказ бити детаљнији, конзистентнији и, самим тим, уверљивији. Међутим, требало би оставити извесну резерву за могућност појаве одређених неконзистентности. На пример, жртва може бити заплашена, збуњена или може патити од посттрауматског стреса. Испитаник може бити застрашен до те мере да раније даје лажну изјаву. Он или она, такође, могу одлагати подношење пријаве све док се не осете безбеднима да то учине. Зато се не може рећи да недоследности нужно значе да је пријава лажна. Испитаник такође може закључити да нека питања тешко схвата. Недоследност, односно неконзистентност, понекад може бити отклоњена уколико се исто питање постави на другачији начин или уколико се на то питање врати у доцнијим разговорима.

Следећи подсетник за истраживаче који обављају разговоре са наводним жртвама мучења, сачинили су стручњаци из Центра за људска права на универзитету Есекс:²⁵⁶

- Околности које су довеле до мучења, укључујући хапшење или одвођење у притвор? Да ли је испитанику, пре него што је ухапшен, упућена икаква претња? На који начин је та особа ухапшена и да ли су њој или њему нанете икакве повреде за време хапшења? Да ли је ико присуствовао хапшењу? Да ли је испитаник био подвргнут било каквом незаконитом поступању пре но што је одведен у притвор?
- Место на коме је испитаник био држан у притвору, укључујући ту и име и тачну локацију установе о којој је реч.
- Колико дуго је испитаник задржан у притвору?
- Да ли је испитаник пребациван из једне у другу установу? Ако јесте, куда је пребациван, ко га је пребацивао и ког датума (отприлике) се то догађало? Како је он или она тамо стигао? Да ли је за то пребацивање наведен икакав разлог? Ако је то било привремено, колико је дуго трајало?
- Датуми и време (отприлике) када се догодило наводно мучење, укључујући и последњи случај када се то догодило.
- Детаљни опис свих који су учествовали у хапшењу, притварању и наводном мучењу.

²⁵⁶ Giffard C., *The Torture Reporting Handbook*, Центар за људска права, Универзитет у Есексу у сарадњи са Foreign and Commonwealth Office of the United Kingdom, 2000.

- Садржај онога што је испитанику речено или питања која су му била постављена, односно, онога што је од њега тражено да учини.
- Опис уобичајене процедуре на месту притвора и образац по коме се наводно мучење одвијало.
- Опис чињеница у вези са наводним мучењем, укључујући методе мучења и опис оружја или других предмета који су у ту сврху коришћени.
- Било шта што је карактеристично за просторију у којој је дошло до наводног мучења. Уколико је то примерено, од испитаника се може затражити да нацрта скицу локације и просторни план места на коме се наводно мучење догодило.
- Да ли је испитаник био сексуално нападнован?
- Физичке повреде до којих је дошло током наводног мучења.
- Идентитет свих осталих сведока поменутог догађаја - као што су други притвореници или цивилно особље запослено у тој установи.
- Да ли је медицински радник био присутан непосредно пре, за време или после наводног мучења - ако јесте, да ли се идентификовао и која је била његова улога?
- Да ли је испитанику пружена било каква медицинска помоћ непосредно или у било ком тренутку после мучења, укључујући и медицинску помоћ пружену по пуштању из притвора? Да ли је лекар могао да обави независни преглед? Да ли је ико присуствовао том прегледу? Да ли је лекар сачинио медицински извештај? Шта је наведено у том извештају?
- Да ли се испитаник жалио, ма коме, на поступак коме је био подвргнут или је о томе говорио било ком припаднику органа власти? Какав је био одговор? Да ли је спроведена истрага? Шта је та истрага подразумевала, ако је спроведена? Да ли су испитивани сведоци? Да ли су испитивани наводни починиоци?
- Да ли је испитаник имао било какав контакт са службеним лицима која су њега, односно њу, одвели у притвор (или са другим службеним лицима из исте установе или службе), откако се инцидент догодио?

Изјава која се узима у судској истрази требало би да буде дата у првом лицу и може садржати мноштво детаља о томе како се притвореник осећао у свакој фази догађања. Кад год је то могуће, испитаника треба замолити да доведе у везу оно што се догодило са својим свакодневним искуствима, укључујући и све познате осећаје које је досад имао, односно имала. На пример: како је испитаник знао да је просторија била одређене величине? На шта га је (или њу) одређени мирис подсетио? На кога је личио неки од полицајаца (да ли је, на пример, личио на неку познату ТВ личност или на неку другу јавну личност)? Оваква врста испитивања омогућиће да се обезбеде додатне информације које би могле послужити да се поткрепе докази и може помоћи да се утврде све недоследности или да се испитаник подстакне да се присети још нечега у вези са оним што му се (или њој) догодило.

Такође треба обратити пажњу и на друге чулне утиске, а не само на његов вид - треба утврдити шта је све могао да чује, омирише или додирне. То ће бити посебно важно уколико је испитанику током једног дела времена проведеног у притвору или приликом испитивања био повез на очима.

Детаљан извештај који би требало сачинити, морао би да обухвати следеће податке:

- *Локација просторије у установи:* да ли је испитаник морао да се пење или да силази низ степенице, ако јесте, колико је, отприлике, степеница морао да пређе; шта је он или она могао да чује или омирише; да ли је уочио икакве посебне знаке на путу; да ли је у просторији било прозора и да ли је могло ишта напољу да се види?

- *Сама просторија*: које је величине била; од чега су били зидови, подови, таваница, врата; каквог је облика била просторија и да ли је у њој било ичег неуобичајеног или нечега по чему би се лако могла препознати?
- *Остали у тој просторији*: да ли је у просторији било других људи; ако јесте, колико их је било; да ли је ико од њих могући сведок; да ли су они можда могли да уоче нешто у вези са стањем здравља наводне жртве; какво је било њихово здравствено стање?
- *Изолација*: ако је испитаник био држан у изолацији, колико је дуго та изолација трајала и на који начин се она одвијала?
- *Садржај просторије*: шта се налазило у просторији - кревет, намештај, клозетска шоља, лавабо - какви су били?
- *Микроклима у просторији*: колика је била температура; да ли је постојала могућност проветравања; да ли је било паре или влаге?
- *Светлост*: да ли је било светла; да ли је то било природно светло са прозора, или је то било електрично светло; ако је било електрично светло, колико је дуго било укључено; како је то светло изгледало или деловало, на пример, какве је боје било, какве јачине?
- *Хигијена*: да ли је било икаквих могућности за личну хигијену; куда је испитаник одлазио у тоалет или на купање; каква је била општа хигијена у самој просторији; да ли је било неког загађења или инсеката?
- *Одећа*: какву одећу је испитаник носио и да ли је он, односно она, могао да пере ту одећу или да је мења?
- *Храна и вода за пиће*: колико често и у којим количинама су доношени храна и вода; какав је био квалитет хране; ко је обезбеђивао ту храну, да ли је била бесплатна?
- *Физичке активности*: да ли је било икаквих могућности да се напусти ћелија и ако јесте, на колико дуго и колико често?
- *Режим*: да ли су постојали неки посебно строги или монотони аспекти самог режима?
- *Здравствене услуге*: да ли је био присутан лекар или је постојао неки други вид професионалне здравствене заштите или је можда постојала могућност да се до њих дође; да ли је испитаник прегледан или лечен у посебном медицинском објекту, као што би било место где своје услуге пружа породични лекар или болница; да ли је било лекова; ко је обезбеђивао те лекове?
- *Посете чланова породице*: да ли је испитаник имао могућност да му чланови породице дођу у посету; ако јесте, где су се те посете одвијале; да ли је неко други могао да чује разговор; да ли је породица знала где се испитаник налази?
- *Заступање*: да ли је испитаник имао могућност приступа адвокату; када му је први пут омогућен такав приступ, тј. колико дуго након што је први пут доведен у притвор; колико често му се пружала таква могућност; где су се одвијале те посете; да ли је неко други могао да чује разговор?
- *Извођење пред правосудни орган*: да ли се испитаник појавио пред судијом или судом; када се то догодило, то јест, колико је времена прошло од тренутка када је он или она одведен у притвор до првог појављивања пред судијом?
- *Захтеви*: да ли је испитаник изнео неке додатне захтеве, ако јесте, коме је те захтеве изнео и какав је био резултат?
- *Подмићивање*: да ли је испитаник морао да плати мито било за шта и да ли се од њега и у једном тренутку тражило да плати мито?

Међутим, требало би имати на уму да се мучење или незаконито поступање често могу дешавати ван притворске јединице, односно затвора, и испитивач би требало да осигура да интервју садржи и целовит опис свих наводних незаконитих поступака за које жртва тврди да им је била подвргнута, без обзира на то где су се ти поступци догађали.

4.4.2. Разговор са наводним жртава сексуалног насиља

Посебну осетљивост би требало испољити онда када се испитују наводне жртве сексуалног насиља. Разматрање таквих тема је табу, или је изузетно осетљиво питање у многим друштвима, тако да испитаници могу осећати да је за њих право мучење да о томе говоре. Било би добро да изјаве узима неко ко је истог пола као и наводна жртва - у зависности од жеља саме особе о којој је реч - и ту су још важнија правила поштовања приватности и пуне тајности података. Међутим, саму тему не би требало избегавати, већ напротив, уложити напоре да се добије детаљан и темељан извештај о ономе шта се догодило, како би учиниоци могли да буду позвани на одговорност.

Већина људи ће настојати да на питање у вези са „сексуалним злостављањем или узнемиравањем“, одговори у том смислу као да то искључиво значи стварно силовање или напастовање. Истражитељи би требало да буду врло осетљиви на чињеницу да вербални напади, скидање одеће, пипкање, грижење, понижавајући поступци или ударци или пак електрошокови у подручју гениталија, често нису нешто што жртва доживљава као сексуално злостављање. Међутим, сви ти акти су насртаји на људску интиму и зато их треба сматрати делом сексуалног злостављања. Исто тако, такви поступци често прате физичко злостављање, силовање или напастовање, као и напастовање особе истог пола, тако да се могу третирати као „кључ“ који указује на то да се сексуални насртај заиста и догодио. Веома често жртве сексуалног злостављања нису вољне да ишта кажу, па чак у почетку негирају да је до таквог чина уопште дошло. Често се догађа да тек у другом или трећем контакту, и то уколико је у ранијим контактима успостављена атмосфера саосећања и уколико се водило рачуна о култури и личности особе о којој је реч, на површину исплива већи део приче. Зато истражитељи треба да покажу посебну тактичност и стрпљење у таквом испитивању.

У свим случајевима наводних сексуалних злостављања преглед интимних делова тела требало би да обави искључиво квалификовано медицинско особље, уз пуну сагласност наводне жртве. Пожељно је да лице које обавља преглед буде истог пола као и испитаник.

4.4.3. Разговор са децом и малолетницима

Деца и сама могу бити жртве мучења или могу бити приморана да буду сведоци мучења над другима, посебно над родитељима или блиским члановима породице. То може имати специфичне трауматске последице по децу и зато треба обратити посебну пажњу да не дође до обнављања трауме у време разговора са дететом. Обављање разговора са децом битно се разликује од обављања разговора са одраслим особама и зато би требало посветити пуну пажњу тој различитости.

Испитивач треба да има извесно искуство у раду са децом - треба да има и одговарајућу обуку за вођење разговора са децом - иначе се може догодити да негативне, па чак и погубне последице тог разговора буду знатно веће од потенцијалне користи коју би он могао донети. Разговор са дететом би требало увек водити у присуству његовог или њеног родитеља, рођака или старатеља. Посебну пажњу би требало посветити невербалним знацима. Дечја способност вербалног изражавања зависи од узраста и фазе развоја, а дечје понашање може много више открити о ономе шта се стварно збило него што то могу открити речи које дете изговори.

Деца се лако замарају и зато их не би требало исцрпљивати дутим разговорима. Веома је важно да се деци пружи подршка непосредно пошто се разговор заврши.

4.4.4. Разговор са осумњиченима за кривично дело мучења

Већина општих ствари које су овде наведене у вези са обављањем разговора, примењује се и на обављање разговора са лицима која су осумњичена за умешаност у кривично дело мучења или злостављања. С обзиром на чињеницу да су лица која су умешана вероватно државни службеници и често имају знатно искуство у кривичноправном систему требало би посебну пажњу обратити на планирање и структурисање разговора, као и на све оно што треба изнети пред осумњиченим или осумњиченима. Ваљана и правилно изведена истрага треба да обухвати не само разговоре са онима који су осумњичени за директно незаконито поступање, већ, потенцијално, са свима онима који се налазе на одговорним положајима у датој институцији у којој је притвореник држан и који су знали да је до мучења дошло, а нису учинили ништа да то спрече или да то пријаве.

Разговор би требало обавити на изразито независан, непристрасан и професионалан начин. Такође би требало допустити могућност да питања која буду покренута, можда, садрже и посебан емоционални набој и да службена лица која се испитују могу изазвати значајно саосећање својих колега. Требало би разрадити и одговарајућа правила поступка за решавање проблема заступања, социјалне заштите, сукоба интереса, питања лојалности и других фактора који би могли утицати на истрагу.

Разговор са осумњиченима би требало увек водити одвојено и не треба им дозволити да једни са другима комуницирају. Ако је потребно, треба их суспендовати са дужности како би се спречило да полицајци или службеници једни с другима склапају тајне договоре. Требало би такође водити рачуна о поштовању права потенцијалних осумњичених и не смеју се обелодањивати, односно препричавати или тумачити изјаве које су од њих узете и које би, самим тим, биле неприхватљиве као докази.

5. ТЕХНИКА ОБАВЉАЊА РАЗГОВОРА

Под активним слушањем би се између осталог подразумевало свесно и намерно концентрисање на изјаве жртве мучења. Оно је кључно за делотворну комуникацију. Активним слушањем жртви мучења се шаље порука: ЧУЈЕМО ваш проблем; учавамо КАКО СЕ ОСЕЋАТЕ због тог проблема; ПОМОЋИ ЋЕМО вам да РАЗМИСЛИТЕ о том проблему и пронађете права решења; ВЕРУЈЕМО У ВАС и у то да САМИ можете наћи СОПСТВЕНО И ДОБРО РЕШЕЊЕ. Уз употребу посебних техника слушања, лица која обављају разговоре (полицајски службеници, психолози, тужиоци и др.) ће бити способнији да разумеју ситуацију и помогну жртвама да се усредсреде и разјасне ситуацију.

Ако напред наведена лица одмах након одговора који је жртва мучења дала имају спремно следеће питање, то значи да нису пажљиво слушали жртву. Другим речима, наведена лица су спремала ново питање уместо да се усредсреде на оно што жртва прича.

5.1. ТЕХНИКА АКТИВНОГ СЛУШАЊА²⁵⁷

Техника	Понашање лица које поставља питања	Пример
Типина	<ul style="list-style-type: none"> Допустити паузе или периоде тишине тако да жртва има времена да размисли и формулише одговоре. 	<p>Пошто упита жртву мучења:</p> <p>„Шта се догодило“, лице које води разговор требало би да застане и сачека одговор пре распитивања о детаљима.</p>
Рефлективни коментари	<ul style="list-style-type: none"> Лице коментарише оно о чему жртва прича да би је навело да настави и да буде концентрисана. Ово показује да је лице заинтересовано и да заиста слуша. 	<p>Жртва: „Ја сам била затворена у ћелији када је чувар дошао и почео да ме удара (пауза).“</p> <p>Лице које води разговор:</p> <p>(са ишчекивањем, наставља након паузе) „Значи били сте изненађени.“</p> <p>Жртва: „Да, затим је он...“</p>
Појашњавање	<ul style="list-style-type: none"> Лице разјашњава и сажима оно што је жртва рекла да би потврдило тачност. Ово треба да се деси у природним паузама у изјави жртве, а не да је стално прекида. 	<p>После описивања случаја мучења жртва је застала после изјаве: „И онда је отишао.“</p> <p>После те паузе лице које води разговор даје кратак резиме изјаве и пита: „Да ли је то све што се десило?“</p>

5.2. ПИТАЊА „ОДВРАЋАЊА“

У неким случајевима жртве мучења могу да буду толико збуњене да нису у стању да се концентришу на оно што лице које води разговор говори или нису у стању да одговоре на питања о самом догађају. У таквим ситуацијама, корисно је жртви да се поставе питања „одвраћања“.

Питања „одвраћања“ су једноставна, реалистична питања која не представљају претњу и нису у директној вези са догађајем/кривичним делом. Она представљају добар начин да се започне разговор и да се успостави однос пре него што се ускочи директно у детаље догађаја. Овим питањима захтевају се објашњења, а не „да“ или „не“ одговори. Она ће помоћи у опуштању жртве, њеном усредсређивању на питања које поставља лице које води разговор и одговарању на њих. Примери питања одвраћања:

- „Колико људи живи овде са вама?“
- „Причајте ми о вашој деци.“
- „Чиме се бавите?“

²⁵⁷ Лекција о комуникацији 01, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2001. стр. 15.

- (ако је у питању дете) „Имаш ли неког љубимца, како се зове?“
- „Причај ми о брату/сестри.“
- „Који ти је омиљени предмет у школи?“

5.3. ПИТАЊА „ОСПОСОБЉАВАЊА“

Битно је да лице које води разговор са жртвом мучења схвати да је она изгубила осећај контроле над својом околином. Кад год је могуће, требало би да испитивач жртви поставља питања која ће јој омогућити да направи једноставан избор. На тај начин ће она доносити одлуке, макар и најситније, и повратити осећај контроле. Када жртва поврати тај осећај, моћи ће боље да сарађује са њим и пружиће специфичне податке о догађају. Примери питања која пружају једноставне изборе су:

- „Желите ли нешто да попијете?“
- „Хоћете ли да уместо вас ја телефонирам?“
- „Хоћете ли да пошаљем колегу да сачека вашу децу испред школе?“

5.4. ОДГОВАРАЈУЋА БОЈА ГЛАСА

Боја гласа лица које води разговор открива много више о његовом ставу према жртви мучења него било шта што он каже. Миран глас који пружа подршку разувериће жртву и помоћи у изградњи односа. Негативна боја гласа утицаће на вољу жртве да сарађује.

Глас лица које води разговор требало би да буде...	Глас лица које води разговор никада не би смео да буде...
<ul style="list-style-type: none"> • Миран и тих • Да умирује и пружа подршку • Брижан • Љубазан и озбиљан 	<ul style="list-style-type: none"> • Отпукујући • Сипехолтни • Узнемиравајући • Нервозан, зомбујући или саркастичан

5.5. ТЕХНИКЕ ПОЗИТИВНЕ НЕВЕРБАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Техника	Опис	Понашање лица које води разговор
Гледање у очи	<ul style="list-style-type: none"> • Једна од најбољих невербалних техника за превазилажење кризе • Представља лице које води разговор као снажног и стабилног • Поглед умирујуће делује на жртву • Омогућава лицу да посматра жртву и примети претеривање и непошударност одговора 	<p><u>Лице које води разговор би требало да:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • гледа право у жртву и да се фокусира на лице • успостави контакт очима, чак и ако жртва не може да узврати поглед • буде свестан да се у појединим културама и збегава сталан поглед право у очи <p><u>Лице које води разговор би требало да избегава:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • да буљи, пиљи и „стрела“ жртву погледом

<p>Заузимање непретераног става тела</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Односи се на физичке карактеристике лица које води разговор, на удаљеност и положај његовог тела у односу на жртву • Пажљив и смиренан положај тела може да допринесе опуштеној атмосфери и да смири жртву • У неким ситуацијама није препоручљиво или извољљиво седети • Лице које води разговор би требало да стоји довољно близу да би показао бригу, али да не улази у жртвин лични простор 	<p><u>Лице које води разговор би требало да</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • седи или стоји у близини жртве • заузме положај под благим углом у односу на жртву • дозволи жртви да направи први корак у додиривању (да дотакне његову руку итд.) <p><u>Лице које води разговор би требало да избегава:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • да улази у лични простор жртве, обично у прешнику од једног метра • директан часови положај у односу на жртву би је навело да гледа у страну ради приватности • превише нагињања или додиривања, осим ако жртва није прва показала иницијативу
<p>Подстицање физичких опречности</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Сугерисати или препоручити промене у физичким активностима или позицији жртве • Омогућити жртви да се уреди среди и смири 	<p><u>Лице које води разговор може да:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • препоручи жртви, која је узнемирена и шетка се да седне • охрабри жртву која има неприродно укочен положај тела да устане и мало прошећа <p><u>Лице које води разговор би требало да избегава:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • да каже жртви да се „смири“, уместо да прибегне другим средствима

У било ком директном контакту између особа само део саопштених података су вербални. Велики проценат података добије се уз помоћ невербалних сигнала. Лице које води разговор би требало да препозна моћ невербалних сигнала током успостављања односа са жртвом.

5.6. ПОНАШАЊЕ ЛИЦА КОЈЕ ВОДИ РАЗГОВОР ПРЕМА ЖРТВИ МУЧЕЊА

Људи могу на неприкладан и неосећајан начин да се понашају према жртви. Ни лица која воде разговор, на жалост нису имуна на овакво неодговарајуће понашање. Она морају да буду свесни да њихове негативне реакције могу да отуђе жртву и тако пресеку најважнији извор информација. Тако што ће постати свесни сопствених осећања и реакција, лица која воде разговоре ће спречити да буду изманипулисани и да сами буду неосетљиви и неодговорни према жртви.

а) Удаљавање

Лице које води разговор се може удаљити од жртве мучења уколико се према њој буде понашао као према објекту, а не као према лицу. Овај однос показује се када лице прописно изводи поступак, али без икаквог поштовања према осећањима жртве. На пример:

- Лице носи тамне наочаре током разговора и тако искључује контакт очима са жртвом или

- Лице механички поставља питања без покушаја да жртви олакша ситуацију.

б) Кривица

Коментари или поступци лица које води разговор могу жртву мучења да наведу да верује да је заслужила оно што јој се догодило, проузроковала инцидент или да је могла да га спречи. Овакво веровање може да буде засновано на:

- Личним предубеђењима (на пример „Навео/ла га је на то својим начином понашања“...),
- Покушају да створи одбрамбени механизам (на пример „То се мени не би могло догодити јер...“) или
- Потреби лица које води разговор да не буде претерано хумана (на пример „Ја сам изнад тога јер ствари држим под контролом...“) и сл.

Без обзира на то да ли је или није жртва могла спречити мучење, нападач није имао право да то учини. Лица која воде разговоре не смеју да показују своја лична предубеђења.

в) Апатија или нестрпљење

Реакције апатије или нестрпљења могу да се изразе вербално или невербално. Лица која воде разговоре својим речима или понашањем могу да ставе до знања да желе да чују „само чињенице“ и да не желе да се замарају осећањима жртве или њеним реакцијама на догађај. Апатија или нестрпљење могу да отуђе жртву и тако пресеку најважнији извор информација. Иако скретања пажње, нарочито на лицу места, представљају честу појаву, лица која воде разговоре би требало да остану усредсређени на жртву. Апатија или нестрпљење могу да се изразе речима или говором тела, на пример: остваривање минималног контакта очима; често гледање на сат или посматрање других људи за време разговора.

5.7. КОНТАКТ СА ЖРТВОМ

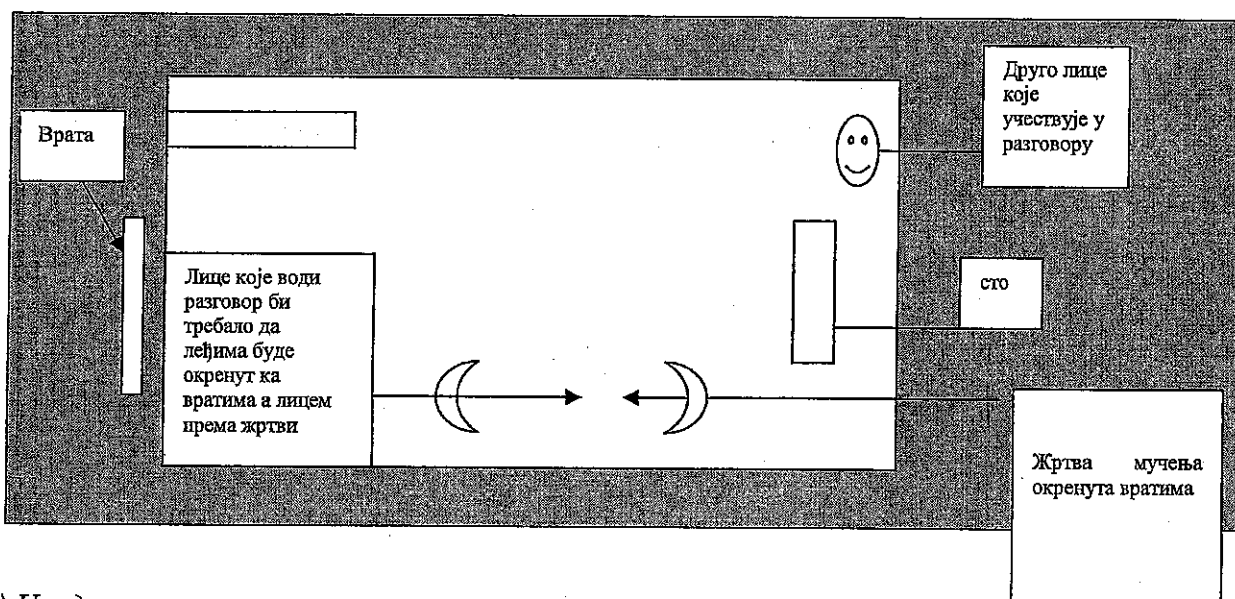
а) Предности употребе одговарајућих вештина

Употреба одговарајућих вештина успостављања контакта у међусобном односу са жртвом мучења, може да пружи лицу које води разговор и жртви неколико предности.

Одговарајуће вештине успостављања контакта могу...	Образложење
<ul style="list-style-type: none"> • Побољшати квалитет информације добијене од жртве 	Ниво сарадње са жртвама мучења може досећи од високо мотивисане до врло лоше, захтевајући широк спектар вештина успостављања контакта
<ul style="list-style-type: none"> • Побољшати сарадњу са жртвом 	Када жртва осети да је развила везу са лицем које води разговор, тада потискује своје природне одбрамбене нагоне и уопштено, вољна је више за сарадњу
<ul style="list-style-type: none"> • Повећати смелост лица које води разговор 	У односу са жртвом, лице које води разговор може да предузме контролу над ситуацијом и да одржава предност непристрасности

<ul style="list-style-type: none"> • Побољшати безбедност лица које води разговор 	Позитивно присуство лица које води разговор се пре може видети као извор помоћи и подршке, него као претња
<ul style="list-style-type: none"> • Побољшати процес опоравка жртве 	Позитиван контакт са лицем које води разговор може да буде подршка жртви: <ul style="list-style-type: none"> • учвршћивањем осећаја да жртва није одговорна за кривично дело • дозвољавајући жртви да се осећа активно и • пружањем жртви могућности за изражавањем емоција на осуђујући начин

Слика бр. 15: Распоред седења у соби

б) Неадекватне вештине

Неадекватне вештине успостављања контакта (у свом међусобном односу) са жртвом мучења, могу делимично довести лице које води разговор до бројних потенцијалних проблема.

Неадекватне вештине успостављања контакта могу да...	Образложење
<ul style="list-style-type: none"> • Доведу до насилног супростављања са жртвом 	<ul style="list-style-type: none"> • Жртве су можда изгубиле контакт са реалношћу и могу да: <ul style="list-style-type: none"> - реагују физичком радњом и - одлуче да преузму ствар у своје руке и да се саме освете
<ul style="list-style-type: none"> • Изложе опасности могућем хашпењу или кривичном гоњењу 	<ul style="list-style-type: none"> • Место кривичног дела се може адекватно контролисати и може непажњом постати контаминирано • Лице које води разговор у жељи да помогне, може да обелодани неодговарајућу информацију
<ul style="list-style-type: none"> • Доведу до повећања жалби и ометања односа између спроводиоца закона и заједнице. 	<ul style="list-style-type: none"> • Понашање лица које води разговор може да проузрокује разумевање жртве да су односи постали хладни, безосећајни, незаинтересовани или пристрасни • Закаснили одговори полиције на позиве, жртва или заједница могу да схвате као недостатак бриге или приоритета

<ul style="list-style-type: none"> • Ометају опоравак жртве 	<ul style="list-style-type: none"> • Употреба неодговарајућег језика или понашање, могу поново да измуче или даље трауматизују жртву • Недостатак осећајности лица које води разговор може да изазове у жртви осећај кривице или осећај беспомоћности
--	---

в) Степени развоја (контакта) са жртвом

Постоји пет степена развоја кроз које жртва мучења може да прође током почетног контакта са лицем које води разговор. Препознавање оваквих степена развоја, може помоћи лицима која воде разговор у одмеравању својих деловања након припреме за узимање изјаве од интервјуисане жртве (општењеног).

Разговор са жртвом мучења је вештина за чије су развијање и овладавање потребне године искуства. Употребом наведених основних принципа, лица која су задужена да воде разговор са жртвама мучења моћи ће да створе добру основу за примену вештине обављања разговора са њима. Као и већина вештина и разговор са жртвом мучења захтева много вежбања. Лице које води разговор са жртвом би сваки обављени разговор требало да анализира и покуша да пронађе добре стране, као и слабости у сваком разговору. Што је још важније, требало би да уче из својих грешака и да стечена искуства искористе да усаврше технику и стил рада.

Следи приказ пет степена развоја успостављања контакта са жртвом мучења и одговарајуће деловање лица које води разговор током сваког од њих.

Степен развоја	Жртва опредељење/опис	Деловање лица које води разговор
Криза	<ul style="list-style-type: none"> • Шокирана или дезоријентисана 	<ul style="list-style-type: none"> • Осигурати безбедност жртве • Стабилизовати жртву и место злочина • Успоставити ред и мир
Хитност	<ul style="list-style-type: none"> • Непредвидљива и збуњена • Осетљива или захтевна • Неодлучна између мирне и жестоке емотивне изнурености 	<ul style="list-style-type: none"> • Успоставити однос и отворене линије комуникације • Тражити друге изворе, нпр. интервенцију у кризном тренутку, подршку колеге уколико је неопходно
Тврдња	<ul style="list-style-type: none"> • Почиње са свесном реализацијом • Понавља радње и изјаве 	<ul style="list-style-type: none"> • Усредсредити се на жртву мучења • Понављати изјаве све док се не увери да их је жртва схватила
Потврђивање	<ul style="list-style-type: none"> • Почиње са усредсређивањем 	<ul style="list-style-type: none"> • Потврдити све прикупљене информације

Утврђивање	<ul style="list-style-type: none"> • Почиње да се супроставља са питањима о инциденту 	<ul style="list-style-type: none"> • Утврдити осећање жртве мучења • Помоћи жртви у приоритизовању догађаја да би се смањила пометња • Пружити информацију за случај да је жртви било шта потребно
------------	--	---

6. ИДЕНТИФИКОВАЊЕ ДРУГИХ СВЕДОКА

Сведоци који су видели притвореника или притвореницу било пре, било у тренутку хапшења, могу рећи нешто о физичком стању у коме се та особа налазила пре хапшења, околностима које су до хапшење довеле, начину на који је хапшење изведено и идентитету полицајаца који су хапшење извршили.

Други притвореници, који нису директно присуствовали наводном мучењу, могу бити у стању да дају информације о томе када је притвореник одведен на испитивање и могу описати његово, односно њено стање непосредно пре одвођења на испитивање и непосредно пошто је особа враћена са испитивања, или могу рећи да се поменуто лице никада није вратило са испитивања.

Они такође могу дати доказе о звуцима које су чули, као што су крици или вика, или могу нешто да кажу о крвавим мрљама или подливима које су можда видели, а који су трагови мучења. Могу уочити и запамтити и нове повреде које су евентуално постале видљиве пошто је особа доведена у притвор или постојеће повреде које су се погоршале за време притвора. Такође су, можда, у стању да пруже информације о конкретним обрасцима наводног мучења - као што су имена, места, време догађања или датуми.

Они такође могу бити у стању да посведоче о томе на који су начин сами били изложени мучењу, или на који су начин мучењу били изложени други појединци, што би могло помоћи да се утврди да ли се у установи о којој је реч понавља мучење, односно, да ли је неки полицајац или затворски чувар и раније учествовао у мучењу или је пак незаконито поступао са притвореницима.

Можда је, цивилно особље или други полицајци или затворско особље у полицијској станици или притворској установи, чуло или видело притвореника у различитим фазама притвора. Можда су видели или чули мучење или незаконито поступање, можда су чули да су о томе разговарали други притвореници или други запослени. Од њих је, можда, такође затражено да очисте место на коме се све то догађало или да сарађују у прикривању доказа о ономе што се збивало.

Уколико пријаву не подноси особа која је била жртва мучења зато што је та особа изгубила живот, „нестала“ или се још налази у притвору, њени најближи рођаци, суседи или припадници локалне заједнице, можда могу да укажу на евентуалне сведоке или и сами могу да предоче корисне информације.

7. ПИТАЊЕ ЗАШТИТЕ СВЕДОКА

Сведоци оптужбе, посебно они који ће вероватно бити позвани да сведоче у судском процесу, могу сматрати да су већ и сами изгледи за сведочење на суду стресни и застрашујући. Сведоци такође често трпе због застрашивања, вербалних претњи и/или физичког насиља од других који покушавају да их убеди да не сведоче на суду. Као одговор на овакве претње, разрађени су различити облици заштите сведока. На најједноставнијем нивоу сведока оптужбе може на суд пратити неко ко је спреман да све време седи са њим док чека да буде позван да сведочи, зато што је управо тај период чекања често најнепријатнији и најстреснији за сведока.

Други уобичајени облици заштите сведока обухватају следеће:

- Савети о личној безбедности;
- Мере за обезбеђивање физичке заштите у дому особе о којој је реч;
- Постављање алармних уређаја, специјалних брава или шпики на вратима;
- Пресељење или промена радног места;
- Потпуна промена идентитета и пресељење;
- Обезбеђивање да се појединац никако не доведе у ситуацију у којој би се могле изнети лажне „против-оптужбе“ и
- Физичка заштита ангажовањем телохранитеља.

Имајући све ово на уму, и у мери у којој је то у њиховој моћи, тужиоци и судије би требало да консултују сведоке у погледу различитих облика заштите.

Морало би се, међутим, водити рачуна да се то не протумачи као навођење сведока на сведочење. Зато би требало бележити и документовати све финансијске податке као и све одлуке које се доносе, а добру заштиту могу пружити и потписани споразуми са сведоком.

Заштита сведока је од кључног значаја, пре и за време суђења, онима који су осумњичени да су учинили мучење или да су учествовали у другим забрањеним облицима злостављања. Природа ових кривичних дела је таква да ће за успешно судско гоњење вероватно кључни значај имати сведочење жртава и искази сведока. Међутим, жртве и сведоци ће вероватно бити суочени са притисцима да не сведоче, једним делом зато што су последице кривичног дела о коме је реч видљиве управо на њима, а другим делом због тога што су, можда, застрашени претњама и другим видовима застрашивања.

Чињеница да су они који су оптужени за мучење често службена лица или припадници органа реда, може учинити да се жртве или сведоци осећају посебно рањивима у случају да сведоче. У неким случајевима, сведоци или жртве се, можда, налазе у притвору због других кривичних дела у периоду пре или за време суђења на које ће бити позвани да сведоче у вези са мучењем. То ће их учинити посебно рањивима на претње или друге видове незаконитог поступања чији је циљ да се спречи њихово сведочење. У случајевима где су лица која су тренутно у притвору угрожена, требало би их пребацити у друге затворске или притворске објекте где се могу предузети посебне мере заштите. У другим случајевима, жртве или сведоци можда имају кривични досије, па ће, самим тим, бити искључени из неких типова програма заштите сведока.

Од посебног је значаја да такви сведоци добију адекватну заштиту, па у таквим околностима треба размислити о могућности специјалних аранжмана за њихову заштиту и очување њихове безбедности.

Суђење може почети извесно време после извршеног дела, или после закључења истраге, а понекад постоји могућност и даљих одлагања. То може бити посебно непријатно и узнемирујуће за сведоке оптужбе. Сведоке треба непрестано информисати о напретку читавог случаја и треба им омогућити да, у сваком тренутку, осећају да могу позвати неког члана тима истражитеља. Уколико сведок изрази забринутост за своју личну безбедност или буде подвргнут било каквим видовима претњи или застрашивања, требало би одмах предузети одговарајуће мере како би се он или она заштитили и како би онај ко их је застрашивао, због тога био позван на одговорност.

Тамо где је услед мучења или других видова незаконитог поступања дошло до смрти жртве, а најближи сродник или члан породице вероватно ће бити позвани да сведоче, требало би посебно обратити пажњу на додатни бол и трауму које ће та лица осећати за време суђења и после њега. Такође би требало обратити посебну пажњу на нарочито рањиве сведоке као што су малолетници, као и на специфичне проблеме са којима се они могу суочавати приликом сведочења на суду. Обезбеђивање могућности за сведочење преко видео-линка, тамо где за то постоје технички услови, може помоћи да се спречи непотребно узнемирење детета-сведока и осигурати да му се на тај начин обезбеди најбоље окружење за давање кохерентног и целовитог исказа, без икаквих предрасуда у погледу права оптуженог на поштено и правично суђење.

Неким сведоцима такође може бити потребна посебна подршка у виду припреме за одлазак на суд због њихове расе, пола, сексуалне оријентације, националне припадности, политичких или верских уверења или социјалног, културног или етничког порекла. Чак и уколико пријава за мучење или незаконито поступање буде повучена у току истраге или судског гоњења, то не би требало аутоматски да доведе до одустајања од случаја.

У неким случајевима, жртве или сведоци могу бити изложени толико жестоком притиску или толико застрашени, да ће бити приморани да повуку своја сведочења. Међутим, као и када је реч о другим кривичним делима, нема ничега што би спречило наставак истраге или судског гоњења на темељу других доказа.

8. УЛОГА СУДСТВА И ТУЖИЛАШТВА У ЗАШТИТИ ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ И ОСУМЊИЧЕНИХ ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА

Међународно право обавезује државе да систематски преиспитују правила, упутства, методе и праксу саслушавања, као и аранжмане за држање у притвору и поступање са лицима која су у било којој врсти притвора или затвора, као делотворно средство за спречавање мучења и злостављања.²⁵⁸ Државе су такође обавезне да истраже наводе о злостављању лица у притвору, као и да установе независне механизме мониторинга притворених лица.²⁵⁹

²⁵⁸ Општи коментар Комитета за људска права бр. 20, став 11.

²⁵⁹ Завршне примедбе Комитета за људска права: Француска, UN Doc. CCPR/C/79/Add.80,4. августа 1997. године, став 16.

Од великог је значаја и улога судија и тужилаца у заштити лица лишених слободе, од дела мучења или других врста злостављања. Они морају да буду сигурни да притворена лица, која се изводе пред њих, нису била подвргнута мучењу или другим забрањеним врстама малтретирања. Такође, посебно се наглашава обавеза тужилаца да обезбеде да је доказни материјал, сакупљен током истраге у кривичном предмету, прибављен на законит начин, као и да елементарно право осумњиченог у кривичном предмету да не буде мучен или злостављан није кршено током истраге. Ризик да до таквих поступака дође је утолико већи, уколико правосудни систем заснива пресуде углавном, или у великој мери, на признањима или на доказима прибављеним током притвора пред суђење.

Судије и тужиоци имају различите улоге у различитим системима кривичног права у зависности од тога да ли су засновани на инквизиторном или на акузаторном моделу. У сваком случају, судије и тужиоци би требало да обезбеде да суђења лицима која су оптужена за мучење и сродна кривична дела буду правична, у складу са домаћим и међународним правом и да у потпуности буду поштована права осумњичених и интереси жртава и њихових породица.

Осумњичени би требали да имају право на правне савете и помоћ по сопственом избору и то у свим фазама кривичног поступка. Национални судови би такође морали да заштите жртве, сведоке и њихове породице - укључујући и обезбеђивање делотворних мера заштите.

Такве заштитне мере не би смеле ни на који начин негативно да утичу на право оптужених на правично суђење, укључујући ту и право на унакрсно испитивање сведока. Међутим, не сме се дозволити да се то право остварује на такав начин да се тиме застрашује или поново трауматизује наводна жртва или сведок.

Тамо где се суђења одвијају на основу универзалне надлежности, можда је потребно организовати посебне аранжмане за довођење сведока из иностранства или успоставити везе помоћу видео-линка, где за то постоје одговарајући технички услови, како би се омогућило да та лица сведоче. Где год је потребно, морале би се обезбедити и услуге преводилаца и тумача. Много од онога што је речено о улози и одговорности судија, у многим земљама се односи и на тужиоце.

8.1. УЛОГА СУДИЈА

Основна улога судије је да спроводи домаће законе - укључујући и међународно право тамо где је оно унето у домаће законе - као и да независно и непристрасно обавља правосудну функцију. У одлучивању о кривици или невиности, или приликом вагања између тежине тврдњи појединаца и тврдњи државе, судија би морао да узме у обзир само чињенице, и то у мери у којој су установљене, меритум ставова странака, и одговарајуће законе. Али, правда такође захтева да судије разумеју све чињенице који су од значаја за ситуацију коју посматрају, укључујући и оне који могу да утичу на начин на који се лица пред судом понашају или схватају судски поступак. То значи, не само контролисање процедура, пресуђивање по правним питањима, резимирање случајева, изрицање пресуда или казни, већ и осигуравање да се поступак води на правичан начин и да буде свима очигледно да је то тако. На судији лежи одговорност да обезбеди да тужена страна, сведоци и жртве, добију правичан третман и да они који су оптужени за кривично дела добију правично суђење.

То значи, обезбедити да њихова права буду поштована у сваком тренутку и да суд прихвати само доказе који су прибављени на законит начин. Такође значи осигурати да су они, који су одговорни за поштовање закона, и сами обавезани његовим ограничењима.

Ово може да подразумева и заузимање изричитог става којим би се осигурало да су сва сведочења и докази дати слободно и да нису прибављени коришћењем средстава присиле. Судија мора, у сваком тренутку, да има у виду могућност да су окривљени или сведоци можда били подвргнути мучењу или другом облику злостављања. На пример, ако притворено лице изведено пред судију на крају периода полицијског притвора наведе да је било малтретирано, дужност судије је да направи службену забелешку те тврдње, да одмах нареди да се изврши здравствени преглед и да предузме све потребне кораке како би се истражила оправданост такве тврдње. Ово такође треба да се учини када не постоји изричита жалба или тврдња, а када се на дотичном лицу виде очигледни знаци физичког или психичког малтретирања.

Правни системи се разликују један од другог, али је законска забрана мучења универзална. Следи да је најзначајнија улога судија у спречавању мучења да обезбеди поштовање закона у сваком тренутку. Пракса судова у Републици Србији, прилагођена је процедурама и начинима поступања усклађеним са прописаним међународним стандардима и ратификованим и потписаним конвенцијама.

8.2. УЛОГА ТУЖИЛАЦА

Тужиоци имају посебну одговорност за то да су сви докази, сакупљени током кривичне истраге, прибављени на законит начин, као и да елементарна права осумњиченог нису ни на какав начин била прекршена. Тужиоци који добију доказе против осумњичених за које знају или основано верују да су прибављени коришћењем незаконитих средстава, посебно мучења, требало би да одбаце такве доказе, обавесте суд о томе и предузму све неопходне кораке да се одговорни за та дела приведу правди.²⁶⁰ Сви докази који су прибављени коришћењем мучења или сличног злостављања, могу да се користе једино као докази против оних који су одговорни за такве злоупотребе.²⁶¹

У неким правосудним системима је потребно да тужилац поднесе истражном судији захтев да би исти отворио истрагу. Из овога следи да је од великог значаја да тужиоци своју улогу схвате озбиљно, када се ради о могућем извршењу кривичног дела мучења од стране органа реда. У готово свим системима, тужиоци имају обавезу да гоне извршиоце кривичних дела, а ова дужност обухвата и прогон припадника органа реда који су оптужени за извршење кривичних дела, на пример мучења. У многим системима није потребно да тужилац прими формалну притужбу да би отворио истрагу о кривичном делу; тужиоци су често чак и обавезни да то ураде, уколико дођу до података на било какав начин.

У Републици Србији, саслушању осумњиченог лишеног слободе, обавезно присуствује јавни тужилац, који има право да поставља питања осумњиченом, ставља примедбе и подноси предлоге, а може поднети захтев за вођење поступка пред истражним судијом.

²⁶⁰ Смернице ОУН-а за улогу тужилаца, смерница бр. 16.

²⁶¹ Конвенција ОУН-а против мучења и других сурових, нечовечних или понижавајућих поступака или казни, члан 15.

Ако јавни тужилац након саслушања не поднесе захтев за спровођење истраге, а не донесе га ни у року од 48 часова, од часа одређивања притвора, истражни судија ће притворено лице пустити на слободу.

У погледу задржавања, полиција или јавни тужилац без одлагања, а најкасније у року од два часа, доносе и задржаном лицу одмах уручују писмено и образложено решење. У решењу морају бити наведени кривично дело за које се осумњичени терети, основи сумње, разлог задржавања, дан и час лишења слободе или одазивања позиву, као и време почетка задржавања осумњиченог. Против решења о задржавању, осумњичени и бранилац имају право жалбе, које се одмах доставља истражном судији, који је дужан да о жалби одлучи у року од четири часа од пријема жалбе.

Осумњичени мора имати браниоца чим јавни тужилац или полиција донесе решење о задржавању. Исти су дужни да осумњиченом одмах саопште да може узети браниоца, омогуће да у њиховом присуству, уз коришћење телефона или другог електронског преносиоца порука обавести браниоца непосредно или посредством чланова породице или трећег лица чији је идентитет познат, а ако је потребно осумњиченом ће се обезбедити бранилац по службеној дужности. Саслушање осумњиченог се одлаже до доласка браниоца, а најдуже до шест часова. Ако ни тада не буде обезбеђено присуство браниоца, јавни тужилац или полиција ће осумњиченог пустити на слободу или без одлагања спровести истражном судији.²⁶²

9. ЗАШТИТНЕ МЕРЕ ЗА ВРЕМЕ ПРИТВОРА

Тужиоци и судије би требало да осигурају поштовање елемената који се налазе на списку стандарда, заснованих на гаранцијама садржаним у међународном праву, међу којима су најзначајнији следећи:

- а) обавештавање људи о њиховим основним правима;
- б) коришћење службено-признатих места притвора и вођење уредних записника о притвору;
- в) избегавање притвора у коме притворенику није дозвољено да комуницира ни са ким;
- г) могућност приступа адвокату и поштовање адвокатске функције;
- д) могућност приступа лекару и
- ђ) поштовање заштитних мера за посебне категорије притвореника.

Међутим, међународни стандарди представљају само неопходан минимум. Многе земље нуде бољу заштиту, и њих треба посматрати као узоре добре праксе. У случајевима где се државе нису држале ових стандарда, постоји посебан ризик да је долазило до случајева мучења или малтретирања лица у притвору.

Непоштовање ових стандарда може такође да доведе до ситуације у којој су отежани идентификација и кривично гоњење лица одговорних за таква дела.

²⁶² Члан 263. и 264. Законика о кривичном поступку Републике Србије.

10. САСЛУШАЊА

Тужиоци не смеју да учествују у саслушањима у којима се користе методе присиле за добијање признања или података. Требало би такође да провере да такве методе не користе припадници органа реда за прибављање доказа који би омогућили подношење оптужнице за кривично дело против осумњиченог лица. Када се пред тужиоца изведе осумњичено лице или сведок, тужилац би требало да обезбеди да су све информације или признања дати слободно. Поред тога, требало би да провери да ли постоје знаци било каквих физичких или психичких патњи, прими са дужном озбиљношћу све наводе о мучењу или другим облицима малтретирања, као и да одбије да врати у притвор било које лице које би ризиковало такав третман у притвору.

Ризик мучења и малтретирања у притвору је утолико већи, уколико правосудни систем заснива пресуде, углавном или у великој мери, на признањима или на доказима прибављеним током притвора пред суђење. Посебно када се саслушања обављају без присуства адвоката притвореног лица. У свим могућим околностима требало би се држати строгих правила процедуре којима се гарантује да се саслушавање врши на прописан начин и да лице неће бити злостављано током саслушавања. Такође је важно да се води записник свих саслушања, као и стенограм. Ови подаци би требало да буду доступни за сврхе судских или управних поступака.

Тужиоци и судије би требало да обезбеде поштовање елемената следеће листе поступака добре праксе у вези са саслушањима, која је заснована на препорукама Комитета УН против мучења и Специјалног известиоца УН за мучење:²⁶³

- Саслушања би требало да се одржавају само у службеним просторијама, а сви доказни материјали прибављени од притвореног лица на неслужбеном месту притвора а које исто лице не потврди током саслушања у службеним просторијама, суд не би требало да прихвати као доказе против притвореног лица;
- Притворено лице би требало да има право на присуство адвоката током свих саслушања;
- На почетку сваког саслушања, притворено лице би требало да буде обавештено о идентитету (имену и/или службеном броју) свих присутних лица;
- Идентитете свих присутних лица, време почетка и краја саслушања, требало би забележити у службеном записнику, као и све захтеве које је изнело притворено лице током саслушања;
- Притворено лице би требало обавестити о дозвољеном трајању саслушања, о поступку у вези са паузама и одморима током саслушања, о местима на којима саслушања могу да се обављају, као и о томе да ли ће притворено лице морати да стоји током саслушања. Сви ови поступци морају да буду прописани законом или правилником и сва лица су дужна да их се строго придржавају;
- Стављање повеза преко очију или капуљаче требало би да буде забрањено јер чини саслушавано лице рањивим, одузима му чула и само по себи може да се сведе на мучење или злостављање. Такође може да учини кривично гоњење готово немогућим, јер отежава идентификацију учинилаца;
- Требало би начинити стенограм или снимак свих саслушања, а притворено лице, или његов правни заступник где је то прописано законом, требало би да има приступ тим подацима;

²⁶³ Извештај Специјалног известиоца за мучење, UN Doc.A/56/156, јула 2001. године, став 39.

- Власти би требало да пропишу и редовно врше ревизију поступака који регулишу саслушавање лица која су под дејством дрога, алкохола или лекова, или која су у стању шока и
- Посебно угрожене категорије (на пример жене, малолетна лица и лица са психичким проблемима) требало би да уживају посебне заштитне мере.

Електронско бележење разговора у великој мери смањује ризике мучења или малтретирања, а органи реда могу да га користе у одбрани од лажних навода. Да би се спречиле манипулације са записима, једну траку треба запечатити у присуству притвореног лица, а другу користити као радни примерак. Придржавање ових поступака такође помаже да се осигура да се уставна и законска забрана мучења и злостављања поштује, као и могућност провере да је то тако. У законодавству Републике Србије, предвиђено је да се исказ снима уређајима за звучно или звучно и видео снимање, осим када то из важних разлога није могуће. Снимак исказа окривљеног представља саставни део записника о саслушању окривљеног и може се користити као доказ.²⁶⁴

Појам „саслушање“ не односи се само на време самог службеног испитивања лица. Он може да садржи и време пре, током и након испитивања када се над појединцима врши физички и психички притисак који их дезоријентисе и наводи да се покоре током службеног испитивања. Сви поступци ове врсте морали би најстрожије да се забране.

Члану 142. Законика о кривичном поступку, у складу са Законом о изменама и допунама Законика о кривичном поступку, додат је члан 142 а. у коме се каже да одлуку о одређивању притвора истражни судија или веће доноси по саслушању окривљеног.

Одлука о продужењу или укидању притвора доноси се у седници већа, изузев у случају из члана 145. овог законика. Саслушању могу да присуствују јавни тужилац и бранилац окривљеног. Суд је дужан да на погодан начин обавести јавног тужиоца и браниоца окривљеног о времену и месту саслушања, али се саслушање може обавити и у одсуству обавештених лица.

О саслушању или седници већа на којој се одлучује о притвору води се посебан записник који се прилаже списима. Изузетно, одлука о одређивању притвора се може донети без саслушања окривљеног ако позив за саслушање није могао да му буде уручен због недоступности или непријављивања промене адресе или ако постоји опасност од одлагања.

Такође, члану 109. Законика о кривичном поступку, у складу са Законом о изменама и допунама законика о кривичном поступку, додат је члан 109 а. који се односи на околности које указују да би сведоку или њему блиским лицима јавним сведочењем били угрожени живот, тело, здравље, слобода или имовина већег обима, а нарочито када се ради о кривичним делима организованог криминала, корупције и другим изузетно тешким кривичним делима, када суд може решењем одобрити да се сведоку обезбеде мере посебне заштите (заштићени сведок).

²⁶⁴ Члан 99. Законика о кривичном поступку Републике Србије.

11. НЕЗАВИСНЕ ИНСПЕКЦИЈЕ

Редовне инспекције места притвора, посебно ако су део система повремених посета, представљају једно од најделотворнијих превентивних средстава против мучења. Комитет за спречавање мучења Савета Европе истиче да „придаје посебан значај редовним посетама свакој затворској установи од стране независног тела (на пример надзорног судије или одбора посетилаца), које има овлашћење да саслуша притужбе затвореника, ако је потребно да предузме конкретне кораке у вези с њима и да прегледа установу. Таква тела могу, између осталог, да играју значајну улогу у премошћавању разлика које се појаве између управе затвора и појединих затвореника, или свих затвореника.“²⁶⁵ Комитет је такође поздравио постојање механизма инспекције полицијских просторија, наводећи да они представљају „важан допринос спречавању злостављања лица која држи полиција, као и обезбеђивању задовољавајућих услова притвора у полицијским станицама“. Специјални извештај за мучење је навео да „непријављене посете полицијским станицама, установама притвора пред суђење и затворима“ представљају делотворно средство против мучења.²⁶⁶

Многи национални закони прописују обавезу судија и тужилаца да обављају инспекције. У неким земљама у инспекцијама могу такође да учествују органи реда, адвокати притвореника и лекари, као и независни стручњаци и други представници грађанског друштва, Омбудсманима и националним установама и организацијама које се баве људским правима, Међународном комитету црвеног крста и независним невладиним организацијама, требало би такође омогућити да на сопствени захтев имају приступ свим местима притвора. Места притвора требало би посећивати редовно и то без претходног упозорења. Такође, требало би уложити напоре да се оствари непосредна и ненадзирана комуникација са притвореницима и затвореницима. Та места обухватају ћелије у станицама полиције, притворе пред суђење, просторије безбедносних служби, административне притворске јединице и затворе.

Инспекције би требало да имају право да, уколико то желе, слободно извештавају јавност о својим налазима. Невладина организација „Удружење за спречавање мучења“ (*Association for the Prevention of Torture*), објавила је извештај у вези са механизмом посете који је заснован на низу извештаја и препорука Комитета за спречавање мучења. Садржи следећи списак приоритета за судије и тужиоце који обављају инспекције.²⁶⁷

- *Независност*

Тело које посећује лица у притвору мора да буде у стању да прикаже своју независност и непристрасност, као и неповезаност са особљем и управом места притвора. Оно мора да објасни да му је једини задатак да осигура хуманост услова притвора и правичан третман притворених лица.

- *Стручност*

Лица која учествују у инспекцији треба да поседују одговарајуће информације и стручност у вези са врстом места притвора које посећују.

²⁶⁵ Други општи извештај о активностима Комитета за спречавање мучења 1991. године, став 54.

²⁶⁶ Извештај Специјалног извештајца за мучење, 2001. године, UN Doc.A/56/156, став 39 (п).

²⁶⁷ *CPT Recommendations Concerning National Visiting Mechanisms*, Удружење за спречавање мучења, јун 2000.

• *Непосредни и лични контакт са притвореницима*

Тело које посећује притвор треба да ради на томе да успостави непосредан контакт са притвореним лицима. Током редовних посета, међу притвореницима који нису поднели молбу за састанак са надзорним телом, требало би насумице одабрати неколицину и разговарати са њима. Притворена лица би такође требало да имају право да подносе притужбе, унутар притворске установе, као и изван ње.

• *Тајност*

Тело које посећује притвор би требало да има могућност да се са притвореним лицима састаје ван домета вида и слуха особља притворске установе.

• *Редовност*

Најделотворније су посете које се обављају једном недељно, а прихватљива алтернатива могу да буду и месечне посете. Телу које посећује притвор требало би пружити довољно времена и средстава да буде у стању да обавља посете редовно, која може да гарантује делотворност.

• *Необјављивање посете*

Тела које обилазе притворске јединице требало би да имају овлашћење да посете било коју установу, у било које време.

• *Сви делови установе*

Тело које посећује притвор требало би да има приступ и да тражи приступ свим деловима објекта.

• *Редовни извештаји*

Тело које посећује притвор требало би да објављује редовне извештаје и подноси их одговарајућим националним установама. Осим разговора са притвореним лицима и посматрања њиховог физичког стања, општег расположења и односа са особљем притворске јединице, чланови тела које посећује притворску установу требало би да обрате пажњу и на присуство било каквих справа које би могле да се користе за мучења или злостављања. О таквим справама требало би увек разговарати са особљем, као и са притвореницима, и то без присуства особља.

У Републици Србији заступљена је пракса да се о условима у којима окривљени издржава притвор, као и о поступању са притвореницима стара и суд који је одредио притвор и то кроз вршење надзора над притвореницима који врши председник надлежног суда. С тим у вези председник суда или судија кога он одреди дужан је најмање једанпут недељно да обиђе притворенике и да се, ако нађе за потребно, и без присуства надзорника и стражара обавести како се притвореници хране, како се снабдевају другим потребама и како се са њима поступа.

Председник, односно судија кога он одреди дужан је да предузме потребне мере да се отклоне неправилности уочене приликом обиласка затвора. Председник суда и истражни судија могу у свако доба да обилазе све притворенике, да с њима разговарају и да од њих примају притужбе. У члану 42. Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку у члану 150. став 3. Законика о кривичном поступку, наведено је да Заштитник грађана и Комисија Народне скупштине у складу са законом и међународна организација, у складу са потврђеним међународним уговором, имају право да несметано посећује притворена лица и да са њима разговара без присуства других лица.

Институционални механизам мониторинга поштовања права лица лишених слободе је Заштитник грађана. У складу са чланом 22. Закона о Заштитнику грађана, исти је задужен да врши контролу поштовања права лица лишених слободе у оквиру активности органа државне управе, пре свега установа које су у надлежности Министарства правде - Управе за извршење заводских санкција, Министарства унутрашњих послова, Министарства здравља, као и Министарства рада и социјалне политике. Његова улога се огледа у праћењу законитости и правилности њиховог рада у односу на лица лишена слободе, поштовање права лица лишених слободе, и утврђивање повреда учињених како актима и радњама, тако и нечињењем. Такође, у циљу заштите права лица лишених слободе Заштитник грађана сарађује са надлежним државним институцијама и невладиним организацијама које се баве слободама и правима грађана, пре свега правима лица лишених слободе, као и са одговарајућим међународним телима. Заштитник грађана има заменика за заштиту права лица лишених слободе.

Независни механизми инспекције затвора у Републици Србији биле су владине и невладине организације.²⁶⁸ Хелсиншки одбор за људска права континуирано се бавио мониторингом казнено поправних установа од 2001. године. Након сваке посете заводу достављани су редовни извештаји са препорукама. Годишњи извештаји Хелсиншког одбора су садржали целовити приказ препорука које су обухватале потребне измене законодавног оквира у циљу усклађивања са европским стандардима, као и мере које би требало предузети у циљу побољшања услова у затворима и успешнијег остваривања и заштите права осуђених лица. Такође, Међународни комитет Црвеног Крста редовно посећује казнено поправне установе и доставља извештаје са препорукама.

Препоруке ових независних механизма контроле затворског система су унете у *Стратегију за реформу система извршења кривичних санкција*, која је донета 2005. године, као приоритети рада Управе за извршење заводских санкција, као и у нови Закон о извршењу кривичних санкција који је ступио на снагу 1. јануара 2006. године и подзаконске акте.

Одбор за људска права из Ваљева вршио је мониторинг услова затварања малолетника и тим мониторингом су биле обухваћене следеће установе:

- Казнено-поправни завод за малолетнике у Ваљеву,
- Васпитно-поправни дом за малолетнике у Крушевцу,
- Окружни затвор у Београду и
- Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу.

Мониторинг је вршен у неколико одвојених посета свакој од ових установа и о резултатима мониторинга Одбор за људска права из Ваљева издао је публикацију. Центар за људска права из Ниша обавио је мониторинг Казнено-поправног завода у Нишу у осам одвојених посета и о резултатима посета такође је издао публикацију уз коју је организована конференција за штампу на којој је представљен рад ове невладине организације у мониторингу затвора.

²⁶⁸ Платформа за учешће делегације Републике Србије на 41. заседању Комитета против мучења УН ради представљања Иницијалног извештаја о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака за период од 1992. до 2003. године у Женеву, од 03. до 21. новембра 2008. године, Министарство за људска и мањинска права, Београд 2008.

Што се тиче установа у надлежности Министарства за рад и социјалну политику, за успостављање јаке правне основе за редовне посете тела независних од органа социјалне заштите установама у којима се на смештају налазе деца и млади, у Републици Србији је потребно покренути поступак за измену Закона о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, и Министарство рада и социјалне политике је ову процедуру већ иницирало. Формирана је експертска радна група за израду новог законског текста, који ће прописати механизме који гарантују независне контролне механизме. За сада Министарство рада и социјалне политике охрабрује и редовно даје сагласност за приступ установама социјалне заштите за смештај корисника, укључујући и установе у којима се на смештају налазе деца и омладина, невладиним организацијама, Хелсиншким одбору за људска права у Србији и другим представницима тела независних од органа социјалне заштите.

Мали број представника напред наведених организација своје извештаје доставља овом Министарству, заједно са напоменама о евентуално уоченим неправилностима. У ситуацијама када је то урађено активирана је контролна функција државе и то кроз: 1) инспекцијски надзор који спроводи Одсек за инспекцијски надзор у Министарству рада и социјалне политике и 2) надзор над стручним радом који реализују заводи за социјалну заштиту (републички и покрајински).

12. ПОЈАВЉИВАЊЕ ПРЕД ПРАВОСУДНИМ ОРГАНИМА

Сва притворена лица имају право да оспоре законитост притвора. Ово се понекад назива *habeas corpus* поступак, што значи „испоручење тела пред суд“. Он може да представља важну заштитну меру против мучења, као и средство оспоравања самовољног одређивања притвора - мада судије понекад овај поступак ограничавају на установљавање да ли је сам притвор законит, без посебног разматрања да ли су услови притвора потпуно у складу са законом. Жалбу против притвора може да поднесе притвореник или друго лице за њега. Поступак ове врсте мора увек да се сматра хитним. У случајевима у којима поседују таква дискрециона права, судије могу и да нареде да се притворено лице доведе пред суд, као и да оно том приликом има право да комуницира са својим адвокатом без надзора.

Приликом сваког појављивања притвореног лица пред судом, судије би требало да посебно пажљиво погледају у каквом је стању то лице. Уколико је потребно, судије би требало лично да изврше рутински преглед ради установљавања присуства знакова повреда, или пак да нареде да такав преглед изврши лекар. Тај преглед би требало да обухвати и могућност постојања модрица скривених испод одеће. Многи облици мучења не остављају видљиве трагове, а други се врше уз коришћење метода које је тешко уочити. Судије би, дакле, требало пажљиво да посматрају друге знаке, као што су физичко и психичко стање појединца и његов општи изглед и понашање, понашање припадника полиције и затворских чувара и однос притвореника према њима.

Судије би такође требало отворено да дају на знање да ће озбиљно размотрити сваку тврдњу о мучењу или злостављању и да ће предузети све потребне мере да заштите жртве или потенцијалне жртве.

Уколико осумњичено лице не говори језик на ком се води судски поступак, захтеви за правичним суђењем налажу да му се пружи потпуне услуге тумача.²⁶⁹ Ово је још једно важно заштитно средство којим се обезбеђује да сва дела мучења или злостављања буду пријављена. Лица одговорна за безбедност судова и за чување притворених лица пред судом, требало би увек да буду организационо одвојена и независна од лица која чувају притворенике у притвору и од лица која истражују кривично дело за чије је извршење притворено лице осумњичено. Посебно су угрожена лица у продуженом притвору, уколико их држе истражне власти или уколико могу да буду враћена у њихову надлежност. Док је у суду, притворено лице треба држати на месту које је физички одвојено од места где чекају припадници полиције или истражних органа који учествују у случају. Уколико постоји било каква сумња да је лице претрпело мучење или злостављање друге врсте, оно мора одмах бити пребачено изван домаћаја наводних мучитеља.

Да би могло лакше да се одреди да ли постоје трагови мучења или злостављања, судије би требало да размотре физичке особине суднице:

- Да ли судија може довољно јасно да види и чује притворено лице у сваком тренутку док је у судници, како би могао да установи постојање видљивих трагова физичких или психичких повреда?
- Да ли је ниво обезбеђења притвореног лица у складу са стварном опасношћу коју то лице може да представља?
- Да ли притворено лице може да разговара са својим адвокатом без надзора?
- Да ли притворено лице може слободно да комуницира са судом, без опасности да га неко застрашује?

13. ПРАВНА ПОМОЋ

Судије би требало да провере да ли је свим окривљеним лицима познато да имају право да сами изаберу адвоката. Браниоци окривљених би требало да могу да обављају све своје стручне дужности без застрашивања, узнемиравања или ометања, што обухвата и право да се слободно консултују са клијентима.²⁷⁰ Браниоци не би смели, због обављања своје професионалне дужности, да буду поистовећени са својим клијентима или са њиховим делима. Такође им не сме бити прећено нити смеју да буду гоњени или да трпе управне, економске или друге казне у вези са било каквим активностима обављеним у складу са дужностима, кодексом и етиком професије. На местима где је угрожена безбедност адвоката у вези са обављањем функције, они морају да буду адекватно заштићени од стране власти. Чланом 15. Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку, измењен је члан 71. став 5. у коме се каже да ће се за браниоца поставити адвокат, по редоследу са списка који председнику првостепеног суда доставља одговарајућа адвокатска комора.

²⁶⁹ Члан 14. (3) (ф) Међународног пакта о грађанским и политичким правима.

²⁷⁰ Комитет за људска права, Општи коментар бр. 13, члан 14 (21. заседање, 1984. године), „Зборник општих коментара и општих препорука које су усвојила тела ОУН-а задужена за људска права“, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 14 (1994), став 9; Основна начела улоге адвоката, начела 16-18.

Адвокатска комора доставља списак адвоката по азбучном реду. Приликом постављања браниоца по службеној дужности суд је дужан да поштује редослед са списка.

14. ПРИХВАТЉИВОСТ ДОКАЗА

У многим државама судије имају кључну улогу у одлучивању о томе који докази ће се изводити на главној расправи или пред поротом, као и о томе које доказе би требало прогласити неприхватљивим. Сасвим је јасно да би доказе прибављене мучењем или другом врстом злостављања требало прогласити неприхватљивим.²⁷¹ Одредбе у том смислу обично постоје у националним законима, мада они понекад не обухватају сасвим адекватно све облике физичког и психичког малтретирања. У члану 15. Законика о кривичном поступку Републике Србије, под називом „Правно неваљани докази“, наведено је да се судске одлуке не могу заснивати на доказима који су сами по себи прибављени, односно изведени повредама људских права и основних слобода прописаних уставом и ратификованим међународним уговорима.

Тамо где закони нису сасвим прецизно формулисани, судије би требало да их тумаче на начин који је у складу са међународним стандардима и најбољим праксама у погледу мучења и других облика злостављања. Дужност суда је да обезбеди да доказни материјал буде прихватљив. Следи да је дужност судије да провери да су сва признања и други докази прибављени без мучења и других облика злостављања. Чак и да окривљени није изнео никакву притужбу, судија мора да буде спреман да захтева од тужиоца да докаже да је признање дато без икаквих притисака. Суд може да прихвати доказ чак и када постоје наводи да је прибављен уз коришћење метода присиле, јер не морају сви такви наводи нужно да буду прихваћени као истинити. У неким случајевима, судија може да одржи одвојену расправу о таквим наводима - „суђење унутар суђења“ - пре него што одлучи да ли ће прихватити такав доказ.

У случајевима када се ради о суђењу пред поротом, порота може да буде искључена из те фазе поступка. Међутим, постоје случајеви када се изводе докази на суђењу за које одбрана тврди да су прибављени употребом мучења или друге врсте злостављања. У сваком случају када се изнесе таква оптужба, судија сноси посебну одговорност да осигура да се сведоци подробно испитају о наводима и да се томе прида дужан значај при одлучивању и резимирању случаја.

Чланом 9. Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку, промењен је члан 18. који се односи на прихватљивост доказа. У њему се каже да изведене доказе који су од значаја за доношење судске одлуке суд оцењује по слободном судијском уверењу. Пресуду или решење које одговара пресуди суд може засновати само на чињеницама у чију је извесност потпуно уверен. Судске одлуке се не могу заснивати на доказима који су сами по себи или према начину прибављања у супротности са Уставом или потврђеним међународним уговором, или су овим закоником или другим законом изричито забрањени. Када постоји сумња у погледу одлучних чињеница које чине обележје кривичног дела или од којих зависи примена неке друге одредбе Кривичног законика, суд ће у пресуди или решењу које одговара пресуди одлучити у корист окривљеног.

²⁷¹ *Kelly против Јамајке* (253/1987), 8. априла 1991. године, Извештај Комитета за људска права, (A/46/40), 1991. године.; *Conteris против Уругваја*, (139/1983), 17. јула 1985. године, 2 Sel. Dec. 168, *Estrella против Уругваја*, (74/1980), 29. марта 1983. године, 2 Sel. Dec. 93.

15. ИСПИТИВАЊЕ СВЕДОКА

Посебну пажњу би требало обратити на сведоке који изгледају као да су претрпели или видели физичке повреде или психичке трауме док су били у притвору. Такве повреде или трауме не морају нужно да буду последица мучења или других облика злостављања, и не треба све тврдње о злостављању одмах прихватити као истините. Ипак, требало би узети у обзир могућност да је сведок који даје исказ о таквим догађајима можда посебно рањив, заплашен или дезоријентисан. Требало би уложити напор да такав сведок не буде додатно трауматизован за време испитивања и да његово сведочење што мање изгуби на квалитету због његове угрожености. Треба такође имати у виду да такав сведок можда пати од посттрауматског стреса или од умног недостака који нема везе са наводним злостављањем, и да то може да утиче на његово памћење, комуникационе вештине или реакције на оно што схвата као агресивно испитивање.

Током саслушавања требало би се држати следећих смерница, а ако је потребно, то објаснити суду:

- *Понављање питања*

Питања понекад треба поновити или преформулисати, јер је неким људима потребно више времена да приме, разумеју и сете се података.

- *Питања би требало да буду једноставна*

Питања би требало да буду једноставна јер је неким људима тешко да их разумеју и да одговоре на њих. Можда им је речник ограничен и није им лако да објасне ствари на начин који би био лако разумљив другима.

- *Питања би требало да буду отворена и никако не агресивна*

Питања не би смела да представљају претњу, јер неки људи на грубо испитивање одговарају агесијом, док други покушавају да задовоље онога ко их поставља.

Питања би такође требало да буду отворена, јер су неки људи склони понављању података који су им дати или на које их наводи испитивач.

Судије и тужиоци би такође требало да знају да увек постоји могућност да су физичко и психичко мучење, или друга врста злостављања, учињени у посебним друштвеним, културним или политичким околностима, које ће сведок имати тешкоће да објасни суду. Дело које у једном контексту делује безначајно и безазлено, може у другом да има веома понижавајуће и трауматске последице. Реченица која када је поновљена, делује сасвим безазлено, када је први пут изговорена можда је схваћена као опасна имплицитна претња - а то јој је био и циљ. Разлог је можда одређена предрасуда или друго осетљиво питање у одређеној заједници, као што је „част“ или „срамота“.

Други разлог је то да неке друштвене и политичке групе верују да се полиција по навици понаша на начин који други веома тешко могу да разумеју. На пример, можда је сведоку или члану његове породице полиција упутила скривене претње, а сведоку није лако да то објасни суду. Задатак судије је да активно извуче такве нијансе уколико адвокати нису успели то да учине током испитивања сведока. У многим правним системима постоји дужност да се одбрана обавести о чињеници да је одређени сведок тужилаштва сумњивог карактера.

У неким државама, органима реда може да се нареди да отворе казнену или дисциплинску евиденцију одређеног службеника, како би одбрана могла да га испитује ако је његов кредибилитет доведен у сумњу. Тамо где им дискрециона права то омогућавају, судије би требало да обезбеде да се одбрана обавести о забележеним кривичним делима или дисциплинским прекршајима које је учинио службеник органа реда који се појављује као сведок тужилаштва. То је посебно важно тамо где постоје наводи о мучењу или злостављању, а да је дотични службеник већ био кажњаван због таквих поступака. То може такође да служи као средство одвраћања за појединце, јер би се тиме поткопала тежина њиховог сведочења у корист оптужбе у наредним случајевима.

Када судија сумира чињенице, окончава суђење или даје образложење, важно је да адекватну тежину да наводима о мучењу и злостављању, као и о сведочењу оних који су изнели такве тврдње. У суђењима са поротом, њеним члановима би требало пажљиво објаснити зашто су сви облици мучења и злостављања забрањени, без обзира на природу лица које тврди да је био њихова жртва или на природу кривичног дела за које је то лице осумњичено. То је од посебног значаја тамо где је лице које је изнело наводе другачије расе, пола, сексуалних склоности или националности, или политичке или верске припадности, од већине поротника, или пак долази из другачије друштвене, културне или етничке средине. Такође је важно тамо где је лице које је изнело тврдње о злостављању, окривљено у вези са посебно тешким или одвратним кривичним делом.

У друштвима где се на одређену друштвену групу углавном гледа негативно, или где се њени чланови поистовећују са одређеним врстама кривичних дела, мора се радити на томе да пороте не следе своје предрасуде и закључе да је жртва „заслужила“ мучење или злостављање које тврди да је претрпела. Исто тако, уколико докази на суђењу потврђују да је оптужено лице криво, не сме се дозволити да сходно томе пороте посматрају наводе о мучењу или другим облицима злостављања у мање озбиљном светлу, или да закључе да је полиција једноставно покушавала да „побољша“ своју позицију пред судом.

Приликом обавештавања пороте о праву, судије би увек требало да нагласе потпуну неприхватљивост мучења и других облика злостављања у свим околностима. Међутим, судије би такође требало да обавесте пороте да дају потребну тежину „културним“ чињеницама приликом свог „здраворазумског“ расуђивања о таквим наводима. Не примењујући предрасуде и стереотипе на одређене групе - или инстинктивно посматрајући сведочење неких, у прихватљивијем светлу од других - поротнике би требало водити у правцу разумевања утицаја које одређени облици физичког и психичког злостављања могу да имају на жртву која је из другачије средине од оне у којој они живе.

Законик о кривичном поступку Републике Србије прецизно је дефинисао лица која могу бити саслушана као сведоци, као и она која то не могу. Такође, одређена је категорија лица која су ослобођена од дужности сведочења, права сведока да не одговара на поједина питања, питања која се не смеју постављати сведоку, начин саслушања сведока, заклетва или свечано обећање сведока, саслушање заштићеног сведока и друге процесне радње, као и сам начин поступања надлежних органа према сведоцима.²⁷²

²⁷² Чланови 102. до 122. Законика о кривичном поступку Републике Србије.

16. ОБАВЕЗА ПРУЖАЊА ЗАШТИТЕ У СЛУЧАЈЕВИМА ПРОТЕРИВАЊА

С времена на време, судије ће се наћи пред одлуком о слању или враћању неког лица у ситуацију у којој је оно реално угрожено од мучења. То су случајеви изручивања или жалбе против одлуке о протеривању. Право појединца да не буде послат у државу за коју се основано верује да у њој постоји реална опасност да буде подвргнут поступцима који се свode на мучење или окрутан, нечовечан и понижавају третман, дубоко је утемељено у хуманитарном праву. Ово право се односи на све људе, у сваком тренутку, и сматра се делом права на заштиту од мучења или других забрањених облика злостављања садржаног у Међународном пакту о грађанским и политичким правима из 1966. године, Европској конвенцији о људским правима из 1950. године, Америчкој конвенцији о људским правима из 1978. године, Афричкој повељи о људским правима и правима народа из 1981. године, Конвенцији Уједињених нација о забрани мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни из 1984. године и Европској конвенцији о спречавању мучења и других нечовечних или понижавајућих поступака или казни из 1987. године. И Комитет за људска права и Европски суд за људска права су навели да би се стављањем лица у ситуацију „реалног ризика“ да буде подвргнуто нечовечним и понижавајућим поступцима, повредило његово право на заштиту од таквих поступака.

Комитет за људска права УН је навео да „државе уговорнице не смеју појединце стављати у опасност да буду мучени или подвргнути окрутним, нечовечним и понижавајућим поступцима након повратка у другу државу путем екстрадиције, протеривања или *refoulement-a* (протеривања или депортације избеглице).“²⁷³

Европски суд за људска права је навео да је забрана мучења и других облика злостављања апсолутна и не зависи од понашања жртве, и да не може да буде укинута због националних интереса државе или поступања са лицем осумњиченим за дела тероризма.²⁷⁴

Чак и тамо где опасност долази од приватних група, као што су наоружани устаници или криминалци, ако држава која је у питању не би била спремна или у стању да заштити појединце од таквих поступака, то би се сводило на повреду међународних докумената.²⁷⁵ У изузетним околностима, Европски суд за људска права је закључио да би и непостојање одговарајућих здравствених објеката у земљи у којој је неком лицу забрањено екстрадицијом, могло да се сведе на повреду члана 3.²⁷⁶ Комитет за спречавање мучења Савета Европе је такође замолио државе уговорнице Конвенције да се уздрже од протеравања лица која могу да докажу постојање „реалне и личне опасности“ од таквог третмана.²⁷⁷ Конвенцијом у вези са статусом избеглица из 1951. године и Протоколом из 1967. године установљена су посебна начела у вези са избеглицама које би требало да поштују и национални судови.

²⁷³ Комитет за људска права, Општи коментар бр. 20, став 9.

²⁷⁴ *Shakal против Велике Британије*, Европски суд за људска права, 1996. године, пресуда од 15. новембра.

²⁷⁵ *Ахмед против Аустрије*, Европски суд за људска права, пресуда од 17. децембра 1996. године; *Х.Л.Р. против Француске*, Европски суд за људска права, пресуда од 29. априла 1997. године.

²⁷⁶ *Д против Велике Британије*, Европски суд за људска права, пресуда од 2. маја 1997. године.

²⁷⁷ На пример: Извештаји Комитета за спречавање мучења, *Мутамбо против Швајцарске*, (13/1993), 49. заседање Supplement бр. 44 *Khan против Канаде*, (15/1994), 50. заседање, Supplement бр. 44 (1995. године).

Најважнији саставни део статуса избеглице и азила је заштита од повратка у државу у којој се лице боји да ће бити прогоњено. Ова заштита је пронашла свој конкретан израз у начелу *non-refoulement-a* - права појединца да не буде враћен у земљу у којој би био угрожен његов живот или слобода; ово начело признаје велика већина држава. Начело *non-refoulement-a* садржано је у низу међународних докумената који се баве правима избеглица, како на универзалном, тако и на регионалном нивоу. Чланом 33. (став 1.) Конвенције у вези са статусом избеглица је прописано да „ниједна држава уговорница не сме протерати или вратити („*refouler*“) избегло лице на било који начин до границе територија где би живот или слобода тог лица били угрожени због његовог расног порекла, вероисповести, националности, чланства у одређеној друштвеној групи или политичких ставова.“ Начело *non-refoulement-a*, представља један од основних чланова Конвенције из 1951. године. Такође представља обавезу према Протоколу из 1967. године. За разлику од многих других одредби Конвенције, његова примена не зависи од законитог боравка избеглог лица на територији државе уговорнице. Начело се, такође, примењује без обзира на то да ли је лицу формално признат статус избеглице, у случајевима када статус тек треба да буде одређен. Имајући у виду широко прихватање овог начела на универзалном нивоу, оно се све више сматра начелом општег или обичајног међународног права, па чак и *jus cogens*, па је тако обавезујуће за све државе. Следи да у оваквим околностима ниједна влада не би смела да протерује појединца.

Република Србија, почев од 2006. године, по престанку постојања Државне заједнице Србија и Црна Гора, уводи праксу тражења дипломатског осигурања трећих земаља у случајевима екстрадиције окривљених и осуђених лица.

У дипломатској гаранцији Република Србија захтева гаранције да ће дипломатским представницима Републике Србије бити омогућен контакт са лицима која су изручена трећој држави од стране Републике Србије. Такође, те гаранције обухватају и захтев да се изрученом лицу омогући несметан контакт са дипломатским представницима Републике Србије, а у складу са чланом 549. став 2. ЗКП.

Споразуми о реадмисији, како билатерални, тако и мултилатерални, обухватају поступак враћања и прихватања лица - домаћих и страних држављана, као и лица без држављанства, који не испуњавају или више не испуњавају услове за улазак или боравак на територији стране државе. Овим споразумима су инкорпорирани стандарди свих међународних конвенција.

Процес враћања држављана Републике Србије који незаконито бораве на територији других држава обавља се уз пуно поштовање највиших европских стандарда из области заштите људских права и слобода грађана, као и *regula iuris* других међународних конвенција, посвећених заштити људских права и слобода. Сви споразуми о реадмисији у својим основним одредбама посебну пажњу посвећују питањима заштите права лица, чиме се обезбеђује потпуна усаглашеност са међународним конвенцијама (Конвенција о статусу избеглица од 28. јула 1951. године, измењена и допуњена Протоколом о статусу избеглица од 31. јануара 1967. године, међународне конвенције о утврђивању државе која је надлежна за проверу поднетих захтева за азил. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода од 4. новембра 1950. године, међународне конвенције против мучења и других нечовечних или понижавајућих казни или поступака од 10. децембра 1984. године, међународне конвенције о екстрадицији, мултилатералне међународне конвенције и споразуми о реадмисији страних држављана, остају неповредиве).

По доласку у Републику Србију, сва лица враћена по споразумима о реадмисији имају загарантовано право слободе кретања и настањивања, чиме се обезбеђује поштовање уставног права из члана 39. Устава Републике Србије (слобода кретања). Начело забране протеривања или враћања (*non-refoulement*), предвиђено је Законом о азилу, а који је почео да се примењује 1. априла 2008. године. По њему ни једно лице не сме бити протерано или враћено против његове воље на територију где би његов живот или слобода били угрожени због његове расе, пола, језика, вероисповести, националности, припадности одређеној друштвеној групи или политичких ставова. Поменуто начело се не односи на лица за која се основано може сматрати да угрожавају безбедност државе или која су правноснажном пресудом осуђена за тешка кривична дела, због чега представљају опасност за јавни поредак.

Ни једно лице не сме бити протерано или против његове воље враћено на територију на којој постоји ризик да ће бити подвргнуто мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању. Због тога Закон о азилу, поред уточишта као облика заштите предвиђа и супсидијарну заштиту, као облик заштите који Република Србија одобрава странцу, који би у случају повратка у државу порекла био изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или би његов живот, безбедност или слобода били угрожени насиљем општих размера које је изазвано спољном агресијом или унутрашњим оружаним сукобима или масовним кршењем људских права.

До доношења коначне одлуке о захтеву за азил лицима која траже азил обезбеђује се смештај и основни животни услови у Центру за азил, који је у саставу Комесаријата за избеглице Републике Србије. У случају да постоји потреба за ограничењем кретања лица која траже азил, она се смештају у Прихватилиште за странце Министарства унутрашњих послова Републике Србије у Падинској Скели код Београда, и то из разлога: утврђивања идентитета, обезбеђења присуства странца у поступку азила у случају када се основано може претпоставити да је захтев поднет у циљу избегавања депортације или када без присуства странца није могуће утврдити друге битне чињенице на којима је захтев за азил заснован, као и из разлога када то захтева заштита безбедности и јавног поретка државе.

Статус лица која траже азил, регулисан је Законом о азилу Републике Србије.²⁷⁸ На питања поступка азила која нису уређена овим Законом примењују се прописи којима је уређен општи управни поступак. У погледу обима, садржине и врсте права и обавеза лица која траже азил, лица којима је одобрено уточиште или привремена заштита, а која нису уређена овим законом, примењују се прописи којима је уређено кретање и боравак странаца.

Азил је према члану 2. Закона о азилу право на боравак и заштиту странца коме је на основу одлуке надлежног органа који је одлучивао о његовом захтеву за азил у Републици Србији одобрено уточиште или други облик заштите. А уточиште је право на боравак и заштиту лица које се даје избеглици на територији наше државе за кога надлежни орган утврди да је његово страховање од прогона у држави порекла основано. Под појмом избеглице се подразумева лице које се због оправданог страха од прогона због своје расе, пола, језика, вероисповести, националне припадности или припадности некој групи или због својих политичких уверења не налази у држави свог порекла и није у могућности или због тог страха не жели да се стави под заштиту те државе, као и лице без држављанства које се налази изван државе свог претходног

²⁷⁸ „Службени гласник РС“, број 109/2007

сталног боравка и које не може или због тог страха не жели да се врати у ту државу. Лице које добије азил не може бити кривично гоњено од стране државе која му је пружила гостопримство, нити може бити изручено другој држави. Азил се и даје за кривична дела за која се не врши екстрадиција. Сам је закон набројао више принципа на којима се заснива примена азила (чл. 5-17. Закона): 1) забрана протеривања или враћања, 2) принцип недискриминације, 3) принцип некажњавања за незаконит улазак или боравак, 4) принцип јединства породице, 5) принцип информисања и правне помоћи, 6) принцип бесплатног превођења, 7) принцип слободног приступа УНХЦР (Високом комесаријату за избеглице), 8) принцип личне доставе, 9) принцип родне равноправности, 10) принцип бриге о лицима са посебним потребама, 11) принцип заступања малолетника без пратње и пословно неспособних лица, 12) принцип непосредности и 13) принцип поверљивости.

У члану 31. Закона о азилу су наведени разлози због којих ће се ускратити давање азила странцу или лицу без држављанства. Наиме, право на азил се неће признати лицу за које постоје озбиљни разлози да се сматра: а) да је извршило злочин против мира, ратни злочин или злочин против човечности у складу са одредбама које су садржане у међународним конвенцијама које су донете у циљу предупредивања таквих злочина, б) да је извршило тешко кривично дело које није политичког карактера изван Републике Србије пре него што је ушло на њену територију и в) да је одговорно за дела која су супротна циљевима и принципима Уједињених нација. Такође се право на азил неће признати у још два случаја: а) лицу које ужива заштиту или помоћ неке од установа или агенција Уједињених нација осим Високог комесаријата за избеглице и б) лицу коме надлежни органи Републике Србије признају иста права и обавезе као и њеним држављанима.²⁷⁹

Од ступања на снагу и примене Закона о азилу, поднето је укупно шест захтева за азил. Од тога броја, четири тражиоца азила су мушкарци, старосне доби од 25 до 30 година. Двојица су држављани Етиопије, а друга двојица су држављани Нигерије. Две особе женског пола су тражиоци азила. Једна је држављанка Етиопије, старосне доби од 21 године и држављанка Јерменије од 50 година. Сва лица - тражиоци азила - смештена су у Центру за азил у Бањи Ковиљачи. Њима су издате личне карте за лица која траже азил са роком важности од шест месеци.²⁸⁰

17. ИМУНИТЕТ, АМНЕСТИЈА И ЗАСТАРЕВАЊЕ

Судство је дужно да, у оквиру своје надлежности, испуни међународну обавезу да организује истрагу, да изведе пред лице правде и казни учиниоце кривичног дела мучења. Нико не би смео да буде изузет од овог правила по основу функције коју обавља. Амнестија и друге сличне мере које онемогућују да учиниоци тако тешких крпења људских права, какво је мучење, буду изведени пред суд, суђени и кажњени, апсолутно су инкомпатибилне са државним обавезама које проистичу из међународног хуманитарног права, укључујући ту и обавезу на вођење истраге, извођење пред лице правде и кажњавање свих који су одговорни за тешка крпења људских права.

²⁷⁹ Јовашевић Д., *Кривично право, Општи део*, оп. цит., стр. 59-60.

²⁸⁰ Платформа за учешће делегације Републике Србије на 41. заседању Комитета против мучења УН ради представљања Иницијалног извештаја о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака за период од 1992. до 2003. године у Женеви, оп. цит. стр. 18.

Статут Међународног кривичног суда прописује да ће се „примењивати једнако на све људе, без икакве разлике која би проистицала из њиховог службеног својства. Посебно, службено својство шефа државе или владе, члана владе или парламента, изабраног представника или владиног званичника, ни у ком случају неће омогућити лицу да избегне кривичну одговорност на основу овог статута, нити ће само то службено својство представљати основу за смањење казне.²⁸¹ Имуитет или специјална правила поступка која могу бити везана за службено својство датог лица, без обзира да ли на основу домицилног или међународног права, неће спречити суд да спроведе своју надлежност над тим лицем.“ У Статуту се даље каже: „Кривична дела која спадају у надлежност овог суда неће подлегати никаквом временском ограничењу важења, односно застаревању.“²⁸²

Мада Други протокол Женевских конвенција прописује да државе, по завршетку непријатељстава, треба да дају „најширу могућу амнестију“ лицима која су учествовала у оружаним сукобима, сматра се да творци тог законског документа нису имали намеру да обезбеде имунитет учиниоцима дела која спадају у категорију ратних злочина.²⁸³

Комитет за људска права је „уочио да су неке државе прогласиле амнестију за кривична дела мучења. Амнестија је, у целини гледано, инкомпатибилна са дужношћу и обавезом држава да истраже таква кривична дела; да гарантују да под њиховом јурисдикцијом неће бити таквих дела и да обезбеде да се таква кривична дела у будућности не догађају. Државе не могу лишити појединце права на ефикасан правни лек, укључујући компензацију и максималну могућу рехабилитацију.“²⁸⁴ Наглашено је да овакав тип амнестије помаже да се створи клима некажњивости за учиниоце кршења људских права, и подрива напоре да се поново успостави поштовање људских права и владавина закона.²⁸⁵

Бечка декларација Светске конференције о људским правима позива све државе да „укину своје законске одредбе које омогућују да они који су одговорни за тешка кршења људских права, као што је мучење, прођу некажњено, те да кривично гоне таква кршења, чиме ће обезбедити чврсту основу за владавину закона.“²⁸⁶

Интерамерички суд за људска права констатовао је да је „неприхватљиво користити одредбе о амнестији, одредбе о застаревању или мере чији је циљ одбацивање кривичне одговорности као средства за спречавање истраге и кажњавања оних који су одговорни за тешка кршења људских права, као што су мучење, противправне, произвољне егзекуције по кратком поступку и нестанци, што је све забрањено и квалификовано као кршење неотуђивих права признатих међународним одредбама о људским правима.“²⁸⁷

Тамо где имају законску могућност да то учине, судови би требало да се уздрже од примене закона који су супротни међународним обавезама државе и који представљају кршење међународно заштићених људских права и да те законе прогласе ништавима.

²⁸¹ Ибид., члан 12, Интерамеричка конвенција о спречавању и кажњавању мучења.

²⁸² Ибид., члан 27. (2) и члан 29.

²⁸³ Члан 6.5, допунски протокол II, 1977. Женевских конвенција из 1949.

²⁸⁴ Комитет за људска права, Општи коментар 20, члан 15.

²⁸⁵ Завршне опаске Комитета за људска права, Аргентина, 5. април 1995.

²⁸⁶ Бечка декларација и Акциони програм, Светска конференција о људским правима, Беч, 14-25. јуна 1993, УН Doc.A/CONS. 157/23, 12. јул 1993, параграф 60.

²⁸⁷ Case of Barrios altos (Chumbipuma Aguñe and others v Peru), Inter-Am Ct.H.R., пресуда од 14. марта 2001, параграф 41.

Комисије за истину често играју важну улогу у успостављању поуздане документације о прошлости и омогућују жртвама да испричају о ономе шта им се догодило, и да чак добију обештећење и рехабилитацију. Међутим, комисије за истину нису замена за правосуђе у смислу целовитог и правичног кривичног гоњења. Тамо где су комисије за истину основане, оне би требало да поштују одговарајуће поступке, да утврђују истину, да олакшају надокнаду жртвама и њихову рехабилитацију и да дају препоруке о томе како спречити понављање злочина. Оне би требало да делују упоредо са судовима у настојању да се учиниоци кривичних дела изведу пред лице правде, а не би требало да буду коришћене као алтернатива судовима.

18. ОБЕШТЕЋЕЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ЖРТАВА

Судије и тужиоци би требало да, у максималној мери коју им допушта домаће законодавство, осигурају да свако ко је био жртва мучења и других незаконитих поступака, буде свестан свога права да захтева надокнаду за моралне и физичке патње и да му помогну да се стекну неопходни услови како би жртве могле заиста да остваре то своје право. Жртве мучења и злостављања имају право да сазнају истину о томе шта им се догодило, да виде да они који су за то одговорни буду изведени пред лице правде и да им се обезбеди обештећење.

Специјални извештај за право на реституцију, компензацију и рехабилитацију жртва тешких кршења људских права, Шериф Басиони, приложио је свом завршном извештају Комисији УН за људска права 2000. године и Нацрт основних начела и смерница у вези са правом на надокнаду и репарације жртвама кршења међународно признатих људских права и хуманитарног права (позната као Ван Бовенова и Басијонијева начела). Ова начела подразумевају следеће облике обештећења:

- Реституција: треба предузети кораке да се жртва поново врати у ситуацију у којој се он или она налазио (налазила) пре но што је дошло до кршења, укључујући ту и повраћај свих законских права социјалног статуса, породичног живота, места становања, имовине и радног места;
- Компензација: треба предузети кораке да се компензује свака економски процењива штета која је настала услед кршења права жртве, укључујући ту физичку или менталну штету, емоционалне тегобе, изгубљене могућности за образовање, губитак зараде, правне и/или медицинске трошкове;
- Рехабилитација: треба предузети кораке да се обезбеди медицинска и психолошка нега, уколико је то неопходно, као и да се осигурају правна и социјална заштита;
- Задовољење и јемство да се злочин неће поновити: треба предузети кораке да се обезбеди прекид даљих кршења, јавно обелодањивање истине у вези са тим кршењима, службено декларисање одговорности и/или давање извињења, јавно признање кршења (права), као и судске и административне санкције и превентивне мере, укључујући ту и обуку у погледу поштовања људских права. Понекад је жртвама потребна скупа и дуга медицинска нега или лечење. Понекад жртве нису више способне да раде, због онога што су доживеле, или доспеју у ситуацију да су им животи на неки други начин темељно промењени.

Уколико су учиниоци мучења били државни службеници или уколико је она учињена уз њихову сагласност или одобравање, држава мора у максималној могућој мери надокнадити штету коју је нанела. Где год је то у оквиру њихових законских могућности, судије би требало да осигурају да жртве мучења добију правичну надокнаду, која у потпуности одражава тешку и озбиљну природу кривичног дела коме су биле подвргнуте. Уколико жртва премине услед мучења, онда би наследници требало да имају пуно право на надокнаду.

Специјални извештај за питање некажњивости, Луи Жоине (Louis Joinet), разрадио је низ начела за заштиту и унапређење људских права путем мера за борбу против некажњивости; Он је то учинио у свом извештају поднетом Комисији ОУН-а за људска права 1997. године (то су Жоинеова начела).

То су следећа начела:

• *Начело 33. Права и дужности која проистичу из обавезе да се обезбеди обештећење*

Свако кршење људских права даје жртви право на обештећење, као и њеним наследницима, што подразумева дужност државе да ту накнаду обезбеди и могућност жртве да тражи обештећење од учиниоца.

• *Начело 34. Поступак репарације*

Све жртве треба да имају приступ унапред спремљеној и ефикасној процедури у виду кривичног, грађанског, административног или дисциплинског поступка... У остваривању тог права оне морају уживати заштиту од застрашивања и репресалија. Остваривање права на репарацију подразумева приступ свим примењивим међународним поступцима.

• *Начело 35. Пропагирање поступка репарације*

Ad hoc поступци који омогућују жртвама да остваре своје право на репарацију, треба да буду најшире рекламирани и пропагирани у приватним и јавним средствима информисања. То треба радити и у држави и ван ње, преко конзуларних служби, посебно у државама у којима постоји велики број жртава које су биле приморане на избеглиштво.

• *Начело 36. Размере права на репарацију*

Право на репарацију треба да обухвати све повреде које је жртва претрпела. Оно ће обухватити индивидуалне мере у вези са правом на реституцију, компензацију и рехабилитацију, као и опште мере за задовољење... У случају присилног нестанка, када је неизвесна судбина несталога лица, породица тог лица има неотуђиво право да буде обавештена о свему што се збивало и, у случају смрти, тело тог лица мора бити враћено породици чим буде идентификовано, без обзира на то да ли су учиниоци идентификовани, да ли је против њих покренут кривични поступак или то није учињено.

19. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Полиција може у току обављања редовних активности, односно током рада на откривању, расветљавању и доказивању кривичних дела (нпр. приликом увиђаја), установити да је извесно, у том тренутку познато, односно непознато лице, извршило кривично дело мучење, за чије постојање полицијски службеници нису знали (пронађени су предмети мучења, односно трагови кривичног дела и сл.). До сазнања о кривичном делу, полиција може поред оперативног рада, доћи и посредно, тј. пријавом грађана, пријавом правних лица, путем средстава јавног информисања и путем јавног поговарања. Грађани могу своја сазнања да је извршено кривично дело мучење предочити полицији непосредним саопштавањем, обавештавањем путем телефона, било предајом и достављањем у облику различитих писмена. Том приликом грађани могу да дају и тачне податке о себи, али се као подносиоци пријаве могу појавити и грађани који не желе да открију свој идентитет, па зато упућују анонимне, односно псеудонимне дојаве.

Приликом пружања помоћи лицима или у току утврђивања узрока смрти, здравствене установе (болнице, службе хитне помоћи и др.), могу доћи до сазнања о извршеном кривичном делу мучења и на основу њих поднети пријаву полицији. Средства јавног информисања представљају значајан извор сазнања о кривичном делу на тај начин што новинари могу, више или мање указати на одређени догађај у коме су неком лицу повређена основна права или је лице било физички злостављано са видним повредама које су настале као последица дуготрајног мучења и сл. Почетна сазнања о извршеном кривичном делу мучења и његовом учиниоцу могу се дознати и путем јавног поговарања, односно гласина. Поједини грађани не пријављују такве догађаје државном органу, већ своја сазнања поверавају другим лицима.

Свако кривично дело, укључујући и мучење, ма колико да има сличности са неким већ извршеним кривичним делом, различито је, јер је у пракси опште познато да нема истог кривичног дела. Криминалистичко-тактичке мере и радње заједно са техникама које се примењују приликом вођења истраге када се изврши неко кривично дело, као и наведени начини сазнања, су мање или више слични свуда у свету. Проблем који може бити присутан када се деси случај мучења, а који се односи на начин поступања државних органа, може зависити од својства извршиоца на тај начин што се може утицати на ток и крајњи исход истраге, а касније и на сам поступак кривичног гоњења и доношења пресуде.

Када се деси догађај у коме је извршилац кривичног дела мучења обичан грађанин, државни органи би требало да у оквиру својих надлежности предузму све неопходне мере и радње и откривању, доказивању и санкционисању оваквог понашања. Са друге стране, ако је извршилац дела лице запослено у државним органима (нпр. полицијски службеник, војно лице и др.), с правом би требало очекивати да ће се поступити на исти начин као и у случају обичног грађанина. Међутим, сама жртва мучења или лице коме је на пример полицајац нанео тешке телесне повреде без икаквог разлога и присутних сведока, сигурно ће исказивати неповерење према тој истој полицији чији га је припадник физички злостављао, уколико се у најкраћем могућем временском року не предузму адекватне мере према учиниоцу.

Са друге стране, опште је познато да су и војска и полиција због специфичности своје професије, затворене институције у којој су људи склони да штите једни друге на

различите начине (прикривање доказа, одуговлачење или „легална“ опструкција истраге, па чак и упућивање индиректних претњи жртви полицијске бруталности).

Овај механизам заштите учиниоца кривичног дела мучења, може се даље пренети и на тужилаштво, које у зависности од сарадње са полицијом може реаговати двоструко: 1) тужилац ће прихватити извештај полиције из кога ће „закључити“ да нема елемената кривичног дела и обуставити сваки даљи поступак или 2) тужилац ће упутити захтев полицији за достављањем додатних информација у вези са догађајем у којем је полицијски службеник (или војно лице) осумњичен да је извршио кривично дело са елементима мучења. И у овом другом случају, полиција може вршити опструкцију у погледу одуговлачења достављања повратне информације на захтев тужилаштва. Такође, у оквиру својих законских обавеза она неће предузимати никакве дисциплинске поступке који би довели до изрицања одређених дисциплинских мера против полицијског службеника из разлога што се његов поступак, као и употреба одговарајућег средства принуде, од стране непосредног старешине, сматра оправданом. Чак и ако би се покренуо поступак, може се десити случај да се он води у правцу апсолутне застарелости.

Сам временски период доказивања нечије кривице да је извршио кривично дело мучење је неизвестан. Чак и у случају да предмет уђе у судски поступак, сасвим је извесно да ће се само суђење свести на извесна одлагања, заказивања нових рочишта, позивање нових сведока, чекање на мишљење вештака и сл. Уколико и поред наведених потешкоћа и проблема, дође до изрицања осуде лицу за учињено кривично дело мучење, саме казне које су у пракси изрицане су у већини случајева биле понижавајуће за саме жртве мучења.

Све претходно изнете констатације, јасно указују на то да је за ефикасно сузбијање мучења неопходно поклонити већу пажњу у обуци државних службеника и да оно заслужује да буде предмет повећаног интересовања науке, која својим анализама и запажањима може, са једне стране, да формулише јасан „путоказ“ судској пракси у погледу решавања таквих сложених животних ситуација, док са друге стране, сваким евентуалним предлогом *de lege ferenda*, може да укаже законодавцу на потребу промене или нормативног модификовања законских правила и казни, која се односе на мучење.

Полазећи од потребе да се ефикасно разоткрију, изолују и сузбију разни облици мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања извршених од стране државних службеника, веома је важно истаћи потребу активног учешће свих субјеката и носиоца власти у друштву, који учествују у обезбеђивању владавине права. Основни циљ који се жели постићи јесте поштовање законитости и поштен однос према грађанима, како би се очувало њихово поверење у органе власти као заштитнике, а не повредиоце права и слобода човека и грађанина.

Од државних службеника се захтева да поштују своју законску обавезу и да својим ауторитетом обезбеде да интегритет њихове професије и саме правде не буду подривени толерантним односом према појединачним случајевима мучења или другим облицима нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.

Када држава неко лице лиши слободе, она преузима обавезу да води рачуна о његовој безбедности и добробити.

То представља обавезу за све оне који су одговорни за лишавање слободе и вођење рачуна о притворенику.²⁸⁸ Тамо где дође до мучења или других злостављања, тужилац треба да размотри могућност подизања оптужнице против оних који нису испунили своје обавезе. Кривица ће се проширити на све оне на одговорним положајима у институцији у којој је притвореник држан, а знали су или је требало да знају да је дошло до мучења или злостављања и нису учинили ништа да би то спречили или да би надлежнима указали на то. То може обухватати командира полицијске станице и његове заменике, службена лица у притворској јединици, лекаре и медицинско особље, као и друга службена лица и особље у притворској јединици. Такође, то се може односити и на тужиоце, судије и друга лица одговорна за инспекцију у местима у којима се држе лица у притвору, уколико су свесно игнорисали или нису обратили пажњу на доказе о томе да је дошло до мучења или других видова злостављања на местима која су посетили - или су ти знаци били видљиви на лицима која су пред њих изведена.

Да би се одговорност доказала, тужилац ће морати да покаже да је оптужени учинио, или покушао да учини кривично дело, свеједно да ли као појединац, или у заједници са драгим или преко другог лица; да је наредио, подстицао или подстрекао вршење кривичног дела или покушај извршења кривичног дела; да је помагао, одобравао или на други начин помагао у извршењу или покушају извршења кривичног дела; или да је на било који други начин допринео извршењу или покушају извршења тог кривичног дела. То може подразумевати појединачно и непосредно учешће у мучењу или злостављању, пружање помоћи на начин који је битно утицао на извршење кривичног дела, или наређивање да се то кривично дело учини. Исто тако, то може подразумевати и да оптужени није спречио лице или лица која су дело учинила, а којима је он био надређен или им је био руководилац, да учине то кривично дело, мада је знао или је, услед самих околности кривичног дела, био дужан да зна да долази до мучења или злостављања, а није предузео све неопходне и разумне мере да то спречи или да о томе обавести надлежне органе власти ради истраге и кривичног гоњења. Уколико лице није обавестило надлежне органе о учињеном кривичном делу, чак и уколико оно само није ни директно ни индиректно одговорно за то кривично дело, то необавештавање се такође сматра кривичним делом - мада је то кривично дело мањег степена тежине.

Оптужнице ће бити подигнуте против конкретно идентификованих појединаца. То се може показати компликованим у случајевима мучења или других видова злостављања, будући да су они који су одговорни за та кривична дела можда прикрили свој идентитет од жртве и могу да се ослоне или на заштитни „зид ћутања“ својих колега - или чак на њихову активну сарадњу у припреми лажне приче. Чак и када их је жртва идентификовала, учиниоци могу тврдити да ће то бити „моја реч против твоје“ и да то неће бити довољно за доказивање кривице.

Тамо где је појединачно службено лице идентификовано по имену, физичком опису или на основу серијског или личног идентификационог броја, требало би да подразумева проналажење тог службеног лица у званичној документацији. Ако је жртва била задржана у званично признатој затворској установи или притворској јединици, онда ће подаци из службене документације послужити за идентификацију оних који су одговорни за то притварање и свих осталих који су у том периоду били у контакту са жртвом.

²⁸⁸ Члан 2. Конвенција УН против мучења и других видова нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.

И остали документациони материјал у полицијској станици или затворској, односно притворској јединици, може садржати релевантне информације. Те информације могу обухватити: службену књигу из које ће се видети који је полицајац био на дужности, у ком тренутку и у ком конкретном месту, податке о свим телефонским комуникацијама или комуникацијама радио-везом у датој станици и све белешке о кривичним делима у којима се налазе подаци о конкретним акцијама које су појединачни полицајци предузимали на дужности. Ако је тај документациони материјал уредно вођен и на одговарајући начин чуван, онда све те информације могу помоћи да се прикупе докази који би могли довести до успешне идентификације лица оптуженог за мучење.

То такође може бити од помоћи да се одређене тврдње поткрепе чињеницама или одбију као неосновне. Тамо где нема независних сведока, тужиоци могу веровати да шансе за подизање оптужнице нису нарочито велике, односно да нису довољно велике да оправдају покретање поступка. Неки сматрају да, уколико је доказ само реч једног против речи другог лица, онда никада не може бити задовољен тражени стандард доказа за кривичну оптужницу (ван разумне сумње, *intime conviction* итд.). Претпоставка да припадник органа реда, који је оптужен да је учинио кривично дело док је био на дужности, има боље изгледе да буде ослобођен него просечан човек оптужен за кривично дело, такође може подстаћи неке тужиоце да оклевају у подизању оптужнице. Међутим, све те факторе треба одвагати у односу на јавни интерес који ће бити задовољен.

Уколико они који су на службеном положају не злоупотребљавају тај положај, а то може оправдати подизање оптужнице чак и у оним случајевима када је већа вероватноћа да ће оптужени бити ослобођен, него што је то иначе случај. Тамо где постоје чврсти докази да је неко био жртва злостављања у притвору, као и чврсти докази да су идентификовани полицајац или група полицајаца били присутни на том месту у време када се то незаконито поступање догодило, против њих се може подићи заједничка оптужница за незаконито поступање, односно помагање и подржавање таквог злостављања, или пак могу бити појединачно оптужени зато што нису заштитили некога ко им је био поверен. Ако нема никаквог спора да је идентификовани полицајац применио силу која је довела до повреде притвореника, онда ће се отворити питање - ако наводна жртва није била под контролом тог полицајца - да ли је примењена сила била нужна, разумна или пропорционална, односно примерена.

Закони којима се регулише примена силе над притвореницима разликују се од државе до државе. Међутим, забрана мучења је апсолутна. Ни опасна природа притвореника, ни одсуство мера безбедности у притворској јединици, не могу послужити као оправдање за мучење.²⁸⁸ У складу са међународним стандардима, сила се може применити над лицима у притвору само онда када је то апсолутно неопходно за одржавање безбедности и реда унутар институције, у случајевима покушаја бекства, онда када се лице опире извршавању законите наредбе или када је угрожена лична безбедност. У сваком случају, сила се може применити искључиво уколико су се ненасилна средства показала неефикасним.²⁸⁹ Требало би кривично гонити и сва одговорна лица која су знала или намерно игнорисала информације које су указивале на то да су њихови потчињени учинили кривично дело мучења или незаконитог поступања и нису предузели разумне мере да то спрече, или да о том догађају извести надлежне.

²⁸⁸ Правило 54 - стандардни минимум правила за поступање према затвореницима; начела 4, 5 и 9, Основна начела у складу са којима припадници органа реда могу применити силу и ватрено оружје.

Тамо где се на основу образаца понашања у мучењу или незаконитом поступању испостави да су чињени систематски пропусти да се та кривична дела спрече, или да се њихови учиниоци позову на одговорност, ово може бити сматрано доказом да су они, као надлежни, прећутно одобравали такву праксу. Претпоставка да су повреде на притворенику последица мучења или других облика злостављања, може бити одбачена уколико постоји веродостојно објашњење, али је на надлежнима и наводним учиниоцима да пруже уверљиве доказе да су изнете тврдње неосноване.

С обзиром на тешкоће у доказивању тврдњи о мучењу у околностима притвора, треба придати одговарајући значај посредним доказима. Судије не би требало да постављају високе стандарде доказа јер се ти стандарди не могу реално испунити. То је посебно важно онда када се има посла са захтевима за надокнаду и обештећење.

Чиниоце које треба узети у обзир као посредне доказе да су тврдње о мучењу основане, могу обухватити следеће:

- Уколико је притвореник био држан на незваничном или тајном месту;
- Уколико је притвореник био „*incommunicado*“, односно, уколико му током одређеног временског периода није омогућено да ступи ни са ким у контакт;
- Уколико је притвореник дуго био држан у изолацији или самици;
- Уколико нису на одговарајући начин регистровани и вођени подаци о притвору, односно ако постоји значајно неслагање у документацији;
- Уколико притвореник није био у потпуности информисан о својим правима, на почетку притвора и пре испитивања;
- Уколико је притворенику било онемогућено да брзо ступи у контакт са адвокатом;
- Уколико је притворенику, као страном држављанину, онемогућен контакт са конзуларним службеником државе чији је држављанин;
- Уколико притвореник није одмах подвргнут лекарском прегледу и редовним потоњим прегледима;
- Уколико медицинска документација није у целости чувана, уколико се у њу уносе измене или је пак фалсификована;
- Уколико су истражитељи узимали изјаве приговореника без, присуства адвоката;
- Уколико околности у којима су изјаве узимали истражитељи нису ваљано забележене и документоване и уколико саме изјаве нису у исто време у целости забележене (стенографисане);
- Уколико су изјаве доцније биле неадекватно мењане;
- Уколико је притвореник имао повез на очима, или капуљачу која му је главу у целости покривала, уколико су му била запушена уста или уколико је био везан или пак био подвргнут неким другим видовима физичког спутавања или је био без одеће, односно наг, без икаквог оправданог разлога, и то у било ком тренутку за време боравка у притвору;
- Уколико су независне посете притворској или затворској јединици bona fide организација за заштиту људских права и утврђени планови посета обичних посетилаца или вештака били онемогућени, уколико је дошло до одлагања посета или су оне на други начин ометане.

Члан 5. Конвенције УН против мучења, обавезује државе које су ту Конвенцију ратификовале, да „предузму све мере које могу бити потребне да би се успоставила надлежност над кривичним делима наведеним у члану 4. у следећим случајевима: а) када су кривична дела учињена на територији под њеном надлежношћу, или на броду

или у авиону који је регистрован у тој држави; б) када је наводни учинилац држављанин те државе и в) када је жртва држављанин те државе, уколико то држава сматра одговарајућим“. Такође, државе се обавезују да „предузму све мере које могу бити неопходне да би се успоставила надлежност над таквим кривичним делима, у случајевима када се наводни учинилац налази на било ком делу територије под њиховом надлежношћу“, уколико не изруче то лице другој држави. Ова обавеза постоји, без обзира на то где је кривично дело извршено, ког је држављанства жртва и ког је држављанства наводни учинилац.

Члан 7. Конвенције захтева од држава „под чијом се надлежношћу нађе лице за које се тврди да је учинило ма које кривично дело из члана 4. да у случајевима наведеним у члану 5, уколико не прибегне екстрадицији, предочи читав случај својим надлежним органима ради кривичног гоњења“. Ова обавеза да се „судски гони или изручи“, а која је предвиђена Конвенцијом против мучења, примењује се на све територије које подлежу надлежности државе-уговорнице, што обухвата сваку територију над којом она има *de facto* контролу. Интерамеричка конвенција о спречавању и кажњавању мучења, обавезује сваку државу-уговорницу да судски гони или изручи лица који се нађу „у подручју њене јурисдикције“, без обзира на то где је кривично дело учињено или ког је држављанства жртва или наводни учинилац.“

Све четири конвенције против мучења такође захтевају од држава-уговорница да спроводе универзалну надлежност у погледу „тепких кршења“ Конвенције и да процесе поводом тих случајева покрећу пред својим националним судовима.

Конвенција захтева од држава-уговорница да трагају за лицима за које се сумња да су учинила тепка кршења конвенција, као што су мучење и нехумано поступање, или су наредила та кршења, или нису испунила своју дужност командних официра да спрече таква тепка кршења. Државе које немају обавезе ни по једној од ових конвенција, и даље имају право да примене универзалну надлежност, уколико наводни страни учинилац мучења буде нађен на њиховој територији, будући да опште и обичајно међународно право дозвољава примену универзалне надлежности у случајевима мучења. Судије и тужиоци имају посебну важну улогу да обезбеде да се испуне обавезе у погледу кривичног гоњења лица осумњичених да су учинили мучење или сродна кривична дела.

VII

**ОБИМ, ДИНАМИКА И СТРУКТУРА ОБЛИКА ИСПОЉАВАЊА
КРИВИЧНОГ ДЕЛА МУЧЕЊА У ПОЛИЦИЈСКОЈ ПРАКСИ**

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У обављању свакодневних полицијских послова полиција се придржава националних стандарда полицијског поступања, захтева утврђених законима и другим прописима и актима Републике Србије, као и међународним уговорима и конвенцијама које је усвојила Република Србија, а који се односе на:

- дужност служења људима;
- поштовање законитости и сузбијање незаконитости; остваривање људских права; недискриминацију при извршавању полицијских задатака;
- ограниченост и уздржаност у употреби средстава принуде;
- забрану мучења и примене нечовечних и понижавајућих поступака;
- пружање помоћи настрадалим лицима;
- обавезу заштите поверљивих података и
- обавезу одбијања незаконитих наређења и отпор подмићивању, корупцији.

Полиција обезбеђује да поступање полицијских службеника у пракси не буде испод, нити у супротности са европским стандардима полицијског поступања.²⁹⁰

Никоме није дозвољено да нареди, изврши, изазива или толерише мучење или друго сурово или нехумано поступање којим се понижава личност човека, као ни другу радњу којом се угрожава право на живот, слободу, личну безбедност, поштовање приватног и породичног живота, окупљање и удруживање или које друго право или слобода зајемчени одредбама Европске конвенције.²⁹¹

Позитивним прописима у Републици Србији стриктно је прописан начин поступања полицијских службеника у обављању послова безбедности, при чему су посебно јасно дефинисани услови за примену средстава принуде.

Сви случајеви неправилне примене и прекорачења полицијских овлашћења обухваћени су одредбама о дисциплинској одговорности радника, а сва поступања која имају елементе мучења, злостављања или других понижавајућих облика кажњавања, санкционисана су одредбама Кривичног законика Републике Србије.

Сагледавањем дугогодишње праксе у Министарству унутрашњих послова Републике Србије регистровани су само појединачни случајеви прекорачења и злоупотребе овлашћења полицијских службеника и њихов број је занемарљив у односу на делокруг и обим послова полицијских службеника.

²⁹⁰ Члан 12. Закона о полицији („Службени гласник РС“ број 101/2005).

²⁹¹ Члан 34. Кодекса полицијске етике („Службени гласник“ број 92/2006).

2. ОБИМ ИСПОЉАВАЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА МУЧЕЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ²⁹²

2.1. ПОДРУЧЈЕ АП КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 1992. ДО ЈУНА 1999. ГОДИНЕ

У периоду од 1992. до јуна 1999. године, Министарство унутрашњих послова – секретаријати на подручју АП Косово и Метохије су поднели *четири кривичне пријаве против 5 овлашћених службених лица*, због основане сумње да су извршили *по два кривична дела злоставе у служби и обљуба или противприродни блуд злоупотребом службеног положаја и кривично дело убиства*. Од овог броја, у 1994. години поднете су две кривичне пријаве против једног радника, у 1995. години једна кривична пријава против два радника и у марту 1999. године једна кривична пријава против два радника. Међутим, треба имати у виду да се приказани подаци односе на пријаве које су непосредно поднете овом Министарству против овлашћених службених лица. Поред тога, један број притужби на поступање радника овог Министарства поднет је разним невладиним организацијама, међународним посматрачима, као и Комитету УН за људска права. Наводи из ових притужби и оптужби на рачун поступања радника овог Министарства су, након што је Министарство о њима обавештено, детаљно проверени и надлежна тела и организације су о резултатима спроведене истраге благовремено обавештена. Међутим, имајући у виду чињеницу да је целокупна документација секретаријата унутрашњих послова на Косову и Метохији уништена у току бомбардовања НАТО снага, нисмо у могућности да детаљније извештамо о тим случајевима. Напред изнети подаци су расположиви јер су сачувани на јединственом информационом систему МУП-а Републике Србије, али су они непотпуни и не садрже податке о исходу по свим поднетим кривичним пријавама, из већ наведених разлога.

У највећем броју наведених, процесуираних случајева ради се о *неправилној примени или прекорачењима овлашћења* која се односе на употребу средстава принуде - физичке силе или гумене палице. У два случаја средства принуде су употребљена у службеним просторијама приликом обављања разговора на околности извршења одређених кривичних дела, а у једном случају у службеном возилу. Том приликом једно лице је лишено живота. Од укупног броја пријављених лица (5), према расположивим сазнањима, једном је изречена казна затвора у трајању од пет година (због убиства), док исход по осталим поднетим кривичним пријавама није познат. Поред подношења кривичних пријава - истовремено, против свих пријављених радника вођен је и дисциплински поступак. Четворица радника споразумно су раскинула радни однос, а једном је изречена дисциплинска казна. Према томе, одредбе Конвенције УН против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака или казни, примењивале су се на читавој територији Републике Србије, укључујући и подручје АП Косова и Метохије и односиле су се на све грађане, без обзира на њихову националну, верску, политичку или било коју другу припадност. Сви грађани уживали су једнак третман и заштиту у поступцима пред државним органима - према томе и пред овим Министарством.

²⁹² Подаци представљају посебан део Извештаја о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака за период од 1992. до 2003. године, који је делегација Републике Србије представила на 41. заседању Комитета против мучења Уједињених Нација у Женеви од 03. до 21. новембра 2008. године. Аутор ове дисертације је био представник Министарства унутрашњих послова и члан делегације Републике Србије.

Од доласка снага КФОР-а и УНМИК-а, од 10. јуна 1999. године, за стање безбедности и остваривање свих грађанских и политичких права на Косову и Метохији, задужена је и искључиво одговорна међународна заједница.

Табела број 1: Кривична и дисциплинска одговорност овлашћених службених лица (ОСЛ) МУП Републике Србије на подручју АП КиМ у периоду од 01.01.1998. до 10.06.1999. године²⁹³

КРИВИЧНА ОДГОВОРНОСТ	Укупно:
Поднето кривичних пријава	75
Пријављено ОСЛ	188
Укупан број кривичних дела:	154
- убиство	8
- убиство у нехату	1
- тешка телесна повреда	2
- противприродни блуд	1
- тешки случајеви разбојничке крађе и разбојништва	1
- разбојништво	4
- разбојничка крађа	1
- тешка крађа	31
- крађа	4
- одузимање возила	27
- изнуда	1
- изазивање опште опасности	6
- недозвољена трговина	6
- злоупотреба службеног положаја	19
- уговарање несразмерне имовинске користи	2
ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ	Укупно:
- покренуто дисциплинских поступака због тежих повреда радних обавеза и дужности	108

Озбиљнији случајеви кршења људских права на подручју Косова и Метохије, појавили су се током 1998. године, када се, поред ескалације терористичких напада припадника тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК) на снаге припадника снага безбедности Републике Србије и СРЈ у којима је било и мртвих и рањених, бележе и први случајеви нестанка и киднаповања цивилног становништва, припадника МУП Републике Србије и Војске СРЈ, те уништавање имовине, верских објеката и културне баштине.

Управо је наводно и недоказано прекомерне кршење људских права Албанаца било повод за „хуманитарну“ интервенцију НАТО снага. Након завршетка бомбардовања од стране НАТО, у присуству припадника међународних снага, десила се монструозна и злочиначка кампања протеривања, убијања и киднаповања неалбанаца, дошло је до општећења или уништења црква и манастира Српске православне цркве.

²⁹³ Изнети подаци су расположиви јер су сачувани на јединственом информационом систему МУП Републике Србије, али су они непотпуни и не садрже податке о исходу по свим поднетим кривичним пријавама из разлога што је целокупна документација секретаријата унутрашњих послова на подручју Косова и Метохије уништена у току бомбардовања НАТО снага.

У контексту садржаја појма мучења, истичемо да су се најбруталнији облици нечовечних понашања према Србима и другим неалбанцима и њиховој имовини, десили у првим месецима од формирања међународног протектората на Косову и Метохији. Међутим, ни после више година, нису успостављени савремени принципи људских права, на изглед лако оствариви, а то су право на живот, слобода кретања, одрживи повратак, право на рад, право на здравствену помоћ и др.

Најочитији пример судски доказаног мучења је случај тзв. „Лапске групе“, односно суђење четворици припадника бивше ОВК – Ристеми Мустафи, Љатифу Гашију, Наиму Кадрију и Назифу Мехметиу, које је међународно судско веће Окружног суда у Приштини, осудило на казну од укупно 45 година затвора, због учињених ратних злочина над цивилним становништвом током 1998. и 1999. године. У питању су били албански цивили који нису отворено подржали циљеве ОВК, због којих их је ова паравојна формација прогласила за сараданике српског режима и један Србин, Милован Станковић, који је стицајем сретних околности преживео 56 дана мучења и тамновања, током којих је изгубио 48 килограма тежине.²⁹⁴

Он је заједно са другим цивилима држан данима у шталама у неусловним просторијама уз свакодневно физичко и психичко малтретирање, без хране и воде. Поред телесних оштећења, претрпео је и јаке душевне патње, што је и медицински потврђено. У самом почетку судског поступка, међународни тужилац је оптужницом обухватио само злочине које је ова четворка, директно или по командној одговорности, учинила над Албанцима. Међутим, под притиском неборивих доказа о мучењу Станковића, оптужница је проширена и на његов случај.

Као пример мучења, наводимо и случај о коме је писала и београдска дневна штампа, а који се односи на објављивање фотографија на којима тројица припадника бивше ОВК држе у рукама две одсечене српске главе.²⁹⁵ Истрагом је утврђен идентитет лица са фотографије, док је још увек споран идентитет убијених, иако се зна да су српске националности. Зна се да су Албанци пореклом из околине Дечана и да је један од њих данас припадник Косовског заштитног корпуса (КЗК), формираног 1999. године, након расформирања ОВК.

У периоду од 01. јануара 1992. до 30. јуна 2003. године, Министарство унутрашњих послова је поднело укупно тридесет осам кривичних пријава против педесет овлашћених службених лица, због основане сумње да су извршили двадесет шест кривичних дела злоставе у служби, седам кривичних дела противправно лишење слободе, по три кривична дела обљуба или противприродни блуд злоупотребом службеног положаја и изнуђивање исказа и једно кривично дело блудне радње у вези са кривичним делом обљуба или противприродни блуд злоупотребом службеног положаја. Од овог броја, у 1992. години, поднете су три кривичне пријаве против пет радника, у 1993. години три кривичне пријаве против четири радника, у 1994. години - четири кривичне пријаве против исто толико радника, у 1995. години - једна кривична пријава против једног лица, у 1996. години - две кривичне пријаве против два лица, у 1997. и 1998. години поднете су по три кривичне пријаве против укупно осам

²⁹⁴ Подаци коришћени из извештаја Координационог Центра Србије и Црне Горе и Републике Србије за Косово и Метохију, који је био посебан део Извештаја о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака за период од 1992. до 2003. године.

²⁹⁵ Ибид.

овлашћених службених лица овог Министарства, у 1999. години једна кривична пријава против два лица, у 2000. години једна кривична пријава против једног лица, у 2001. години пет кривичних пријава против шест лица, у 2002. години седам кривичних пријава против једанаест лица и у првој половини 2003. године, пет кривичних пријава против шест лица. Кривичне пријаве поднете су против четрдесет једног униформисаног радника и девет овлашћених службених лица на пословима криминалистичке полиције. У истом периоду, грађани су поднели укупно 1149 кривичних пријава против 1758 овлашћених службених лица, због извршених 1011 кривичних дела злоставе у служби, сто тридесет три кривична дела изнуђивање исказа и шездесет осам кривичних дела противправно лишење слободе.

Највећи број кривичних пријава поднет је управо после 2000. године, када је започет процес деполитизације и декриминализације у Министарству, кадровска обнова руководећег састава и демистификацији рада полиције. Истовремено, Министарство унутрашњих послова је посебну пажњу посветило спровођењу принципа транспарентности и начела јавности у раду, као својеврсног вида контроле рада. Отварање према јавности има за циљ повећање безбедносне културе наших грађана и враћање њиховог поверења у ово Министарство. Да поверење у полицију расте, показује и податак да је знатно повећан број пријава грађана који се за помоћ обраћају МУП, било преко веб сајта или непосредно, али и оних који подносе притужбе и представке на рад припадника МУП без страха да ће због тога имати негативне последице.

У периоду од 01.01.1992. до 30.06.2003. године, припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије у 10 случајева су прекорачили законска овлашћења у вршењу службене дужности приликом употребе ватреног оружја (1992. - 2; 1993. - 1; 1994. - 1; 1997. - 2; 1998. - 2; 1999. - 1; 2000. - 1; 2001. - 0; 2002. - 0; 2003 - 0), којом приликом је шест лица лишено живота, четири су задобила тешке, а једно лице лаке телесне повреде. Против осам припадника полиције поднето је осам кривичних пријава због извршених кривичних дела убиства (6) и кривичног дела тешке телесне повреде (3). У шест случајева поступак по поднетим кривичним пријавама је у току, док су у два случаја припадници полиције осуђени на казне затвора у трајању од 4 године и шест месеци и три године. У свим овим случајевима Министарство унутрашњих послова је у обавези да, по службеној дужности, поднесе кривичну пријаву против свог радника, уколико постоји основана сумња да су се у његовим радњама стекли елементи неког од наведених кривичних дела.

Истовремено са иницирањем покретања кривичног поступка према радницима за које је утврђено да су злоупотребили или прекорачили овлашћења у мери и на начин који им даје обележја кривичног дела, покреће се и дисциплински поступак за тежу повреду радних обавеза и дужности. У случајевима вођења кривичног поступка против радника унутрашњих послова због наведених кривичних дела, радник се обавезно удаљује из Министарства унутрашњих послова, до окончања овог поступка. Даља судбина зависи од пресуде надлежног суда, с обзиром да му у случају да буде оглашен кривим за извршење неког од поменутих кривичних дела, након правноснажности пресуде, радни однос престаје. Са аспекта усаглашавања законских норми, које се односе на рад и поступање органа унутрашњих послова, са начелима и одредбама међународног права, а самим тим и ове Конвенције, у Републици Србији учињени су значајни напори и помази - који ће допринети квалитетнијем остваривању права и слобода свих грађана, по највишим међународним стандардима.

Тако је у априлу 2003. године, донето „Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције“,²⁹⁶ које је усклађено са Европским кодексом полицијске етике, а тиме и са савременим светским стандардима у овој области. Овим Кодексом је одређено да припадници полиције своје дужности испуњавају обезбеђујући остваривање људских права и слобода у складу са Уставом и законима и са Универзалном декларацијом о људским правима и другим међународним актима у области права човека које се држава обавезала да примењује. Оно што је посебно значајно је да је ово упутство, као наставни садржај, обухваћено наставним програмом образовања ученика и студената полицијских школа и програмом стручног усавршавања радника овог Министарства.

У односу на делокруг и обим послова који овлашћена службена лица Министарства унутрашњих послова извршавају, занемарљив је број прекорачења и злоупотреба овлашћења приликом предузимања службених радњи. Тако су, примера ради, током 2002. године, припадници Министарства у преко 3.171.000 случајева интервенисали и применили законско овлашћење, којом приликом су у само 129 случајева прекорачили своја овлашћења и поступали на незаконит и неправилан начин. Процентуално то је 0,004% од укупног броја интервенција, односно на 24.612 интервенција долази један случај прекорачења и злоупотреба законских овлашћења од стране овлашћених службених лица.

2.2. ПЕРИОД ОД 2004. ДО 2007. ГОДИНЕ

У периоду од 2004. до 2007. године, поднето је двадесет седам кривичних пријава против тридесет осам овлашћених службених лица због четрнаест кривичних дела злоставе у служби (из члана 66. претходног КЗ), једанаест кривичних дела злостављања и мучења (члан 137. важећег КЗ РС) и по једно кривично дело противправно лишење слободе и изнуђивање исказа (члан 63. претходног КЗ, односно члан 132. важећег КЗ РС). У истом периоду, грађани су директно јавном тужилаштву поднели двеста кривичних пријава против триста једанаест овлашћених службених лица због двадесет два кривична дела противправног лишења слободе (члан 189. ОКЗ, члан 63. претходног КЗ и члан 132. важећег КЗ РС), деветнаест кривичних дела изнуђивања исказа (члан 190. ОКЗ, члан 65. претходног КЗ РС и члан 136. важећег КЗ РС), деведесет седам кривичних дела злостављања у вршењу службе (члан 191. ОКЗ и члан 66. претходног КЗ РС) и педесет седам кривичних дела злостављања и мучења (члан 137. важећег КЗ РС). У периоду од 2004. до 2007. године, у само једном случају је прекорачено законско овлашћење у вршењу службене дужности приликом употребе ватреног оружја и то 2004. године, али без последица.

²⁹⁶ „Службени Гласник РС“, број 92/2006

**КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОВЛАШЋЕНИХ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА (ОСЛ)
ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У ПЕРИОДУ ОД 2003. ДО 2007. ГОДИНЕ**

- по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности -

У периоду од 2003. до 2007. године по службеној дужности је поднето укупно 50 кривичних пријава против 63 овлашћена службена лица (ОСЛ) због извршених 50 кривичних дела са елементима мучења. Од укупног броја против 14 ОСЛ је подигнута оптужница, 2 ОСЛ су лишена слободе, а 1 ОСЛ је задржано.³⁰¹

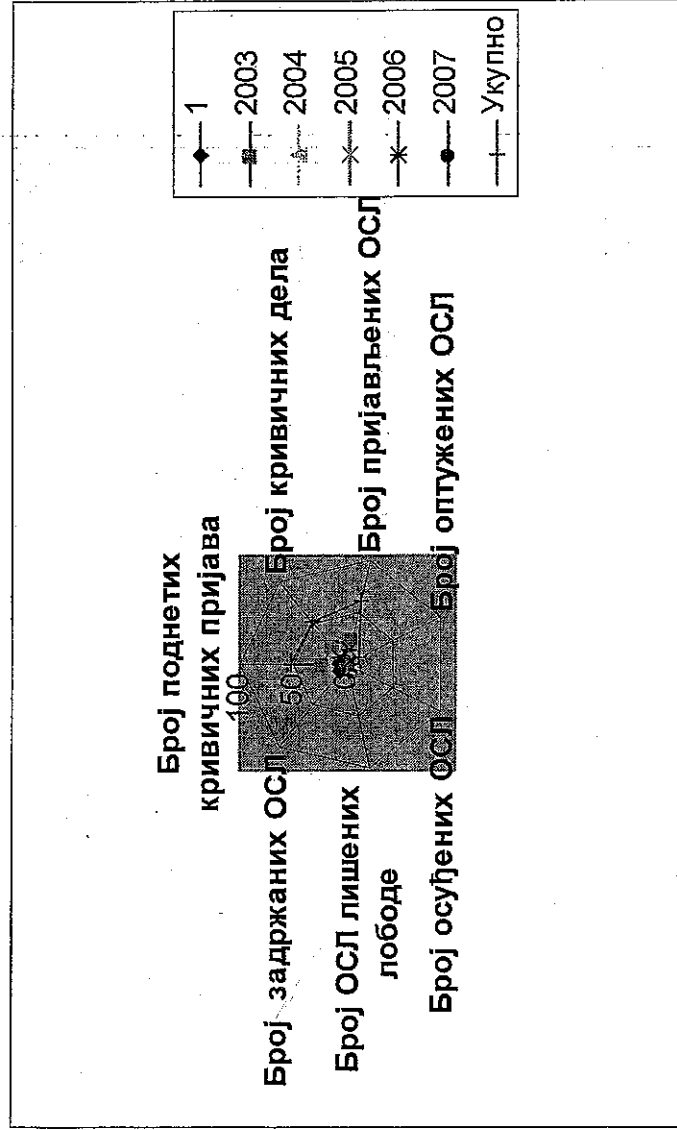
Табела број 2: Број поднетих кривичних пријава против овлашћених службених лица са познатим исходом

Година	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број овлашћених лица (ОСЛ)	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број државних задржаних ОСЛ
1	2	3	4	5	6	7	8
2003.	23	23	25	3			
2004.	9	9	10	4		2	
2005.	6	6	10	3			
2006.	7	8	14	2			1
2007.	5	4	4	2			
УКУПНО	50	50	63	14		2	1

³⁰¹ Званични подаци Управе за аналитику Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Највише кривичних пријава **23 (46%)** је поднето у 2003. години, прогив **25 (39,7%)** ОСЈ због извршених **23 (46%)** кривичних дела са елементима мучења, док је 2007. године, поднето најмање кривичних пријава – **5 (10%)** против **4 (6,3%)** ОСЈ због извршена **4 (8%)** кривична дела са елементима мучења. У 2004. години, поднето је **9 (18%)** кривичних пријава против **10 (15,9%)** ОСЈ због извршених **9 (18%)** кривичних дела са елементима мучења. У 2005. години, поднето је **6 (12%)** кривичних пријава против **10 (15,9%)** ОСЈ због извршених **9 (18%)** кривичних дела са елементима мучења. У 2006. години, поднето је **7 (14%)** кривичних пријава против **14 (22,2%)** ОСЈ због извршених **8 (16%)** кривичних дела са елементима мучења. Највише оптужених ОСЈ је било у 2004. години – **4 (28,6%)**, у 2003. – **3 (21,4%)** и 2005. – **3 (21,4%)**, а најмање у 2006. – **2 (14,3%)** и 2007. – **2 (14,3%)**. У 2004. години **2** ОСЈ била су лишена слободе, док је у 2006. години **1** ОСЈ било задржано.

Графички приказ (графикон бр. 1):

У погледу исхода поступака по кривичним пријавама које су биле поднете по службеној дужности у наведеном периоду, констатовано је да су у 11 случајева кривичне пријаве биле одбачене, у 16 случајева је покренута истрага, у 8 случајева је подигнута оптужница, у 5 случајева је дошло до прекида поступка, док је у 20 случајева поступак још био у току. У 2 случаја је донета ослобађајућа пресуда, а осуђујућих пресуда у наведеном периоду није било. Поступак по жалби је покренут у 2 случаја.

Највише одбачених кривичних пријава је било 2003. године – 4 (36,3%), док је најмање било 2005. и 2007. године – 1 (9,1%). У 2004. години су биле одбачене 2 (18,2%) кривичне пријаве, а у 2006. години – 3 (27,3%). Што се тиче покрегања истраге у 2006. години их је било 8 (50%), у 2003. – 5 (31,25%), у 2005. – 2 (12,5%) и 2004.-1 (6,25%). У погледу подизања оптужнице против ОСЈ у 2004. години је било укупно 5 (62,5%) и у 2003. – 3 (37,5%). Такође у 2003. години је било највише поступака у току – 12, у 2004. – 4, у 2005. – 2 и 2006. и 2007. – 1. По 1 ослобађајућа пресуда је донета у 2003. и 2007. години, док је по 1 поступак по жалби вођен 2004. и 2006. године.

Табела број 3: Исход поступка по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности

Година	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама					Пресуђено			Извештај по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Врета казне	Вишећа казне	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2003.	4	5	3		12	1			
2004.	2	1	5		4				1
2005.	1	2			2				
2006.	3	8			1				1
2007.	1				1	1			
Укупно	11	16	8		20	2			2

У погледу вођења дисциплинског поступка у наведеном периоду је било укупно 119 од којих је 26 обустављено, а 41 ОСЈ је слободљено одговорности. Највише поступака у току је било 2004. године – 75 (63,1%), затим у 2003. – 42 (35,3%), у 2006. – 1 (0,8%), 2007. – 1 (15,4%) и 2006. – 1 (3,8%). У погледу броја обустављених поступака, највише их је било у 2004. – 21 (80,8%), у 2003. – 4 (24,4%), а најмање 2005. – 2 (4,9%) и 2007. – 1 (2,4%).

Са аспекта изречених мера у 24 случаја је дошло до престанка радног односа у 245 случајева до изрицања новчане казне, 35 ОСЈ је распоређено на ниже радно место, 70 је суспендовано, а 3 су поднела захтев за споразумни раскид радног односа.

Табела број 4: Број дисциплинских поступака који су вођени против овлашћених службених лица (ОСЈ)

Година	У току	Обустављени	ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЈ		Новчана казна	Распоредивање на ниже радно место	Суспендовано	Споразумни раскид радног односа
			ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ	Ослободјел одговорности				
			Престанак радног односа					
1.	2	3	4	5	6	7	8	9
2003.	42	4	10	20	107	16	32	1
2004.	75	21	28	3	129	19	36	2
2005.			2		4			
2006.	1	1		1	3			
2007.	1		1		2		1	
Укупно	119	26	40	24	245	35	70	3

**КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОВЛАШЋЕНИХ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА (ОСЛ)
ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА
У ПЕРИОДУ ОД 2003. ДО 2007. ГОДИНЕ**

- по кривичним пријавама које су грађани директно поднели надлежним јавним тужилаштвима -

У периоду од 2003. до 2007. године, грађани су директно поднели **288** кривичних пријава надлежним јавним тужилаштвима, против **445** овлашћених службених лица (ОСЛ) због извршених **294** кривичних дела са елементима мучења. Од укупног броја ОСЛ, против **65** су подигнуте оптужнице, а **3** ОСЛ су осуђена правноснажном пресудом.

Табела број 5: Број поднетих кривичних пријава против полицијских службеника са познатим исходом

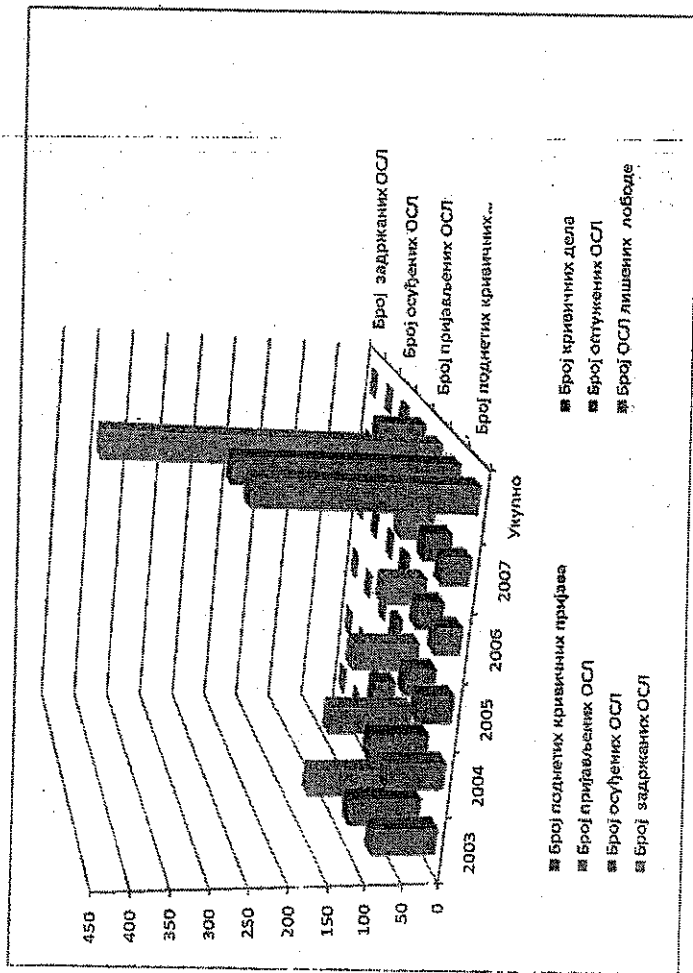
Година	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ изданих оптужница	Број ОСЛ изданих оптужница	Број осуђених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ
1	2	3	4	5	6	7	8	
2003.	88	99	134	22				
2004.	79	80	115	29	1			
2005.	49	42	92	9	1			
2006.	35	36	59	5				
2007.	37	37	45		1			
Укупно	288	294	445	65	3			

Највише кривичних пријава **88 (30,6%)** је поднето у 2003. години, против **134 (30,1%)** ОСЈ због извршених **99 (33,7%)** кривичних дела са елементима мучења, док је 2006. године, поднето најмање кривичних пријава – **35 (12,2%)** против **59 (13,3%)** ОСЈ због извршених **36 (12,2%)** кривичних дела са елементима мучења.

Интересантан је податак да је у 2007. години у односу на претходну 2006. годину, мала разлика у броју поднетих кривичних пријава јер је укупно поднето **37 (12,8%)** кривичних пријава против **45 (10,1%)** ОСЈ због извршених **37 (12,6%)** кривичних дела са елементима мучења, док је у 2006. години било 36 кривичних дела. У 2004. години, поднето је **79 (27,4%)** кривичних пријава против **115 (25,8%)** ОСЈ због извршених **80 (27,2%)** кривичних дела са елементима мучења. И у 2005. години, поднето је **49 (17%)** кривичних пријава против **92 (20,7%)** ОСЈ због извршених **42 (14,3%)** кривичних дела са елементима мучења. Највише оптужених ОСЈ је било у 2004. години – **29 (44,6%)**, у 2003. – **22 (33,9%)**, 2005. – **9 (13,8%)** и 2006. – **5 (7,7%)**. У 2004, 2005. и 2007. години је по 1 ОСЈ било осуђено.

Графички приказ (графикон бр. 2):

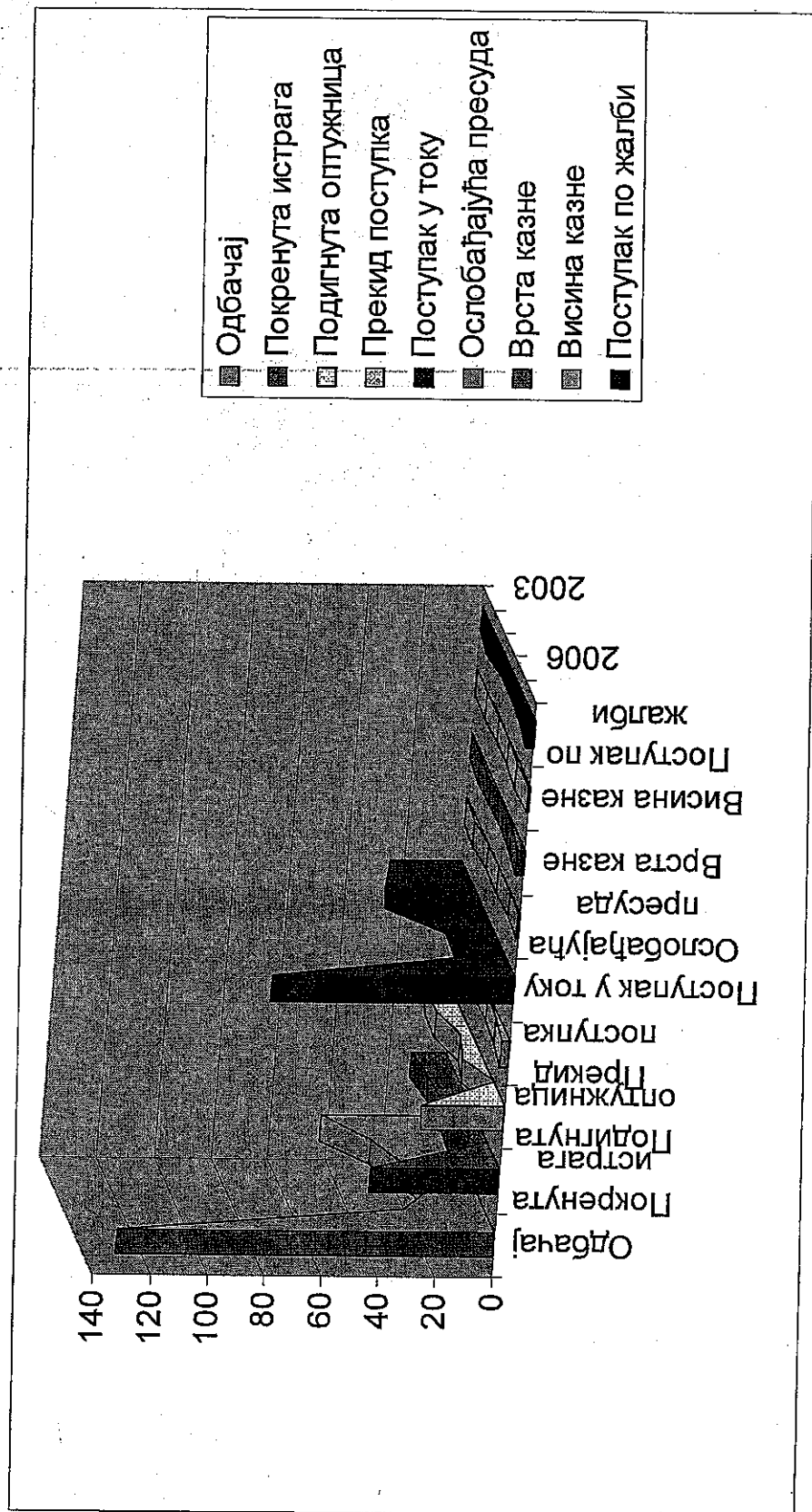
У погледу исхода поступака, кривичне пријаве су у 132 случаја биле одбачене од стране надлежних тужилаштва, у 45 случајева је покренута истрага, у 9 случајева је подигнута оптужница, у 3 случаја је дошло до прекида поступка, док је у 85 случајева поступак још био у току. Највише кривичних пријава је одбачено у 2003. – 42 (31,8%), затим у 2004. – 28 (21,2%) и 2008. – 28 (21,2%), 2005. – 21 (15,9%) и 2006. – 13 (9,9%). Такође, највише истрага је покренуто у 2003. – 12 (26,7%), а најмање у 2007. – 4 (8,9%). По броју подигнутих оптужница издвајају се 2003. – 9 (31%) и 2004. – 9 (31%), затим 2006. – 7 (24,2%) и 2005. – 4 (13,8%).

Табела број 6: Исход поступка након поднетих кривичних пријава

Година	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама					Пресуђено			Поступак по жандар
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Особљавања поступка	Врета казне	Видна казне	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2003	42	12	9		25				
2004	28	10	9	1	30	1	1		2
2005	21	9	4	1	12		1		
2006	13	10	7		13				
2007	28	4		1	5		1	1	1
УКУПНО	132	45	29	3	85	1	3	1	3

Највише поступака у току је било 2004. – 30, за тим 2003. – 25, 2006. – 13, 2005. – 12 и 2007. – 5. Донега је само 1 ослобађајућа пресуда у 2004. години, док је у 2004, 2005. и 2007. години, донега по 1 осуђујућа пресуда.

Графички приказ (графикон бр. 3):

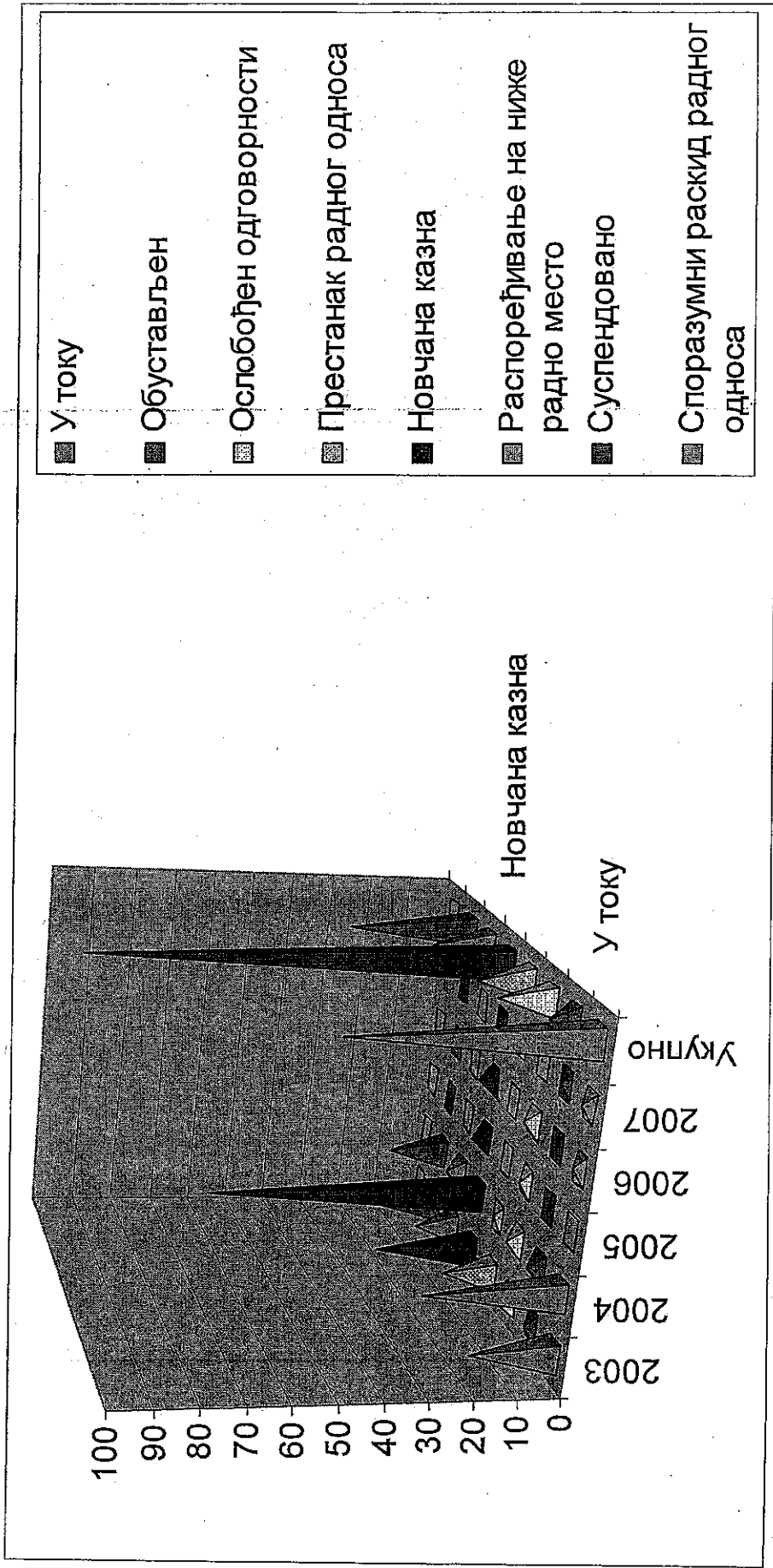
Са аспекта покретања и вођења дисциплинског поступка против ОСЈ у наведеном периоду, укупно 56 поступака је у било у току од којих 2004. – 32 (57,1%), 2003. – 20 (35,7%), 2006. – 2 (3,6%) и 2007. – 2 (3,6%), затим 6 поступака је обустављено и то у 2004. – 3 (50%), 2003. – 2 (33,3%) и 2007. – 1 (16,7%), а укупно 13 ОСЈ је ослобођено одговорности од чега у 2003. – 5 (38,4%), 2004. – 3 (23,1%) и 2006. – 1 (23,1%), а у 2005. – 2 (15,4%). У погледу изречених мера у 13 случајева је донета одлука о престанку радног односа, у 100 је изречена новчана казна, у 14 је изречена мера распоређивања на ниже радно место, док је 31 ОСЈ било суспендовано. Највише изречених мера престанак радног односа је било у 2003. – 12, у 2004. – 1, док у периоду 2005/2007. није било изрицања овакве мере.

Табела број 7: Број дисциплинских поступака који су вођени против олакшаних службених лица (ОСЈ)

Полиција	ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЈ							Споразумни разлици радног односа
	У току	Обустављен	Ослобођен одговорношћу	ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ	Новчана казна	Распоредивање на ниже радно место	Суспендовано	
				Престанак радног односа				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2003	20	2	5	12	24	10	17	
2004	32	3	3	1	67	4	14	
2005			2		4			
2006	2		3		4			
2007	2	1			1			
Укупно	56	6	13	13	100	14	31	

Мера распоређивања на ниже радно место је изречена у 2003. – 10 и 2004. – 4, као и суспензија 2003. – 17 и 2004. – 14 пута. Најблажа мера новчана казна је највише изречена у 2004. – 67 пута, затим 2003. – 24, 2005. и 2006. – 4 и 2007. – 1 пут.

Графички приказ (графикон бр. 4):

**КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЈА
СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА РАЗВРСТАНО У ПЕРИОДУ 2003. ДО 2007. ГОДИНЕ**

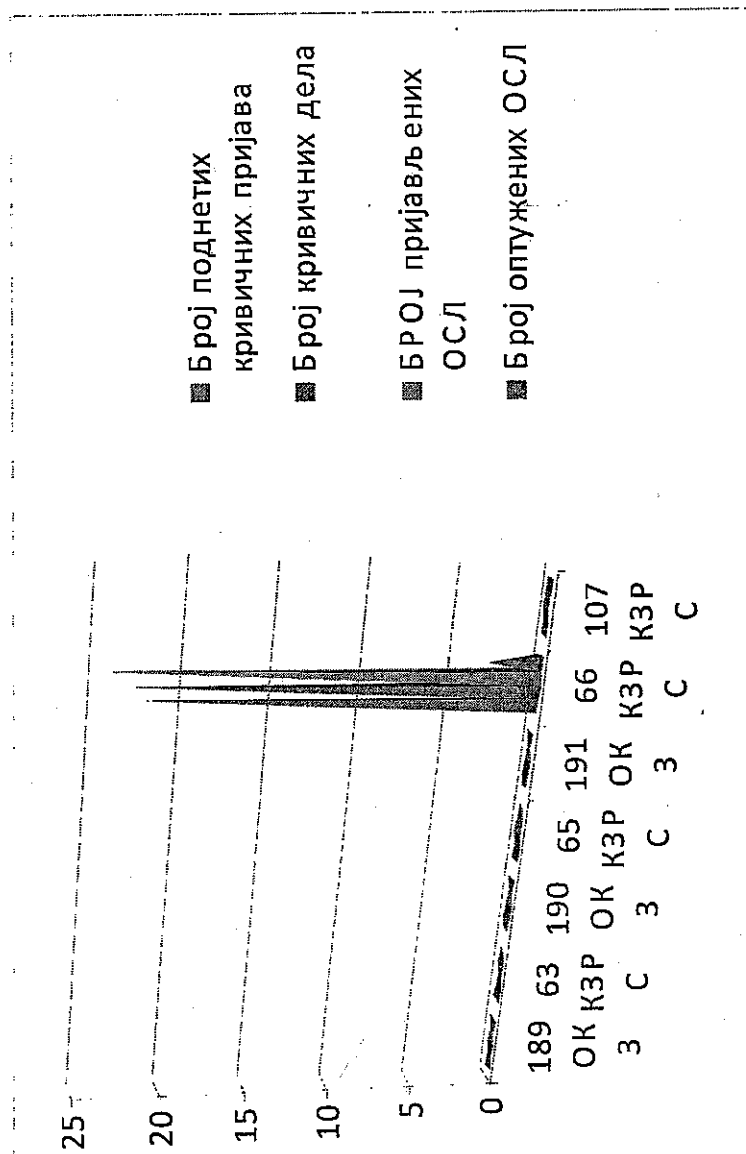
КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2003. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности -

Табела бр. 8: Табеларни приказ кривичних дела

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ						
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС		1				
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ						
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС						
злостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ						
злостава у служби члан 66. КЗ РС	23	23	25	3		
УКУПНО	23	24	25	3		

У току 2003. године је по службеној дужности било поднето укупно 23 кривичне пријаве, против 25 овлашћених службених лица (ОСЛ) због извршених 23 кривичних дела злостава у служби из члана 66. КЗ РС. Није било лишења слободе нити одређивања задржавања ОСЛ, већ су само против 3 ОСЛ биле подигнуте оптужнице. Интересантан је податак да у овој години није било поднетих кривичних пријава против ОСЛ за остала кривична дела која у себи имају елементе мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, као што су: противправно лишење слободе (члан 189. ОКЗ), изнуђивање исказа (члан 190. ОКЗ и члан 65. КЗ РС) и злостављање у вршењу службе (члан 191. ОКЗ).

Графички приказ (графикон бр. 5):

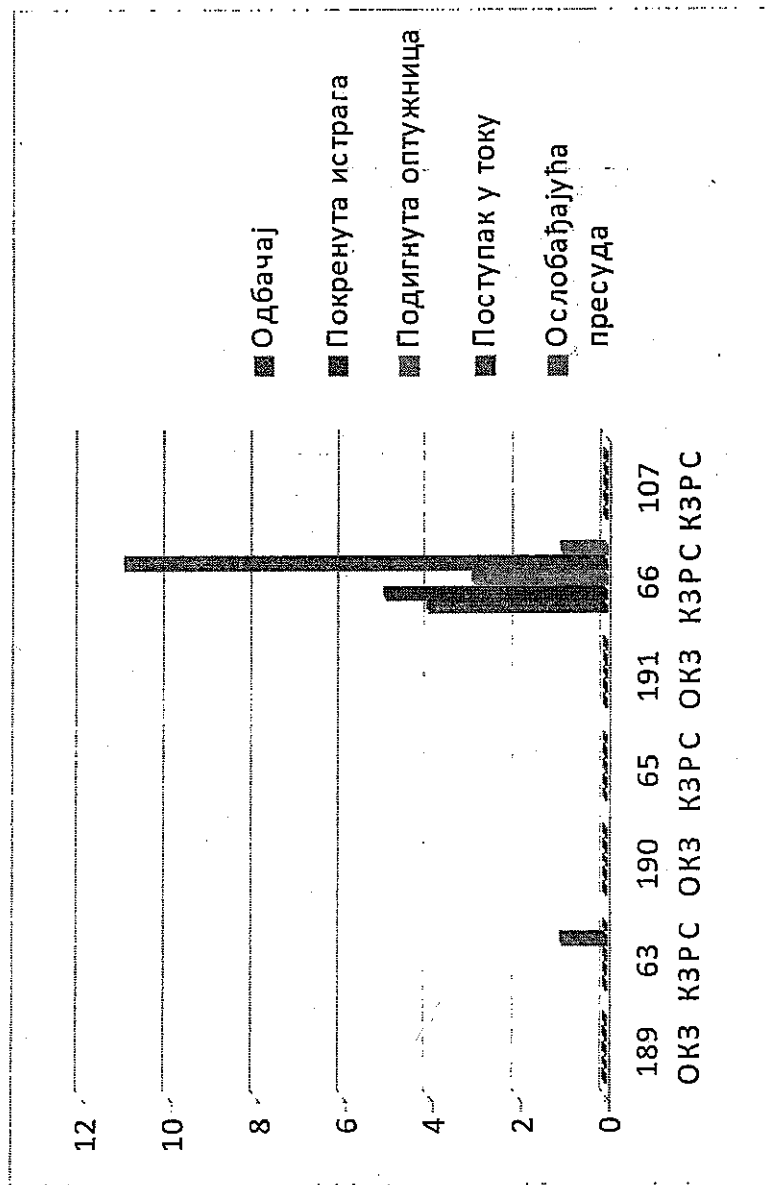

Табела бр. 9: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Поступак по жалби	
							Врста казне	Висина казне		
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ										
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС					1					
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ										
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС										
злостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ										
злостава у служби члан 66. КЗ РС	4	5	3		11	1				
УКУПНО	4	5	3		12	1				

У погледу исхода поступака по поднетим кривичним пријавама у току 2003. године, за кривично дело противправно лишење слободе из члана 63. КЗ РС, у 1 случају поступак је био у току, док су за кривично дело злостављања у служби из члана 66. КЗ РС у 4 случаја кривичне пријаве биле одбачене, у 5 случајева је покренута истрага, а у 3 случаја су подигнуте оптужнице. Такође, у 11 случајева поступак је био у току, док је само у 1 случају донета ослобађајућа пресуда.

Графички приказ (графикон бр. б):

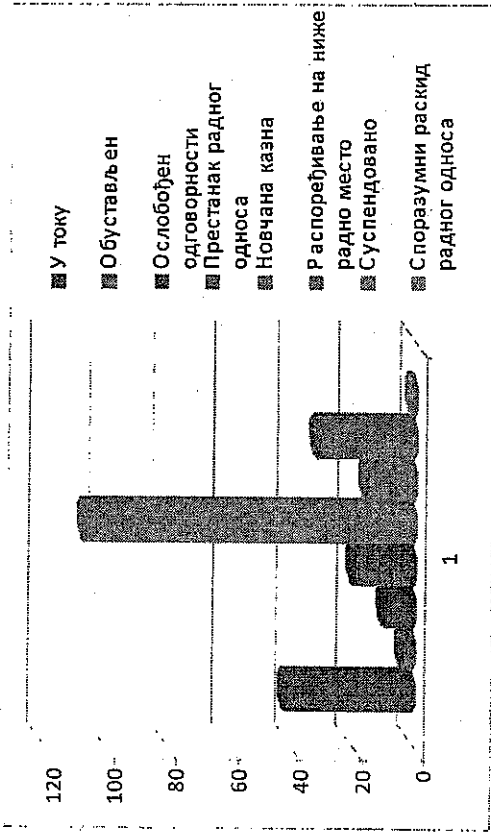

Табела бр. 10: Табеларни приказ исхода дисциплинских поступака против ОСЈ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЈ							
У току	Обустављен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоредивање на ниже радно место	
42	4	10	20	107	16	32	1

У погледу исхода дисциплинских поступака против ОСЈ од укупног броја који су вођени у току 2003. године, 42 су била у току, 4 су била обустављена, а у 10 дисциплинских поступака су ОСЈ била ослобођена одговорности. Изречене су и следеће дисциплинске мере: у 20 случајева престанак радног односа, у 107 случајева је изречена новчана казна, у 16 случајева распоредивање на ниже радно место, у 32 случаја је изречена суспензија и у 1 случају споразумни раскид радног односа.

Графички приказ (графикон бр. 7):

КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2003. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама које су грађани директно поднели јавном тужилаштву -

Табела бр. 11: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ							
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	9	11	13	2			
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС	10	13	13	2			
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ							
зостава у служби члан 66. КЗ РС	69	75	108	18			
УКУПНО	88	99	134	22			

У току 2003. године, грађани су директно јавном тужилаштву поднели укупно **88** кривичних пријава против **134** ОСЛ због извршених **99** кривичних дела са елементима мучења и то: за злоставу у служби (члан 66. КЗ РС) – **69** кривичних пријава; за изнуђивање исказа (члан 65. КЗ РС) – **10** кривичних пријава и за противправно лишење слободе (члан 63. КЗ РС) – **9** кривичних пријава.

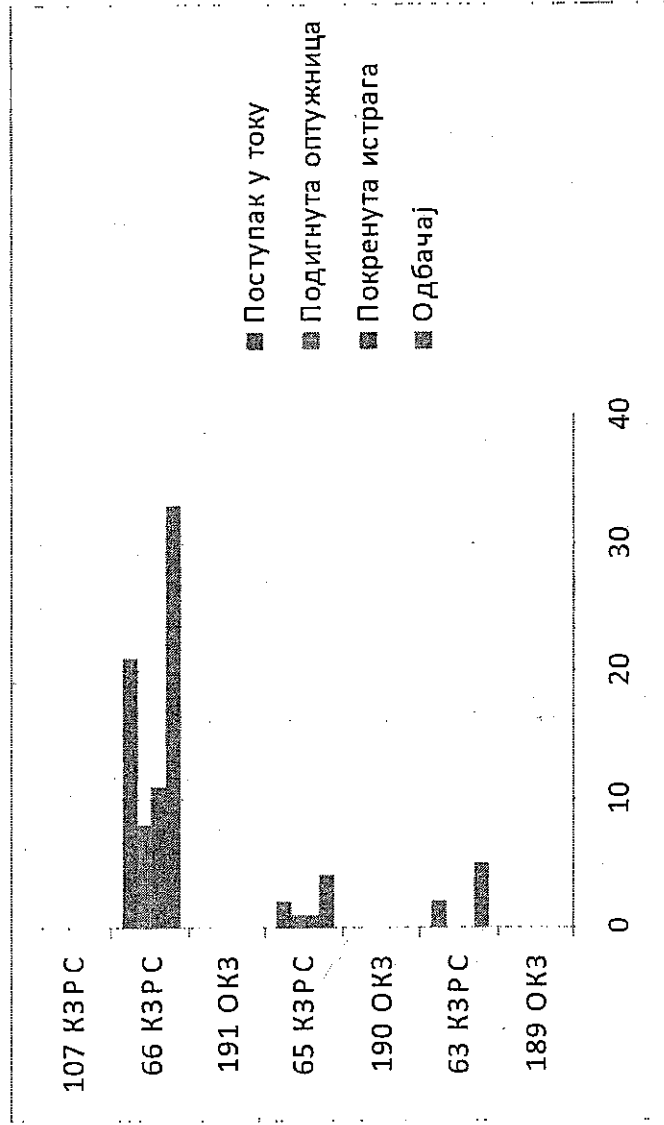

Табела бр. 12: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Поступак по жалби	
							Врста казне	Висина казне		
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ										
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	5				2					
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ										
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС	4	1	1		2					
злостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ										
злостава у служби члан 66. КЗ РС	33	11	8		21					
УКУПНО	42	12	9		25					

Од укупног броја поднетих кривичних пријава од стране грађана 42 су одбачене од стране надлежних тужилаштва, у 12 случајева је покренута истрага од којих је у 9 случајева подигнута оптужница, док је у 25 случајева поступак био у току. Највише одбачених кривичних пријава је било за кривично дело злостављања у служби – 33, затим за кривично дело противправно лишење слободе – 5 и за кривично дело изнуђивање исказа – 4. У 11 случајева је покренута истрага за кривично дело злостављања у служби и 1 за кривично дело изнуђивање исказа. Највише оптужница – 8 је подигнуто против ОСЈ за извршено кривично дело злостављања у служби, затим 1 оптужница за изнуђивање исказа, док за кривично дело противправно лишење слободе није било подизања оптужница. У погледу вођења поступка у току је био у 21 случају за кривично дело злостављања у служби, док је за кривично дело изнуђивање исказа и противправно лишење слободе био у току у 2 случаја.

Графички приказ (графикон бр. 9):

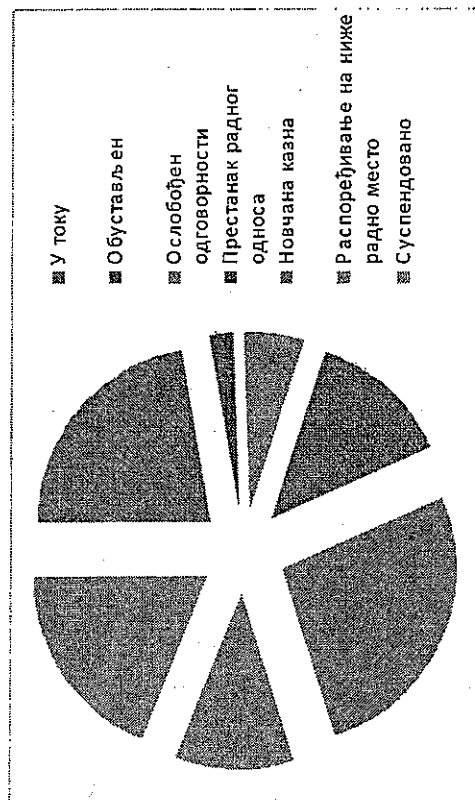

Табела бр. 13: Табеларни приказ вођених дисциплинских поступака

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЛ							
У току	Обуставаљен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоредивање на ниже радно место	Суспендовано	
20	2	5	12	24	10	17	

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЛ у 12 случајева је, као најтежа, изречена мера престанак радног односа, затим у 17 случајева је изречена мера суспензије, у 10 случајева је изречена мера распоређивања на ниже радно место, док је у 24 случаја изречена новчана казна. Такође, у 20 случајева је поступак био у току, док је у 2 случаја обустваљен.

Графички приказ (графикон бр. 10):

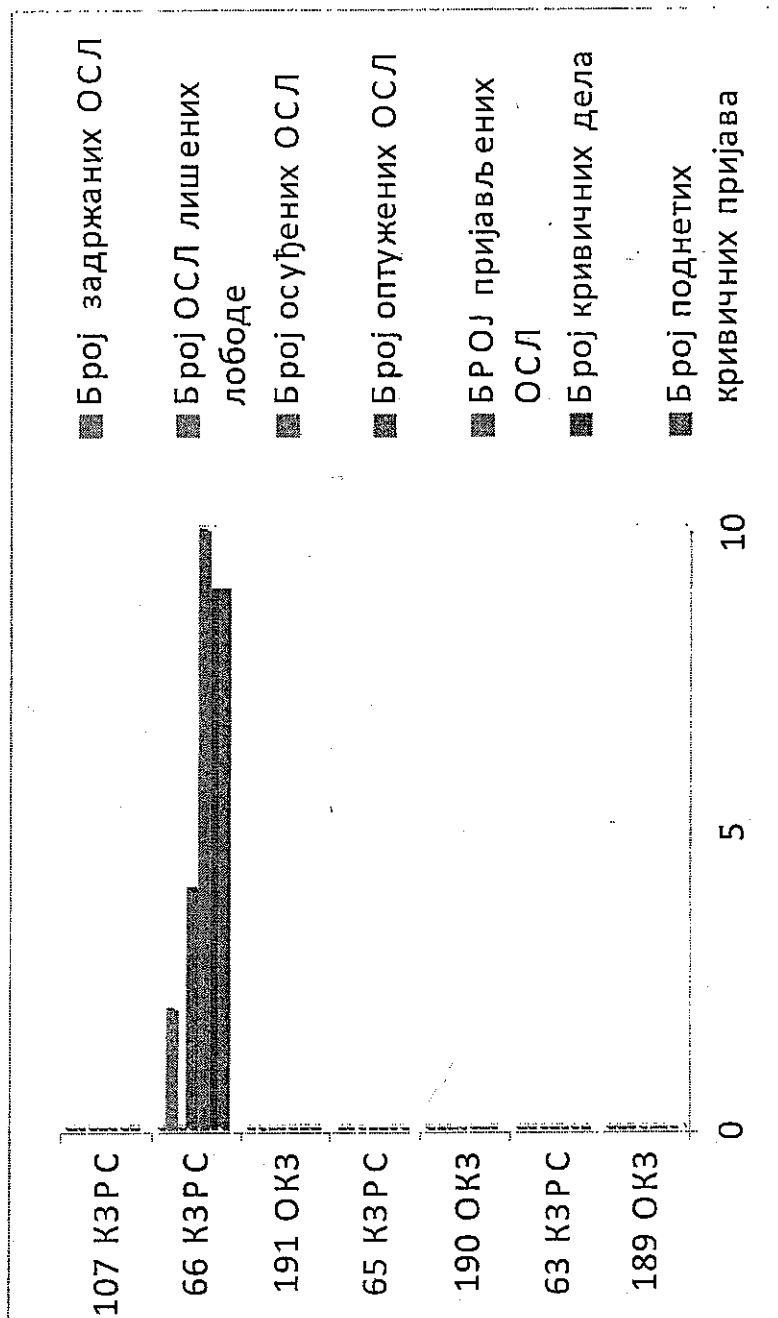
КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2004. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности -

Табела бр. 14: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава по службеној дужности

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
1	2	3	4	5	6	7	8
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ							
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС							
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ							
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС							
злостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ							
злостављање у служби члан 66. КЗ РС	9	9	10	4		2	
УКУПНО	9	9	10	4		2	

У току 2004. године је по службеној дужности било поднето укупно 9 кривичних пријава, против 10 (ОСЛ) због извршених 9 кривичних дела злостава у служби из члана 66. КЗ РС. Није било поднетих кривичних пријава против ОСЛ за остала кривична дела са елементима мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака (изнуђивање исказа, противправно лишење слободе и др.). У 2 случаја је било лишења слободе ОСЛ, док су против 4 ОСЛ подигнуте и оптужнице.

Графички приказ (графикон бр. 11):

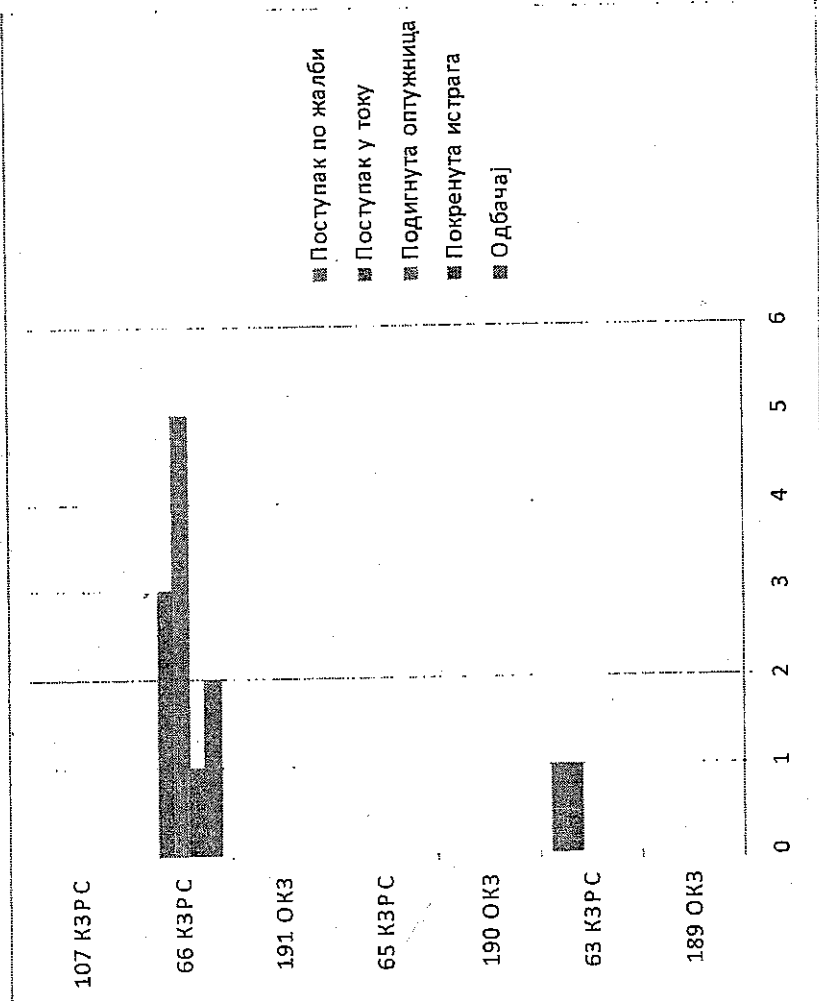

Табела бр. 15: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Шресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Поступак по жалби	
							Врста казне	Висина казне		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ										
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС					1				1	
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ										
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС										
злостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ										
злостава у служби члан 66. КЗ РС	2	1	5		3					
УКУПНО	2	1	5		4				1	

У погледу исхода поступака за кривично дело злостављања у служби из члана 66. КЗ РС у 2 случаја кривичне пријаве су биле одбачене, у 1 случају је покренута истрага, у 5 случаја су подигнуте оптужнице, у 3 случаја поступак је био у току, док је само у 1 случају донета ослобађајућа пресуда. У 1 случају је кривично дело злостављања у служби од стране тужилаштва било преквалификовано у кривично дело противправно лишење слободе из члана 63. КЗ РС, због чега је уложена жалба и поступак је у току. Интересантан је податак да се у 1 случају води поступак по жалби ОСЈЛ.

Графички приказ (графикон бр. 12):

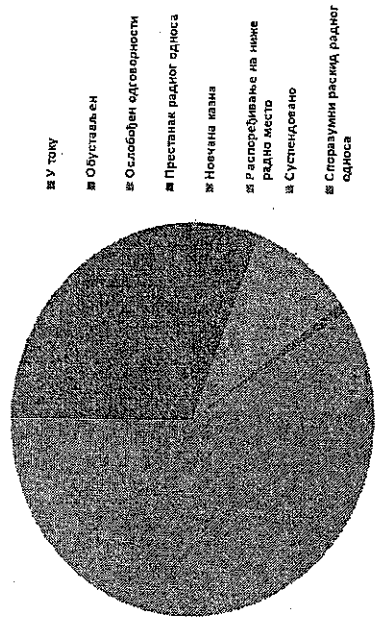

Табела бр. 16: Дисциплински поступак вођен против ОСЛ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЛ							
У току	Обуставаљен	Ослобођен одговорности	ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ				Споразумни раскид радног односа
			Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	Суспендовано	
1	2	3	4	5	6	7	8
75	21	28	3	129	19	36	2

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЛ у 3 случаја је, као најтежа, изречена мера престанак радног односа, затим у 36 случајева је изречена мера суспензије, у 19 случајева је изречена мера распоређивања на ниже радно место, док је у 129 случајева изречена новчана казна. Такође, у 75 случајева је поступак био у току, док је у 21 случају био обуставаљен.

Графички приказ (графикон бр. 13):

КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2004. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама које су грађани директно поднели јавном тужилаштву -

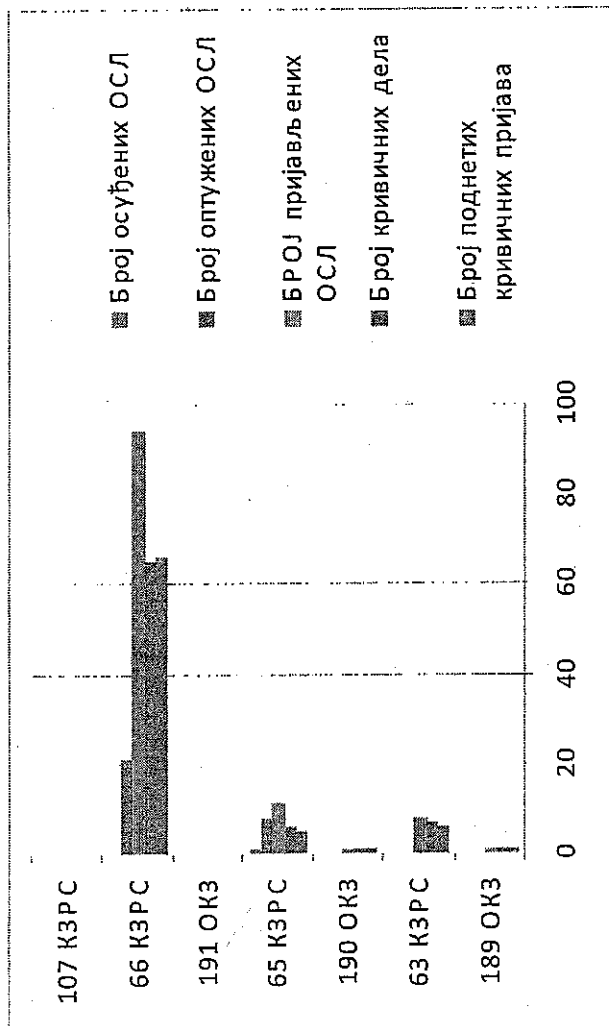
Табела бр. 17: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ	1	1	1				
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	6	7	8				
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ	1	1	1				
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС	5	6	11	8	1		
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ							
зостава у служби члан 66. КЗРС	66	65	94	21			
УКУПНО	79	80	115	29	1		

У току 2004. године, грађани су директно јавном тужилашtvу поднели укупно 79 кривичних пријава против 115 ОСЛ због извршених 80 кривичних дела са елементима мучења и то: за злоставу у служби (члан 66. КЗ РС) – 66 кривичних пријава; за изнуђивање исказа (члан 65. КЗ РС) – 5 кривичних пријава, за изнуђивање исказа (члан 190. ОКЗ) – 1, за противправно лишење слободе (члан 63. КЗ РС) – 6 кривичних пријава и противправно лишење слободе (члан 189. ОКЗ) – 1 кривична пријава.

Највише кривичних пријава је било поднето против 94 ОСЛ због извршених 65 кривичних дела злостава у служби; затим против 11 ОСЛ због извршених 6 кривичних дела изнуђивање исказа, против 8 ОСЛ због извршених 7 кривичних дела противправно лишење слободе и по 1 кривична пријава за противправно лишење слободе и изнуђивање исказа из ОКЗ. Од укупног броја оптужених ОСЛ - 29, највећи број је био за извршено кривично дело злостава у служби – 21, за изнуђивање исказа (члан 65. КЗ РС) – 8, док за остала дела није било. У погледу осуђености, 1 ОСЛ је осуђено за кривично дело изнуђивање исказа из члана 65. КЗ РС.

Графички приказ (графикон бр. 14):

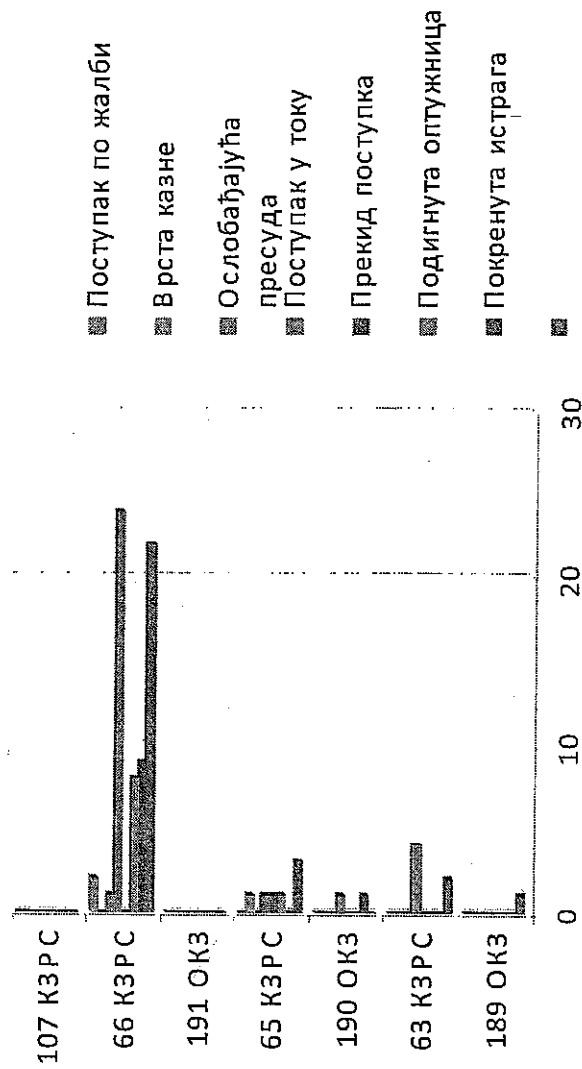
Табела бр. 18: Табеларни приказ исхода кривичних пријава поднетих од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Поступак по жалби	
							Врста казне	Висина казне		
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ	1									
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	2				4					
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ		1								
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС	3		1	1	1			1		
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ										
зостава у служби члан 66. КЗ РС	22	9	8		24	1				2
УКУПНО	28	10	9	1	30	1		1		2

У погледу исхода поступака за кривично дело злостава у служби из члана 66. КЗ РС у 22 случаја кривичне пријаве су биле одбачене, у 9 случаја је покренута истрага, у 8 случаја су подигнуте оптужнице, у 24 случаја поступак је у току, док је само у 1 случају донета ослобађајућа пресуда. Такође у 2 случаја се води поступак по жалби ОСЈ. За кривично дело изнуђивање исказа (члан 65. КЗ РС) у 3 случаја кривичне пријаве су биле одбачене, није било покретања истраге, у 1 случају је подигнута оптужница, у 1 случају поступак је у току, док је у 1 случају дошло до прекида поступка. Интересантно је да је у 1 случају изречена и осуђујућа пресуда. За кривично дело противправно лишење слободе (члан 63. КЗ РС) у 2 случаја кривичне пријаве су биле одбачене, није било покретања истраге нити подизања оптужнице, док је у 1 случају поступак у току. За кривично дело изнуђивање исказа (члан 190. ОКЗ) није било одбачаја кривичних пријава, у 1 случају је покренута истрага и поступак је у току. За кривично дело противправно лишење слободе (члан 189. ОКЗ) одбачена је 1 кривична пријава, није било покретања истраге нити подизања оптужнице.

Графички приказ (графикон бр. 15):

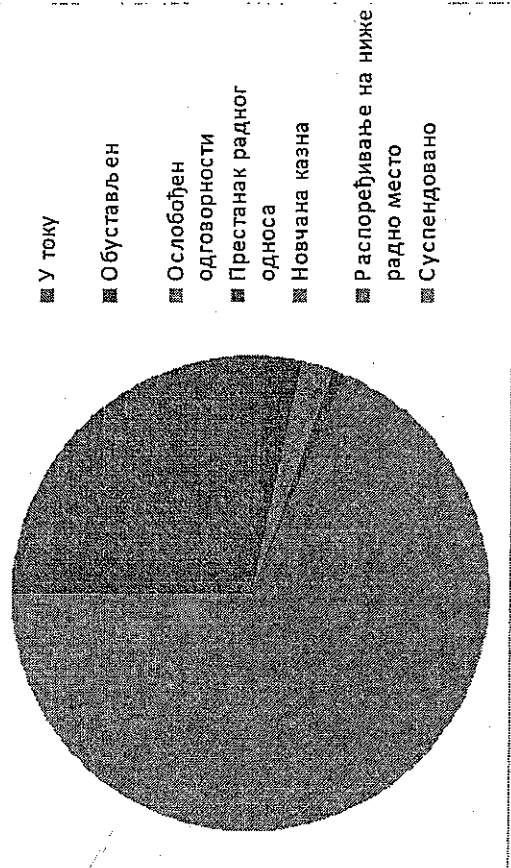

Табела бр. 19: Табеларни приказ исхода дисциплинских поступака вођених против ОСЈ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЈ						
У току	Обустављен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ		Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	
У току	Обустављен	3	1	67	4	14
32						

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЈ у 1 случају је, као најтежа, изречена мера престанак радног односа, затим у 14 случајева је изречена мера суспензије, у 4 случаја је изречена мера распоређивања на ниже радно место, док је у 67 случајева изречена новчана казна. Такође, у 32 случаја је поступак био у току, док је у 3 случаја био обустављен.

Графички приказ (графикон бр. 16):

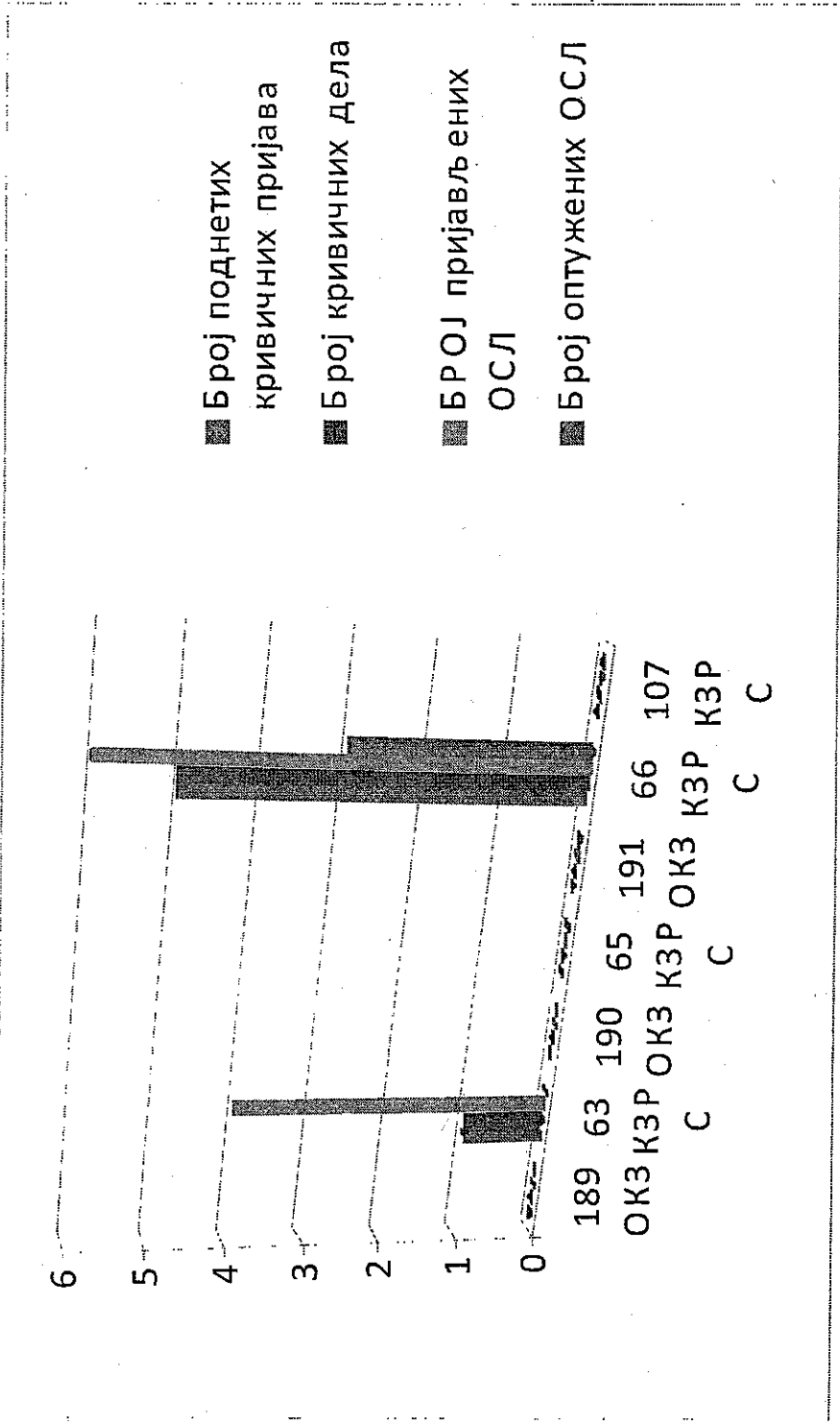
КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2005. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности -

Табела бр. 20: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава по службеној дужности

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број лишених слободe	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободe члан 189. ОКЗ							
противправно лишење слободe члан 63. КЗ РС	1	1	4				
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ							
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС							
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ							
зостава у служби члан 66. КЗ РС	5	5	6	3			
УКУПНО	6	6	10	3			

У току 2005. године је по службеној дужности било поднето укупно 6 кривичних пријава, против 10 ОСЛ због извршених 6 кривичних дела злостава у служби из члана 66. КЗ РС. У 3 случаја су ОСЛ оптужена за ово кривично дело. Такође, поднета је и 1 кривична пријава против 4 ОСЛ због извршеног 1 кривичног дела противправно лишење слободе (члан 63. КЗ РС).

Графички приказ (графикон бр. 17):

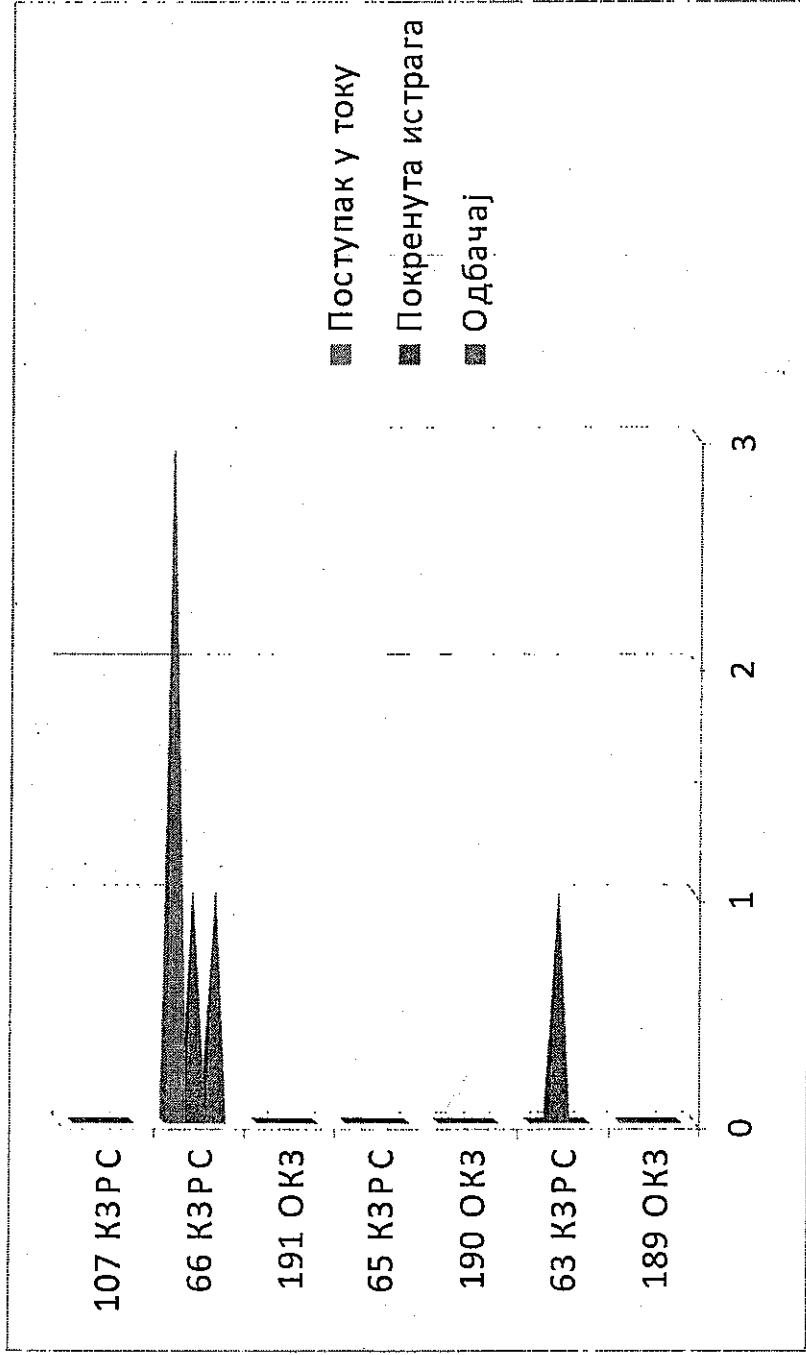

Табела бр. 21: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено		Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		
							Врста казне	Висина казне	
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ									
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	1								
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ									
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС									
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ									
зостава у служби члан 66. КЗ РС	1	1			3				
УКУПНО	1	2			3				

У погледу исхода поступака 1 кривична пријава је одбачена за кривично дело злостава у служби из члана 66. КЗ РС, у 1 случају је покренута истрага, док је у 3 случаја поступака у току. Такође у 1 случају је покренута истрага за кривично дело противправно лишење слободе (члан 63. КЗ РС). У току 2005. године није било случајева подизања оптужница против ОСЈ, прекида поступака, осуђујућих нити ослобађајућих пресуда.

Графички приказ (графикон бр. 18):

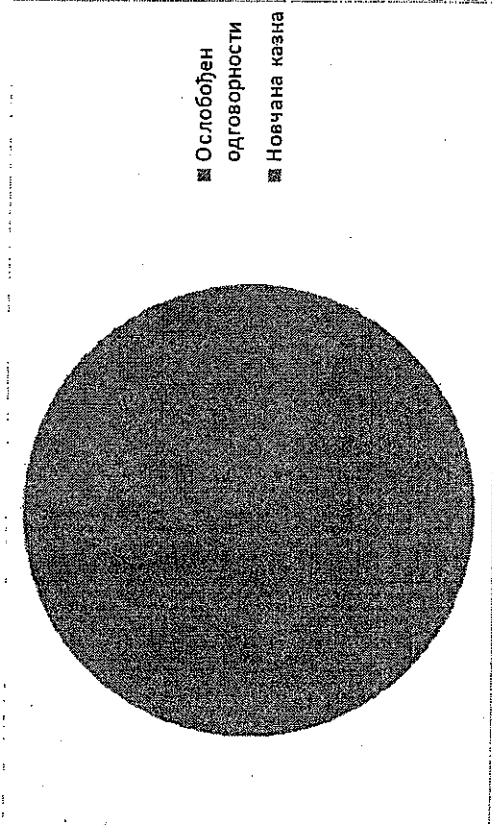

Табела бр. 22: Дисциплински поступак противе ОСЈ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЈ							
У току	Обуставаљен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	Суспендовано	
		2		4			

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЈ није било случајева изрицања мера престанка радног односа, суспензије и распоређивања на ниже радно место, већ је само у 4 случаја била изречена новчана казна. Такође, у 2 случаја су ОСЈ била ослобођена одговорности.

Графички приказ (графикон бр. 19):

КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2005. ГОДИНИ
 - по кривичним пријавама које су грађани директно поднели јавном тужилаштву -

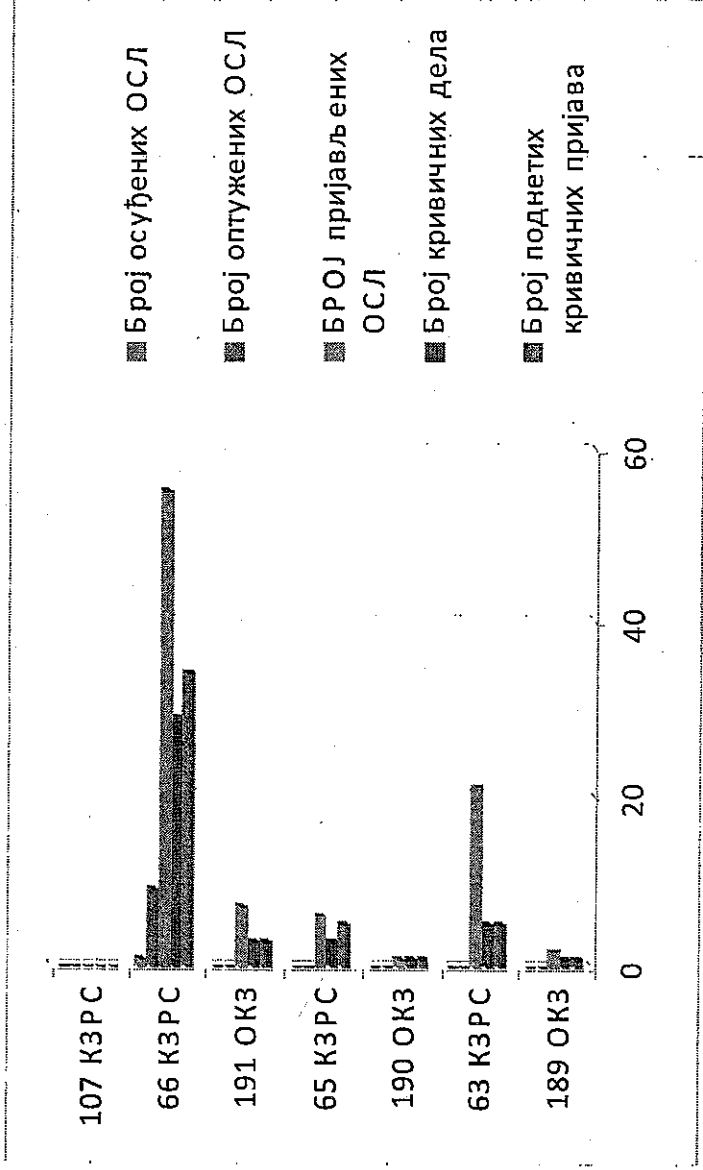
Табела бр. 23: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ	1	1	2				
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	5	5	21				
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ	1	1	1				
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС	5	3	6				
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ	3	3	7				
злостава у служби члан 66. КЗ РС	34	29	55	9	1		
УКУПНО	49	42	92	9	1		

У току 2005. године, грађани су директно надлежним јавним тужилаштвима поднели укупно 49 кривичних пријава против 92 ОСЛ због извршена 42 кривична дела са елементима мучења и то: за злостављање у служби (члан 66. КЗ РС) – 34 кривичне пријаве; за изнуђивање исказа (члан 65. КЗ РС) – 5 кривичних пријава, за противправно лишење слободе (члан 63. КЗ РС) – 5 кривичних пријава, за злостављање у вршењу службе (члан 191. ОКЗ) – 3, за изнуђивање исказа (члан 190. ОКЗ) – 1 и противправно лишење слободе (члан 189. ОКЗ) – 1 кривична пријава. Највише кривичних пријава је било поднето против 55 ОСЛ због извршених 29 кривичних дела злостављања у служби; затим против 21 ОСЛ због извршених 5 кривичних дела противправно лишења слободе (члан 63. КЗ РС), против 7 ОСЛ због извршена 3 кривична дела злостављања у вршењу службе, против 6 ОСЛ за извршена 3 кривична дела изнуђивање исказа и др. Од свих наведених кривичних дела, оптужено је 9 ОСЛ за кривично дело злостављања у служби, док је 1 ОСЛ и осуђено.

Графички приказ (графикон бр. 20):

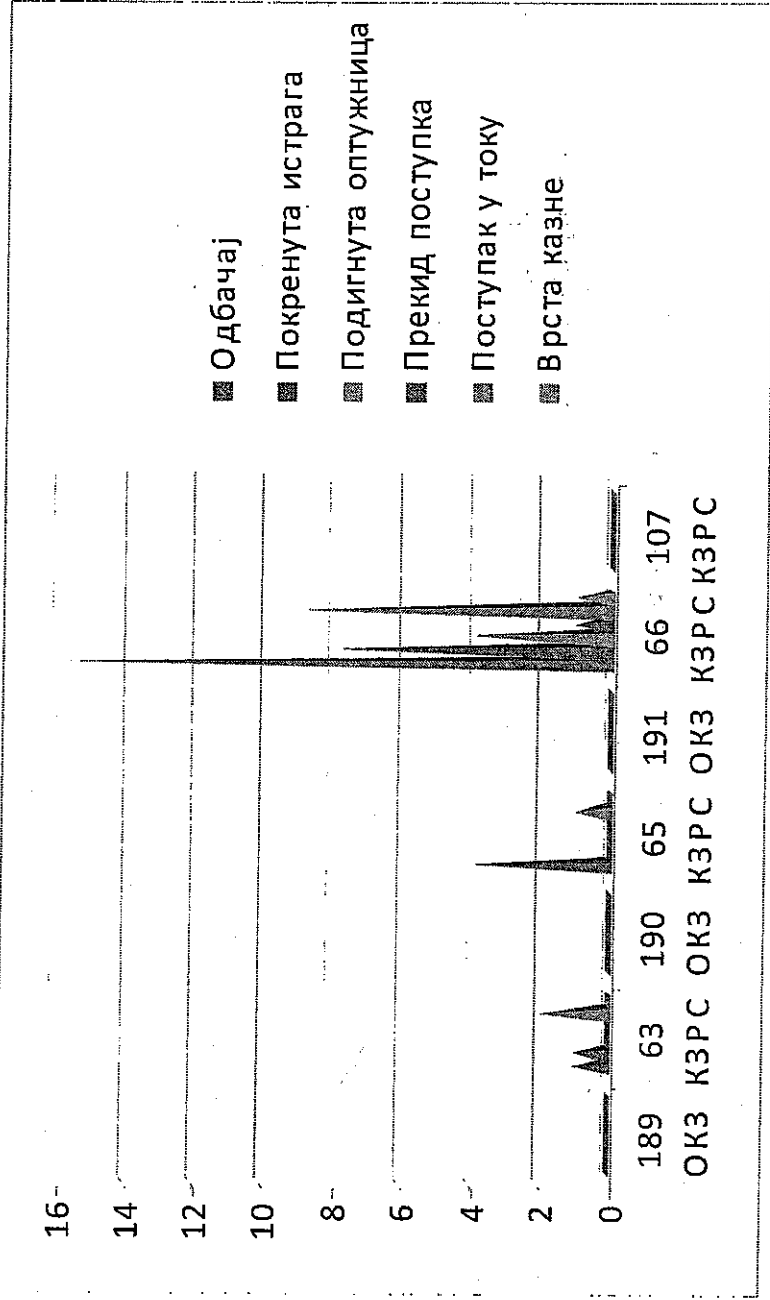

Табела бр. 24: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда			
							Врста казне	Висина казне		
противправно лишење слободе члан 189. ОКЗ										
противправно лишење слободе члан 63. КЗ РС	1	1			2					
изнуђивање исказа члан 190. ОКЗ										
изнуђивање исказа члан 65. КЗ РС	4				1					
зостављање у вршењу службе члан 191. ОКЗ										
зостава у служби члан 66. КЗРС	16	8	4	1	9			1		
УКУПНО	21	9	4	1	12			1		

У погледу исхода вођених поступака од стране јавних тужилаштава одбачена је 21 кривична пријава и то: за кривично дело злостава у служби из члана 66. КЗ РС – 16 кривичних пријава, за кривично дело изнуђивање исказа из члана 65. КЗ РС – 4 кривичне пријаве и за кривично дело противправно лишење слободе из члана 63. КЗ РС – 1 кривична пријава. Покренута је истрага у 8 случајева за кривично дело злостава у служби и у 1 случају за кривично дело противправно лишење слободе. Оптужница је подигнута у 4 случаја за злоставу у служби, док је у 1 случају поступак обустављен. У 12 случајева поступак је у току од којих је 9 за злоставу у служби, 2 за противправно лишење слободе и 1 за изнуђивање исказа. Осуђујућа пресуда је изречена само у једном случају.

Графички приказ (графикон бр. 21):

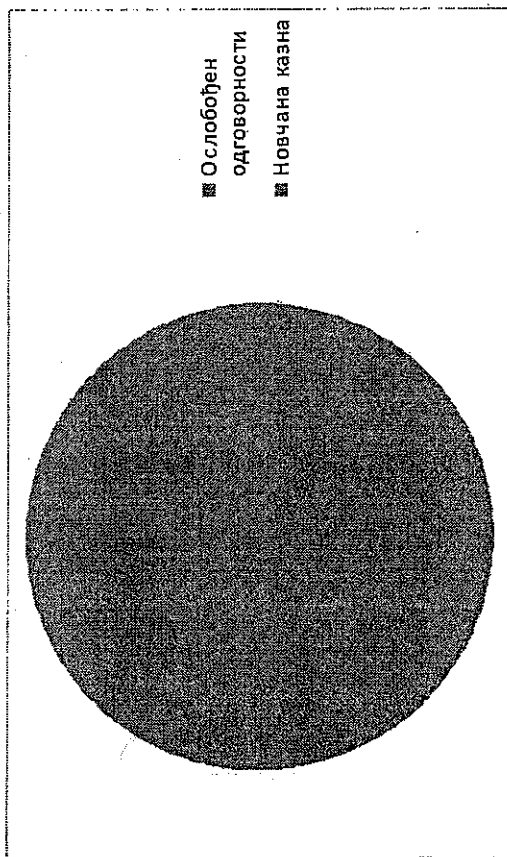

Табела бр. 25: Дисциплински поступак против ОСЛ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЛ							
У току	Обустаљен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	Суспендовано	
		2		4			

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЛ није било случајева изрицања мера престанка радног односа, суспензије и распоређивања на ниже радно место, већ је само у 4 случаја била изречена новчана казна. Такође, у 2 случаја су ОСЛ била ослобођена одговорности.

Графички приказ (графикон бр. 22):

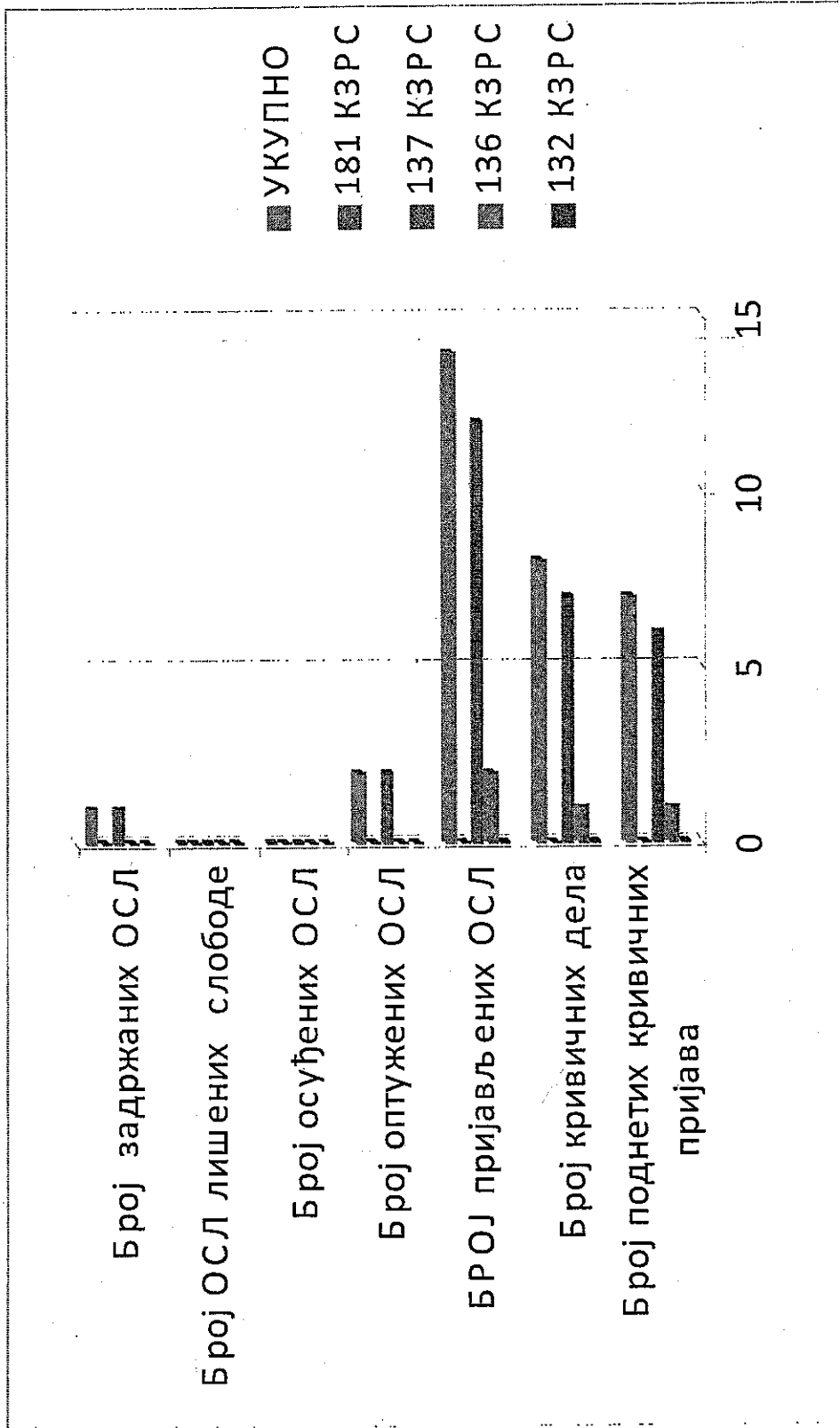
КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2006. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности -

Табела бр. 26: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава по службеној дужности

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободе							
члан 132. КЗ РС							
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС	1	1	2				
зостављање и мучење члан 137. КЗ РС	6	7	12	2			1
УКУПНО	7	8	14	2			1

У току 2006. године је по службеној дужности било поднето укупно 7 кривичних пријава, против 14 ОСЛ због извршених 8 кривичних дела са елементима мучења. За кривично дело зостављање и мучење из члана 137. КЗ РС, поднето је 6 кривичних пријава против 12 ОСЛ због извршених 7 кривичних дела, док је за кривично дело изнуђивање исказа из члана 136. КЗ РС, поднета 1 кривична пријава против 2 ОСЛ за извршено 1 кривично дело. У 2 случаја су ОСЛ оптужена за кривично дело зостављање и мучење од којих је 1 ОСЛ било задржано. Није било поднетих кривичних пријава за кривично дело противправно лишење слободе из члана 132. КЗ РС.

Графички приказ (графикон бр. 23):

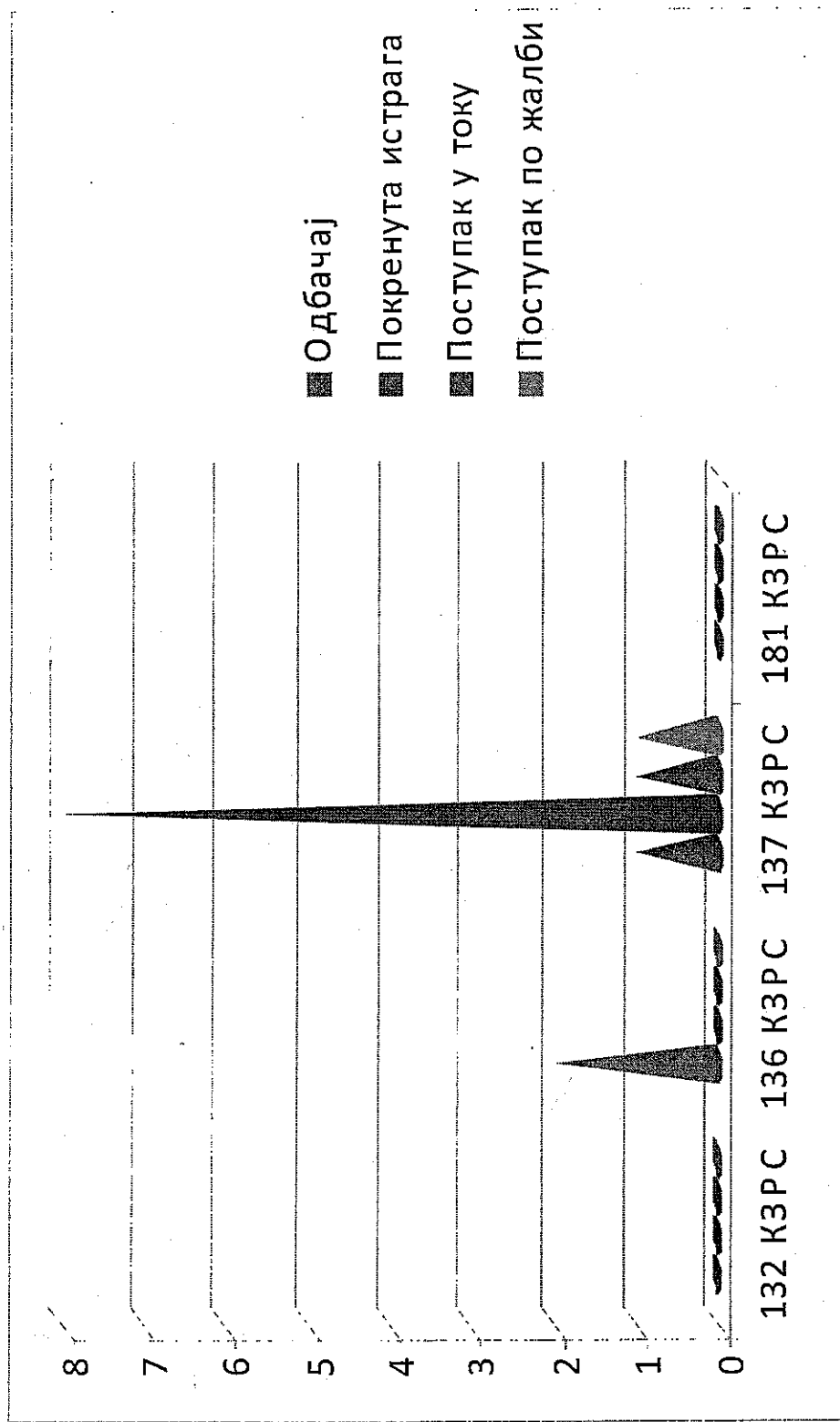

Табела бр. 27: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби	
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Висина казне		
							Врста казне	казне			
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС	2										
зостављање и мучење члан 137. КЗ РС	1	8			1						1
УКУПНО	3	8			1						1

У погледу исхода вођених поступака од стране јавних тужилаштава одбачене су 3 кривичне пријаве од којих је 1 за кривично дело зостављање и мучење и 2 за кривично дело изнуђивање исказа. Покренута је истрага у 8 случајева за кривично дело зостављање и мучење од којих је 1 поступак у току, а по 1 се поступа по жалби. Није било подизања оптужнице против ОСЈ, а самим тим ни прекида поступка, као ни доношења осуђујућих или ослобађајућих пресуда.

Графички приказано (графикон бр. 24):

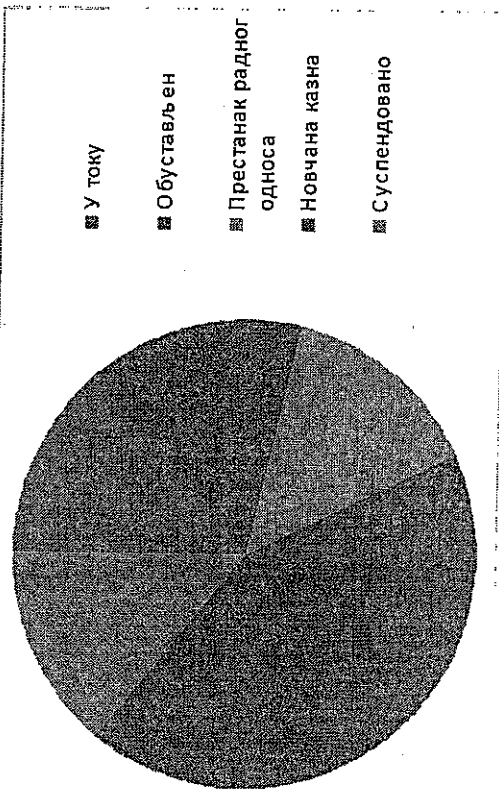

Табела бр. 28: Дисциплински поступак против ОСЛ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЛ						
У току	Обустаљен	Ослобођен одговорности	ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
			Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	
У току	Обустаљен		1	3		
1	1					1

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЛ у 1 случају је изречена најтежа мера престанак радног односа, као и суспензија, није било изрицања мере распоређивања на ниже радно место, већ је само у 3 случаја била изречена новчана казна. Такође, у 1 случају је поступак обустаљен, док је у 1 у току.

Графички приказ (графикон бр. 25):

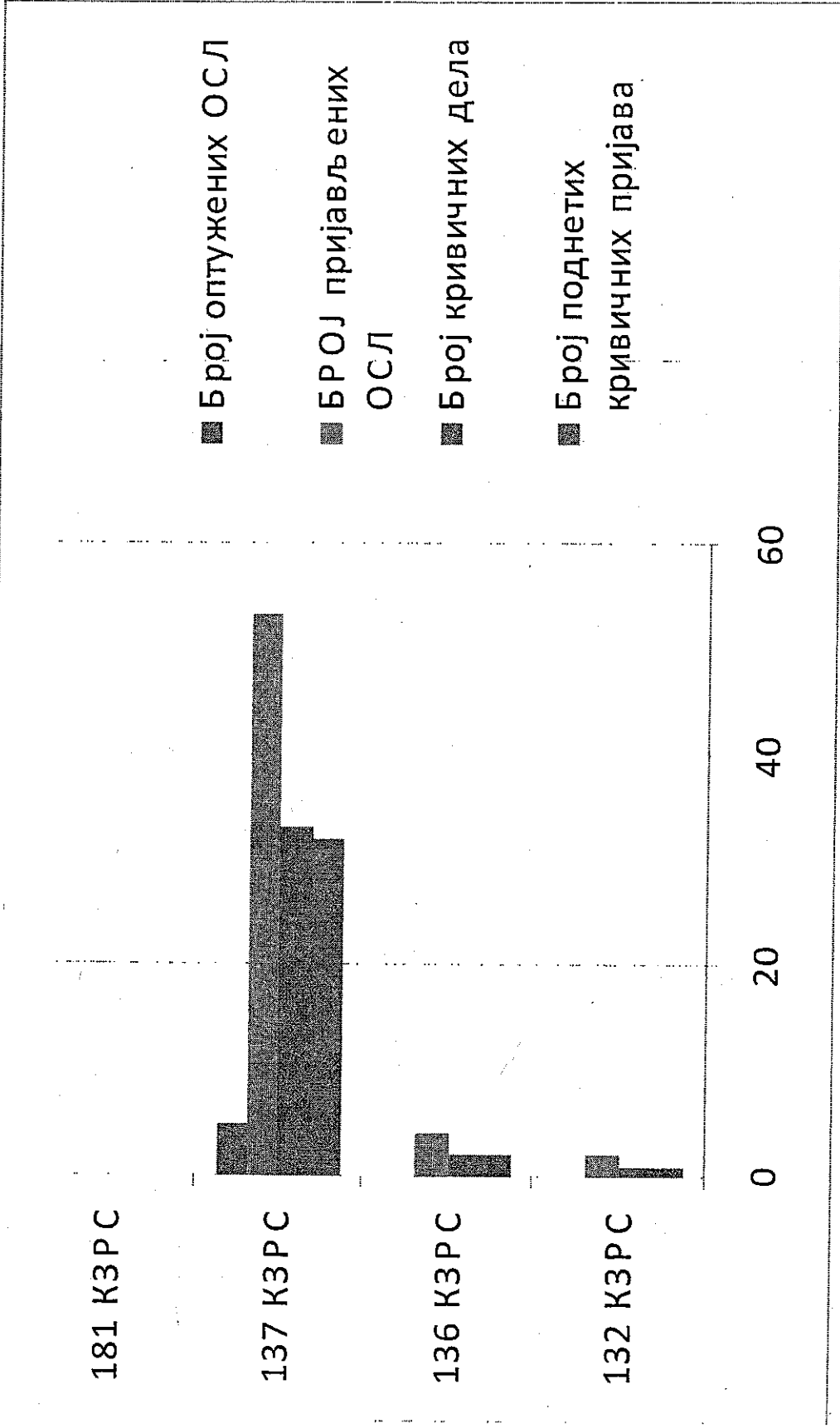
КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2006. ГОДИНИ
 - по кривичним пријавама које су грађани директно поднели јавном тужилаштву -

Табела бр. 29: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број лишених слободe	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободе члан 132. КЗ РС	1	1	2				
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС	2	2	4				
злостављање и мучење члан 137. КЗ РС	32	33	53	5			
УКУПНО	35	36	59	5			

У току 2006. године, грађани су директно надлежним јавним тужилаштвима поднели укупно **35** кривичних пријава против **59** ОСЛ због извршених **36** кривичних дела са елементима мучења и то: за злостављање и мучење (члан 137. КЗ РС) – **32** кривичне пријаве; за изнуђивање исказа (члан 136. КЗ РС) – **2** кривичне пријаве и за противправно лишење слободе (члан 132. КЗ РС) – **1** кривична пријава. Највише кривичних пријава је било поднето против **53** ОСЛ због извршених **33** кривичних дела злостављања и мучења, затим против **4** ОСЛ због извршена **2** кривична дела изнуђивање исказа и против **2** ОСЛ због извршеног **1** кривичног дела противправно лишење слободе. Од свих наведених кривичних дела, оптужено је **5** ОСЛ за кривично дело злостављање и мучење.

Графички приказ (графикон бр. 26):

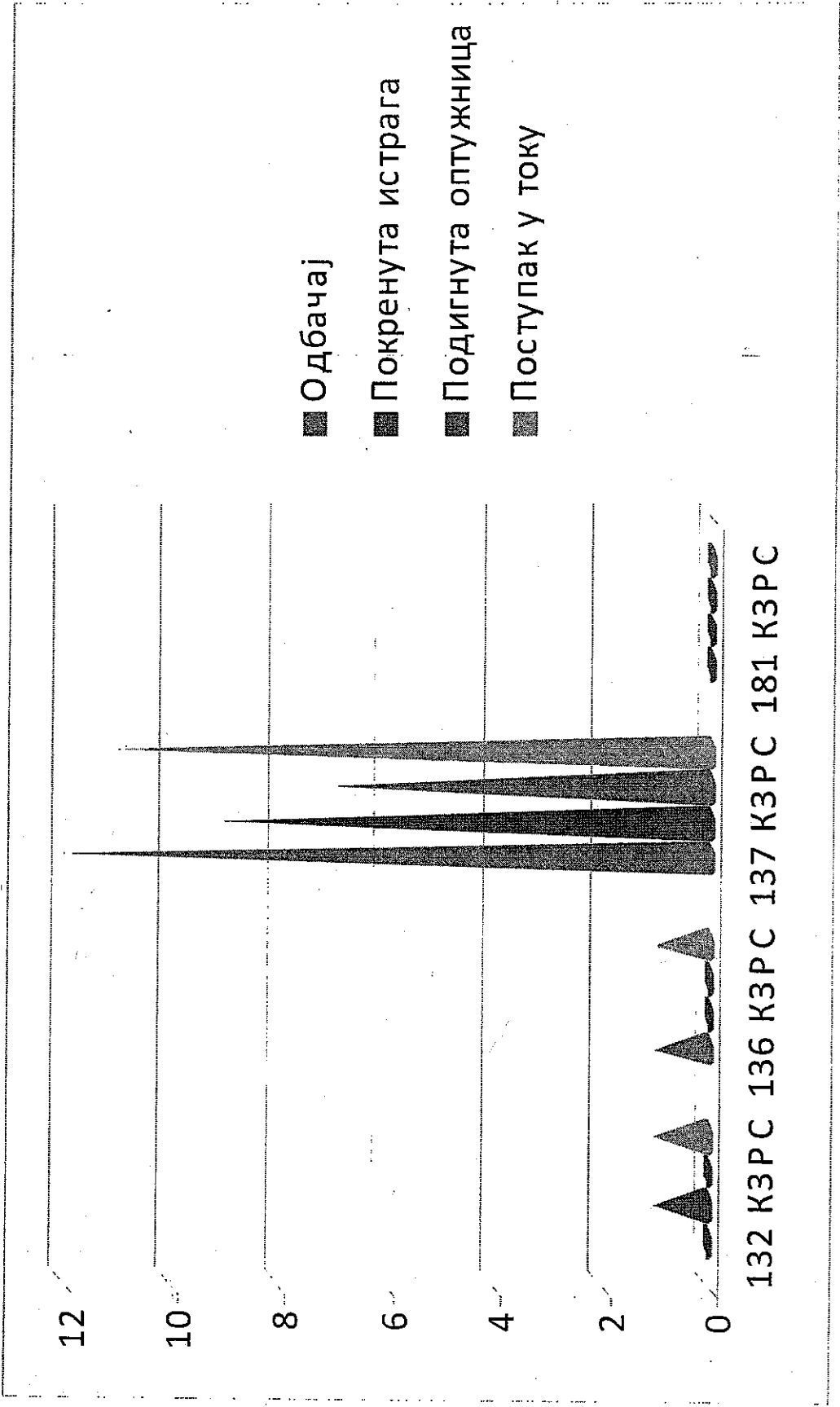

Табела бр. 30: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено		Поступак по жалби	
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда	Врста казне		Висина казне
противправно лишење слободе члан 132. КЗ РС		1				1				
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС	1					1				
зlostављање и мучење члан 137. КЗ РС	12	9	7			11				
УКУПНО	13	10	7			13				

Јавна тужилаштва су одбацила 13 кривичних пријава од којих је 12 за кривично дело зlostављање и мучење и 1 за кривично дело изнуђивање исказа. Покренута је истрага у 10 случајева од којих је 9 за кривично дело зlostављање и мучење и 1 за кривично дело противправно лишење слободе. Оптужница је подигнута у 7 случајева за зlostављање и мучење, док је за 13 случајева поступак у току и то за зlostављање и мучење – 11, изнуђивање исказа – 1 и противправно лишење слободе – 1. Није донета ни једна осуђујућа или ослобађајућа пресуда.

Графички приказ (графикон бр. 27):

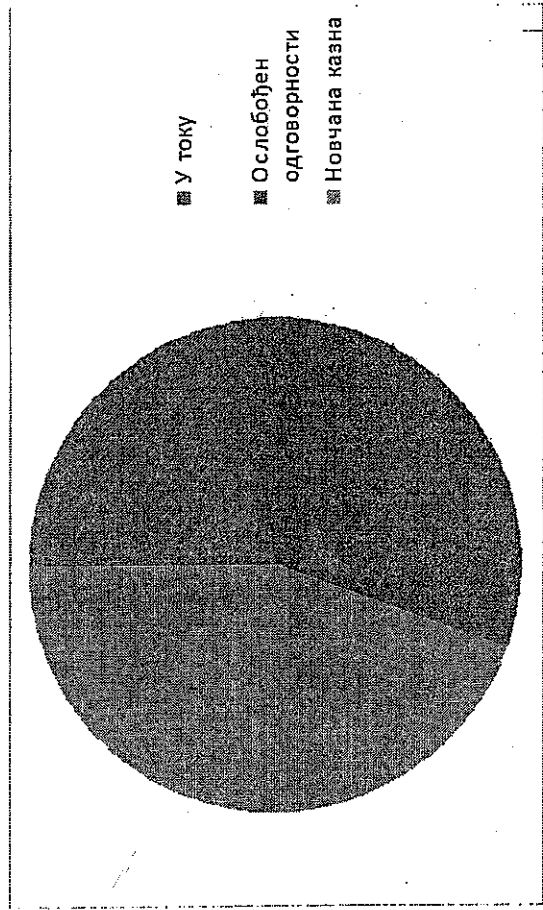

Табела бр. 31: Дисциплински поступак против ОСЛ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЛ							
У току	Обушављен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоредивање на ниже радно место	
2		3			4		

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЛ, није било изречених мера престанак радног односа, суспензија и распоређивања на ниже радно место, већ је само у 4 случаја била изречена новчана казна. Такође, у 2 случаја је поступак у току.

Графички приказ (графикон бр. 28):

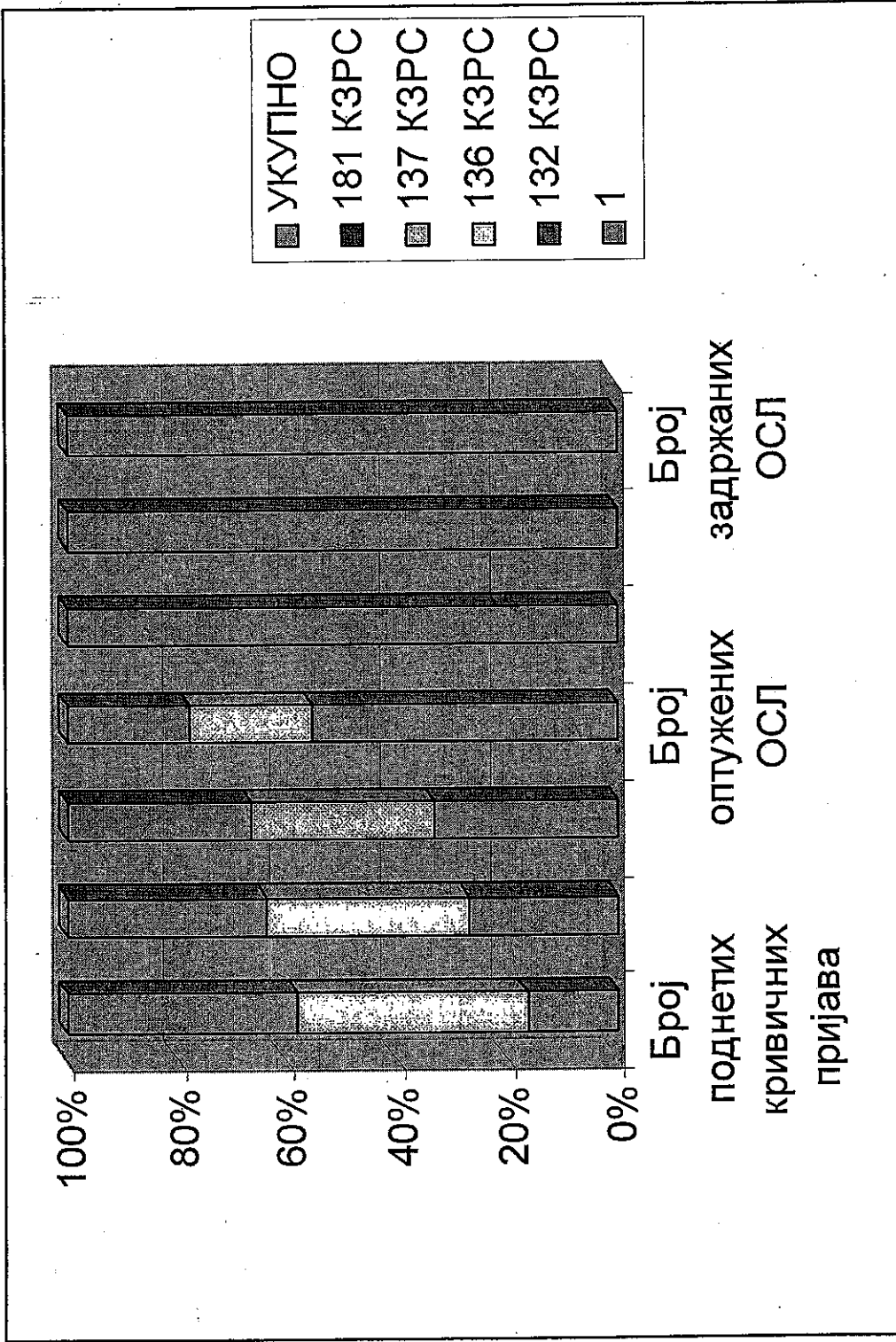
КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2007. ГОДИНИ
 - по кривичним пријавама поднетим по службеној дужности -

Табела бр. 32: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава по службеној дужности

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
1	2	3	4	5	6	7	8
противправно лишење слободе члан 132. КЗ РС							
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС							
зостављање и мучење члан 137. КЗ РС	5	4	4	2			
УКУПНО	5	4	4	2			

У току 2007. године је по службеној дужности било поднето укупно 5 кривичних пријава, прогив 4 ОСЛ због извршена 4 кривична дела зостављање и мучење из члана 137. КЗ РС. У 2 случаја су ОСЛ оптужена за кривично дело зостављање и мучење. Није било поднетих кривичних пријава за кривична дела противправно лишење слободе из члана 132. КЗ РС и изнуђивање исказа из члана 136. КЗ РС.

Графички приказ (графикон бр. 29):

Табела бр. 33: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Поступак по жалби	
							Врста казне	Висина казне		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
противправно лишење слободе члан 132. КЗ РС										
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС										
зостављање и мучење члан 137. КЗ РС	1				1	1				
УКУПНО	1				1	1				

У погледу исхода вођених поступака од стране јавних тужилаштава одбачена је 1 кривична пријава за кривично дело зостављање и мучење из члана 137. КЗ РС. У 1 случају поступак је у току, а у 1 случају је донета ослобађајућа пресуда.

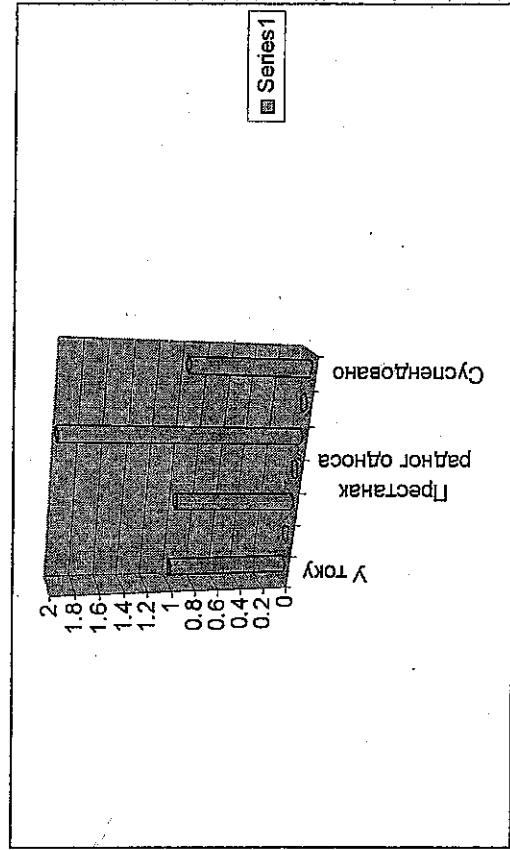

Табела бр. 34: Дисциплински поступак против ОСЛ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЛ							
У току	Обустављен	Ослобођен одговорности		ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
		Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	Суспендовано	
1		1		2		1	

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЛ, није било изречених мера престанак радног односа и распоређивања на ниже радно место, већ је само у 1 случају изречена мера суспензије, а у 2 случаја новчана казна. Такође, у 1 случају је поступак у току.

Графички приказ (графикон бр. 31):

КРИВИЧНА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ОСЛ ЗБОГ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА У 2007. ГОДИНИ
- по кривичним пријавама које су грађани директно поднели јавном тужилаштву -

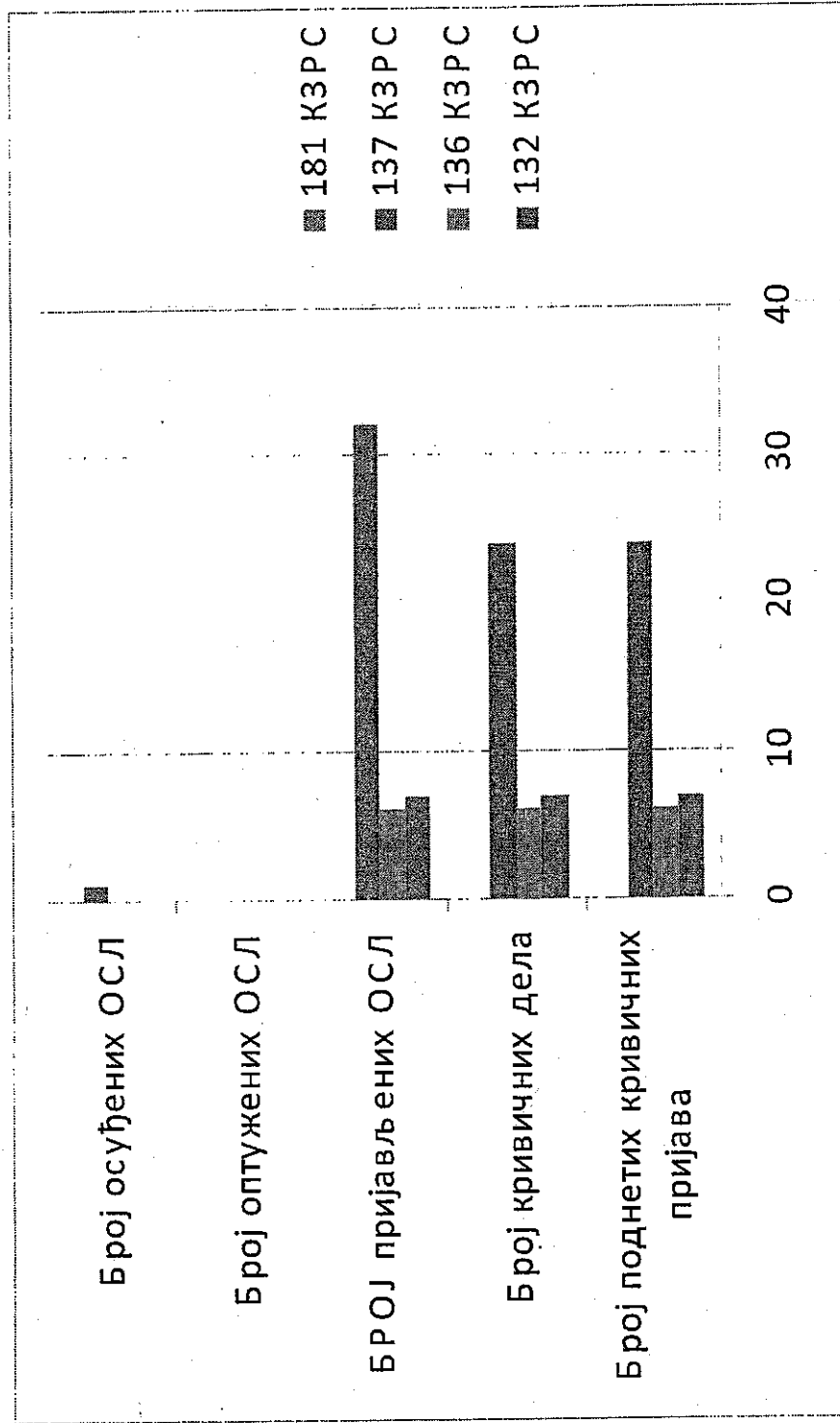
Табела бр. 35: Табеларни приказ поднетих кривичних пријава од стране грађана

КРИВИЧНА ДЕЛА	Број поднетих кривичних пријава	Број кривичних дела	Број пријављених ОСЛ	Број оптужених ОСЛ	Број осуђених ОСЛ	Број ОСЛ лишених слободе	Број задржаних ОСЛ
противправно лишење слободе члан 132. КЗ РС	7	7	7				
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС	6	6	6				
злостављање и мучење члан 137. КЗ РС	24	24	32		1		
УКУПНО	37	37	45		1		

У току 2007. године, грађани су директно надлежним јавним тужилаштвима поднели укупно **37** кривичних пријава против **45** ОСЛ због извршених **37** кривичних дела са елементима мучења и то: за злостављање и мучење (члан 137. КЗ РС) – **24** кривичне пријаве; за противправно лишење слободе (члан 132. КЗ РС) – **7** кривичних пријава и за изнуђивање исказа (члан 136. КЗ РС) – **6** кривичних пријава.

Највише кривичних пријава је било поднето против 32 ОСЛ због извршених 24 кривичних дела зостављања и мучења, затим против 7 ОСЛ због извршених 7 кривичних дела противправно лишење слободе и 6 ОСЛ због извршених 6 кривичних дела изнуђивање исказа. Од свих наведених кривичних дела, осуђено је 1 ОСЛ за кривично дело зостављање и мучење.

Графички приказ (графикон бр. 32):

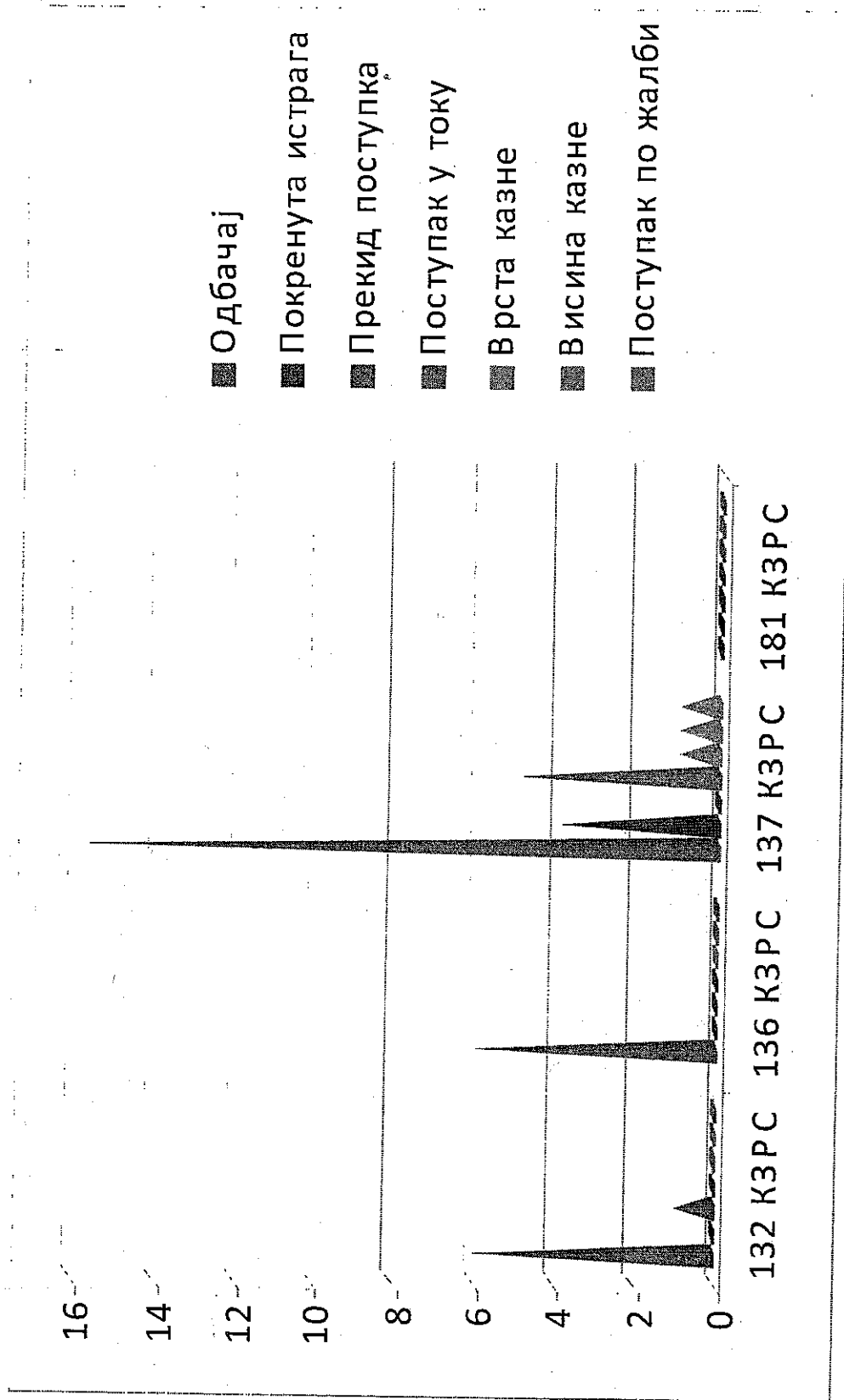

Табела бр. 36: Исход поступка по поднетим кривичним пријавама

КРИВИЧНА ДЕЛА	Исход поступка по поднетим кривичним пријавама						Пресуђено			Поступак по жалби
	Одбачај	Покренута истрага	Подигнута оптужница	Прекид поступка	Поступак у току	Ослобађајућа пресуда	Осуђујућа пресуда		Поступак по жалби	
							Врста казне	Висина казне		
противправно лишење слободе члан 132. КЗ РС	6			1						
изнуђивање исказа члан 136. КЗ РС	6									
зlostављање и мучење члан 137. КЗ РС	16	4			5		1	1		1
УКУПНО	28	4		1	5		1	1		1

У погледу исхода вођених поступака од стране јавних тужилаштава одбачено је 26 кривичних пријава од којих је 16 за кривично дело зlostављање и мучење из члана 137. КЗ РС, 6 за кривично дело противправно лишење слободе (члан 132. КЗ РС) и 6 кривичних пријава за кривично дело изнуђивање исказа (члан 136. КЗ РС). У 4 случаја је покренута истрага за кривично дело зlostављање и мучење, док је у 5 случаја поступак у току. Донета је 1 осуђујућа пресуда на коју је уложена жалба и за коју је поступак у току.

Графички приказ (графикон бр. 33):

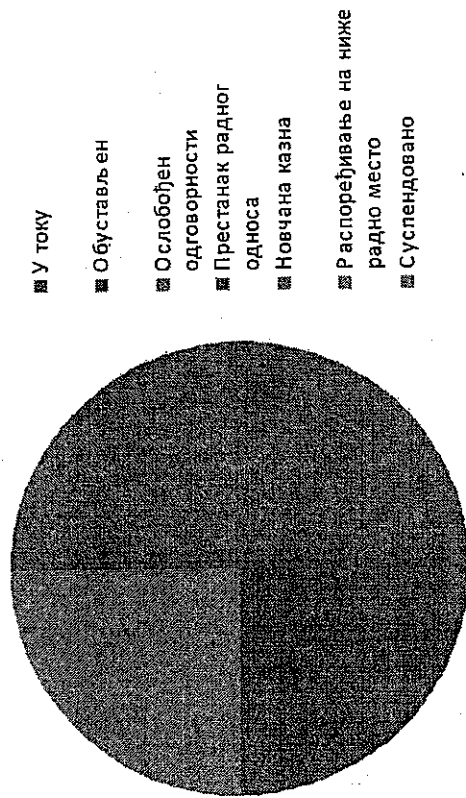

Табела бр. 37: Дисциплински поступак против ОСЈ

ДИСЦИПЛИНСКИ ПОСТУПАК ПРОТИВ ОСЈ						
У току	Обустављен	Ослобођен одговорности	ИЗРЕЧЕНЕ МЕРЕ			Споразумни раскид радног односа
			Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	
У току	Обустављен	Ослобођен одговорности	Престанак радног односа	Новчана казна	Распоређивање на ниже радно место	Суспендовано
2	1			1		

У погледу исхода вођења дисциплинских поступака против ОСЈ, није било изречених мера престанак радног односа и распоређивање на ниже радно место, већ је само у 1 случају изречена новчана казна. Такође, у 2 случају је поступак у току, док је у 1 случају поступак обустављен.

Графички приказ (графикон бр. 34):

2.3. АНАЛИЗА КРИВИЧНОГ ДЕЛА ЗЛОСТАВЉАЊЕ И МУЧЕЊЕ ИЗВРШЕНОГ ОД СТРАНЕ ОВЛАШЋЕНИХ СЛУЖБЕНИХ ЛИЦА У ПЕРИОДУ ОД 2003. ДО 2007. ГОДИНЕ

У периоду од 2003. до 2007. године на основу кривичних пријава поднетих по службеној дужности, констатовано је да је у Републици Србији од стране овлашћених службених лица, извршено укупно **48** кривичних дела злостављања и мучења. Ово кривично дело је чешће било извршавано 2003. године - **23 (48%)**, а најмање 2007. године - **4 (8,3%)**.

Табела број 38: Број извршених кривичних дела злостављања и мучења од стране овлашћених службених лица на основу кривичних пријава поднетих по службеној дужности

Година	Број извршених КД	%
2003.	23	48
2004.	9	18,8
2005.	5	10,4
2006.	7	14,5
2007.	4	8,3
Укупно	48	100

Од укупног броја извршених кривичних дела злостављања и мучења од стране овлашћених службених лица - **48**, добијеног из кривичних пријава које су грађани подносили надлежним тужилаштвима против овлашћених службених лица, највише их је било у 2003. - години - **75 (33,2%)**, а најмање у 2007. години - **24 (10,6%)**. У 2004. години - **65 (28,8%)**, 2005. - **29 (12,8%)** и 2006. - **33 (14,6%)**.

Табела број 39: Број извршених кривичних дела злостављања и мучења од стране овлашћених службених лица на основу кривичних пријава које су грађани поднели надлежним тужилаштвима

Година	Број извршених КД	%
2003.	75	33,2
2004.	65	28,8
2005.	29	12,8
2006.	33	14,6
2007.	24	10,6
Укупно	226	100

У наведеном периоду је поднето и укупно **48** кривичних пријава по службеној дужности против овлашћених службених лица за извршено кривично дело злостављање и мучење и то највише у 2003.-**23 (47,9%)**, затим у 2004.-**9 (18,8%)**, 2006.-**6 (12,5%)**, 2005. – **5 (10,4%)** и 2007. – **5 (10,4%)**.

Табела број 40: Број поднетих кривичних пријава против овлашћених службених лица по службеној дужности за извршено кривично дело злостављање и мучење

Година	Број поднетих кривичних пријава	%
2003.	23	47,9
2004.	9	18,8
2005.	5	10,4
2006.	6	12,5
2007.	5	10,4
Укупно	48	100

Од укупног броја кривичних пријава које су грађани поднели надлежним тужилаштвима против овлашћених службених лица - **225**, највише их је било у 2003. години – **69 (30,7%)**, затим у 2004. години – **66 (29,3%)**, а најмање у 2007. години – **24 (10,7%)**.

Табела број 41: Број поднетих кривичних пријава надлежним тужилаштвима од стране грађана против овлашћених службених лица за извршено кривично дело злостављање и мучење

Година	Број поднетих кривичних пријава	%
2003.	69	30,7
2004.	66	29,3
2005.	34	15,1
2006.	32	14,2
2007.	24	10,7
Укупно	225	100

Укупно **57** овлашћених службених лица је било пријављено по службеној дужности за извршено кривично дело злостављање и мучење. Највише у 2003. – **25 (43,9%)**, затим у 2006. – **12 (21,1%)**, 2004. - **10 (17,5%)**, а најмање у 2007 – **4 (7%)**.

Табела број 42: Број пријављених овлашћених службених лица по службеној дужности за извршено кривично дело злостављање и мучење

Година	Број пријављених ОСЛ	%
2003.	25	43,9
2004.	10	17,5
2005.	6	10,5
2006.	12	21,1
2007.	4	7
Укупно	57	100

Грађани су у периоду од 2003. до 2007. године, надлежним тужилаштвима пријавили укупно 342 овлашћена службена лица за извршено кривично дело злостављање и мучење. Највише пријављених овлашћених службених лица је било у 2003. години – 108 (31,5%) и у 2004. – 94 (27,5%), затим следи 2005. – 55 (16,1%) и 2006. – 53 (15,5%), док је најмање било пријављених у 2007. – 32 (9,4%).

Табела број 43: Број пријављених овлашћених службених лица од стране грађана надлежним тужилаштвима за извршено кривично дело злостављање и мучење

Година	Број пријављених ОСЛ	%
2003.	108	31,5
2004.	94	27,5
2005.	55	16,1
2006.	53	15,5
2007.	32	9,4
Укупно	342	100

Из напред наведених података произилазе следећи закључци:

1) Највише извршених кривичних дела, поднетих кривичних пријава и пријављених овлашћених службених лица је било у 2003. години, а најмање у 2007. години на основу чега се може извести закључак да је дошло до значајног смањења извршења овог кривичног дела од стране самих овлашћених службених лица и

2) Главни разлози који су значајно допринели смањењу извршења кривичног дела злостављања и мучења су: а) утицај међународних уговорних тела која се баве људским правима и спречавањем мучења на домаће кривично законодавство, правосуђе и тужилаштво у складу са потписаним и ратификованим међународним документима у погледу ефикасности вођења поступка, суђења и изрицања адекватних

казни (казнена политика), б) едукација полицијских службеника у области заштите људских права и спречавања мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака и в) ефикаснији дисциплински поступци и изречене мере.

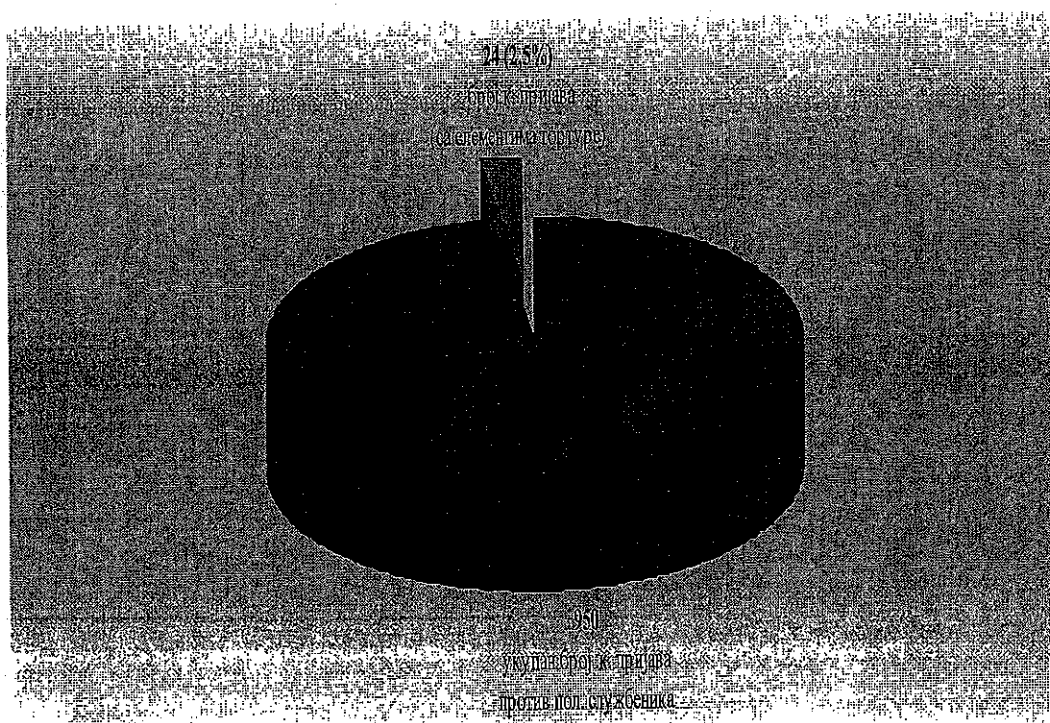
2.4. ПЕРИОД ОД 01.01.2007. ДО 31.12.2008. ГОДИНЕ²⁹⁷

У периоду од 01.01.2007. до 31.12.2008. године, због кривичних дела са елементима мучења поднете су 24 кривичне пријаве против 36 полицијских службеника. Број кривичних пријава поднетих због кривичних дела са елементима мучења чини свега 2,52% од укупног броја свих кривичних пријава поднетих против полицијских службеника.

Табела бр. 44: Број кривичних пријава поднетих против полицијских службеника због кривичних дела са елементима мучења

година	укупан број кривичних пријава поднетих против полицијских службеника	број кривичних пријава поднетих због кривичних дела са елементима мучења	број полицијских службеника
2007.	518	9	11
2008.	432	15	25
Укупно:	950	24	36

Графички приказ (графикон бр. 35):

²⁹⁷ Анализа Сектора унутрашње контроле полиције МУП Републике Србије о извршеним кривичним делима са елементима мучења у периоду 2007/2008. године.

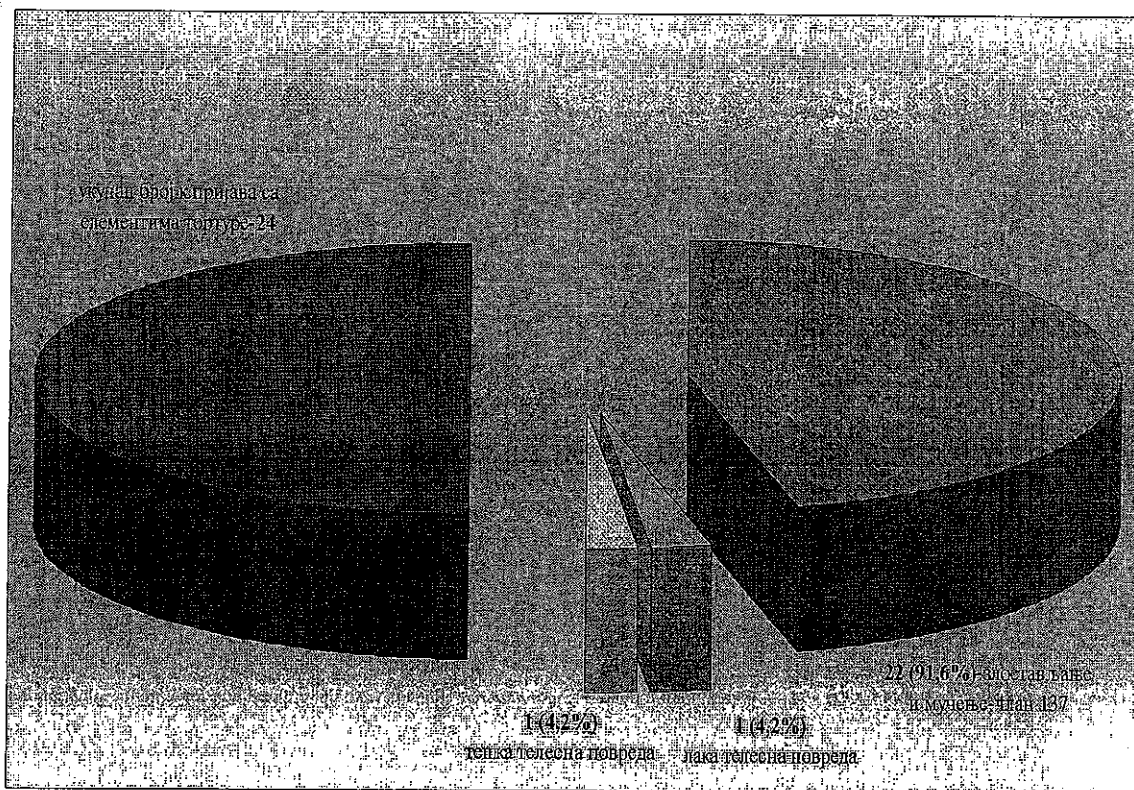
2.4.1. Структура кривичних дела са елементима мучења

У структури кривичних дела са елементима мучења најбројнија су кривична дела злостављања и мучења (члан 137. КЗ РС).

Табела бр. 45: Приказ кривичних дела са елементима мучења

година	злостављање и мучење	тешка телесна повреда	лака телесна повреда	укупан број кривичних пријава са елементима мучења
2008. година	15			15
2007. година	7	1	1	9

Графички приказ (графикон бр. 36):

Кривичним пријавама је обухваћено 37 полицијских службеника (11 у 2007. и 26 у 2008. години).

Највећи број кривичних пријава је поднет против полицијских службеника полицијске управе град Београд (укупно 5 пријављених, од којих 2008. године - 4 и 2007. године - 1); полицијске управе у Новом Саду - 6 полицијских службеника (2008. године) и полицијске управе у Зајечару - 7 полицијских службеника (2008. година).

Кривичне пријаве су поднете и против:

- тројице полицијских службеника полицијске управе у Нишу и Панчеву (2007. године) и полицијске управе у Ваљеву (2008. године);

- двојице полицијских службеника из полицијских управа у Ужицу и Краљеву (2008. године) и
- једног полицијског службеника из полицијских управа у Новом Пазару, Суботици, Крагујевцу и Сремској Митровици (2007. године) и полицијских управа у Крушевцу и Пожаревцу (2008. године).

До извршења наведених кривична дела дошло је приликом:

- интервенција по пријави због нарушавања јавног реда (5 пријава),
- позивања на разговор и давања изјаве (2 пријаве),
- обављања редовне патролне делатности (6 пријаве),
- контроле учесника у саобраћају (4 пријаве),
- легитимисања (2 пријаве),
- привођења лица (2 пријаве),
- организовања рације (1 пријава),
- уручивања наредбе суда (1 пријава) и
- без повода (1 пријава).

Места извршења наведених кривичних дела су била:

- службене просторије (5 случаја),
- службено возило (1 случај),
- угоститељски објект (7 случајева) и
- улице и друга јавна места (11 случајева).

У највећем броју наведених случајева се радило о прекорачењу и злоупотреби овлашћења приликом примене физичке снаге (23 случајева), а у по једном о употреби службене палице и ударцем који је нанет службеним оружјем.

Том приликом:

- 4 лица су задобила тешке телесне повреде, а
- 17 лица лаке телесне повреде.

У дисциплинским поступцима полицијским службеницима су изречене следеће мере:

- једном полицијском службенику је изречена мера престанка радног односа,
- петорици полицијских службеника је изречена новчана казна,
- тројица полицијских службеника су распоређена на нижа радна места,
- једном полицијском службенику је престао радни однос због одласка у пензију,
- двојица полицијских службеника су ослобођена дисциплинске одговорности,
- дисциплински поступци против осталих полицијских службеника су у току.

Поред кривичних пријава које су подносиле полицијске управе против полицијских службеника због кривичних дела са елементима мучења, кривичне пријаве су директно тужилаштвима подносили и грађани који су били општењени извршењем наведених кривичних дела.

Према подацима Управе за аналитику, током 2007. године, грађани су директно тужилаштву поднели 37 кривичних пријава против укупно 45 полицијских службеника, а у 2008. години су поднели 30 кривичних пријава против укупно 54 полицијских службеника.

Табела бр. 46: Приказ поднетих кривичних пријава против полицијских службеника

број кривична дела	број кривичних пријава		број кривичних дела		број пријављених ОСЈ	
	2007.	2008.	2007.	2008.	2007.	2008.
противправно лишење слободе	7	2	7	2	7	7
изнуђивање исказа	6	1	6	2	6	1
злостављање и мучење	24	27	24	28	32	46
УКУПНО:	37	30	37	32	45	54

У 2007. години грађани су директно тужилаштвима поднели кривичне пријаве против:

- 21 полицијског службеника полицијске управе у Крушевцу;
- 4 полицијска службеника полицијске управе у Лесковцу и полицијске управе у Шапцу;
- 3 полицијска службеника полицијске управе у Краљеву;
- двојице полицијских службеника полицијских управа у Нишу, Чачку, Новом Саду, Суботици и Кикинди и
- по једног полицијског службеника полицијских управа у Врању, Смедереву, Ваљеву.

Број полицијских службеника против којих су грађани поднели кривичне пријаве директно јавним тужилаштвима у 2008. години је био нешто већи (54). Кривичне пријаве су поднете против:

- 12 полицијских службеника полицијске управе у Лесковцу;
- 11 полицијских службеника полицијске управе у Сремској Митровици;
- 7 полицијских службеника полицијске управе у Крагујевцу;
- 6 полицијских службеника полицијске управе у Бору и полицијске управе у Шапцу;
- 4 полицијска службеника полицијске управе у Новом Саду;
- двојице полицијских службеника полицијских управа у Врању, Пожаревцу, Крушевцу;
- по једног полицијског службеника полицијске управе у Ваљеву и полицијске управе у Зрењанину.

По броју кривичних пријава које су грађани поднели директно тужилаштвима издвајају се полицијска управа у Крушевцу (23 пријаве); полицијска управа у Лесковцу (16 пријава), полицијска управа у Сремској Митровици (11 кривичних пријава) и полицијска управа у Шапцу (10 пријава), док је број кривичних пријава поднетих против полицијских службеника осталих полицијских управа занемарљив.

2.4.2. Употреба средстава принуде

Према подацима добијеним од Управе за аналитику, у 2007. и 2008. години полицијски службеници су у 43 случајева употребили ватрено оружје (2007-29 и 2008. године -15 случајева), од којих су у само једном случају то урадили супротни закону (полицијска управа за град Београд).

У највећем броју случајева полицијски службеници су употребили ватрено оружје ради одбијања непосредног напада на овлашћено службено лице (16 случајева), у 5 случајева су употребили ватрено оружје ради спречавања бекства лица затеченог у извршењу кривичног дела, у 4 случаја у циљу одбијања напада на објекат или лице које се обезбеђује, у два ради заштите живота људи, док су у 12 случајева ватрено оружје употребили према животињама.

На употребу ватреног оружја су се најчешће одлучивали полицијски службеници полицијске управе за град Београд (16 случајева); Крагујевца (6 случајева), Враћа (4 случаја), Новог Сада, Чачка и Јагодине (по три случаја). У истом периоду полицијски службеници су у 4.805 случајева употребили средства принуде у својим интервенцијама (2007-2.355 и 2008-2.450), од којих су у само 9 случајева средства принуде употребили супротно закону (2007-7 и 2008-2). У 4 случаја се радило о употреби физичке снаге (по два случаја у 2007. и 2008. години), у 3 о употреби средстава за везивање, а у једном о употреби службене палице супротно закону.

3. ПРЕДСТАВКЕ И ПРИТУЖБЕ ГРАЂАНА НА ПРЕКОМЕРНУ УПОТРЕБУ СРЕДСТАВА ПРИНУДЕ

Свако има право да Министарству унутрашњих послова или Сектору унутрашње контроле полиције поднесе притужбу против полицијског службеника ако сматра да су му незаконитом или неправилном радњом полицијског службеника повређена права или слободе. Све притужбе и представке грађана и правних лица које се проследи Сектору унутрашње контроле полиције, без обзира на статус, звање и радно место полицијског службеника на кога се односе, имају приоритет и одмах се узимају у рад, врше се све потребне провере изнетих навода и о констатованом стању се обавештавају подносиоци притужби.

У случајевима у којима су констатована прекорачења и злоупотребе полицијских овлашћења, као и други пропусти у поступању полицијских службеника према грађанима, Сектор је предлагао предузимање адекватних мера према одговорним лицима, ако већ претходно, надлежни органи нису према њима предузели одговарајуће мере. У случајевима када идентитет полицијских службеника није утврђен, Сектор је предлагао да се предузму мере и интензивира рад у циљу идентификовања одговорних лица и њиховог даљег процесуирања.

Сектор унутрашње контроле полиције као организациона јединица Министарства унутрашњих послова задужена за контролу законитости рада полицијских службеника, поред осталог поступа и по представкама и притужбама које подnose грађани против полицијских службеника.

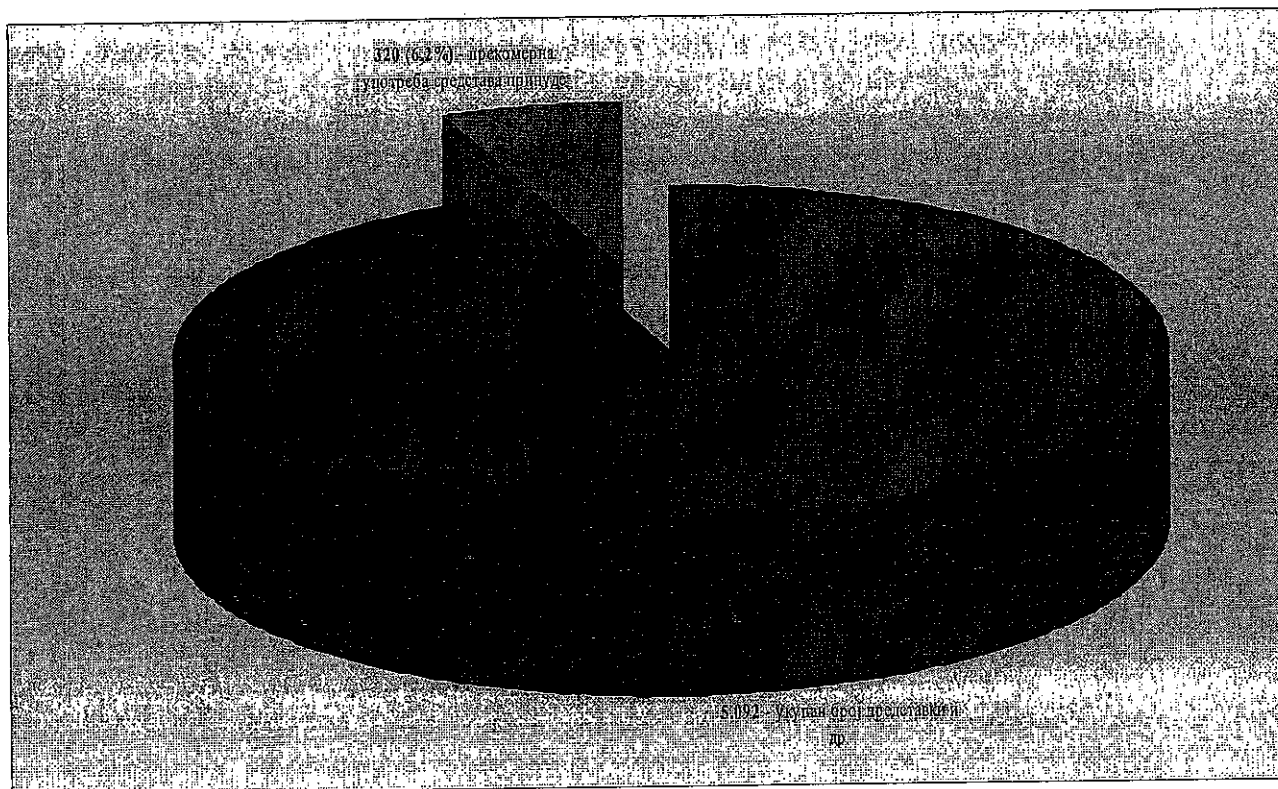
У периоду од 2007. до 2008. године, Сектор унутрашње контроле полиције је извршио провере навода из укупно 320 представки у којима је указано на *прекомерну употребу средстава принуде* од стране полицијских службеника, што је свега 6,2 % од укупног броја предмета које је обрађивао (током 2007. и 2008. године - укупно је примљено 5.092 предмета). Од 320 представки, свега је 41 била основана, тј. 12,8%.

Табела бр. 47: Број поднетих представки услед прекомерне употребе средстава принуде

	2007. година	2008. година	УКУПНО
укупан број представки и др.	2.384	2.708	5.092
прекомерна употреба средстава принуде	165	155	320

Графички приказа (графикон бр. 37):

У периоду од 2009. до 31. јула 2011. године, Сектор унутрашње контроле полиције је извршио проверу навода из 379 представки у којима су грађани изнели жалбе на полицијске службенике због прекомерне употребе физичке снаге и других средстава принуде од стране полицијских службеника.

У 58 случајева су утврђени пропусти у раду поступајућих полицијских службеника, због чега је Сектор предложио предузимање дисциплинских мера према полицијским службеницима.

Поред тога, у истом периоду Сектор је примио у рад и 306 притужби грађана које су разматране у складу са чланом 180. Закона о полицији и Правилником о поступку решавања притужби. Комисије за решавање притужби, у чијем раду учествују и радници Сектора, су након извршених провера утврдили пропусте у раду и поступању полицијских службеника у 28 притужби.

Табела бр. 48: Статистички преглед представки у којима је указивано на прекомерну употребу средстава принуде у периоду од 2009. до јула 2011. године

	укупан број	број основаних
представке	379	58
притужбе	306	28
УКУПНО	685	86

4. ПЕРИОД ОД 2003. ДО АВГУСТА 2011. ГОДИНЕ

У периоду од 2003. до августа 2011. године, од стране Сектора унутрашње контроле полиције, поднето је укупно 57 кривичних пријава због кривичних дела са елементима мучења (2011-4; 2010-6; 2009-9; 2008-17; 2007-6; 2006-4; 2005-3; 2004-8;).

Табела бр. 49: Приказ поднетих кривичних пријава против полицијских службеника

година	број кривичних пријава поднетих против полицијских службеника
2003.	1
2004.	8
2005.	3
2006.	4
2007.	6
2008.	17
2009.	9
2010.	6
2011.	4
Укупно:	57

4.1. СТРУКТУРА КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА

У структури кривичних дела са елементима мучења најбројније је било кривично дело злостављање и мучење (члан 137. КЗ РС). Кривичним пријавама које је Сектор унутрашње контроле полиције поднео због кривичних дела са елементима мучења је обухваћено 78 полицијских службеника.

Против свих полицијских службеника су након подношења кривичних пријава, предузете и мере дисциплинске одговорности – покретани су дисциплински поступци и доношена су решења о њиховом удаљењу из Министарства унутрашњих послова, до окончања дисциплинских поступака.

Од укупног броја кривичних пријава које је Сектор поднео због кривичних дела са елементима мучења, одбачено је 6 кривичних пријава: у 2 случаја су надлежна тужилаштва одустала од кривичног гоњења, а у 1 случају је обустављена истрага.

Табела бр. 50: Структура пријављених кривичних дела

-	злостављање и мучење - члан 137. КЗ РС	укупно 17 дела (2011. - 3 дела; 2010. - 4 дела; 2009. - 2 дела; 2008. - 5 дела; 2007. - 1 дело; 2006. - 2 дела)
-	тешка телесна повреда - члан 121. КЗ РС	укупно 4 дела (2008. - 1 дело; 2006. - 1 дело; 2004. - 2 дела)
-	разбојништво – члан 206. у вези члана 30. КЗ РС (покушај)	укупно 1 дело (2008. година)
-	учествовање у групи која изврши кривично дело - члан 349. став 1. у вези члана 33 КЗ РС	укупно 1 дело (2008. година)
-	противправно лишење слободе -члан 132. КЗ РС	укупно 1 дело (2008. година)
-	лака телесна повреда – члан 122. КЗ РС	укупно 5 дела (2008. - 1 дело; 2007. - 1 дело; 2006. - 2 дела; 2004. - 1 дело)
-	принуда – члан. 135. КЗ РС	укупно 1 дело (2009. година)
-	изнуда - члан 214. КЗ РС	укупно 10 дела (2011. - 1; 2009 - 1 дело; 2008. - 3 дела, ²⁹⁸ 2007. - 3 дела; 2005. - 1 дело; 2004.- 1 дело)
-	изнуда у покушају	3 дела (2009. -2 дела; 2008. - 1 дело)
-	злостава у служби - члан 66. КЗ РС	укупно 6 дела (2005. - 2 дела; 2004.- 4 дела)
-	изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости – члан 317. КЗ РС	1 дело (2007. година)
-	изнуђивање исказа - члан 136. КЗ РС	1 дело (2006. година)
-	насиље у породици - члан 194. став 2. у вези става 1. КЗ РС	3 дела (по једно дело у 2010, 2009. и 2008. години)
-	насилничко понашање – члан 344. КЗ РС	укупно 7 дела (2010. - 1 дело; 2009. - 3 дела и по једно у 2008, 2007 и 2006. години)
-	изазивање опште опасности - члан 278. КЗ РС	2 дела (2008. година)
-	укупно дела	63 кривичних дела (2011. -4; 2010. -6; 2009. - 10; 2008-18 кривичних дела; 2007. - 7 дела; 2006. - 7 дела; 2005. - 3 дела и 2004. - 8 дела)
-	поднето кривичних пријава	57 кривичних пријава (2011. - 1; 2010. - 6; 2009. - 9; 2008. - 17; 2007.- 6; 2006. - 4; 2005. - 3; 2004. -8;)
-	пријављено полицијских службеника	78 (2011. - 4; 2010. - 8; 2009. - 11; 2008. - 29; 2007. - 8; 2006. - 6; 2005. - 3; 2004. - 9)

²⁹⁸ Једна кривична пријава због изнуде је поднета против лица које није у радном односу у МУП.

5. ПРЕГЛЕД КРИВИЧНИХ ДЕЛА И ДОГАЂАЈА СА ЕЛЕМЕНТИМА МУЧЕЊА ПРИЈАВЉЕНИХ ПО СЛУЖБЕНОЈ ДУЖНОСТИ У ПЕРИОДУ ОД 01.01.2007. ДО 31.12.2008. ГОДИНЕ

2007. година

Током 2007. године, због укупно 7 кривичних дела са елементима мучења, поднето је 6 кривичних пријава против 8 полицијских службеника и то: полицијска управа Ниш – два полицијска службеника (злостављање и мучење и лака телесна повреда); полицијска управа Панчево – два полицијска службеника (злостављање и мучење); полицијска управа Нови Пазар, полицијска управа Суботица и полицијска управа Крагујевац – по један полицијски службеник (злостављање и мучење); полицијска управа Сремска Митровица – један полицијски службеник (тешка телесна повреда);

Опис догађаја:

Тешка телесна повреда

Дана 27.10.2007. године, око 20,00 сати у угоститељском објекту “Јелен” у Сремској Митровици, полицијски службеник полиције опште надлежности из полицијске управе

Сремска Митровица, је приликом интервенције због нарушавања јавног реда, након легитимисања једног лица под дејством алкохола, истог извео испред објекта и задао му више удараца, наневши му тешке телесне повреде, а затим га одвезао у службу Хитне помоћи.

Злостављање и мучење

1. Дана 28.11.2006. године (кривична пријава поднета 23.01.2007. године), полицијски службеник полицијске управе у Новом Пазару, извршио је кривично дело злостављање и мучење тако што је у просторијама полицијске станице Сјеница тукао једно лице, које је по позиву дошло у службене просторије ради давања изјаве због основа сумње да је извршио кривично дело крађе.

2. Дана 24/25.02.2007. године, полицијски службеник полиције опште надлежности из полицијске управе у Суботици, извршио је кривично дело злостављање и мучење тако што је за време обављања патролне делатности у Суботици, приликом утврђивања идентитета лица које је управљало моторним возилом, након краће вербалне расправе, истог рукама одгурнуо.

3. Дана 24.03.2007. године, полицијски службеници полиције опште надлежности из полицијске управе у Панчеву, извршили су кривично дело злостављање и мучење и кривично дело изазивање опште опасности тако што су приликом поступања по пријави мептана да је дошло до нарушавања јавног реда, позвали лице да дође до службених просторија ради обављања разговора. Потом су истог у дворишту испред полицијског одељења више пута ударили рукама и ногама у пределу главе и тела. С обзиром да је лице успело да истрчи из дворишта и дође до једног од аутомобила паркираних испред полицијског одељења, полицијски службеници су га сустигли, наредили му да легне на под, задали му још неколико удараца у пределу тела и претили

да ће га убити, да би потом из службених пиштоља испалили два хица унутар просторије као знак претње, а затим га пустили да напусти локал. Лице је задобило лаке телесне повреде.

4. Дана 15.10.2007. године, око 23,30 сати, полицијски службеници полиције опште надлежности из полицијске управе у Крагујевцу су приликом обављања патролне делатности, приметили групу малолетних лица од којих је једно бацило пластичну флашу, која је пукла уз прасак. Након тога, полицијски службеник је једно лице које му је приликом утврђивања идентитета дало нетачне податке одгурнуо и ударао ногама, а затим покушао да га удари главом, чиме је извршио кривично дело злостављање и мучење.

5. Дана 21.10.2007. године, у дискотеци „Студио“ у Нишу, једно лице је након вербалног сукоба са радницима обезбеђења, затражило заштиту од полицијских службеника. Полицијски службеници полиције опште надлежности из полицијске управе у Нишу су након доласка на место догађаја почели да вређају и омаловажавају ово лице, након чега су га службеним возилом одвезли у близину старог гробља, где му је један од полицијских службеника задао више удараца службеном палицом и рукама, наневши му лаке телесне повреде. Против обојице је поднета кривична пријава за кривично дело злостављање и мучење, а против полицијског службеника који је палицом задао лицу више удараца и пријава за кривично дело лака телесна повреда.

2008. година

У 2008. години, извршено је укупно 15 кривичних дела са елементима мучења – сва злостављање и мучење. Поднето је 15 кривичних пријава против 24 полицијска службеника и то: полицијска управа Зајечар – седам полицијских службеника (два кривична дела); полицијска управа Нови Сад - шест полицијских службеника (три кривична дела); полицијска управа за град Београд – четири полицијска службеника (четири кривична дела); полицијска управа Ваљево – два полицијска службеника (два кривична дела); полицијска управа Ужице – два полицијска службеника (једно кривично дело); полицијска управа Крушевац, полицијска управа Пожаревац и полицијска управа Краљево – по један полицијски службеник (пријављен за по једно кривично дело).

Опис догађаја:

Злостављање и мучење

1. Дана 29.03.2008. године, приликом вршења патролне делатности у угоститељском објекту „Стефан“ у Бачком Градишту, након што су гостима издали упозорење да напусте објекат због истека радног времена, полицијски службеници полицијске управе у Новом Саду су више пута ударили у пределу лица и тела два лица из Бачког Градишта, зато што нису хтели да напусте објекат, чиме су извршили кривично дело злостављање и мучење. Том приликом, једно лице је задобило тешке телесне повреде.

2. Дана 06.04.2008. године, око 03,30 сати на платоу бензинске пумпе, полицијски службеник саобраћајне полиције из полицијске управе у Зајечару је приликом контроле, према једном учеснику у саобраћају поступао на начин који вређа људско

достојанство - обраћајући му се увредљивим речима и ударивши га више пута у пределу лица, чиме је извршио кривично дело злостављање и мучење.

3. Дана 04.05.2008. године, у 23,45 сати, испред „Комерцијалне банке“, полицијски службеник полицијске станице Барајево, полицијске управе за град Београд, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је приликом обављања позорничке делатности, без повода више пута ударио у пределу лица једно лице из Барајева, наневши му видне повреде, а потом га приватним возилом одвезао у Дом здравља у Барајеву, ради указивања лекарске помоћи, након чега му је запретио да се изјасни да је повреде задобио од непознатог лица.

4. Дана 15.01.2008. године, полицијски службеник полиције опште надлежности из полицијске управе у Крушевцу је извршио кривично дело злостављање и мучење, тако што је за време интервенције због нарушавања јавног реда у ресторану „Вињак 5“ у Крушевцу, приликом извођења из ресторана, уврнуо руку једном лицу и задао му више удараца, наневши му лаке телесне повреде. О наведеној интервенцији није сачинио извештај о употреби средстава принуде нити је о догађају известио непосредне старешине.

5. Дана 05.05.2008. године, око 01,30 сати, полицијски службеници полицијске станице Ариље, полицијске управе у Ужицу су у време обављања службе незаконито и неправилно употребили средства принуде према лицу које је нарушавало јавни ред и нанели му повреде неутврђеног степена, чиме су извршили кривично дело злостављање и мучење.

6. Дана 09.07.2008. године, око 05,00 сати, у Петроварадину, на обали Дунава, полицијски службеници полиције опште надлежности из полицијске управе у Новом Саду су извршили кривично дело злостављање и мучење, тако што су приликом примене полицијских овлашћења (провера индетитета и преглед лица), задали више удараца у пределу главе и тела једном лицу из Петроварадина, наневши му лаке телесне повреде, а примену овлашћења нису евидентирали у службеним списима.

7. Полицијски службеници полиције опште надлежности из полицијске управе у Новом Саду извршили су кривично дело злостављање и мучење тако што су вршећи патролну делатност на подручју полицијске испоставе Стари Град, у близини аутобуског стајалишта, након примљене дојаве о масовној тучи, зауставили једно лице из Новог Сада, задали му више удараца ногама у пределу главе и тела и нанели му лаке телесне повреде.

8. Дана 23.10.2008. године, полицијски службеник полицијске станице Обреновац, полицијске управе за град Београд, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је приликом чувања лица лишеног слободе које се налазило у службеном возилу, а према којем су претходно употребљена средства принуде - средства за везивање, задао истом више удараца у пределу главе и тела, и нанео му лаке телесне повреде.

9. Дана 27/28.08.2008. године, полицијски службеник саобраћајне полицијске испоставе полицијске управе Пожаревац, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је вршећи контролу учесника у саобраћају зауставио возило којим је управљао

лице из пожаревачког насеља Кличевац, кога је потом физички злостављао и нанео му лаке телесне повреде.

10. Дана 01.11.2008. године, полицијски службеник полиције опште надлежности из полицијске управе у Краљеву, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је у службеним просторијама физички злостављао два лица, која су доведена због основа сумње да су извршила кривично дело ометање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира, наневши им лаке телесне повреде.

11. Дана 25.10.2008. године, полицијски службеник полицијске станице Младеновац, полицијске управе за град Београд, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је након контроле у угоститељском објекту „Нана“, приликом довођења лица у просторију за задржавање, истог оборио на под, задао му више удараца ногом у пределу тела и нанео му лаке телесне повреде.

12. Дана 04.11.2008. године, полицијски службеник полиције опште надлежности из полицијске управе у Ваљеву, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је приликом довођења лица, више пута ударио у пределу лица друго лице које се налазило са њим у друштву. Наведени догађај је забележила камера „Чачанске банке“ испред које се одиграо.

13. Дана 08.11.2008. године, полицијски службеник полиције опште надлежности из полицијске управе у Ваљеву, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је три лица, доведена у службене просторије због нарушавања јавног реда, физички злостављао при чему су задобила лаке телесне повреде.

14. Дана 15.11.2008. године, полицијски службеник Интервентне јединице 92, полицијске управе за град Београд, извршио је кривично дело злостављање и мучење, тако што је приликом провере идентитета, пришао паркираном возилу, отворио задња десна врата и из возила извукао лице, након чега га је оборио на земљу и задао му више удараца у пределу главе и тела, наневши му лаке телесне повреде.

15. Дана 22.11.2008. године око 01,00 сати, полицијски службеници полиције опште надлежности из полицијске управе у Зајечару, извршили су кривично дело злостављање и мучење, тако што су у службеним просторијама физички злостављали лице, које је доведено ради утврђивања идентитета и том приликом су му нанели тешке телесне повреде у виду расцепа бубне опне десног уха и више огуљотина и крвних подлива у пределу главе и тела.

Отити коментар

Анализом кривичних дела са елементима мучења, извршених од стране полицијских службеника Министарства у периоду 01.01.2007. до 31.12.2008. године, констатовано је следеће:

1. *кривична дела извршена по месецима*: новембар (6), октобар (5), март и мај (2), јануар, фебруар, април, јул и август (1);

2. *време извршења кривичних дела*: у касним ноћним и раним јутарњим сатима (23,30 до 05,00 сати);
3. *место извршења*: службене просторије (5), угоститељски објекти (3), бензинска пумпа (1), аутобуска станица (1), службено возило (1), јавно место – на улици (7), на гробљу (1), обали реке Дунава (1), двориште полицијске станице (1);
4. *број полицијских службеника – учесника кривичних дела*: у 8 случајева (догађаја), учествовала су по два полицијска службеника, док је у 13 случајева, учествовао један полицијски службеник;
5. *кривична дела извршена на дужности/ван дужности*: сва кривична дела су извршена од стране полицијских службеника за време док су се налазили на дужности (приликом извршавања редовних послова и задатака: позорничка и патролна делатност);
6. *ситуације у којима је дошло до извршења кривичних дела*:
  - приликом примене полицијских овлашћења: провере и утврђивања идентитета лица (7); заустављање и прегледање лица, предмета и саобраћајних средстава (2); довођење (3); упозорење (1); позивање (1); непознати разлози (6);
  - приликом примене средстава принуде: физичка снага (2);
  - приликом интервенције услед нарушавања јавног реда и мира од стране лица (7); без разлога (3);
  - основа сумње да је лице извршило кривично дело (1);
  - вређања полицијског службеника приликом предузимања законских овлашћења (1);
  - основа сумње да је лице извршило кривично дело ометања овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира (1);
7. *својство лица*: пунолетни (26); малолетни (1);
8. *последице за лица*: лаке телесне повреде (16); тешке телесне повреде (2); неутврђен степен повреда (1).

Полицијски службеници су током 2007. године у 2.355 случајева употребили средства принуде, од чега у седам случајева супротно закону - средства за везивање – 3 (Београд, Пожаревац и Панчево); физичка снага – 2 (Кикинда и Панчево), службена палица (Кикинда) и ватрено оружје (Београд) – по један случај. Због прекорачења овлашћења приликом употребе средстава принуде, поднете су четири кривичне пријаве и покренута три дисциплинска поступка, док су два полицијска службеника удаљена до окончања. Током 2008. године, полицијски службеници су средства принуде употребили у 2.450 случајева, од чега у два случаја (Ваљево и Нови Пазар) супротно закону (физичка снага). Због прекорачења овлашћења приликом употребе средстава принуде, против полицијских службеника су поднете две кривичне пријаве, и покренуто осам дисциплинских поступака.

6. МЕХАНИЗМИ МУП РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА

На нивоу Министарства унутрашњих послова се врши редовна контролна делатност у циљу подизања нивоа свести и одговорности полицијских службеника у погледу заштите, превенције и промоције права лица лишених слободе и малолетних лица, као и спречавања појава мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. За потребе ове дисертације, објаснићемо механизам мониторинга Комисије Министарства унутрашњих послова за праћење спровођења Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, као и механизам контроле рада полиције.

6.1. КОМИСИЈА ЗА ПРАЋЕЊЕ СПРОВОЂЕЊА ЕВРОПСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ О СПРЕЧАВАЊУ МУЧЕЊА, НЕЧОВЕЧНИХ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋИХ КАЗНИ ИЛИ ПОСТУПАКА

Полазећи од значаја Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, а посебно Комитета за спречавање мучења Савета Европе, на нивоу Министарства унутрашњих послова Републике Србије, 2005. године, образована је „Комисија за праћење спровођења Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака“ (у даљем тексту Комисија), која има мандат сличан Комитету за спречавање мучења Савета Европе.

Ценећи досадашње активности које је Комисија успешно реализовала у претходном периоду, као и њен допринос угледу Министарства у области превенције и промоције људских права и слобода, министар унутрашњих послова је 2009. године, донео ново решење,²⁹⁹ којим је Комисији проширен састав, надлежности и овлашћења. Комисију чине председник, три члана и три заменика чланова Комисије, а састављена је од представника: а) Сектора унутрашње контроле полиције (који обавља функцију председника Комисије и официра за везу МУП са Комитетом за спречавање мучења Савета Европе); б) Сектора финансија, људских ресурса и заједничких послова; в) Управе криминалистичке полиције и г) Управе полиције у седишту Министарства.

Основни задаци Комисије односе се на:

- обилазак просторија за задржавање лица у организационим јединицама Министарства,
- остваривање непосредног увида у стање објеката и просторија који се користе за привремени боравак задржаних, лица лишених слободе и малолетних лица,
- контролу хигијенских услова у просторијама за задржавање лица,
- обилазак просторије намењене за обављање разговора са лицима у циљу проналажења нестандартних предмета (бејзбол палица, металних штангли и др.), и остваривање непосредног увида у објекте и места намењене за њихово одлагање и складиштења,

²⁹⁹ Решење министра 01 број 1836/05 од 21. фебруара 2005. године и Решење министра 01 број 3117/09-2 од 09. марта 2009. године.

- контролу евиденција задржаних, лица лишених слободe и малолетних лица, као и евиденција примењених овлашћења,
- контролу полицијских службеника у области познавања права наведених категорија лица, која су загарантована Уставом, законом и подзаконским актима,
- остваривање надзора обрађених предмета (случајева) са елементима мучења, нечовечних или понижавајућих поступака извршених од стране полицијских службеника Министарства,
- организацију и иницирање обуке у области спречавања мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступка, као и поступања полицијских службеника Министарства према лицима лишених слободe, задржаним и малолетним лицима и
- остале активности усмерене на превенцију и промоцију заштите права лица лишених слободe, задржаних и малолетних лица.

У спровођењу наведених задатака, Комисија има следећа овлашћења:

- слободан приступ свим местима и објектима који се налазе у надлежности Министарства, као и свој потребној евиденцији личних и других података,
- да може разговарати и чути мишљење како полицијских службеника који су непосредно ангажовани на пословима обезбеђења лица задржаних у просторијама за задржавање, тако и самих задржаних лица,
- да на лицу места Комисија може захтевати од руководиоца организационе јединице отклањање недостатака због нехуманог или нечовечног поступања полицијских службеника Министарства и отклањање недостатака у просторијама за задржавање лица и просторијама намењених за обављање разговора са лицима,
- да записнички констатује затечено стање у свим просторијама за задржавање и обављање разговора са лицима, које се налазе у надлежности Министарства,
- подноси извештај министру о налазима до којих је дошла током посете организационим јединицама Министарства са предлогом мера за отклањање уочених неправилности и недостатака, као и предлога мера за утврђивање пропуста и одговорности полицијских службеника Министарства, док
- председник Комисије координира радом Комисије и о свим њеним плановима и активностима, подноси извештај министру (месечно, периодично, годишње).

Све организационе јединице Министарства и њихови руководиоци дужни су да у потпуности сарађују са Комисијом, поступи по њеним препорукама и пруже сву неопходну помоћ. Оперативни центар Министарства је у обавези да председнику Комисије редовно доставља примерак депеше или извештаја о свим случајевима који у себи садрже елементе мучења, нечовечних или понижавајућих поступака извршених од стране полицијских службеника Министарства. Приликом обиласка просторија за задржавање у којима су смештена лица лишена слободe, Комисија има прецизно дефинисан начин рада и поступања у таквим ситуацијама. Пре свега, снима стање тих просторија тј, затечено стање констатује најпре записнички, а потом видео-записом и фото-документацијом. Уколико се приликом посете неке организационе јединице у просторији за задржавање затекне лице, Комисија разговара са истим уколико он то жели, о односу полицијских службеника према њему, да ли су испоштована основна законска права на адвоката, лекарску помоћ, да ли је обавештена породица и др.

Важно је истаћи чињеницу да је Комисија у сарадњи са представницима Мисије ОЕБС у Србији и уз помоћ чланова Комитета за спречавање мучења Савета Европе, направила оригиналан образац (анкетни упитник), усклађен са европским стандардима и стандардима Комитета, који у себи садржи питања која се постављају како задржаним лицима, тако и полицијским службеницима.

На основу свих прикупљених података (видео записа, фото-документације и одговора добијених на основу интервјуа са задржаним лицима и полицијским службеницима), Комисија након завршетка посете организационе јединице Министарства (подручне полицијске управе, полицијске станице, полицијске испоставе и полицијског одељења), сачињава детаљан елаборат са предлогом мера, који се доставља министру на упознавање.

Приликом посете чланова Комисије, која може бити најављена али и изненадна, полицијски службеници поступају на исти начин као и у случају посете делегације Комитета за спречавање мучења Савета Европе.

Комисија је поступајући по конкретним задацима садржаним у решењу о свом формирању, али и у складу са препорукама Комитета за спречавање мучења Савета Европе, који је боравио у званичној првој посети Републици Србији у септембру 2004. и новембру 2007. године, у свом досадашњем раду, реализовала следеће активности:³⁰⁰

1) Извршила је обилазак свих 27 подручних полицијских управа у оквиру којих је посетила укупно 108 полицијских станица и полицијских испостава. Том приликом је детаљно остварила увид у евиденције задржаних лица (Преглед задржаних лица - образац - бр. 24 и Преглед примењених овлашћења - образац бр. 22), као и њихове предмете, где је констатовала чињенично стање, које је детаљно објашњено у елаборатима подручних полицијских управа у сваком појединачном случају (укупно 1189 страна). Такође је обавила и разговор са 730 полицијских службеника на околности познавања процедуре поштовања основних људских права задржаних лица. Приликом обилазака подручних полицијских управа и њихових организационих јединица, Комисија је обављала разговоре и са задржаним и лицима лишеним слободе, које је затекла у просторијама за задржавање на околности поступања полицијских службеника према њима;

2) Комисија је у оквиру подручних полицијских управа, извршила и обилазак просторија Дежурне службе и Управа (односно одељења и одсека) криминалистичке полиције, којом приликом је указивала на уочене неправилности и недостатке који су се односили на проналажење неконвенционалних средстава, тражећи на лицу места од старешина да се уклоне и сместе у одговарајуће просторије;

3) Испитивала је пет случајева у којима је било елемената прекомерне употребе средстава принуде;

4) У сарадњи са Управом полиције у седишту Министарства, Комисија је активно учествовала у изради пројекта „Дограђања и адаптација просторија за задржавање“, који је конкурисао за донацију Владе Краљевине Норвешке;

³⁰⁰ Извештај о раду Комисије за праћење спровођења Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака за период од 2005. до 2009. године.

5) Израдила је „Програм стручног образовања, оспособљавања и усавршавања полицијских службеника МУП-а Републике Србије у спречавању мучења и вештинама комуникације у односима са јавношћу“, који је након добијених сагласности и сугестија од стране Управе криминалистичке полиције и Управе полиције у седишту Министарства, прослеђен Управи за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку, како би се уврстио у План стручног усавршавања полицијских службеника МУП-а Републике Србије;

6) У циљу контроле отклањања уочених недостатака које је Комисија констатовала за време своје прве посете, као и неправилности садржаних у извештају делегације Комитета за спречавање мучења Савета Европе, који је након друге званичне посете, достављен Влади Републике Србије на упознавање (2006/2007. године), Комисија је у току 2008. године, извршила изненадни и ненајављени обилазак 7 подручних полицијских управа и то: ПУ за град Београд, ППУ Ниш, ППУ Сремска Митровица, ППУ Бор, ППУ Зајечар и ППУ Крагујевац и њихових организационих јединица (укупно 33 полицијске станице и полицијске испоставе). Посебну контролу је извршила у области поступања полицијских службеника са сертификатима у раду са малолетним лицима и вођењу евиденција по линији рада криминалистичке полиције. Такође је обавила и разговор са 219 полицијских службеника на околности познавања процедуре поступања у случају посете Комитета за спречавање мучења Савета Европе и Комисије, као и поштовања основних људских права задржаних лица;

7) У складу са препоруком Комитета за спречавање мучења Савета Европе, која је дата у извештају достављеном Влади Републике Србије, а која се односи на обавезу Министарства унутрашњих послова да припреми образац у коме ће јасно бити изложена основна права лица лишених слободе од стране полиције и да обезбеди да тај образац буде систематски уручен том лицу на његовом матерњем језику у тренутку лишавања слободе или одређивања задржавања, Комисија је израдила обрасце: „Права лица лишеног слободе“, „Права задржаног лица“, „Права малолетника лишеног слободе“, „Права малолетника у својству грађана“ и „Права малолетника у својству осумњиченог“, у складу са Закоником о кривичном поступку, који су имплементирани у пракси Министарства.

Исти су постављени и на интранет презентацију МУП у Pdf формату у одељку „Документи“, под насловом „Комисија МУП за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака“, на српском (ћириличном и латиничном писму) и енглеском језику.

8) Извршила обилазак преосталих 20 подручних полицијских управа и свих њихових организационих јединица (ПС, ПИ) и о томе сачинила детаљан извештај са препорукама за отклањање уочених недостатака, које су упућене руководиоцима организационих јединица на поступање;

9) Према процени приликом обиласка ППУ, остваривала је контролу и надзор обрађених предмета (случајева) са елементима мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака;

10) Предузимала активности на имплементацији препорука и стандарда у поступању, садржаних у званичним извештајима (Комитета УН за спречавање мучења, Комитета УН о правима детета, Комитета за спречавање мучења Савета Европе), упућених Министарству унутрашњих послова Републике Србије;

11) У складу са закључним препорукама Комитета УН за права детета, сходно члану 165. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у сарадњи са Правосудним центром за обуку и стручно усавршавање и београдском Канцеларијом УНИЦЕФ-а, у оквиру реализације треће завршне фазе стручног усавршавања 415 полицијских службеника, до децембра 2009. године, обуку је завршило 159 полицијских службеника, који су након полагања теста, добили трајни сертификат за поступање према малолетницима, а од новембра месеца 2009. године, започета је комплетна обука 1308 нових полазника од којих су обуку завршила 202 полицијска службеника, који нису до сада похађали овакву врсту обуке;

12) У оквиру својих задатака и надлежности, поступила је по свим препорукама садржаних у Извештају Комитета за спречавање мучења Савета Европе, које су се односиле на Министарство унутрашњих послова, а који је достављен Влади Републике Србије на упознавање и поступање по истом;

13) Приредила два приручника „Забрана мучења у међународним документима“, и „Збирка препорука међународних тела упућених Републици Србији у области заштите људских права и спречавања мучења“, који су уведени у образовни систем полицијског школства и као допунски материјал за потребе едукације полицијских службеника Министарства из тематских области које се односе на заштиту људских права. Наведени приручници су постављени и на интранет презентацију МУП у Pdf формату у одељку „Документи“, под насловом „Комисија МУП за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

Многобројних активности које је Комисија реализовала у периоду 2005/2009. године, биле су веома значајне са аспекта превенције и промоције људских права и слобода, као и у погледу смањења појава мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, извршених од стране полицијских службеника Министарства. Порука коју Комисија шаље свим полицијским службеницима, односи се на њихову законску обавезу да својим ауторитетом обезбеде да интегритет професије и саме правде не буду подривени толерантним односом према појединачним случајевима мучења или другим облицима нечовечног или понижавајућег поступања.

Одговорност је на сваком полицијском службенику да обезбеди хумано поступање према свим осумњиченима, који су лишени слободе или задржани у полицијској станици у којој је на дужности. Обезбеђење хуманог поступања према овим лицима доноси добробит свима, укључујући и саме полицијске службенике.

6.2. КОНТРОЛА РАДА ПОЛИЦИЈЕ

У свим модерним и развијеним демократским државама, постоје различите институције које се баве контролом рада полиције. Контрола рада полиције у Републици Србији, регулисана је Законом о полицији (2005) и може бити спољашња и унутрашња.

- *Спољашњу контролу рада полиције* - врши Народна скупштина, Влада, надлежни правосудни органи, органи државне управе надлежни за одређене послове надзора и други законом овлашћени органи и тела и

- Унутрашњу контролу рада полиције - врши Сектор унутрашње контроле полиције.³⁰¹

Закон о полицији је на потпунији начин дефинисао полицијска овлашћења и полицијске послове и по први пут је законом предвиђено постојање контроле рада полиције.

6.2.1. Надлежност и овлашћења Сектора унутрашње контроле полиције у области заштите људских права и спречавања мучења

Конституисање унутрашње контроле полиције у Србији, почело је 2003. године, после именовања првог Генералног инспектора и било је један од приоритетних задатака у оквиру Програма реформе Министарства.

Сектор је данас организациона јединица МУП која врши контролу законитости рада полиције, нарочито у погледу поштовања и заштите људских права при извршењу полицијских задатака и примени полицијских овлашћења. Облике и начин вршења унутрашње контроле рада полиције ближе прописује министар. Сектором руководи начелник Сектора који је уједно и помоћник министра и за свој рад одговара министру унутрашњих послова.

Посебну пажњу Сектор поклања поштовању међународних конвенција које је ратификовала наша држава, а односе се на област људских права, Кодекса полицијске етике и других усвојених стандарда професионалног поступања полицијских службеника.

Сектор поступа на основу притужби и представки физичких и правних лица, поводом писаних обраћања припадника полиције и по сопственој иницијативи. Припадник полиције не може бити позван на одговорност због обраћања Сектору унутрашње контроле полиције. Овлашћена службена лица Сектора при вршењу контроле, имају сва полицијска овлашћења и изједначени су са другим овлашћеним службеним лицима.

Ефикасном контролом рада полиције у циљу откривања и спречавања свих видова злоупотреба, неправилности у раду и прекорачења овлашћења, остварује се заштита основних људских права и слобода. Са посебном пажњом се проверавају жалбе грађана у вези са догађајима који у себи садрже елементе кривичног дела злостављања и мучења (члан 137. КЗ РС), као и евентуална прекорачења приликом употребе средстава принуде. Илустрације ради, Сектор је у 2007 и 2008. години, извршио провере навода из укупно 320 представки, где се указивало на прекорачења средстава принуде, што је свега 6,2 % од укупног броја примљених предмета.

6.2.2. Контрола рада полиције у поступку решавања притужби

Други начин контроле рада полиције, прописан је у члану 180. Закона о полицији, који се односи на поступак решавања притужби на рад полиције и на основу кога је донет Правилник о поступку решавања притужби.³⁰²

³⁰¹ Чл. 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178. и 179. Закона о полицији.

³⁰² Правилник о поступку решавања притужбе („Службени гласник РС“, број 54/2006).

Овим правилником прописан је поступак решавања притужби које против полицијских службеника подносе појединци (притужиоци) и, с тим у вези, заштите података, евидентирање, надзор и извештавање.

Чланом 180. Закона о полицији, прописано је да свако има право да Министарству поднесе притужбу против полицијског службеника ако сматра да су му незаконитом или неправилном радњом полицијског службеника повређена права или слободе. Појединац може у року од 30 дана од дана када је до повреде дошло поднети притужбу полицији или Министарству. Сваку притужбу поднету против полицијског службеника у првом степену, мора прво да размотри и све околности у вези са њом да провери старешина организационе јединице у којој је запослен полицијски службеник на кога се притужба односи или полицијски службеник кога је он овластио.

Надлежни старешина ће непристрасно и у складу са прописима спровести поступак, током кога ће: позвати подносиоца притужбе и обавити разговор са њим у вези навода из притужбе, обавити разговор са сведоцима и другим лицима за која процени да могу пружити корисне податке, прикупити и проверити службену документацију, прибавити медицинску и другу документацију, обавити разговор са полицијским службеником на чији је рад упућена притужба, као и све друге потребне провере. Уколико су ставови подносиоца притужбе и ставови старешине организационе јединице усклађени поступак решавања притужбе тиме је закључен. Ово ће се забележити у записник о разматрању притужбе који потписује и подносилац притужбе. Овај поступак мора бити закључен у року од 15 дана од дана пријема притужбе.

У случају да се подносилац притужбе на одазове позиву на разговор или да се одазове, али не сагласи са ставовима старешине организационе јединице, као и у случајевима кад из притужбе произилази сумња о учињеном кривичном делу за које се гони по службеној дужности, старешина организационе јединице мора целокупне списе предмета да уступи Комисији за решавање притужби, која води даљи поступак решавања по притужби.

Притужбе Министарству у другом степену, решава *Комисија за решавање притужби*, која је састављена од три члана, и то: представник Сектора унутрашње контроле, представник полиције овлашћен од стране министра и представник јавности. Представника јавности који учествује у решавању притужби на подручју полицијске управе, на предлог органа локалне самоуправе, именује и разрешава министар, а представника јавности који учествује у решавању притужби на рад полицијских службеника у седишту Министарства, на предлог организација стручне јавности и невладиних организација, именује и разрешава министар.

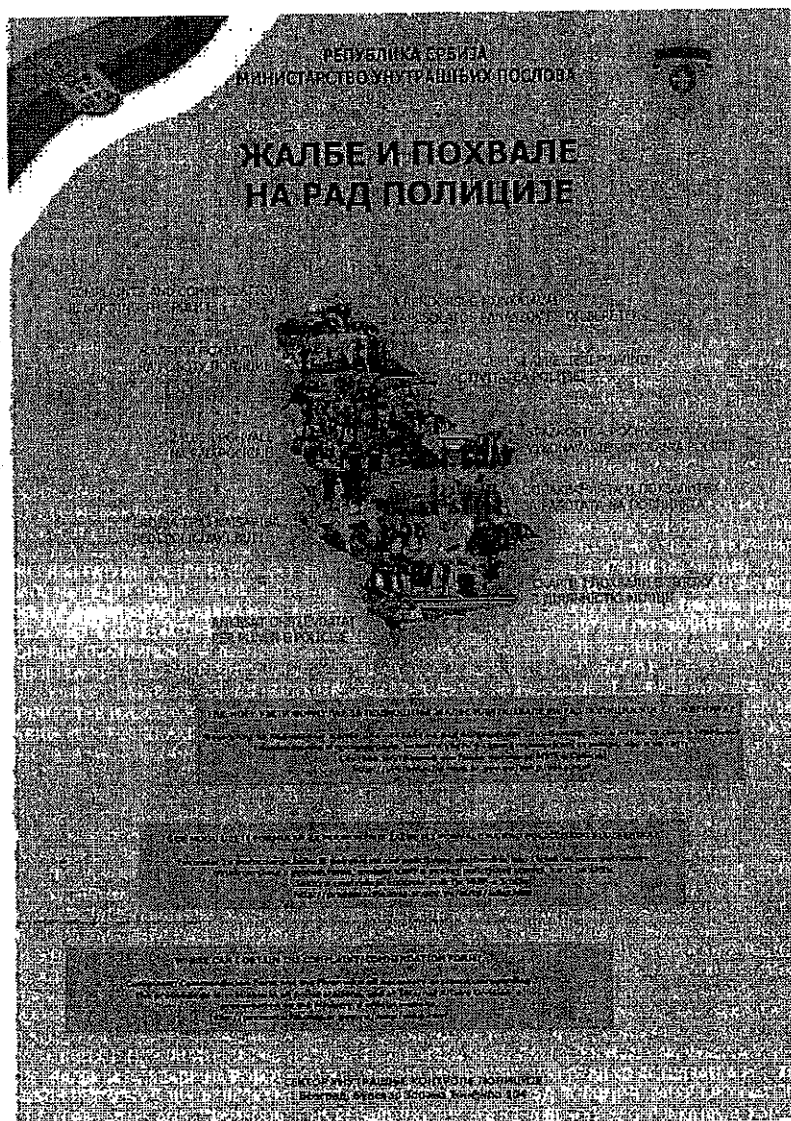
Уколико комисија утврди да су наводи из жалбе основани и констатује да је било пропуста у поступању полицијског службеника на чији рад је упућена жалба, против њега ће се предузети мере кривичне, прекршајне, материјалне и друге одговорности. Одлука комисије у поступку решавања жалбе је коначна.

Свако од чланова комисије има право на своје мишљење, које се посебно издвоји и образложи, а затим и унесе у записник о већању и гласању, чиме се на тај начин доприноси већем степену објективности у поступку одлучивања по притужбама грађана на рад полиције. Одговором подносиоцу притужбе поступак по притужби је закључен, а подносилац притужбе има на располагању сва правна и друга средства за заштиту својих права и слобода.

Поступак решавања притужбе у Министарству закључује се достављањем одговора подносиоцу притужбе у року од 30 дана од дана закључења поступка код старешине организационе јединице полиције. Укупан рок за решавање жалби на рад полиције износи 45 дана од дана пријема жалбе. Од подносиоца притужбе ће се затражити да присуствује седници комисије, о којој се обавештава писменим путем. Подносилац притужбе није обавезан да се одазове позиву на разговор са надлежним старешином, као ни да присуствује седници комисије.

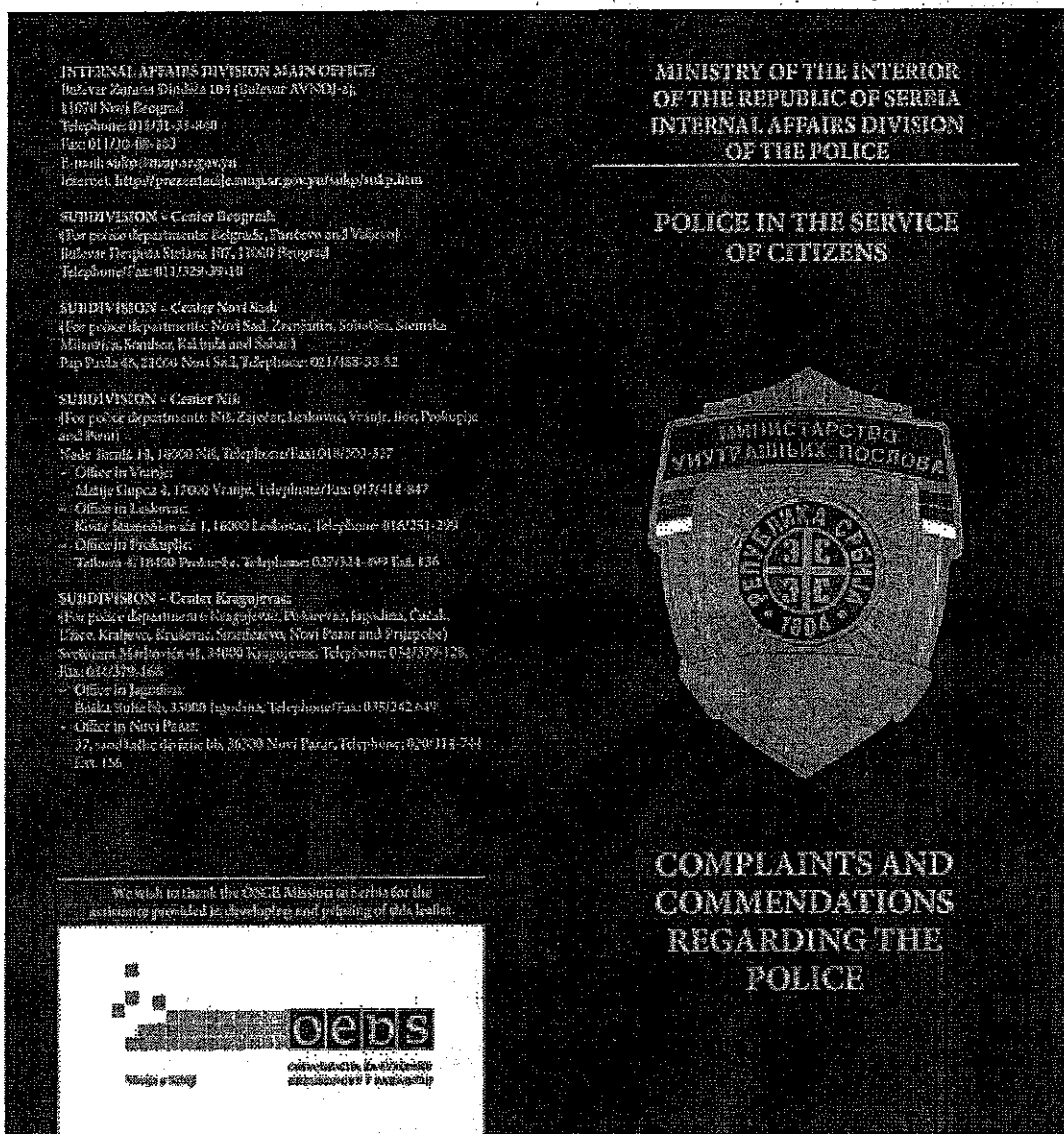
Интернет презентација Сектора, пружа грађанима све неопходне информације о процедурама за подношење жалби и похвала на рад полиције, могућност директног обраћања и добијања информације у најкраћем року. Сектор је са Мисијом ОЕБС у Републици Србији, сачинио летке на српском, енглеском и језицима 9 националних мањина (албански, бугарски, хрватски, мађарски, румунски, ромски, русински, словачки, украјински) који су свим грађанима доступни у полицијским управама и станицама за контролу државне границе у Републици Србији.

Слика број 16: Плакат „Жалбе и похвале на рад полиције“

Слика број 17: Промотивни летак на енглеском језику „Жалбе и похвале на рад полиције“

7. УЛОГА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА У СПРЕЧАВАЊУ МУЧЕЊА

Заштитник грађана је независан и самосталан државни орган, задужен да штити и унапређује поштовање слобода и права. Имуитет који ужива Заштитник грађана омогућава му независност и самосталност у раду.³⁰³

Посебну пажњу Заштитник грађана посвећује заштити:

- права припадника националних мањина,
- права детета,

³⁰³ Закон о заштитнику грађана („Службени Гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007);
<http://www.zastitnik.gov.rs>

- права особа са инвалидитетом,
- права лица лишених слободе и
- равноправности полова.

Заштитник грађана контролише, проверавајући наводе притужбе или поступајући по сопственој иницијативи, да ли органи државне управе, републички јавни правобранилац, органи и организације које врше јавна овлашћења према грађанима поступају у складу са законима и другим прописима Републике Србије или начелима рада добре управе. Улога институције Заштитника грађана, дефинисана Уставом Републике Србије и Законом о Заштитнику грађана, је да непрестано утиче на поштовање људских слобода и права личним ауторитетом и угледом институције. Снагом аргумената Заштитник грађана треба да надлежне органе увери у постојање пропуста, неопходност њиховог отклањања и промену начина рада.

Заштитник грађана ипак, није институција, „добровољног“ права. Органи управе имају законом успостављену обавезу да сарађују са Заштитником, омогуће му приступ својим просторијама и ставе на располагање све податке, без обзира на степен тајности, када је то од интереса за поступак који се води. Када је то од значаја за поступак који води, Заштитник грађана има право да обави разговор са сваким запосленим органа управе, а функционер органа управе је дужан да му то обезбеди. Заштитник може да јавно препоручи разрешење функционера одговорног за повреду права грађана/ки. Против запосленог у органу управе који је непосредно одговоран за повреду права грађана/ки Заштитник грађана може да тражи покретање дисциплинског поступка. Ако нађе да у радњама функционера или запосленог у органу управе има елемената кривичног или другог кажњивог дела, Заштитник грађана је овлашћен да надлежном органу поднесе захтев, односно пријаву за покретање кривичног, прекршајног или другог одговарајућег поступка.

Избором првог Заштитника грађана Република Србија се определила за развој демократских односа грађана/ки и власти. Крајњи циљ институције Заштитника грађана јесте да допринесе остваривању слобода и права, принципа једнакости и очувању достојанства грађана/ки.

Заштитник грађана је према Уставу и закону овлашћен и дужан да се стара о заштити и унапређењу људских и мањинских слобода и права.

Окружење у коме живимо, дубоко укоренење, често и несвесне дискриминације, нетолеранција или нетрпељивост према онима који су по нечему различити (од боје коже, порекла, религије до сексуалног или другог личног опредељења), намеће приоритете у ангажованости Заштитника грађана на заштити и унапређењу људских и мањинских слобода и права. И сам Закон упућује Заштитника да посебну пажњу посвети заштити права припадника националних мањина, права детета, права особа са инвалидитетом, права лица лишених слободе и родној равноправности.³⁰⁴

³⁰⁴ Заштитник грађана има своја четири заменика по областима заштите права напред наведених категорија лица: Тамара Лукшић-Орландић, заменица Заштитника грађана за права детета; проф. др Горан Башић, заменик Заштитника грађана за права националних мањина; проф. др Зорица Мршевић, заменица Заштитника грађана за родну равноправност и права особа са инвалидитетом и Милош Јанковић, заменик Заштитника грађана за заштиту права лица лишених слободе.

³⁰⁵ <http://www.ombudsman.rs>

Упркос липавању слободе од стране државног органа, грађани који су осуђени на затворску казну располажу низом права и слобода која им нису одузета и држава је дужна да та права и слободе поштује и штити. Положај лица лишених слободе одређен је Уставом, законима и другим прописима и општим актима, као и ратификованим међународним уговорима и општеприхваћеним правилима међународног права.

Од августа до краја децембра 2007. године Заштитнику грађана је упућено девет притужби лица лишених слободе. Пет примљених притужби испуниле су услове за покретање поступка пред Заштитником грађана. Притужбе на третман у установи се у највећем броју случајева односе на неадекватну здравствену заштиту, одбијање молбе за премештај у другу установу у оквиру Управе за извршење заводских санкција, а једна на незаконито усамљење. Заштитник грађана у сврху заштите лица лишених слободе подноси иницијативе за измену или допуну закона који одређују положај лица лишених слободе. Он контролише поштовање права лица лишених слободе у оквиру активности органа државне управе, пре свега установа које су у надлежности Министарства правде – Управе за извршење заводских санкција, Министарства унутрашњих послова, Министарства здравља, као и Министарства рада и социјалне политике. Заменик Заштитника грађана задужен за права лица лишених слободе, брижљиво прати законитост и правилност њиховог рада у односу на лица лишена слободе поштовање права лица лишених слободе и утврђује повреде учињене како актима и радњама, тако и нечињењем.

На Округлом столу под називом, „Мониторинг установа у којима су смештена лица лишена слободе – искуства и будући изазови“, одржаном дана 10. фебруара 2010. године у Београду,³⁰⁵ заменик Заштитника грађана је посебно указао на проблем пренасељености затвора, прихијатријских установа и установа за смештај лица са инвалидитетом. Као пример, навео је да у Србији тренутно има око 11.000 затвореника, готово двоструко више него пет година раније. Пренасељеност затвора непосредно утиче на безбедност и појаву доминације неформалних група унутар установа. Изнео је став да би решење проблема пренасељености затвора, између осталог, требало тражити и у изградњи неопходних смештајних капацитета. Анализирајући резултате услова живота лица лишених слободе, који су добијени током контролних посета Заштитника грађана затворима у Србији, заменик Заштитника грађана је констатовао бројне недостатке у смештају, хигијени и исхрани.

Посебно је указао на неадекватну здравствену заштиту и навео да Казнено-поправни завод „Забела“ са 1.300 осуђеника, има само једног лекара. Ефикаснија примена алтернативних санкција била би од непроцењивог значаја за заштиту права и слобода грађана и у одређеној мери би утицала на смањење пренасељености затвора.

У циљу заштите права лица лишених слободе Заштитник грађана сарађује са надлежним државним институцијама и невладиним организацијама које се баве слободама и правима грађана, пре свега правима лица лишених слободе, као и са одговарајућим међународним телима.

³⁰⁵ <http://www.ombudsman.rs>

VIII

ОДАБРАНА МЕЂУНАРОДНА ПРАКСА О ЗАБРАНИ МУЧЕЊА

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Велики проблем у заштити и остваривању људских права и даље представља лоше функционисање надлежних институција да штите људска права. У пракси је, на жалост, забележен низ притужби због злостављања и мучења, као и неадекватног реаговања надлежних органа на ове притужбе. Сматра се да су у већини случајева судови били благи према учиниоцима који спроводе мучење. Чак и када су постојали докази да је учињено кривично дело са елементима мучења, за које је предвиђена затворска казна, углавном су се доносиле блаже одлуке (условне осуде или знатно умањене затворске казне од предвиђених).

Технике које се примењују при мучењу су бруталније, а један од главних проблема је како доказати готово недоказиве облике мучења. Стиче се утисак да се власт често меша у рад суда и да утиче на доношење судских одлука, што ствара још већу несигурност и неповерење код грађана.

Највећу препреку поштовању демократских вредности у друштву и успостављању владавине права још увек представља непокретање поступака за кршење људских права у прошлости и неспремност државних органа да истраже и разјасне случајеве тешких кршења људских права. Из тог разлога, забрињавајући је пораст неповерења грађана у државне органе, што условљава да би се грађани у случају да им је угрожено неко право, пре обратили утицајним људима и људима на власти, него судовима.

Забрана мучења у међународним документима, Универзалној декларацији УН и Европској конвенцији о људским правима и основним слободама, изражена је на потпуно исти начин „*Нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.*“

Европска конвенција не предвиђа никакве околности под којима би мучење могло бити дозвољено или би се могло спроводити. То је једно од оних права из Конвенције чије суспендовање, у складу са чланом 15. Европске конвенције стање ванредне опасности која прети опстанку демократског поретка, није дозвољено. Када власти неког лише слободе није дозвољено да то лице буде подвргнуто мучењу. Европски суд за људска права и Комитет против мучења увек наглашавају да се забрана мучења заснива на једној од најфундаменталнијих вредности сваког демократског друштва. У складу са тим је заузет и став да је апсолутно забрањена примена мучења и нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања и у најозбиљнијим ситуацијама, као што су борба против тероризма и организованог криминала.

Европски суд за људска права и Комитет против мучења Савета Европе стали су на становиште да све виши стандарди који се постављају у области заштите људских права и основних слобода, неизбежно захтевају да се заузме чвршћи став приликом утврђивања кршења фундаменталних вредности сваког демократског друштва.

Суд у својим пресудама појам озбиљности патњи цени у зависности од конкретних околности сваког случаја, као што су дужина трајања таквог поступања, физичке и психичке последице, а у неким случајевима и пол, старост и здравствено стање жртве и слично. Такође, Европски суд за људска права у својим пресудама као учиниоце мучења, поред представника државе наводи и приватна лица у приватним односима.

Међународни стандарди захтевају да држава отвори озбиљну и делотворну истрагу у случајевима кад лице тврди да је дошло до мучења нехуманог и понижавајућег поступања. Наиме, сматра се да када је лице у тренутку стављања у полицијски притвор било нормалног здравственог стања, а да када се код тог истог лица приликом пуштања из притвора утврди постојање повреда, постоји обавеза државе да пружи уверљиво објашњење о начину настанка повреда, и да уколико тога уверљивог објашњења нема, међународна тела постављају питање кршења збране мучења. Такође, захтева се да без обзира на исход поступка против полицајаца који се води у конкретном случају, то не ослобађа тужену Државу од њених обавеза да успостави механизме да до оваквих кршења не долази убудуће.

Јасна је обавеза државе истакнута у пресуди Европског суда за људска права „Државе које су ратификовале Европску конвенцију о људским правима треба да предузму мере да би обезбедиле да појединци у оквиру њихове надлежности не буду подвргнути нечовечном или понижавајућем поступању, укључујући и такво лоше поступање спроведено од стране приватних појединаца. Ове мере треба да пруже делотворну заштиту нарочито деце и других лица којима је потребна заштита и укључују разумне кораке да се спречи лоше поступање за које власти знају или би требало да знају“.

У одабраним случајевима који су вођени пред уговорним телима УН и Европским судом за људска права, као и кроз домаће пресуде, може се на најбољи начин сагледати који су то суштински проблеми у поступку доказивања да је извршена повреда основних људских права или мучење, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање неког лица.

2. ИНДИВИДУАЛНЕ ПРЕДСТАВКЕ УГОВОРНИХ ТЕЛА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ПРОТИВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ³⁰⁶

Република Србија је прихватила надлежност Комитета за људска права, Комитета против мучења, Комитета за укидање расне дискриминације и Комитета за елиминисање дискриминације жена да разматрају притужбе појединаца који су под њеном јурисдикцијом, а који тврде да су жртве кршења права загарантованих међународним уговорима којима су установљена та уговорна тела.

Индивидуалне представке могу се поднети уговорним телима УН само уколико су исцрпљени сви домаћи правни лекови у држави чланици. Када прихвати представку и процени да не може постићи мирно решење спора уговорно тело износи своје ставове да ли је држава повредила одређено право загарантовано конвенцијом и о томе обавештава државу чланицу. До сада је против СРЈ/СЦГ односно Републике Србије поднето десет (10)³⁰⁷ индивидуалних представки и то: три (3) Комитету за људска права; пет (5) Комитету против мучења и једна (1) Комитету за укидање расне дискриминације.

³⁰⁶ Оригинални подаци за потребе дисертације, добијени од Министарства за људска и мањинска права Републике Србије и презентовани од стране Гордана Мохоровић, саветнице у Министарству, на Конференцији: „Индивидуалне представке уговорним телима УН и извршење одлука уговорних тела у Републици Србији“, одржаној дана 15. децембра 2009. године у Палати Србија.

³⁰⁷ Београдски центар за људска права је поднео једну представку Комитету за људска права, али је иста одбачена због формално-правних разлога.

С тим у вези комитети су донели следеће одлуке:³⁰⁸

Комитет за људска права две (2) одлуке:

- једну против Републике Србије у којој је утврђена повреда члана 19. Међународног пакта о грађанским и политичким правима у случају **Жељко Бодрожич против Републике Србије (1180/2003)** и
- другу којом је индивидуална представка одбачена због формално-правних разлога у случају **малолетни Х против Републике Србије (1355/2005)**.

Комитет против мучења шест (6) одлука:

због кршења права гарантованих одредбама чланова 1. и 2. став 1, 12, 13, 14 и члана 16. став 1. Конвенције против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, против Републике Србије, поднете су следеће представке:

1. **Милан Ристић (133/1998)**, члан 12. и 13.
2. **Јовица Димитров (171/2000)**, члан 2. став 1. у вези са чл. 1, 12, 13 и 14.
3. **Драган Димитријевић (207/2002)**, члан 2. став 1. у вези са чл. 1, 12, 13 и 14.
4. **Данило Димитријевић (171/2000)**, члан 2. став 1. у вези са чл. 1, 12, 13 и 14.
5. **Слободан и Љиљана Николић (174/2000)**, члан 12 и 13. и
6. **Бесим Османи (261/2005)**, члан 16. став 1. 12 и 13.

Комитет за укидање расне дискриминације 1 (једну) одлуку:

због повреде права из члана 6. Међународне конвенције о укидању расне дискриминације у случају **Драган Дурмић (29/2003)**.

Подносиоце представки против СРЈ/СЦГ, односно Републике Србије су до сада заступали: **Фонд за хуманитарно право**: једна индивидуална представка Комитету за људска права, шест индивидуалних представки Комитету против мучења и једна Комитету за укидање расне дискриминације; **Европски центар за права Рома**: једну Комитету за људска права и четири Комитету против мучења; **Центар за мањинска права**: једну Комитету против мучења и председница ЈУКОМ-а једну Комитету за људска права.

2.1. ГЛЕДИШТА УГОВОРНИХ ТЕЛА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА У ВЕЗИ СА ИНДИВИДУАЛНИМ ПРЕДСТАВКАМА ПРОТИВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

2.1.1. Комитет Уједињених Нација за људска права

Дана 11. јануара 2002. године, објављен је текст „Рођен за реформе“ у коме је аутор Жељко Бодрожич описао политичку сцену која је обележила прву годину транзиције у Кикинди и као пример дешавања на тадашњој политичкој сцени навео Дмитра Шегрта, директора фабрике „Тоза Марковић“.

³⁰⁸ Република Србија је изгубила све поступке који су вођени пред уговорним телима УН.

Дан након објављивања текста Дмитар Шегрт је против Жељка Бодрожича у својству приватног тужиоца поднео општинском суду у Кикинди тужбу за кривично дело увреде. Исти је осуђен на новчану казну. Окружни суд у Зрењанину потврдио је пресуду Општинског суда у Кикинди. Републички јавни тужилац је на иницијативу Жељка Бодрожича одбио да подигне захтев за заштиту законитости.

Држава уговорница је у обавези да пружи аутору ефикасан правни лек, укључујући укидање пресуде, надокнаду новчане казне која је изречена аутору и коју је он платио, као и надокнаду судских трошкова које је платио, те компензацију за кршење његовог права из Пакта.

Министарство правде је 9. новембра 2007. године, донело решење којим је утврђено да је између Министарства правде и Жељка Бодрожича постигнут споразум о висини накнаде штете због повреде права загарантованих Међународним пактом о грађанским и политичким правима и да се Бодрожичу исплати **800.000, 00 динара** на терет буџета Републике Србије за 2008. годину. Ради реализације тог решења, истог дана је закључен споразум о накнади штете између Министарства правде и Жељка Бодрожича.

Врховни суд Србије је у пресуди од 26. 10. 2006. године, одбио као неоснован захтев за заштиту законитости Републичког јавног тужиоца. Дана 21. јуна 2006. године, Републичко јавно тужилаштво је пред Врховним судом Србије подигло, захтев за заштиту законитости, против правноснажне пресуде Општинског суда у Кикинди К. 36/02 од 14. маја 2002. и пресуде Окружног суда у Зрењанину Кж. Бр. 409/02 од 20. новембра 2002. године, због битних повреда одредаба кривичног поступка и повреде кривичног закона учињених на штету Жељка Бодрожича. Дана 25. јануара 2006. године, Министарство правде Републике Србије, понудило је Жељку Бодрожичу да му се *ex gratie* исплати компензација за кршење његових права утврђених у Гледиштима Комитета за људска права.

2.1.2. Комитет Уједињених Нација против мучења

Случајеви пред Комитетом УН против мучења односе се на акте мучења које је полиција вршила над подносиоцима представки, с тим, што је у два од шест случајева дошло до смртог исхода. Основни проблем који су наводили подносиоци представке је било непоступање по кривичној пријави чиме је јавни тужилац, с једне стране онемогућио подносиоца представке да сам покрене поступак, а, с друге стране, допринео да се због неспровођења истражних радњи није могао утврдити идентитет извршиоца аката мучења, па су из тог разлога, подносиоци представки били онемогућени да остваре надокнаду нематеријалне штете у грађанском поступку.

У одлукама Комитета УН против мучења, дат је налог Републици Србији да спроведе непристрасну истрагу (Јовица Димитров, Драган Димитријевић, Николић, Данило Димитријевић, Бесим Османи) кривично гони и казни одговорна лица (Данило Димитријевић), адекватни правни лек (Ристић), а у неким случајевима и да обезбеди накнаду (Данило Димитријевић) и да у року од 90 дана обавести Комитет о мерама које је у том погледу предузела.

У вези са спровођењем непристрасне истраге, Министарство правде је у два случаја (Драган Димитријевић и Данило Димитријевић) у дописима надлежним јавним тужилаштвима указало да сматра да апсолутна застарелост кривичног гоњења наступа од дана доношења одлуке Комитета и у том смислу наложило спровођење истраге. Општинско јавно тужилаштво у Новом Саду је у случају Јовице Димитрова, обавестило Министарство правде да је у овом предмету наступила застарелост кривичног гоњења, што је случај и у предмету Бесим Османи против Републике Србије.

У случају **Слободан и Љиљана Николић против Републике Србије**, Републичко јавно тужилаштво (РТЈ) је дана 27.12.2007. године, подигло **захтев за заштиту законитости** против решења Окружног суда у Београду Ки. бр.898/97 - Кв. бр. 99/98 од 17.2.1998. године; решења Врховног суда Србије Кж. ИИ бр. 224/98 од 21.5.1998. године; решења Окружног суда у Београду Ки бр. 898/97 - Кв. бр. 1909/01 од 22.10.2001. године; решења Врховног суда Србије Кж бр. 1096/01 од 12.12.2001. године и решења Окружног суда у Београду Кри бр. 564/06-Кв. бр. 1733/06 од 11.05.2006. године. због повреде одредби члана 239. став 1. ЗКП, члана 407. став 1. и члана 403. став 1. ЗКП и члана 159. став 7, раније важећег ЗКП-а.

До сада је исплата надокнаде извршена у два случаја: 1) **Радивоје Ристић против Републике Србије** (Врховни суд Србије донео је пресуду којом одбија ревизију СЦГ и РС на пресуду Окружног суда у Београду, којом су СЦГ/РС обавезане да плате породици Ристић одштету по 500.000 динара. Такође, Врховни суд Србије је заузео став да су СЦГ/РС одговорне за испуњавање свих обавеза које проистичу из ратификованих међународних уговора, те да су одговорне и за неспровођење брзе, непристрасне и свеобухватне истраге о смрти Милана Ристића) и 2) **Данило Димитријевић против Републике Србије** (РПЈ закључило са Фондом за Хуманитарно право (ФХП) споразум о поравнању на износ од 250.000 динара).

2.1.3. Комитет Уједињених Нација за укидање расне дискриминације

У представци је наведено да је дана 18. фебруара 2000. године, подносилац представке покушао да уђе у дискотеку у Београду, али да му приступ није био омогућен. Из тих разлога подносилац представке је поднео пријаву јавном тужиоцу у Београду, наводећи да су запослени у дискотеци починили кривично дело из члана 60. Кривичног закона (*ко год на темељу прављења разлика по основу националности, раси вероисповести, политичкој или некој другој припадности, етничком пореклу, полу, језику, образовању или друштвеном статусу ускрати или ограничи права грађана садржана у Уставу, закону, или другим прописима или уредбама или ратификованом међународном уговору или ко одобри грађанима бенефиције или привилегије на истим основама биће кажњен затворском казном у трајању од три месеца до пет година*). Јавни тужилац је 2001. године, одбацио кривичну пријаву.

СЦГ се у складу с обавезама преузетим из Конвенције препоручује да се Драгану Дурмићу обезбеди правична и адекватна надокнада сразмерна моралној штети коју је претрпео, предузму мере да полиција, јавни тужиоци и суд СЦГ ваљано истраже оптужбе и жалбе везане за акте расне дискриминације који треба да буду кажњени по закону.

Комитет жели да у року од 6 месеци добије информацију од државе чланице о мерама предузетим у складу са Гледиштима и да се Гледиштиома да широк публицитет.

Дана 22. марта 2007. године, Фонд за хуманитарно право је писмом обавестило Службу за људска и мањинска права Републике Србије да се Драган Дурмић обраћа са захтевом да му се на име нематеријалне штете исплати износ од 800.000 динара. До исплате није дошло пошто није постигнут споразум о висини износа, а и зато што ни Фонд за хуманитарно право није био у стању да пронађе Драгана Дурмића да би се евентуално преговарало око суме.

Општи коментар

Да би се гледишта уговорних тела УН могла спровести у целости било би корисно:

- на националном плану појачати сарадњу између релевантних државних органа и обезбедити тимски рад;
- упознати одговарајуће службе са постојећим стандардима сходно којима се одговара на појединачне представке;
- повећати ажурност ресорних министарстава у одговарању на појединачне представке и у спровођењу предложених мера;
- одредбе члана 422. тачка 10. Закона о парничном поступку (Службени гласник РС" бр. 125/04), које се односе на понављање правноснажно окончаног поступка пред домаћим судом ако је Европски суд за људска права донео одлуку о истом или сличном правном односу против Републике Србије, аналогно примењивати и у случају примене гледишта релевантних уговорних тела УН и
- сагледати и предложити измене законских прописа потребних да би се одређене мере предложене у гледиштима релевантних уговорних тела УН могле спровести унутар националног законодавства.

3. СЛУЧАЈЕВИ ПРЕД ЕВРОПСКИМ СУДОМ ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Суд примењује Европску конвенцију о људским правима и основним слободама. Његов задатак је да обезбеди да државе чланице поштују права и гаранције које су дате Конвенцијом. Он то спроводи кроз разматрање представки (апликација, тужби) поднетих од стране појединаца или понекад, држава. Када се установи да је држава чланица прекршила једно или више права и гаранција, Суд доноси пресуду. Пресуде су обавезујуће: држава на коју се пресуда односи је у обавези да делује у складу са њом. У свом најновијем извештају Суд за људска права у Стразбуру наводи добре и лоше вести. Добра је вест да би се за овај суд могло рећи да је једна од најуспешнијих европских институција. Лоша вест је да је Суд због тог свог успеха затрпан са око 100.000 тужби пристиглих из 47 земаља. Из прелиминарног годишњег извештаја за 2008. годину, а који Европски суд за људска права објављује почетком сваке године за претходну годину, може се извести закључак о континуираном порасту активности Европског суда за људска права.³⁰⁹

³⁰⁹ Осврт на извештај Европског суда за људска права о прегледу активности за 2008. годину;
<http://www.zastupnik.sr.gov.yu>

Наиме, у 2004. години Суд је узео у разматрање 32.500, у 2005. години 35.400, у 2006. години 39.400 у 2007. години 41.700 представки грађана из свих држава чланица Савета Европе, док тај број на крају 2008. године, износи 49.900 представки.

Само везано за руско-грузијски конфликт Суду је поднето крајем 2008. године преко 3.000 представки. У односу на поједине државе највећи број представки узет је у разматрање у односу на Русију (27.250) представки што чини 28% свих случајева пред Судом. На Турску отпада 11,4 % свих представки, а на Румунију 9,1% свих представки. У самом врху по броју представки које Суд разматра налазе се и Украјина, Италија, Пољска, Словенија (3.200 представки), Немачка, Молдавија, Француска, Бугарска и Чешка (2.100 представки, што чини 2,2% свих представки).

О порасту активности Суда може се закључити и по броју донетих пресуда, јер је у 2007. години Суд донео 1.503 пресуде, а у 2008. години је донео 1.543 пресуде (од тога 18 пресуда донело је Велико веће Суда).

Гледано у односу на државе највећи број пресуда донет је у односу на Турску (264), Русију (244), Румунију (199), Пољску (141) и Украјину (110). Највећи број пресуда у којима је утврђена бар једна повреда Конвенције о људским правима током 2008. године донет је у односу на Турску (257 од укупно 264) и Русију (233 од укупно 244). У односу на Украјину у свих 110 донетих пресуда у 2008. години утврђена је бар једна повреда Конвенције. Исто тако и у случају Македоније је у свих 15 донетих пресуда утврђена бар једна повреда Конвенције, што важи и за Португал (12 донетих пресуда и у свих 12 нађена бар једна повреда Конвенције). Највећи број пресуда у којима није утврђена повреда Конвенције донет је током 2008. године у односу на Пољску (9 од 141 донете пресуде). Хрватска је такође имала само једну пресуду донету у корист државе од донетих 19 пресуда, а такође и Мађарска од донете 44 пресуде (у 43 је нађена бар једна повреда Конвенције). Ниједна пресуда током 2008. године није донета у односу на Црну Гору (постала чланица Конвенције тек у јуну 2006. године), као и у односу на мање државе попут Сан Марина, Монака, Лихтенштајна, а овим државама ваља придодати Исланд и Ирску. И док код побројаних држава (осим можда Ирске) у наредном периоду не треба очекивати већи број пресуда, када је у питању Црна Гора за очекивати је да ће у наредном периоду уследити већи број пресуда, јер је у односу на ту државу у рад током 2007. године узето 95 представки, а у 2008. години 156 представки.

Парламентарна скупштина Савета Европе усвојила је резолуцију у којој је набројано девет држава које, неадекватним спровођењем одлука суда у Стразбуру, крпе Европску конвенцију о људским правима. У Бугарској, Грчкој, Италији, Молдавији, Пољској, Румунији, Русији, Турској и Украјини постоје „велики систематски недостаци”, који узрокују „екстремно забрињавајућа кашњења” у извршавању пресуда Европског суда за људска права, наводи се саопштењу.

Највећи проблеми у овим државама су смрт или малтретирање људи, за које су одговорни припадници снага безбедности, незаконито или предуто држање у притвору, предути судски поступци и неизвршавање судских пресуда.

Слика број 18: Приказ држава које крше конвенцију о људским правима и држава са проблемима у извршењу

Државе које крше конвенцију о људским правима	Државе са проблемима у извршењу пресуда
Бугарска	Србија
Грчка	Босна и Херцеговина
Италија	Албанија
Молдавија	Јерменија
Пољска	Азербејџан
Румунија	Грузија
Русија	
Турска	
Украјина	

У саопштењу Парламентарне скупштине Савета Европе истиче се да велики проблеми постоје и у Србији, Босни и Херцеговини, Албанији, Јерменији, Азербејџану и Грузији. Европски парламентарци су нагласили да ће решавање тих питања на националном нивоу смањити број случајева који долазе до суда у Стразбуру.

3.1. БРОЈ ПРЕДСТАВКИ ПРОТИВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ³¹⁰

У саопштењу Парламентарне скупштине Савета Европе наведено је да Србија има великих проблема у извршавању пресуда Европског суда за људска права. Број представки поднетих против Републике Србије налази се у сталном порасту. Стога је Република Србија са 3150 поднетих представки против ње, за нешто више од 5 година од примене Конвенције доспела на 10. место у Европи.

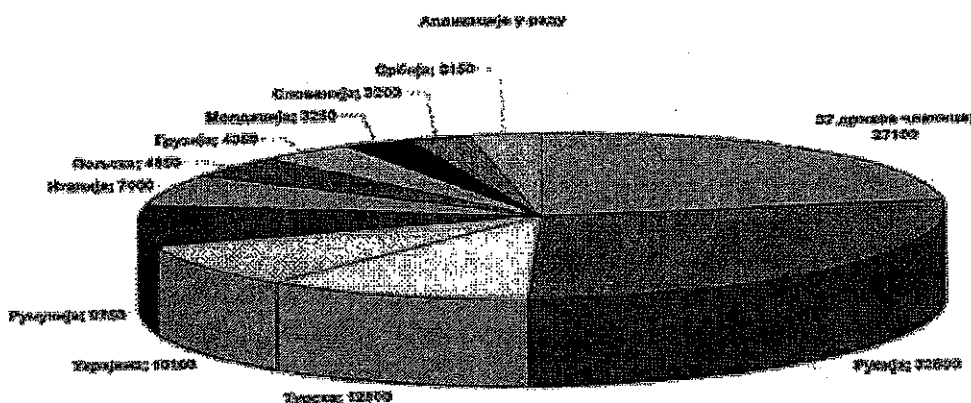
Сходно статистици Суда, ова бројка изражена у процентима значи да је 2,7% од укупног броја представки поднетих Суду против свих 47 држава-чланица Савета Европе поднет против Републике Србије. При томе, требало би имати у виду да већина држава, против којих је поднет већи број представки у односу на Републику Србију (Русија, Турска, Украјина, Румунија, Италија и Пољска), има знатно већи број становника, па стога и потенцијалних подносилаца представки. Према статистици Суда 95% тих представки бива одбачен без доставе туженој држави тј. Републици Србији.

Овако велики број представки сведочи о великом поверењу које грађани Србије исказују према овој међународној судској институцији, али сведочи и о извесним системским проблемима, као што су проблем суђења у разумном року и проблем неизвршавања правноснажних судских одлука.

³¹⁰ Број представки закључно са даном 25. децембром 2009. године; <http://www.zastupnik.gov.rs>.

Тренутну ситуацију најбоље показује следећи графикон:

Графички приказ (графикон број 38): Број представки поднетих против држављанина Савета Европе

Број предмета против Републике Србије у 2005. години, износио је 5 предмета, док је током 2006. године, достављено 40 предмета. Тада је донета и права пресуда у односу на Републику Србију. Током 2007. године достављено је на одговор још 24 предмета и донето је још 15 пресуда. Током 2008. године достављено је на одговор 40 нових предмета, донето је 9 пресуда и 15 одлука. У првој половини 2009. године достављено је 23 нова предмета и донето је осам пресуда, а у другој половини достављена су још 24 нова предмета и донето је још 8 пресуда, тако да укупан број предмета комуницираних током 2009. године износи 47, док број донетих пресуда током ове године износи 16. При томе, број подносилаца представки је знатно већи, јер у једном предмету има 29 подносилаца, а у другом 30 подносилаца, што није занемарљиво, како код припреме запажања за Суд, тако и у фази каснијег извршавања пресуде. Због тога статистички извештаји Суда говоре о знатно већем броју предмета.

До сада је донето укупно 40 пресуда у односу на Републику Србију (1 пресуда донета је 2006. године, 14 пресуда 2007. године, 9 пресуда 2008. године, 16 пресуда током 2009. године). Од 40 донетих пресуда у 37 пресуда утврђена је бар једна повреда одредаба Конвенције, док је у 3 пресуде утврђено да није било повреде Конвенције. Током 2009. године донете су две такве пресуде – Бјелић и Молнар-Габор против Србије.

Током 2009. године Суд је по донетим пресудама на име нематеријалне штете досудио 33.000 евра, а на име трошкова поступка 14.000 евра. Поред тога у две пресуде (*Црнишанин и др.* и *Гришевић и др.*) Суд је досудио и материјалну штету која се своди на исплату износа досуђених по пресудама домаћих судова које нису биле извршене. Такође, током 2009. године донето је и 27 одлука (14 одлука је донето у првој половини и 13 одлука у другој половини 2009. године). До сада је укупно донето 48 одлука у односу на Републику Србију. Највећим делом те одлуке су донете поводом склопљених поравнања или изјављених једностраних декларација. У 2009. године судско поравнање склопљено је у 16 случајева, вансудско у једном, а Суд је прихватио једностране декларације у 8 случајева. У свим тим случајевима сходно Уредби о заступнику прибављена је претходна сагласност органа чији су акти довели до поступка пред Судом, јер је процењено да ће Суд утврдити повреду Конвенције.

У два случаја Суд је проценио да подносиоци не желе да наставе поступак, због чега је донео одлуку о скидању тих предмета са листе комуницираних предмета (*Дебељевих* и *Цакић-Ивковић*). То се обично дешава у случајевима у којима сами подносиоци процене да су им минимални изгледи на успех у парници против државе. У 2009. години на име склопљених поравнања досуђено је 66.000 евра, а на име једностраних декларација 17.900 евра.

3.1.1. Извршавање пресуда Европског суда за људска права

У поступку извршавања пресуда, с обзиром да је Комитет министара Савета Европе у поступку надгледања извршавања пресуда Европског суда за људска права у складу са чланом 46. Конвенције, закључио разматрање извршавања пресуда у три случаја (*Матијашевић, Лепојић и Филиповић*), напавши да су предузете мере задовољавајуће, фактички се поступа у погледу извршавања налога у осталим донетим пресудама, у којима је утврђена повреда Конвенције. Комитет министара процењује шта држава предузима после доношења пресуда Европског суда за људска права све док не констатује да су извршени сви налози у погледу конкретне пресуде (превођење, објављивање и дистрибуирање, плаћање накнаде, спровођење индивидуалних и општих мера). Заступник или други представници Сектора за заступање Републике Србије пред Европским судом за људска права, учествују на састанцима Комитета министара посвећеним надгледању извршавања пресуда.

У четири случаја (*Лепојић, Качатор и др, Станковић, Фелбаб*) поднети су захтеви за уступање предмета Великом већу, с тим што је петочлани панел Европског суда за људска права одбио прва два захтева током 2008. године, без посебног образложења, што је уобичајена пракса. Трећи захтев поднет је у марту 2009. године и он је одбијен већ у априлу 2009. године. Током јула 2009. године поднет је захтев за уступање предмета Великом већу и у случају *Фелбаб*, јер је установљење повреде члана 8. Конвенције у наведеном случају супротно ранијој пракси Суда. Подносилац представке у овом предмету, незадовољан износом досуђене накнаде (4.000 евра), такође је поднео захтев за уступање овог предмета Великом већу. Сви ови захтеви, као и захтев подносилаца представке у случају *Бјелић*, одбијени су.

3.2. ИЗРИЦАЊЕ ПРЕСУДА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА У ПРАКСИ

3.2.1. Пресуда у случају *Кехауов против Бугарске* 18. јануар 2005. године (представка број 41035/98)

Чињенично стање

Подносилац представке, Иван Иванов Кехауов, бугарски је држављанин, рођен 1971. године и живи у граду Пловдив у Бугарској. Он је 27. децембра 1997. године ухапшен, изведен пред истражитеља и задржан у притвору на основу оптужбе за силовање. Тужилац је истог дана потврдио одлуку о притвору.

Све до 16. јуна 1998. године, подносилац представке је био у затворен у ћелији површине 10,5 м² у просторијама Окружне истражне службе у Пловдиву.

Ћелија, коју је делио са још три притвореника, није имала прозоре и није им било дозвољено излажење ван ћелије или зграде, осим две кратке посете дневно санитарним просторијама. Да би се олакшало ван времена одређеног за посете тоалету, притвореници су морали да користе кофу. У априлу 1998. године су психијатри, који су испитали подносиоца представке да би утврдили да ли је у стању да поднесе суђење, известили да је годину или две раније прошао кроз периоде депресије, и да је примљен на један дан у душевну болницу због сумње да болује од параноидне психозе. Међутим, стручњаци су закључили да је душевно стање подносиоца представке добро.

Подносилац представке је 5. јануара 1998. године, поднео жалбу на одлуку о притвору Окружном суду у Пловдиву. Његов правни заступник је 19. и 21. јануара 1998. године, захтевао увид у судске списе, што је судија одбио. Жалба подносиоца представке на одлуку о притвору је разматрана 23. јануара 1998. године. Судија је одбио да адвокату подносиоца представке дозволи да га заступа, закључивши да писано пуномоћје није ваљано. Подносилац представке је дао судији друго писано пуномоћје, потписавши га у његовом присуству, али је суд одбио да прихвати документ, пошто није садржао број предмета. Стога је подносилац представке био принуђен да се брани сам. Суд је одбио његову жалбу на одлуку о притвору.

Правни заступник подносиоца представке је 21. маја 1998. године, поново неуспешно тражио увид у списе у предмету. Истражитељ је 8. јуна 1998. године, дозволио подносиоцу представке и његовом правном заступнику увид у сав материјал у предмету. Подносилац представке је 16. јуна 1998. године, премештен у затвор у Пловдиву, где се сматра да су услови бољи. Током суђења су одбијена два даља захтева за пуштање на слободу. Окружни суд у Пловдиву је 18. децембра 1998. године, прогласио подносиоца представке кривим за силовање и осудио га на две године затвора.

Одлука Суда

Подносилац представке се жалио да је био притворен у нечовечним и понижавајућим условима, нарочито пошто је патио од душевних проблема; да након хапшења није изведен пред судију; да је његовом правном заступнику одбијен увид у судске списе и да му једном приликом није дозвољено да га заступа; и да његове жалбе на притвор нису хитно размотрене. Он се позвао на члан 3. и члан 5. ставови 3. и 4. Европске конвенције о људским правима.

Члан 3.

Европски суд је био мишљења да је то што је подносилац представке морао да проведе готово 24 сата дневно, током скоро шест месеци, у пренатрпаној ћелији, без природног осветљења и без физичке вежбе или других активности ван ћелије, морало имати лоше последице по његово здравље и проузроковати велике патње. Подвргавање притвореника понижењу да мора да се олакша у кофу у присуству других не може имати никакво оправдање, изузев у специфичним околностима када би дозвољавање посета санитарним просторијама представљало конкретан и озбиљан безбедносни ризик. Међутим, влада није навела сигурносни ризик као образложење строгог режима којем је подносилац представке био подвргнут.

Слично, нема оправдања за лишавање подносиоца представке ванћелијских активности или физичких вежби током скоро шест месеци.

У погледу душевног стања подносиоца представке, Суд није био у стању да дође до сигурног закључка. Иако су психијатри који су га прегледали у априлу 1998. године закључили да је душевно здрав, њихов извештај се односио само на способност подносиоца представке релевантну за судски поступак. Са друге стране, подносилац представке није доказао да му је била потребна психијатријска помоћ током боравка у притвору и да је таква помоћ одбијена.

Не потцењујући новчане тешкоће са којима се суочава бугарска влада, Суд је приметио да нису биле предузете мере ради побољшања просторија за притвор у Окружној истражној служби у Пловдиву, које је препоручио Комитет за спречавање мучења у свом извештају, и која нису захтевала значајна средства. Имајући у виду неоправдан и строг режим којем је подносилац представке подвргнут, стварне услове у ћелији и време које је провео тамо, Суд је сматрао да су патње које је претрпео прекорачиле неизбежан степен својствен лишењу слободе и закључио да је дошло до повреде члана 3. Европске конвенције о људским правима.

Коментар

У овом случају Суд је утврђивање повреде члана 3. Конвенције у контексту услова притвора засновао на закључцима извештаја Комитета за спречавање мучења Савета Европе (ЦПТ). Суд у пресуди помиње да такви извештаји пружају поуздану основу за процену услова у којима је подносилац представке био лишен слободе.

Суд даје занимљиву примедбу у пресуди, запажајући да, иако новчане тешкоће у унапређивању затворских услова узевши уопште не треба да буду потцењене, већи број побољшања које је предложио Комитет за спречавање мучења Савета Европе у својим извештајима не би захтевао велика средства. На пример, затвореницима би требало да буде дозвољено да напусте своје ћелије током дана, осим ако озбиљни безбедносни разлози захтевају другачије. Уз то, режим за породичне посете треба да буде преиспитан. Једна од замерки Комитета је лоша хигијена и чињеница да су јастуци и прекривачи били прљави. Неке државе чланице Савета Европе дозвољавају притвореницима да понесу своје прекриваче, сапун, четкице за зубе и сличне предмете у просторије за притвор. Ово не укључује трошкове за владу у питању, и допринело је подизању стандарда у установама у којима се држе лица лишена слободе.

Суд је такође утврдио повреде члана 5. ставови 3. и 4. Конвенције у овом случају у вези са покушајима подносиоца представке да оспори притвор. Слични проблеми су се и раније дешавали у Бугарској и ова одлука Суда је заснована на претходним. Случајеви у којима су утврђене повреде Конвенције догодили су се пре 2000. године, и изгледа да се пракса на коју се жалило сада мења у светлу ранијих пресуда.³¹¹

³¹¹ У складу са чланом 43. Европске конвенције, у року од 3 месеца од дана доношења пресуде Већа било која страна у спору може, у изузетним случајевима, захтевати да се случај поднесе на разматрање Великом већу које има 17 чланова. У том случају састаје се панел од пет судија који разматра да ли случај поставља важна питања која утичу на тумачење или примену Конвенције и њених Протокола, или важна питања од општег значаја, у ком случају ће Велико веће донети правоснажну пресуду. Ако се не постављају оваква питања, панел ће одбити захтев и пресуда ће постати правоснажна. Иначе, пресуда Већа постаје правоснажна по истеку рока од три месеца, или раније ако се стране у спору изјасне да не намеравају да уложе захтев за подношење пресуде Великом већу.

3.2.2. Пресуда у случају Рамирез Санчез против Француске
27. јануар 2005. године (представка број 59450/00)

Чињенично стање

Подносилац представке, Рамирез Санчез, познатији као „Карлос Шакал“, венецуелански је држављанин рођен 1949. године. Тренутно је затворен у затвору Фреснес. Он је кривично гоњен у вези са истрагом више терористичких напада извршених у Француској, и 25 децембра 1997. године, осуђен је на доживотну робију због убиства три полицајца 1975. године. Током осам година и два месеца, односно од смештања у затвор Сантје 15. августа 1994. године, до премештања у затвор Саинт-Маур 17. октобра 2002. године, подносилац представке је био затворен у самици.

Разлози обично давани за оправдање одлуке да се продужи боравак подносиоца представке у самици су да је опасан, могућност да ће угрозити ред и безбедност у затвору и могућност да ће покушати да побегне. Сваком приликом је подносилац представке пролазио медицинске прегледе да би се утврдило да ли је у стању да буде у самици.

Овај режим је значао да је подносилац представке био затворен сам у ћелији површине 6,84 м², која је по његовом мишљењу била оронута и лоше изолована; он није имао контакта са другим затвореницима или затворским стражарима и дозвољено му је да напушта ћелију само током двосатне дневне шетње.

Подносилац представке се даље жалио да су му једина рекреација били часописи и телевизор који је изнајмљивао, и да није примао посете изузев правних заступника и месечне посете свештеника. Након премештања у затвор Саинт-Маур подносилац представке више није био затворен у самици. Међутим, након премештања у затвор Фреснес у марту 2004. године, опет је подвргнут овој мери.

Одлука Суда

Подносилац представке је тврдио да је његов дугорочни боравак у самици, од 15. августа 1994. године до 17. октобра 2002. године, представљао повреду члана 3. Конвенције. Он је даље тврдио да су одлуке о продужавању боравка у самици донете незаконито, уз повреду члана 13. Конвенције.

Члан 3.

Суд је истакао да, чак и под најтежим околностима као што је борба против тероризма и организованог криминала, Конвенција апсолутно забрањује мучење и нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање. Он је признао да је лишавање слободе подносиоца представке поставило озбиљне тешкоће пред француске власти, и разумео да су оне сматрале неопходним да предузму ванредне мере безбедности да задрже човека који је, у једном периоду, сматран за најопаснијег терористу на свету.

Услови затвора подносиоца представке

Током боравка подносиоца представке у самици у затвору Сантје, ћелија у којој је сам боравао била је довољно велика за једног затвореника и имала је кревет, сто и санитарне објекте; такође је имала прозор који је пружао природно осветљење.

Он је на располагању имао књиге, часописе и телевизор, и приступ дворишту за вежбе два сата дневно, као и у теретану један сат дневно. Даље, посећивао га је лекар два пута недељно и свештеник једном месечно, и добијао је честе посете својих 58 правних заступника, укључујући и тренутног, која су га посетили више од 640 пута током периода од четири године и десет месеци. У тим околностима, Суд је сматрао да подносилац представке није био затворен у потпуној чулној или социјалној изолацији.

Дужина боравка у самици

Европски суд је приметио да искључивање затвореника из затворске средине само по себи не представља облик нечовечног поступања. У овом случају, приметио је да подносилац представке није био подвргнут чулној или потпуној друштвеној изолацији, већ делимичној друштвеној изолацији. Суд је такође узео у обзир страховање француске владе да би подносилац представке могао да искористи затворске унутрашње или спољашње комуникационе системе да обнови контакт са припадницима своје терористичке групе или да покуша да шири своја уверења међу затвореницима или можда да планира бег.

Док дели забринутост Комитета за спречавање мучења о дугорочним последицама друштвене изолације подносиоца представке, Суд је закључио да општи и веома специфични услови у којима је затворен и дужина тог лишења слободе, нису досегли минимални ниво суровости неопходан да буду нечовечно поступање у оквиру значења члана 3. Конвенције, нарочито у светлости личности подносиоца представке и изузетног нивоа опасности коју он представља. Сходно томе, закључио је да није дошло до повреде члана 3. Европске конвенције.

Коментар

Подносилац представке, познат по свом надимку „Карлос Шакал“, поднео је представку стразбуршком суду која је од великог значаја у првој деценији XXI века. Европски суд је у прошлости разматрао и затворске услове (видети на пример случајеве *Пеерс против Грчке*, 19. април 200. године, број 17; *Доугоуз против Грчке*, 6. март 2001. године, број 16; *Калсхников против Русије*, 15. јул 2002. године, број 32) и затворске режиме (видети на пример случајеве *Ван дер Вен против Холандије* и *Лорсе против Холандије*, 4. фебруар 2003. године, број 39, утврђујући повреде члана 3. или су владе постизале пријатељска поравнања (видети на пример случај *Бензан* против Хрватске, 8. новембар 2002. године, број 36).

У овом случају, четири судије (из Француске, Македоније, Хрватске и Данске) закључиле су да режим којем је подносилац представке подвргнут није представљао повреду члана 3. Конвенције, док су три (из Грчке, Кипра и Белгије), снажно се противећи, закључиле да јесте.

Одлука у овом случају не само да изгледа противна приступу Европског комитета за спречавање мучења, већ и новим Европским затворским правилима и Препоруци Савета Европе за спровођење доживотних казни који нису поменути у пресуди. Изгледа да се Суд задовољио да је подносилац представке имао „друштвене“ контакте пошто је створио лични однос са својим правним заступником - упркос чињеници да је њој дозвољено да га посећује у њеном професионалном својству (као и затворски лекар и затворски свештеник).

Изгледа да ни француске власти нити Суд нису уопште разматрали могућност да подносилац представке прима посете од - безбедносно проверених - лица (ако је неопходно, претходно њему непознатих) која нису његови професионални саветници. Међутим, пошто му је одбијена могућност да посећује часове француског језика који су вођени за друге стране затворенике, Влада је приметила да је одбио понуђену могућност приватног подучавања француског.

Жалба је поднета по члану 3. Конвенције, који, како пресуда јасно показује, има висок „праг озбиљности“, који мора бити постигнут пре него што се утврди повреда. „Смернице за људска права и борбу против тероризма“ Савета Европе од јула 2002. године (поменуте у пресуди), јасно указују да својствено достојанство људског бића мора увек бити поштовано, без обзира на како озбиљно кривично дело се сумња или се докаже, и да свака мера која се предузме мора бити сразмерна и тежити оправданом циљу. Члан 8. Конвенције штити (у одељку о приватном животу) право да се створе и одржавају лични односи. Ако се позове на њега, праг за утврђивање мешања нижи је него за члан 3. Конвенције, али мора бити испитана сразмерност мешања. У овом случају није поднета жалба по члану 8. Конвенције. У светлу све већег броја лица држаних, и пре суђења и након изрицања пресуде у веома строгим режимима сходно анти-терористичким законима у земљама Савета Европе, за жаљење је што Суд овом пресудом са четири према три гласа шаље недоследне поруке. Могуће је да подносилац представке (или влада) тражи да се случај упути Великом већу Европског суда.³¹²

3.2.3. Пресуда у случају Пантеа против Румуније 3. јун 2003. године (представка број 33343/96)

Чињенично стање

Александру Пантеа је румунски држављанин, рођен 1947. године, и живи у Румунији. Пантеа је бивши јавни тужилац, а тренутно се бави адвокатуром. У априлу 1994. године именовани је учествовао у препирци са лицем које је задобило озбиљне физичке повреде. Након овога он је смештен у притвор. Ослобођен је у априлу 1995. године, након што је притвор проглашен незаконитим, а покренут је поступак по оптужби за наношење тешких телесних повреда. Суђење пред првостепеним судом још увек је у току.

Подносилац представке је тврдио да је на подстицај особља затвора Орадеа сурово пребијен од стране других затвореника, а затим натеран да, везан лисицама, лежи испод свог кревета готово 48 сати. Он је тврдио да је, иако је задобио више прелома, у затворску болницу био превезен железничким вагоном и да током путовања, које је трајало неколико дана, није добио медицинску негу, храну и воду и да није био у могућности да седне због великог броја затвореника, који су такође превожени. Он је даље тврдио да је током боравка у затворској болници био принуђен да дели кревет са лицем оболелим од сиде и да је претрпео психичко мучење. Подносилац представке је поднео пријаву, оптужујући затворске чуваре и друге затворенике за лоше поступање, али је канцеларија јавног тужиоца Орадее пријаву одбила, закључивши да оптужбе против затворских чувара нису подржане доказима, а да је оптужба против других затвореника застарела.

³¹² Коначна пресуда је донета у Стразбуру 4. јула 2006. године; Више видети: Европски суд за људска права, *Одабране пресуде 3*, Београд 2008. стр. 77.

Домаћи суд је такође на основу застарелости одбацио тужбу којом је подносилац представке захтевао надокнаду штете због незаконитог притвора.

Одлука Суда

Позивајући се на члан 3. Конвенције, подносилац представке се жалио на поступање коме је био подвргнут током боравка у затвору. Он је даље тврдио да су околности његовог хапшења и притвора биле противне члану 5. Европске конвенције о људским правима. Жалио се да није одмах након хапшења изведен пред судију, што је представљало повреду члана 5. став 3. Конвенције, да румунски судови нису одмах донели одлуку у погледу његовог захтева за ослобађање из притвора, што је представљало повреду члана 5. став 4. и да није добио надокнаду за незаконито хапшење, што је представљало повреду члана 5. став 5. Конвенције. Позивајући се на члан 6. Европске конвенције, он се жалио на дужину кривичног поступка тврдећи да током истражне фазе поступка није био у могућности да се саветује са својим правним заступником. Коначно, он се жалио на повреду члана 8. Европске конвенције због неоправданог продужавања притвора.

Члан 3.

Лоше поступање у притвору

Европски суд за људска права је приметио да нико није порицао да је подносилац представке нападнут током боравка у притвору до суђења, док је био под надзором затворских чувара и управе (иако његове друге тврдње нису потврђене због недостатка доказа). Медицински извештаји потврђују број и озбиљност нанесених удараца. Европски суд је био мишљења да су ове чињенице јасно утврђене и довољно озбиљне да укажу на нечовечно и понижавајуће поступање. Уз то, Суд је сматрао да поступање, о коме је реч, отежава велики број околности. Прво, није спорно да је подносилац представке био везан лисицама по налогу заменика управника затвора иако је и даље делио ћелију са својим нападачима. Друго, није било доказа да је лечење прописано подносиоцу представке заиста и спроведено.

Штавише, када је подносилац представке одведен у други затвор неколико дана након поменутог догађаја, у коме је претрпео више прелома костију, морао је више дана да путује у железничком вагону затворске службе у лошим условима које влада није оповргнула. Коначно, из изнетих докумената је очигледно да подносилац представке при пријему у затворску болницу није прегледан и лечен на хируршком одељењу.

У овим околностима, Суд је закључио да је поступање које је подносилац представке претрпео било противно члану 3. Европске конвенције. Суд је сматрао, у светлу околности случаја, да се од власти разумно могло очекивати да предвиде да ће подносиоца представке његово психичко стање учинити рањивим и да притвор може да доведе до погоршања осећања узнемирености и страха од других затвореника, што је налагало његов ближи надзор. Европски суд је прихватио тврдњу подносиоца представке да је незаконито сместити лице притворено до почетка суђења у ћелију са вишеструким прекршиоцима или осуђеницима. Уз то, ћелија која је у питању у затвору је била опште позната као „ћелија за опасне затворенике“. Штавише, Суд је приметио да је више сведока дало исказе тврдећи да затворски чувари нису одмах дошли у помоћ подносиоцу представке, као и да је био приморан да и даље борави у истој ћелији.

У тим околностима, Суд је закључио да је дошло до повреде члана 3. Конвенције, пошто власти нису испуниле своју позитивну обавезу да заштите физички интегритет подносиоца представке.

Истрага коју су власти спровеле

Европски суд за људска права је приметио да је пријава подносиоца представке у погледу других затвореника одбачена јер није уложена у оквиру временског рока прописаног законом, који се разликује у зависности од врсте кривичног дела. Подносилац представке се жалио на „покушај убиства“ или „напад уз наношење телесних повреда“, али је канцеларија јавног тужиоца кривично дело оценила као „обичан напад“, што је имало за последицу скраћење рока застарелости и она је одбачена. Штавише, из чињеница случаја је очигледно да канцеларија јавног тужиоца није уложила довољан напор да утврди какве је последице напад имао на здравље подносиоца представке. Тај податак је био од суштинске важности за класификацију кривичног дела.

Што се тиче истраге у погледу затворских чувара, Европски суд је приметио да је при одбијању жалбе подносиоца представке канцеларија јавног тужиоца просто изјавила да је она непотврђена, али у недостатку убедљивих објашњења бројних противречних доказа у случају, такав закључак не може бити прихваћен. Такође се из досијеа види да се подносилац представке жалио на ову одлуку канцеларије јавног тужиоца, али Суд од владе није добио никаква обавештења у том погледу. У светлу горњих околности, Суд је сматрао да власти нису спровеле делотворну и подробну истрагу у погледу доказиве тврдње подносиоца представке да је у затвору био подвргнут лошем поступању и сходно томе је закључио да је у том погледу дошло до повреде члана 3. Европске конвенције о људским правима. Значајна надокнада штете у износу од 40. 000 € додељена подносиоцу представке намењена је надокнади повреда чланова 5. и 3. Конвенције. Европски суд није указао како се та сума распоређује на различите утврђене повреде.

Коментар

Ова пресуда даје значајан допринос растућој судској пракси Европског суда у погледу права лица лишених слободе. Када је лице лишено слободе притварањем, држава преузима обавезу за његову физичку и психичку добробит, јер је такво лице лишено могућности да испуни ту обавезу само за себе. Европска конвенција стога у таквим околностима држави намеће вишеструке позитивне обавезе.

Те обавезе морају бити јасно дефинисане одговарајућим одредбама и прописима. Уз то, мора постојати поступак којим се обезбеђује да ради спровођења тих позитивних обавеза постоје делотворни надзор и правни лекови и у закону и у пракси.³¹³

Општи коментар

Из наведених пресуда Европског суда за људска права, могу се извући и одређене препоруке у погледу обавеза држава (дужности) да:

(1) предузимају кораке да обезбеде да се затвореницима који су посебно рањиви због њиховог познатог психичког или физичког стања обезбеди одговарајућа нега и пажња при пријему и током целокупног боравка у затвору;

- (2) обезбеди медицинско лечења без одлагања свих обољења или повреда задобијених током боравка у затвору;
- (3) спречи не само лоше поступање од стране затворских чувара, већ и обезбеђивање делотворне заштите од лошег поступања од стране других затвореника и
- (4) осигура спровођења хитне, подробне и делотворне истраге у погледу свих тврдњи у вези са лошим поступањем од стране како затворских чувара, тако и других затвореника.

³¹³ Ова пресуда није правоснажна. У складу са чланом 43. Европске конвенције, у року од 3 месеца од дана доношења пресуде Већа било која страна у спору може, у изузетним случајевима, захтевати да се случај поднесе на разматрање Великом већу које има 17 чланова. У том случају састаје се панел од пет судија који разматра да ли случај поставља важна питања која утичу на тумачење или примену Конвенције и њених Протокола, или важна питања од општег значаја, у ком случају ће Велико веће донети правоснажну пресуду. Ако се не постављају оваква питања, панел ће одбити захтев и пресуда ће постати правоснажна. Пресуда Већа постаје правоснажна по истеку рока од три месеца, или раније ако се стране у спору изјасне да не намеравају да уложе захтев за подношење пресуде Великом већу.

IX

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Апсолутна забрана мучења, нехуманог и понижавајућег поступања или кажњавања представља базично начело поштовања људских права. Без обзира на конкретне околности и на понашање жртве, није дозвољено никакво ограничавање, ни опште ни специјално, нити стављање ван снаге ове забране. Са укидањем феудализма јавно и легализовано мучење одлази са јавне сцене, али опстаје, и даље се широко примењује и развија као тајно оружје државне контроле. Савремено мучење јесте посао тајних полиција, пракса полицијских и помоћних апарата, психијатријских завода и медицинских експерата, коју власт толерише или не чини много да је спречи. Резултат мучења су бесмислена признања, лажни искази, неистините оптужбе невиних људи. Савремено мучење разара институције и озбиљно и трајно дехуманизује оне који га примењују, тешко се доказује, а његове последице су трајне и несагледиве.

Државним органима забрањено је да прибегавају мучењу, чак и када је то једини начин да се спаси живот недужних. Они који се залажу за допуштеност мучења у изузетним приликама превиђају да међународноправни инструменти изричито забрањују све замисливе изузетке од забране мучења, као и чињеницу да је појам мучења одређен у више конвенција, те да се не може по потреби сужавати. Али и када изузеци не би били изричито забрањени, добри разлози говоре у прилог становишту да је забрана мучења суштински - и као начелна - замислива само ако је апсолутна. У пракси је немогуће поставити границе мучењу - или га неће бити уопште, или ће бити скинут ланац, па ће га бити у непредвидивом обиму.

Реформа казненог законодавства сасвим евидентно даје значајан допринос стварању делотворног система који редукује могућности да нормативна недореченост и неусклађеност буде искориштена као простор за несанкционисано мучење. Такође је очигледно да у неким областима, посебно у сфери извршења кривичних санкција, тек предстоји велики део посла у погледу испуњавања међународним уговорима преузетих обавеза. Ипак, и најхармоничнија законска решења, пракса некад претвара у нешто сасвим друго, а у простор између норме и реалности у деликатним областима, као што је заштита од злостављања и нехуманог поступања, време и специфичне друштвене ситуације врло велика и различита искушења. Евидентно је да успостављање и одржавање функционалног и ефикасног система спречавања мучења није задатак који се може једнократно обавити, него процес који захтева стално критичко праћење стварног живота предвиђених нормативних решења.

Тема докторске дисертације „*Забрана мучења у кривичном законодавству*“, сама по себи представљала је велики изазов и жељу да се свима онима који се баве превенцијом и промоцијом људских права и спречавањем мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, укаже на њену значајну улогу коју има у свету и друштву, али којој се на жалост не поклања довољно пажње.

На који начин је то урађено, може се спознати из краћег резимеа који следи:

У уводном делу дисертације, дат је историјски развој појаве мучења као казне у систему кривичног права у робовласничким, феудалним и капиталистичким државама.

Посебан одељак је посвећен мучењу кроз историју Србије и законодавним актима тога времена: Жичка повеља, Законик цара Стефана Душана, Закон проте Матеје Ненадовића, Карађорђево законик и др.

У жељи да укажемо на значај и смисао саме теме, користили смо универзалне међународно правне изворе, као и међународне и регионалне механизме забране мучења, како би на кратко нагостили шта ће бити предмет нашег даљег истраживања.

Затим смо дали приказ кривичног дела мучења у упоредном праву, којом приликом су у потпуности обрађени кривични законици Босне и Херцеговине, Белорусије, Грчке, Луизијане, Македоније, Немачке, Руске Федерације, Таџикистана, Хрватске и Црне Горе. У осврту на упоредноправна решења, указана је на сличност и разлике у погледу заступљености кривичног дела мучења у законима наведених држава.

У четвртој глави, дато је појмовно објашњење елемената и облика испољавања кривичног дела мучења у Кривичном законнику Републике Србије, укључујући и друга кривична дела која у себи садрже елементе мучења. Посебно је наглашена забрана мучења садржана у највишем правном акту Уставу Републике Србије и законима: Кривични законик Републике Србије, Закон о кривичном поступку, Закон о извршењу кривичних санкција, Закон о прекршајима и Закон о полицији.

Посебна пажња у овој дисертацији у глави пет је посвећена превентивним мерама усмерених на спречавању мучења лица лишених слободе, као што су: обавештавање притвореног лица о правима, избегавање изолационог притвора, основна правила поступања са лицима лишених слободе, ограничења приликом саслушања лица, право на адвоката и поштовање права адвоката, право на медицинску помоћ, право на жалбу у вези са законитошћу притвора и др. којом приликом је дат приказ основних правила поступања са лицима лишеним слободе, њиховим правима и мерама заштите за посебне категорије лица (жене, малолетна лица и лица са психичким проблемима).

Глава шест је посвећена спровођењу истраге и испитивању случајева мучења, почев од подношења пријаве за учињено кривично дело мучења, примене начела вођења истраге, обезбеђења доказа за извршено кривично дело мучење, методологије обављања разговора, идентификовање сведока и њихове заштите до кривичног гоњења осумњичених за учињене случајеве мучења и поступак за рехабилитацију жртава мучења.

Улога и значај који имају надлежни државни органи, пре свега судство и тужилаштво у заштити лица лишених слободе и осумњичених за кривична дела мучења, приказана је у следећој глави. У њој су нарочито наглашене заштитне мере које треба примењивати за време трајања притвора, поступак појављивања пред правосудним органима, правна помоћ, обавеза пружања заштите у случају протеривања и др.

Динамика и структура испољавања кривичног дела мучења, обухватила је обим његовог испољавања у полицијској пракси Министарства унутрашњих послова Републике Србије у различитим временским периодима, где је поред броја поднетих кривичних пријава за извршена кривична дела мучења и других дела са елементима мучења, дат преглед употребе средстава принуде и преглед представки и притужби у којима су грађани указивали на прекомерну употребу средстава принуде. Посебан аспект истраживања био је усмерен на преглед пријављених кривичних дела са елементима мучења пријављених по службеној дужности, као и механизмима њихове заштите.

Правна пракса међународних тела о забрани мучења садржана у случајевима који су вођени пред Комитетом Уједињених Нација за спречавање мучења и Европским судом

за људска права, а која је дата у глави осам, поред тога што говори о условима и начинима покретања поступка пред наведеним међународним телима, истовремено је и реалан показатељ тешког пута доказивања и доношења коначних пресуда у којима, када се све узме у обзир, нема апсолутних „победника“.

Мучење, која се најчешће спроводи над лицима лишеним слободе, представља најтежи вид кршења људских права на лични интегритет и дигнитет. Особе лишене слободе ради полицијског задржавања, притвора, издржавања казне затвора, или у било ком другом контексту, налазе се у ситуацији потпуне зависности, што их чини посебно рањивим у односу на било који вид злоупотребе. Упркос забранама, мучење се и даље спроводи и представља глобални проблем који је посебно изражен у појединим земљама и одређеним ситуацијама, најчешће током ратова. Расположиви подаци упућују на то да у Србији не постоји институционално, систематско мучење, али да и даље постоје бројни случајеви суровог, нељудског и понижавајућег поступања и кажњавања.³¹⁴

Ради ефикасније заштите од мучења, неопходно је развити одговарајуће превентивне механизме. Активност ових механизма, поред осталог укључује периодичне посете местима на којима се налазе лица лишена слободе – полицијским станицама, затворима и др. Циљ ових посета је да се утврди има ли случајева мучења, али и да се утврди како се поступа у законом дефинисаним ситуацијама примене средстава принуде или изрицања дисциплинских мера. Такође, при овим посетама проверавају се услови у којима живе и раде лица лишена слободе, као и обим и квалитет здравствене заштите која им се обезбеђује. Република Србија је ратификујући Опциони протокол уз Конвенцију Уједињених Нација против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања, преузела обавезу формирања националног механизма за превенцију мучења. Србија и Црна Гора је ратификовала Опциони протокол 2005. године и извршила одговарајуће измене у закону о ратификацији у мају 2006. године. То значи да је Србија била обавезна да одреди или уведе један или више независних националних механизма за превенцију мучења на националном нивоу у мају 2007. године, али иако је од тада прошло скоро четири године, то још није учињено.

Сагледавајући значај успостављања механизма за превенцију мучења и користећи расположиве институционалне капацитете, Заштитник грађана је јула 2009. донео одлуку којом је успоставио Превентивни механизам – тим Заштитника грађана за надгледање установа у којима се налазе особе лишене слободе. Надгледање обухвата континуирано и систематско прикупљање, проверу и обраду података у вези са заштитом права особа лишених слободе.

Надгледање ових установа се остварује не само у затворима и полицијским станицама него, и у установама социјалне и здравствене заштите, као и на свим другим местима на којима се налазе особе којима је слобода ускраћена, односно ограничена одлуком или уз изричиту или прећутну сагласност државног органа. Превентивни механизам Заштитника грађана је овлашћен да несметано, без претходне најаве, посећује установе и приступа свим просторијама у установама, да врши увид и прибавља копије целокупне релевантне документације, као и да ненадзирано и поверљиво разговора са особама лишеним слободе и особљем у установама. Превентивни механизам чине пре свега експерти који располажу знањем релевантним за заштиту права особа лишених

³¹⁴ <http://www.politika.rs/Stranice/Pretraga.lt.html?cx=partner-pub->

слободе, с тим што се за сваку појединачну посету води рачуна о заступљености стручњака потребних профила. Превентивни механизам Заштитника грађана је сачинио методологију рада којом је утврђен начин деловања у поступку планирања, припреме и спровођења надгледања. По тој методологији превентивни механизам је поступао током посета у другој половини 2009. и почетком 2010. године. Том приликом је остварена сарадња са руководством и службама за унутрашњу контролу установа, Министарством правде, као и међународним организацијама и невладиним организацијама које се баве заштитом права особа лишених слободе.

Приликом надгледања установа превентивни механизам Заштитника грађана, посебну пажњу посвећује положају деце, старијих малолетника, млађих пунолетника, особа са инвалидитетом, особа са посебним потребама, болесних, старих, особа ЛГБТ оријентације, жена, припадника националних мањина, припадника верских заједница и странаца. Резултати ових посета затворима указују да у Србији не постоји мучење као институционална, системска појава, али се поједини услови смештаја особа лишених слободе, који су у највећој мери последица објективног проблема – пренасељености затвора – могу окарактерисати као нехумани и понижавајући.

Компаративна искуства показују да је највећи број држава, поступајући по поменутом опционом протоколу уз конвенцију УН, одредио једно од постојећих тела (нпр. Заштитник грађана, Комисија за људска права) за национални превентивни механизам. Мањи број држава је одредио неколико од већ постојећих тела за национални превентивни механизам. Најзад, поједине државе су оформиле потпуно ново тело за национални механизам за превенцију мучења.

Здравствена заштита лица лишених слободе има, поред уобичајених професионалних дужности лекара, специфичне задатке. Наиме, лекари, поред лечења својим пацијентима, али и лекарској професији, као и међународним и домаћим етичким стандардима професије дугују много више – обавезу заштите пацијената (лица лишених слободе од мучења). У питању је веома комплексна обавеза, јер лекари имају двоструку одговорност – према пацијенту кога треба да заштите, али и према свом послодавцу од кога економски зависе, који је најчешће, као и у Србији, управо државни орган надлежан за извршење кривичних санкција, у нашем случају Министарство правде. У овој ситуацији, пријављујући случајеве лошег поступања према лицима лишеним слободе, медицинско особље улази у ризик да остане без запослења. У пракси се најбољим показало решење да здравствено особље које ради у установама за извршење кривичних санкција буде запослено преко Министарства здравља, како би се обезбедила њихова независност у раду.

У том смислу Заштитник грађана је дао препоруке за промену радноправног статуса здравственог особља које је још увек запослено преко Министарства правде. Друга, можда и важнија, потреба здравственог особља које ради са лицима лишеним слободе јесте да буде обучено за коришћење Истанбулског протокола – међународног стандарда за истраге у случајевима сумње на мучење и за судскомедицински (форензички) преглед. У противном, медицински преглед особа које пријављују мучење у потпуности губи смисао јер се не спроводи на начин који ће жртву заштитити и омогућити покретање поступка за утврђивање одговорности особа које су се према лицима лишеним слободе понашала на забрањен начин. Позитивна искуства указују на то да је укључивање судскомедицинских експерата у истраге случајева сумње на мучење веома корисно.

Две главне сврхе казне су одмазда („кажњавам вас јер сте грешили“) и превенција („кажњавам вас да не бисте грешили“). Наш данашњи Кривични законик усваја ово друго схватање: „Општа сврха прописивања и изрицања кривичних санкција је сузбијање дела којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством“. У оквиру те опште сврхе, казне имају за циљ: (1) спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да их убудуће не чини (индивидуална превенција); (2) утицање на друге да не чине кривична дела (општа превенција) и (3) изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона (васпитна функција).

Индивидуална превенција има два вида: онемогућавање и ресоцијализацију. Код казне затвора, онемогућавање је тек делимично: док је у установи, осуђеник не може да изврши нека кривична дела (нпр. злоупотребу службеног положаја), али може да врши нека друга (нпр. да убије или силује другог затвореника). Ресоцијализација се састоји у мењању оних осуђеникових навика и вредности за које се сматра да су га навеле на извршење кривичног дела и у његовом оспособљавању за друштвено прихватљив начин живота (нпр. стицањем стручних квалификација). Осуђеника, мисли се, треба „поправити“ (отуда назив казнено-поправни дом) или „преваспитати“ (према нашим ранијим законима, „преваспитање“ је било експлицитни циљ кажњавања).

Општа превенција почива на претпостављеном застрашујућем деловању казне: онај ко зна да ће, украде ли, ићи у затвор – неће украсти. Да би застрашила, казна мора да представља зло, бар са становишта потенцијалних преступника. Зло садржано у затворској казни може и мора да се састоји само у лишењу слободе; нису дозвољена никаква друга лишавања. Претпоставља се да потенцијални преступник рационално одлучује да ли да изврши дело или не. У стварности, наравно, то није увек случај. На пример, многи злочини се врше из страсти, у афекту који не дозвољава рационално одлучивање, а за многе професионалне и организоване криминалце казна је професионални ризик. Зато прописивање све строжих казни, што је стални захтев свих популистичких политичара, само по себи не може да делује превентивно.

Да ли се и како код нас остварује сврха кажњавања? Погледајмо то само на примеру најтеже казне – затворске. Основна мера ефикасности казне је стопа рецидивизма. Она показује колико осуђеника после издржане казне буде поново осуђено, тј. на колико њих казна није деловала превентивно. Држава може некој особи умањити спектар доступних слобода и права, али искључиво одлуком надлежног органа, на начин и у мери прописаној законом.

Зато „лишење слободе“ треба схватити само као ограничење појединих, конкретних слобода и права, у мањој или већој мери, а не као потпуно одузимање целокупног корпуса слободе. Упркос томе што предвиђа институт „лишења слободе“, Устав Републике Србије у Основним начелима о људским и мањинским правима и слободама помиње само могућност да се законом „ограниче“ права и слободе, и прописује да се достигнути ниво људских права не може смањивати. Указујем и на проблем да се у потврђеним међународним уговорима под „*persons deprived of liberty*“ („особе лишене слободе“) не сматрају само особе на извршењу казне затвора и притвореници, који су традиционално обухваћени овим појмом. Општеприхваћено је, наиме, да у круг тих особа улазе и све остале особе које су због здравственог или материјалног стања и других околности приморане на боравак, односно задржане су у такозваним тоталним установама (специјалне болнице, установе за смештај особа са инвалидитетом и менталним тешкоћама итд.).

Упркос „лишењу слободе” што чине државни органи, „особе лишене слободе” располажу низом права и слобода који им нису одузети појединачним актом, те је држава дужна да поштује и штити све слободе и права која им тим актом нису одузета. Особе лишене слободе имају право на поштовање њихових неотуђивих људских права и слобода. Оне задржавају сва права која им нису одузета одлуком о ограничењу њихових слобода и права, на основу којих су их државни органи и задржали. Ограничења права за те особе треба да буду минимална, неопходна и сразмерна легитимном циљу због ког су донетом одлуком наметнута. Животни услови који угрожавају њихова људска права не могу се оправдавати недостатком материјалних средстава, њиховом кривицом за извршено дело или којом другом околношћу. Живот у институцијама у којима су те особе задржане треба да буде што је могуће ближи добрим странама живота у заједници, као и да омогући њихову накнадну интеграцију у тзв. слободно друштво.

Закључак је многобројних субјеката који контролишу законитост и правилност рада установа, односно поштовање права особа лишених слободе да у Србији не постоји тортуре као институционална, системска појава. Присутне су само појединачне појаве суровог поступања. Међутим, општи услови смештаја особа лишених слободе, у највећој мери као последица пренасељености установа, могу се означити као нехумани и понижавајући.

Непостојање потребних смештајних капацитета затворског система у Србији непосредно утиче на битне недостатке у смештају, хигијени, здравственој заштити, безбедности, исхрани и другим сегментима живота особа на издржавању казне затвора и у притвору. Чести су случајеви да су кревети на „три спрата”, а да у бројним спаваоницама у којима нема места да се унесе кревет, особе спавају на поду. Требало би без одлагања приступити интензивној изградњи нових затворских капацитета. Јер градња затвора у Србији не представља само „градњу нових објеката” већ стварање неопходног простора за смештај постојећег броја особа, сходно домаћим прописима и међународним стандардима. С друге стране, у Србији постоје недопустиво велике социјалне и здравствене установе тоталног типа. У тако гломазним установама уопште није могуће адекватно задовољити потребе оних који су у њима смештени.

Посебно желимо да скренемо пажњу на основне предуслове који могу одиграти веома важну улогу у спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, који су добрим делом садржани и у препорукама најважнијих међународних институција Уједињених Нација, Савета Европе и др, образованим са циљем да се баве превенцијом и унапређивањем заштите људских права и слобода, али и откривањем и санкционисањем свих случајева у којима је мучење имало доминантну улогу и оставило тешке последице.

Најважније међународне и регионалне институције које се баве заштитом људских права и спречавањем мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, у својим актима, прописале су забрану мучења на следећи начин:

У члану 5. Универзалне декларације о људским правима, прописано је да: „*нико не сме бити подвргнут мучењу или свирепом, нечовечном или понижавајућем поступку или кажњавању.*”

У члану 1. Конвенције Уједињених Нација против мучења, наведена је међународно договорена дефиниција аката који представљају „мучење“.

Према тој дефиницији, појам „мучење“ се дефинише као „било који чин намерног наношења великог бола или патње, било физичког или менталног, са циљем да се од тог или трећег лица добију информације или признање, да се казни због дела које је оно или треће лице извршило, или се сумња да је извршило, или застрашивањем или принудом над тим или трећим лицем, или из ма ког разлога заснованог на дискриминацији било које врсте, када се бол или патња наносе од стране или на подстрекивање, или уз сагласност, или уз пристанак службеног лица или друге овлашћене особе. Ово не обухвата бол или патњу који су проистекли, или су део или узредна последица законите санкције.“

У члану 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, прописано је да „нико не сме бити подвргнут мучењу или суровом, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању. Посебно нико неће бити подвргнут медицинским или научним експериментима, без своје слободне воље“.

Члан 3. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, којим се забрањује мучење гласи: „нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању“.

Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања у члану 1, истиче: „установљава се Европски комитет за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Комитет путем посета особама лишеним слободe, испитује, како се према њима поступа са циљем да, уколико је потребно, повећа заштиту тих особа од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака“.

Америчка конвенција о људским правима у члану 5. став 2, наводи да „нико неће бити подвргнут мучењу или суровом, нечовечном или понижавајућем кажњавању или поступању. Са свим лицима лишеним слободe поступаће се с поштовањем, због урођеног достојанства људског бића“.

У Афричкој повељи о људским правима и правима народа у члану 5, прописано је: „сваки појединац ће имати право на поштовање достојанства урођеног људском бићу и на уважавање његовог правног статуса. Биће забрањени сви облици експлоатације и понижавања човека, нарочито ропство, трговина робљем, мучење, сурово, нечовечно или понижавајуће кажњавање и поступање“ и др.

У Републици Србији је донет велики број закона и других прописа којима се у одређеним сегментима уређују област људских права, чиме се на одређени начин остварује усаглашавање законодавства Републике Србије са европским стандардима у области људских права. Са аспекта забране мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака у области кривичног законодавства којима је ова област посебно регулисана издвајају се: Устав, Кривични законик, Законик о кривичном поступку, Закон о полицији, Закон о прекршајима, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закон о извршењу кривичних санкција и Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала.

1) У члану 25. Устава Републике Србије утврђено је да је „физички и психички интегритет неповредив и да нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без свог слободно датог пристанка“. У складу са одредбама члана 28. Устава

Републике Србије према лицу лишеном слободе мора се поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности.

Изричито је забрањено свако насиље према лицу лишеном слободе. Одредбама члана 202. став 4. Устава Републике Србије онемогућено је укидање или ограничење забране мучења чак и у време ратног и ванредног стања. Дакле, може се закључити да наведене одредбе Устава, сагласно ратификованим конвенцијама и тиме преузетим обавезама државе, јасно прокламују апсолутну забрану мучења и других облика свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. У складу с Уставом прокламованим начелима, кривично законодавство одређује законске инструменте којим се санкционишу сви облици мучења и успостављају механизми који треба да спрече сваки облик злостављања.

2) Мучење је у *Кривичном законнику Републике Србије* систематизовано у Глави четрнаест (XIV) у групи кривичних дела под називом „*Кривична дела против слобода и права човека и грађанина*“. Ово кривично дело је прописано у члану 137. под називом „*Злостављање и мучење*“, а састоји се у злостављању другог или поступању на начин којим се вређа људско достојанство.

3) У *Законнику о кривичном поступку* у члану 12. наводи се да је забрањено и кажњиво свако насиље над лицем лишеним слободе и лицем којем је слобода ограничена, као и свако изнуђивање признања или друге изјаве од окривљеног или другог лица које учествује у поступку.

Лицима лишеним слободе Законик о кривичном поступку гарантује права чије поштовање би требало да делује превентивно и онемогући злостављање. У члану 5. поред горе наведених права гарантује се и право лица лишеног слободе да се на његов захтев без одлагања о лишењу слободе обавести члан породице или друго блиско лице, као и дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин, уколико се ради о страном држављанину, или представник међународне организације, ако је у питању избеглица или лице без држављанства. Лицу лишеном слободе се гарантује и право да с овим особама и браниоцем неометано комуницира. Однедавно је уведено и право неометаног комуницирања са Заштитником грађана.

Законик о кривичном поступку не садржи одредбе у којима се изричито користе термини „злостављање“ и „мучење“, већ се користе други појмови као што су насиље, сила, претња, изнуривање, итд. Ипак, имајући у виду и кривична дела предвиђена Кривичним закоником, посредно се може закључити да Законик о кривичном поступку забрањује свако злостављање и мучење.

4) *Законом о извршењу кривичних санкција* у поглављу „Основне одредбе о положају лица према коме се извршава санкција“, у члану 6. прописано је да се санкција извршава на начин којим се јамчи поштовање достојанства лица према коме се она извршава, да су забрањени и кажњиви поступци којима се лице према коме се извршава санкција подвргава било каквом облику мучења, злостављања, понижавања или експериментисања. Кажњива је и принуда према лицу према коме се извршава санкција ако је несразмерна потребама њеног извршења.

5) *Закон о полицији* садржи одредбе којима се директно или посредно забрањују мучење и други облици злостављања. Њиме је одређена обавеза Министарства унутрашњих послова да, ради стварања услова за рад полиције, „обезбеђује услове за

превенцију мучења, нечовечних или понижавајућих поступака и контролу односа према лицима лишеним слободе“ (члан 7. став 1. тачка 14.).

У члану 12. прописано је да ће се полиција, при обављању полицијских послова, придржавати и међународних стандарда полицијског поступања, укључујући и оне који се односе на остваривање људских права, недискриминацију, ограниченост и уздржаност у употреби средстава принуде, забрану мучења и примене нечовечних и понижавајућих поступака и обавезу одбијања незаконитих наређења. Уз то, полицијски службеници су дужни да увек поступају професионално, одговорно и хумано и да поштују људско достојанство, углед и част сваког лица и друга његова права и слободе (члан 13. став 2.).

6) *Законом о прекршајима* је такође предвиђено да се окривљени саслушава уз пуно поштовање његове личности. Према окривљеном се не смеју употребити сила, претња, обмана, обећања, изнуда, изнуривање или друга слична средства да би се дошло до његове изјаве или признања или неког чињења које би се против њега могло употребити као доказ.

7) *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица* прописује да приликом предузимања радњи за вођење кривичног поступка против малолетника, учесници у поступку су дужни да поступају обазриво, водећи рачуна о зрелости, другим личним својствима и заштити приватности малолетника, како вођење поступка не би штетно утицало на његов развој. Такође, према малолетнику треба поступати на начин који одговара његовом узрасту уз поштовање његовог достојанства, подстицање његовог целовитог развоја и учешћа у сопственој ресоцијализацији, придржавајући се савремених педагошких, психолошких и психолошких знања и искуства и др.

8) *Забрана мучења, нечовечних или понижавајућих поступања или кажњавања у Закону о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала*, остварује се кроз поштовање и заштиту права осуђеног лица: а) право на смештај, б) право на исхрану, в) право на одећу, рубље и обућу, г) право на лечење и здравствену заштиту, д) право на рад, њ) право на слободно време, е) право на обавештавање и дописивање, ж) право на остваривање верских права, з) право на телефонски разговор, и) право на посете блиских сродника и других лица, ј) право на пријем пакета и новчаних пошиљки, к) право на правну помоћ и л) право на притужбу и жалбу и судску заштиту.

У погледу сличности и разлика између кривичног дела мучења садржаног у Кривичном законнику Републике Србије и Кривичном законнику Белорусије, Босне и Херцеговине, Грчке, Луизијане, Македоније, Немачке, Руске федерације, Тапикистана, Хрватске и Црне Горе, може се закључити следеће:

Кривично дело мучење у Кривичном законнику Републике Србије, као и у Кривичном закону Федерације БиХ, Републике Македоније, Републике Хрватске и Републике Црне Горе, заступљено је као посебно кривично дело у групи кривичних дела под називом „*Кривична дела против слободе и права човека и грађанина*“.

Својство учиниоца кривичног дела мучења у Кривичном законнику Републике Србије, као и у Кривичним законцима Белорусије, Савезне Републике Немачке, Републике Српске, Руске Федерације и Тапикистана, није прецизно одређено, као што је то

учињено у Кривичним законима Грчке, Луизијане, Македоније, Федерације БиХ, Хрватске и Црне Горе, где је као учинилац наведено службено лице.

У погледу заступљености тежег облика испољавања кривичног дела мучења, уочено је да он постоји само у Кривичним законима Савезне Републике Немачке, Руске Федерације, Републике Српске, Републике Таџикистана, Републике Хрватске и Републике Црне Горе.

Објекат заштите у свим Кривичним законима су слобода и достојанство људске личности, која се односи на грађане, затворена лица, окривљене, сведоке, беспомоћна лица, вештаке, особе или њихову родбину у вези са њеним вршењем званичних, грађанских или јавних дужности, малолетних лица и др.

Као радње извршења које су у опису кривичног дела мучења садржани у Кривичним законима, посебно се издвајају: употреба силе и претње, злостављање или друге радње које у себи имају особине мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, застрашивање, противправна употреба средстава принуде.

Последице које могу настати извршењем кривичног дела мучења у већини случајева се односе на наношење физичких (тежих и лакших повреда) или психичких патњи систематским наношењем удараца или другим насилним чињењима, а у појединим случајевима могу настати и смртне последице.

Што се тиче висине прописане казне за извршено кривично дело мучења, она је различита, тако да се за основни и тежи облик испољавања креће у распону до једне или од једне до десет година затвора, а у појединим Кривичним законима, предвиђена је и новчана казна (Луизијана, Савезна Република Немачка, Република Српска и Црна Гора).

На основу извршене анализе обима, динамике и структуре кривичног дела мучења у Републици Србији, може се извести закључак да је дошло до значајног смањења извршења овог кривичног дела од стране полицијских службеника. Као пример узећемо период од 2003. до 2007. године у коме је на основу кривичних пријава поднетих по службеној дужности, констатовано да је од стране овлашћених службених лица извршено укупно 48 кривичних дела злостављања и мучења. Ово кривично дело је чешће извршавано 2003, а најмање 2007. године. Такође, од укупног броја извршених кривичних дела злостављања и мучења од стране овлашћених службених лица, добијеног из кривичних пријава које су грађани подносили надлежним тужилаштвима против овлашћених службених лица, највише их је било у 2003, а најмање у 2007. години. Грађани су у периоду од 2003. до 2007. године, пријавили укупно 342 овлашћена службена лица за извршено кривично дело злостављање и мучење.

До извршења кривичног дела злостављање и мучење, најчешће је долазило приликом интервенција по пријави због нарушавања јавног реда, позивања на разговор и давања изјаве, обављања редовне патролне делатности, контроле учесника у саобраћају, легитимисања, привођења лица, организовања рације, уручивања наредбе суда или без повода.

Најчешћа места извршења кривичног дела злостављање и мучење су била: службене просторије, службено возило, угоститељски објекат, улице и друга јавна места.

Против свих полицијских службеника су након подношења кривичних пријава, предузете и мере дисциплинске одговорности – покретани су дисциплински поступци и доношена су решења о њиховом удаљењу из Министарства унутрашњих послова, до окончања дисциплинских поступака. У дисциплинским поступцима који су вођени против полицијских службеника, изрицане су следеће мере: престанак радног односа, новчана казна, распоред на ниже радно место, а било је и случајева ослобађања од одговорности.

Као главни разлози који су значајно допринели смањењу извршења кривичног дела злостављања и мучења издвајају се следећи:

а) утицај међународних уговорних тела која се баве људским правима и спречавањем мучења на домаће кривично законодавство, правосуђе и тужилаштво у складу са потписаним и ратификованим међународним документима у погледу ефикасности вођења поступка, суђења и изрицања адекватних казни (казнена политика),

б) успостављена контрола рада полиције у складу са Законом о полицији,

в) едукација полицијских службеника у области заштите људских права и спречавања мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака;

г) ефикаснији дисциплински поступци и изречене мере и

д) образовање Комисије МУП за праћење спровођења Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, као једног од превентивних механизма заштите лица лишених слободe од мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

За потребе ове дисертације, као основне предуслове или препоруке у ефикасном супростављању и сузбијању мучења, издвојили смо следеће:

- Све релевантне међународне инструменте и извештаје у области заштите људских права је неопходно благовремено превести на више језика, дистрибуирати их надлежним органима и учинити их доступним широј јавности;

- Потребно је континуирано пратити савремене међународне стандарде у области превенције мучења, уградити их у унутрашњи правни систем сваке државе и доследно их примењивати у пракси;

- Потребно је успоставити систем пружања бесплатне правне помоћи жртвама мучења;

- Неопходно је укључити у интензивне едукационе процесе све запослене у институцијама у којима су смештена лица лишена слободe, посебно оне која се односе на забрану примене третмана који могу прерасти у сурово, нељудско или понижавајуће поступање;

- Изводити обуку о модалитетима, правилима, методима испитивања, у циљу потпуне забране мучења, и посебну обуку за медицинско особље како би било у стању да идентификује примену мучења, нехуманих или понижавајућих поступака у складу са Истанбулским протоколом;

- Неопходно је интензивирати редовне и ванредне интерне надзоре установа за извршење санкција, полицијских станица, медицинских установа, социјалних установа, као и свих осталих установа у којима су смештена лица лишена слободе;
- Нужно је установити ефективну парламентарну контролу установа за извршење санкција, као и интензивирати контролне активности независних државних органа и невладиних организација у свим установама у којима су смештена лица лишена слободе;
- Посебно угрожену групу лица лишених слободе чине особе са интелектуалним и психичким сметњама које бораве у психијатријским болницама и институцијама социјалне заштите. Услед лоших услова и без ефикасних мера заштите ове особе су под великим ризиком од третмана који се може окарактерисати као суров, нељудски или понижавајући и који може прерасти у мучење.

Сходно томе, потребно је у што краћем року:

- створити услове за повратак што већег броја особа са психичким и интелектуалним сметњама у природно окружење;
- укинути гломазне институције, а без одлагања у њима битно умањити број смештених особа и створити хуманије услове у институцијама за оне за које повратак у природно окружење није тренутно могућ;
- усвојити посебан и свеобухватан анти-дискриминаторни закон којим би се, између осталог, заштитила и права особа са инвалидитетом, укључујући и побољшање услова становања и живота у институцијама за ментално здравље и како би се промовисала њихова социјална интеграција, као и да отпочне са спровођењем овог закона (Словачка);
- потребно је неодложно одредити Национални механизам за превенцију мучења, сходно обавези преузетој ратификацијом Опционог протокола уз Конвенцију против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, а по неком од постојећих модела који је примерен правном систему сваке државе. Ово је посебно важно за Републику Србију која је једна од потписница наведеног протокола, а која још увек није донела један овакав план иако је рок за његово доношење одавно истекао. Такође, господин Томас Хамасберг, комесар Савета Европе за људска права, препоручио је Републици Србији да размотри сачињавање нацрта свеобухватног националног акционог плана за људска права која ће обухватити све постојеће стратегије и акционе планове и обезбедити укљученост цивилног друштва;
- обезбедити хитно усвајање и спровођење закона у вези са одређењем државе ка заштити људских права и да се путем кампања за подизање нивоа свести обучи јавност о могућностима коришћења постојећих законских одредби и институционалних механизма за заштиту људских права;
- да се оснаже национални механизми за спровођење одлука Комитета за људска права, Комитета против мучења, Комитета за елиминацију расне дискриминације и Комитета за елиминацију дискриминације жена у случајевима када су поднете жалбе појединаца;

- да се убрза процес спровођења Опционалног протокола везаног за Конвенцију против мучења и да се успостави потпуно независан механизам превенције у консултацији са грађанским друштвом, те предузму све потребне мере да се делотворно спречи мучење;
- да се укине клима некажњивости и обезбеди системско спровођење истрага, кривично гоњење и кажњавање учинилаца расно мотивисаних напада на припаднике мањина;
- да се предузму потребне мере у сфери законодавства, спровођења закона и подизању нивоа свести у решавању питања насиља у породици над женама и децом;
- да се обезбеди потпуна усклађеност националних законодавстава и релевантних процедура са стандардима правног система за малолетнике из Конвенције УН о правима детета и да се забрани сваки вид физичког кажњавања, укључујући кажњавање у оквиру породице, у складу са препорукама Комитета за права детета;
- да се настави са развојем правног система у складу са међународним стандардима који подразумевају оснаживање владавине права;
- да се предузму све потребне мере како би се осигурало да се о наводним случајевима кршења људских права обавесте надлежна тела и да се ти случајеви систематски подвргну истрази и да се починиоци казне уколико је потребно;
- да се ојачају мере за развој делотворних механизма за борбу против некажњивости, укључујући и оснаживање националних судова;
- да се промовише рад бранилаца људских права и предузму све неопходне мере да им се обезбеди безбедност и слобода изражавања, као и повољна средина за рад. Неопходно је предузети конкретне кораке у давању легитимитета браниоцима људских права и њиховим активностима, и осигурати да у случајевима покретања поступака против браниоца људских права они буду процесурани у складу са међународним стандардима у погледу права на правично суђење.

1. Препоруке за спречавање полицијског злостављања

- Наставити са применом едукације о људских правима у полицијској обуци по новим програмима, са посебним фокусом против лошег поступања од стране полиције и јачањем механизма притужби на рад полиције са довољно ресурса и надлежности;
- На редовној основи проверавати резултате обуке полиције и осигурати континуиран и независни надзор над радом полиције;
- Оснажити напоре на јачању свести о родној осетљивости у обуци која се односи на притвор, методе испитивања, односно третмана ухапшених, притворених или затворених лица;
- У полицијским станицама је неопходно створити хуманије услове за смештај задржаних лица и елиминисати присуство било каквих предмета који симболизују примену мучења;

□ Сви предмети који не припадају стандардној опреми треба сместа да буду уклоњени из полицијских просторија за задржавање или испитивање лица. Сви такви предмети заплењени током криминалистичких истрага треба да буду евидентирани у посебној књизи евиденције, прописно обележени (уз назнаку случаја на који се односе) и складиштени на месту предвиђеним за то;

□ Извештај након лекарског прегледа нових притвореника треба да садржи: у потпуности пренете изјаве лица о коме је реч од значаја за лекарски преглед (укључујући у то и његов опис свог здравственог стања и евентуалне наводе о злостављању); у потпуности пренете објективне налазе лекара на основу темељног прегледа и злостављања; у потпуности пренете објективне налазе лекара на основу темељног прегледа и закључке лекара уз назнаку мере у којој евентуалне оптужбе одговарају објективним налазима лекара. Кад год су забележене повреде које одговарају наводима о злостављању, надлежном тужиоцу систематски треба скренути пажњу на тај извештај.

Даље, резултати сваког прегледа, укључујући у то и поменуте изјаве и закључке лекара, треба ставити на располагање притворенику и његовом правном заступнику. Исти приступ треба следити сваки пут када полиција врати притвореника у притвор, након што је учествовао у истражним активностима;

□ Наставити са предузимањем одлучних мера у борби против полицијског злостављања; конкретно, све оптужбе или друге индиције о физичком злостављању које врше полицијски службеници морају бити прописно истражене, а службеници о којима је реч, ако је потребно, морају бити кажњени на одговарајући начин. Важно је осигурати да лица којима је поверено обављање истражних радњи у вези са жалбама на поступање полиције не буду из исте службе, као лица против којих се води истрага. У идеалним условима, они којима је поверено оперативно вођење истраге треба да буду потпуно независни од службе на коју се односе оптужбе.

2. Препоруке (мере) за заштиту од злостављања лица лишених слободе

≈ Предузети кораке да се право лица лишених слободе од стране полиције да узму адвоката, делотворно примењује од самог тренутка лишавања слободе. Свакоме ко је по закону дужан да дође у полицијске просторије и тамо борави (нпр. у својству „сведока“), такође треба да буде обезбеђено право да узме адвоката;

≈ Потребно је уложити додатне напоре како би било обезбеђено да систем правне помоћи лицима у полицијском притвору делотворно функционише; то треба учинити у сарадњи са одговарајућим адвокатским коморама;

≈ Обезбедити да лице у полицијском притвору од самог тренутка лишавања слободе има делотворно право на лекарски преглед (при чему се подразумева да преглед може обавити лекар којег притворено лице само изабере, о трошку тог лица);

≈ Припремити обрасце у којима ће јасно бити изложена права лица лишених слободе од стране полиције (укључујући у то и право на приступ лекару) и да обезбеде да тај образац буде систематски уручен тим лицима у тренутку лишавања слободе (тј. у тренутку када лицима о којима је реч први пут настане обавеза да бораве у полицијском објекту).

Посебно треба водити рачуна о томе да притворена лица буду у стању да разумеју своја права; полицајци су у обавези да утврде да је тако. Образац би требало обезбедити на одговарајућим језицима;

≈ Потребно је предузети мере којима ће бити обезбеђено да малолетници не дају изјаве нити потписују документе у вези са делом за које су осумњичени без помоћи адвоката и/или без присуства особе од поверења која ће помоћи малолетнику;

≈ Потребно је предузети мере којима ће бити обезбеђено да свим лицима која полиција лиши слободе, а која не разумеју језик, без одлагања буде обезбеђен преводилац и, посебно, да од њих не буде затражено да потпишу било какву изјаву или други документ пре него што им буду обезбеђене услуге преводиоца;

≈ Потребно је предузети кораке којима ће бити обезбеђено да кад год нека служба за спровођење закона из било ког разлога лиши неко лице слободе, та чињеница без одлагања буде прописно евидентирана;

≈ Потребно је да у сваком објекту полиције буде вођена свеобухватна евиденција о полицијском притвору, која ће бити стандардног формата и садржати информације о свим аспектима притвора једног лица и свим радњама предузетим у вези с тим;

≈ Неопходно је предузети мере да буде осмишљен систем независног надзора над полицијским притворским објектима. Да би обиласци с циљем надзора били у потпуности делотворни, они треба да буду чести и ненајављени. Осим тога, надзорна тела треба да имају овлашћења да насамо разговарају са притвореним лицима и да изврше увид у сва питања која се тичу поступања према тим лицима (материјални услови притвора, евиденције о притвору и друга документација, остваривање права притворених лица, итд.);

≈ Повратак притвореника из судског у полицијски притвор - у било коју сврху - треба тражити само када је апсолутно неизбежно; то треба да подлеже одобрењу одговарајућег тужиоца/судије. Осим тога, премештај притвореника из објекта полиције или у њих треба да буде прописно евидентиран.

3. Препоруке за побољшање услова притвора и затворских просторија

■ Појачати напоре оријентисане ка унапређивању материјалних услова у притворским и затворским просторијама, посебно у погледу хигијенских услова и медицинске неге, укључујући и кроз омогућавање приступа независном медицинском особљу на редовној основи;

■ Убрзати реформу затворског система и, у том смислу, затражити техничку помоћ Уједињених нација и других релевантних организација;

■ Успоставити систем инспекције услова у затворима коју би спроводили независни експерти, као што је препоручено у извештају Комитета за спречавање мучења Савета Европе, након посете СРЈ 2002. године, у складу са чланом 20. Конвенције против мучења.

4. Препоруке за заштиту особа са инвалидитетом од мучења

- ▶ Покренути реформу система социјалне заштите и успоставити алтернативни систем подршке особама са инвалидитетом, паралелно са процесом деинституционализације смештаја особа са инвалидитетом, као и да се ојача професионална обука, како у установама социјалне заштите, тако и у психијатријским болницама;
- ▶ Истражити све наводе о мучењу, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању особа са инвалидитетом смештене у институцијама.

5. Препоруке у области компензације, рехабилитације и репарације

- а) Појачати напоре на заштити права жртава мучења кроз адекватно обезбеђење и одговарајуће програме рехабилитације;
- б) Развијати посебне програме за помоћ жртвама мучења или злостављања;
- в) Ојачати напоре у погледу компензације, обезштења и рехабилитације за особе са инвалидитетом за које се утврди да су биле жртве мучења.

Мучење је једно од најтежих и најнеприхватљивијих повреда људских права и зато је у борби против те појаве од пресудног значаја сарадња свих државних институција и невладиног сектора (НВО), али и регионално и национално партнерство. Борба против мучења захтева од свих државних органа да се маше и за штит и за мач закона.

Штит који треба да обезбеде подразумева поштовање националних и међународних механизма заштите, како би се они који се нађу у рукама органа реда заштитили од тога да буду подвргнути мучењу или каквим другим забрањеним поступањима. Мач којим треба да замахну подразумева да носиоце таквог понашања позову на одговорност због кршења закона.

Манфред Новак, специјални известиоц УН за мучење је рекао: „*Моје искуство показује да су случајеви у којима лица лишена слободе лажно оптужују званичнике за мучење или злостављање далеко малобројнији од ситуација у којима полицијски службеници и затворски стражари поричу такве оптужбе.*“

Упркос постојању бројних институција и механизма, постоји потреба за јачом заштитом и осигурањем кроз ефикасне превентивне механизме против мучења, које не вређа само грађанина као појединца, већ повређује и саме основе сваке демократске државе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамов С., Крећа М., *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999.
2. Aeropagitica, *A Speech for the liberty of Unlicensed Printing to the Parliament of England*, John Milton, 1644.
3. Alston P., *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Clarendon Press, Oxford, 1992.
4. Amnesty International, *End Impunity-Justice for the Victims of Torture*, T/40/024/2001
5. Amnesty International, *Fair Trials Manual*, POL 30/02/98
6. Amnesty International combatting Torture: *A Manual for Action*, Amnesty International Publication, London, 2002.
7. Amnesty International, *Israel and the Occupied Territories*, Torture in the Eighties, AI, London, 1984.
8. Amnesty International, *Torture in Greece*, The first Torturers Trial, London, 1997.
9. Analytical Report of the APT on the Draft Optional Protocol to the UNCAT, APT, Geneva, 1996.
10. Ashwort A., *Responsibilities, rights and restorative justice*, British Journal of Criminology, London 2000.
11. Атанацковић Д., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 1985.
12. A Human Rights Approach to Prison Management, Handbook for prison staff, Andrew Coyle, International Centre for Prison Studies, London, 2002.
13. Бабовић Б., *Људска права и полиција у Југославији*, Прометеј, Београд, 1999.
14. Бабовић Б., *Полицијска бруталност и полицијска тортура*, Копаоничка школа природног права, 2000.
15. Бабић М., *Коментар Кривичног закона Републике Српске*, Бања Лука, 2003.
16. Baron, R.A., Byrne, D., *Social psychology*, Boston, 2003.
17. Бејатовић С., *Међународна кривичноправна помоћ и међународни кривични суд*, Библиотека Правни информатор, 2007. Београд
18. Bernath V., *The Prevention of Torture in Europe*, The CPT: History, Mandate and Composition, Geneva: Association for the Prevention of Torture, 1999
19. Bishop P., *The Swedish Penal Code*, Stockholm, 2004.
20. Voerefijn I., *Prevention of Torture, a digest of cases of the European Committee for the Prevention of Torture and the United Nations Committee Against Torture*, Холандски институт за људска права и Институт за отворено друштво, 2001.
21. Boulesba A., *The UN Convention on Torture and the Prospects for Enforcement*, Martinus Nijhoff Publishers, 1999.
22. British Medical Association, *Medicine Betrayed: The Participation of Doctors in Human Rights Abuses*, BMA/Zed Books, London, 1992.
23. Бургенгал Т., *Људска права у сажетом облику*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
24. Byrnes A., *The Committee against Torture*, in Alston Philip The United Nations and Human Rights, Oxford, Clarendon Press, 1992.
25. Wendland L., *A handbook on State Obligations Under the UN Convention Against Torture*, Удружење за спречавање тортуре, 2002.
26. Giffard C., *The Torture Reporting Handbook*, Центар за људска права Универзитета у Есексу, Велика Британија, 2000.
27. Годишњи извештаји Београдског центра за људска права (1998-2003.)

28. Грубач М., *Кривично право и правна професија са аспекта људских права, Уставна и правна питања југословенске државе*, Београдски центар за људска права, Београд, 1999.
29. Грдинић Е., *Application of the Elements of Torture and Other Forms of Ill-Treatments, as defined by the European Court and Commission of Human Rights to the Incidents of Domestic Violence*, *Hastings International and Comparative Law Review*, vol. 23, 2000.
30. Groome D., *The Handbook of Human Rights Investigation*, Human Rights Press, Northborough, Massachusetts, USA, 2001.
31. Димитријевић В., Рачић О., Ђерић В., Папић Т., Петровић В., Обрадовић С., *Основи међународног јавног права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
32. Димитријевић В., Пауновић М., Ђерић В., *Људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
33. Димитријевић В., Ђерић В., *Збирка одлука о људским правима, Одлуке надзорних тела успостављених међународним уговорима*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
34. Ђерић В., *Чланство државе у Савету Европе, услови, поступак пријема и надзор над извршењем обавеза*, Друго издање, Београдски центар за људска права, Београд, 2001.
35. Ђорђевић С., Крећа М., Етински Р., Чукаловић И., Ристић М., *Грађа међународног јавног права у три књиге*, Дневник, Нови Сад, 1988, 1999.
36. Ђурђић В., Јовашевић Д., *Међународно кривично право*, Београд, 2003.
37. Ђурђић В., Јовашевић Д., *Практикум за кривично право*, Београд, 2003.
38. Ђурђић В., Јовашевић Д., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 2006.
39. Ђурђић В., *Кривично процесно право*, Београд, 2006.
40. Ђурић Б., *Плава страна људских права, Приручник за припаднике полиције*, Београдски центар за људска права, Београд, 2002.
41. Evans M., Morgan R., *Preventing torture, a study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment*, Clarendon Press, 1988.
42. Европска Конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе, XVI редовно годишње саветовање удружења, Златибор, 2004-2007.
43. Европска затворска правила, Савет Европе, Београд, 2006.
44. Живановић Т., *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804-1856*, САНУ, Београд, 1967.
45. Законик о кривичном поступку, „Службени лист СРЈ“, број 70/2001, 68/2002; „Службени гласник РС“, број 58/2004. и 85/2005
46. Законик о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, број 46/2006
47. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, број 72/2009
48. Закон о полицији, „Службени гласник РС“, број 101/2005
49. Закон о прекршајима, „Службени гласник РС“, број 101/2005
50. Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени гласник РС“, број 85/2005
51. Иблер В., *Рјечник међународног јавног права*, Друго измијењено и допуњено издање, Информатор, Загреб, 1987.
52. Извештај о људским правима у СР Југославији у 1999. години, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2000.
53. Инструменти Савета Европе и људска права, Београдски центар за људска права, Београд, 2000.

54. Иницијални извештај о спровођењу Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака за период 1992. до 2003. године, Министарство за људска и мањинска права, 2008.
55. Implementation of the optional protocol to the UN Convention against torture. u: Establishment and Designation of National Preventive Mechanisms, Geneva: Association for the Prevention of Torture (2003)
56. Ињацио Р., *Мучења, Le monde diplomatique*, Обновљено издање на српском, НИИ, бр.2, децембар 2005.
57. Јанковић С., *Правни инструменти за сузбијање тортуре и њихово сузбијање у пракси, Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења*, Београд, 2005.
58. Јовашевић Д., *Кривични законик Републике Србије са коментаром*, Београд, 2007.
59. Јовашевић Д., *Кривично право, Општи део*, Београд, 2006.
60. Јовашевић Д., *Закон о извршењу кривичних санкција са коментаром*, Београд, 2006.
61. Јовашевић Д., *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција*, Београд, 2000.
62. Јовашевић Д., *Кривично право, Општи део*, Београд, 2010.
63. Јовашевић Д., Стевановић З., *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Београд, 2007.
64. Јовановић Ж., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 1973.
65. Југословенски комитет правника за људска права, *Извештај о тортури*, 2003.
66. Касезе А., *Међународно кривично право*, Београд, 2005.
67. Крећа М., *Апсолутно обавезне норме у међународном јавном праву*, Научна књига, Београд, 1989.
68. Конор Ф., *Борба против мучења, Приручник за судије и тужиоце*, Центар за људска права Универзитета у Есексу, издавач Мисија ОЕБС у Србији и Црној Гори, Београд, 2004.
69. Корљен Е., *Правни стандарди о полицијском поступању у пракси Европског комитета за спречавање мучења*, магистарски рад, Правни факултет у Београду, 2008.
70. Кодекс полицијске етике, „Службени Гласник РС“, број 92/2006
71. Кривокапић Б., *Лексикон међународног права*, Београд, 1998.
72. Кривични законик Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 85/2005
73. Кривични законик Републике Црне Горе, Службени лист Републике Црне Горе, бр.70/03, 13/04
74. Кривични закон Републике Српске, Службени гласник РС, број 49/03
75. Кривични закон Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ број 37 од 22. новембра 2003. године; Измене и допуне 54/04, 61/04 и 30/05
76. Лазаревић Љ., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 1991.
77. Лазаревић Љ., *Кривични закон Републике Србије са краћим коментаром*, Београд, 2002.
78. Лазаревић Љ., *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2006.
79. Лазаревић Љ., Бранко Вучковић, Весна Вучковић, *Коментар Кривичног законика Црне Горе*, Цетиње, 2004.
80. Livingston, S., Owen, T., *Prison law: Text and materials*, Oxford, 1995.
81. Људска права у Србији и Црној Гори 2005, Београдски центар за људска права, Београд, 2006.
82. Људска права у Европи, Правни билтен, број 32, Београд, 2002.
83. Људска права и колективни идентитет, Београд, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 2005.

84. Manual on the effective investigation and documentation of the torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. Geneva, Istanbul Protokol, GE.01-41146 (2001.)
85. Making standards work: An international handbook on good prison practice. London: Penal Reform International (2001.)
86. Миленковић Д., *Тортура, Инструмент против демократије*, Југословенски комитет правника за људска права, Београд, 2001.
87. Милосављевић Б., *Наука о полицији*, Београд, 1997.
88. Monitoring places of detention: A practical guide. Geneva: Association for the Prevention of Torture, str. 262-269
89. Morgan, R., Evans, M. *Combating torture in Europe*, Strasbourg: European Committee for Prevention of Torture (CPT), 2001.
90. Morgan, R., Evans, M.D. *Protecting prisoners: The standards of the European Committee for the prevention of torture in context*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
91. Нешић Љ., *Збирка кривичних закона*, Београд, 1983.
92. Николић Д., *Кривични законик Кнежевине Србије*, Ниш, 1990.
93. Nowak, M., *Civil and political rights, including the question of torture and detention: Report of the special rapporteur on the question of torture*, E/CN. 4/2006/6, 23 December 2005.
94. Обрадовић К., Пауновић М., *Право људских права-нове теме*, Београдски центар за људска права, Београд, 1996..
95. Обрадовић К., *Хуманитарно правно-савремена теорија и пракса*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
96. *Опаштање полиције у Србији*, резултати истраживања Агенције „Партнер“ за мисију ОЕБС-а у СР Југославији, у сарадњи са Радном групом Министарства унутрашњих послова Републике Србије, децембар 2002.
97. Пауновић М., *Основи људских права*, Изворник и појмовник, Досије, Београде, 2002.
98. Пауновић М., *Јуриспруденција Европског суда за људска права*, Правни факултет, Београд, 1993.
99. Пантелић Н., *Улога и значај Европског комитета за спречавање тортуре*, Безбедност, бр. 4/2005. Београд, 2005.
100. Пејић Ј., *Procedural principles and safeguards for internment/administrative detention in armed conflicts and other situations of violence*, International Review of the Red Cross, Volume 87, Number 858, Geneva, June 2005.
101. *Под лупом-поступање органа*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 1997.
102. *Посета Комитета за спречавање тортуре - о чему се ту ради*, Савет Европе, Београд, 2003.
103. *Политичка права, Одабране пресуде*, Савет Европе, Канцеларија у Београду, Београд, 2005.
104. *Права на живот и слободу, Изабране пресуде Европског суда за људска права*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 1998.
105. *Правично суђење*, Приручник, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2001.
106. Радоичић Ш., *Црна кутија, полицијска тортура у Црној Гори 1992-1996*, Монитор, Подгорица, 1996.
107. Ресановић А., Јовашевић Д., *Притвор у Југославији и међународни стандарди*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2001.
108. Rodley N., *The Treatment of Prisoners under International Law*, Clarendon Press, 1999.

109. Svensson McCarthy A., *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers (Professional Training Series No. 9)*, Канцеларија Високог комесара Уједињених Нација за људска права у сарадњи са Међународном адвокатском комором, 2003.
110. Симић И., Петровић М., *Кривични закон Републике Србије – практична примена*, Београд, 2002.
111. Симић И., *Кривични законик Републике Србије, Практична примена*, Београд, 2007.
112. Службени лист Републике Хрватске „Народне новине“, број 110/97
113. Соковић С., *Савремени стандарди забране и спречавања тортуре и ново казнено законодавство*, Ревизија за криминологију и кривично право, број 3, Београд, 2006.
114. Соковић С., *Захтеви Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака и предстојећа реформа казног законодавства*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, број 1-2, Београд, 2000.
115. Срзентић Н., Стајић А., Лазаревић Љ., *Кривично право Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, Београд, 1981.
116. Срзентић Н., *Коментар Кривичних закона СР Србије, САН Косова и САН Војводине*, Београд, 1981.
117. Стевановић Ч., Ђурђић В., *Кривично процесно право, Општи део*, Београд, 2006.
118. Стојановић З., Перић О., *Кривично право, Посебни део*, Београд, 2000.
119. Стојановић З., Перић О., *Коментар Кривичног закона Републике Србије*, Београд, 1996.
120. Стојановић З., *Коментар Кривичног законика Србије*, Београд, 2006.
121. Станојчић Г., *Збирка прописа о извршењу кривичних санкција са регистром појмова*, Београд, 2005.
122. Студије о усаглашености законодавства Црне Горе са Европском конвенцијом о људским правима и основним слободама, Савет Европе, Канцеларија у Подгорици, Подгорица, 2004.
123. Службени лист Републике Хрватске „Народне новине“, број 110/97
124. Тодоровић В., *Људске слободе и права*, књига број 4, том 1, Београд, 2002.
122. The Criminal Code of the Republic of Litvia, Official text, Riga, 2004.
123. The Criminal Code of the Republic of Belarus, Official text, Minsk, 2001.
124. The Criminal Code of the Republic of Tajikistan, Official text, Dusambe, 2000.
125. Удружење за међународно кривично право, Међународни научни скуп, Примена међународних кривичних стандарда у националним законодавствима, Тара, 2004.
126. Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 98/2006
127. Fawcett, J., *Applications to the European convention on human rights. u: Maguire, Vagg, Morgan (ur.) Accountability and Prisons: Opening up a Closed World*, London, 1986.
128. Фонд за хуманитарно право, *Документа*, Београд, 2004.
129. Wilkinson P., *Тероризам против демократије*, Голден маркетинг, Загреб, 2002.

Веб странице:

www.mostweb.cc/Classics/Milton/areopagica/

www.apr.ch

www.cpt.coe.int

<http://conventions.coe.int>

<http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=16&status=jedna&datum=2008-02-29&feljton=5718>

<http://www.vojvodinacafe.rs/forum/istorija/od-sibe-do-elektricne-stolice-2622/>

www.cpt.coe.int/documents/mco/2005-12-01-eng.htm

www.icrc.org/Web/Eng/siteengO.nsf/html/genevaconventions

www.icrc.org/web/Eng/siteengO.nsf/htmlall/detention

www.cpt.int/documents/rus/1999-09-17-eng.htm

www.cpt.int/documents/rus/1999-09-17-eng.htm

www.icrc.org/web/eng/siteengOnsf

www.icrc.org/web/eng/siteengOnsf/iwplist

www.cpl.coe.int/documents/rus

<http://www.poslovniforum.hr./zakoni/kaznenizakon.asp>

<http://www.nn.hp/članci/sluzbeno/2006/1706.htm>

<http://www.zastitnik.gov.rs/>

<http://www.politika.rs/Stranice/Pretraga.lt.html?cx=partner-pub->